

Tilburg University

Culture overwegingen in pro justitia-rapportages

van Oploo, Laura

Publication date:
2021

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

van Oploo, L. (2021). *Culture overwegingen in pro justitia-rapportages: Een empirische en juridische studie naar de plaats en betekenis van etnische en culture factoren in gedragskundige rapportages*. [Doctoral Thesis, Tilburg University]. Boom juridisch.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

CULTURELE OVERWEGINGEN IN PRO JUSTITIA-RAPPORTAGES

Een empirische en juridische studie naar de
plaats en betekenis van etnische en culturele
factoren in gedragskundige rapportages

Laura van Oploo

Boom**juridisch**

Culturele overwegingen in pro Justitia-rapportages

In deze empirische en juridische studie worden de plaats en betekenis van etnische en culturele aspecten in het gedragskundige onderzoek in strafzaken onderzocht. Daarbij wordt nagegaan welke (juridische) maatregelen genomen kunnen worden om het risico op onrechtvaardige en ineffectieve strafrechtelijke beslissingen te beperken. Ten aanzien van het onderzoek naar de persoon van de verdachte zijn er, zo blijkt, belangrijke uitdagingen om recht te kunnen doen aan diens etnische en culturele achtergrond. De onderzoeksresultaten geven aanleiding te investeren in verder onderzoek, zodat kennis en kunde worden opgebouwd over culturele factoren bij de beoordeling van de relatie tussen stoornis en delict, bij alle procesdeelnemers.

ISBN 978-94-6290-938-0

9 789462 909380 >

Boomjuridisch

Culturele overwegingen in pro Justitia-rapportages

Een empirische en juridische studie naar de plaats en betekenis van etnische en culturele factoren in gedragskundige rapportages

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor aan Tilburg University
op gezag van de rector magnificus, prof. dr. W.B.H.J. van de Donk, in het
openbaar te verdedigen ten overstaan van een door het college
voor promoties aangewezen commissie in de Aula van de Universiteit op
vrijdag 8 januari 2021 om 13.30 uur

door

Laura Eileen van Oploo,

geboren te 's-Hertogenbosch

Promotiecommissie

Promotores:

prof. mr. T. Kooijmans (Tilburg University)
prof. dr. G. Meynen (Universiteit Utrecht)

Copromotor:

dr. L.M. van der Knaap (Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum)

Overige leden:

prof. dr. F. de Jong (Universiteit Utrecht)
prof. dr. F.A.M.M. Koenraadt (University of Curaçao)
prof. dr. M.H. Braakman (Tilburg University)
prof. dr. A.C.M. Spapens (Tilburg University)
mr. dr. L.A. van Noorloos (Tilburg University)

CULTURELE OVERWEGINGEN IN PRO JUSTITIA- RAPPORTAGES

*Een empirische en juridische studie naar de plaats en betekenis van
etnische en culturele factoren in gedragskundige rapportages*

LAURA VAN OPLOO

Boom juridisch
Den Haag
2021

Omslagontwerp: Renée van Oploo
Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

© 2021 Laura van Oploo | Boom juridisch

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische veelelvoudingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-6290-938-0
ISBN 978-90-8974-511-8 (e-book)
NUR 824

www.boomjuridisch.nl

INHOUD

1	Inleiding	11
1.1	Achtergrond	11
1.2	Probleemstelling en afbakening	13
1.2.1	Probleemstelling 1: etnische en culturele verschillen in gedragskundig onderzoek	13
1.2.2	Probleemstelling 2: maatregelen om ongewenste gevolgen te beperken	18
1.2.3	Afbakening onderzoek	19
1.3	Relevantie	19
1.4	Methodologie	21
1.4.1	Methode van het empirische onderzoek	22
1.4.2	Toestemming en privacy	23
1.4.3	Validiteit en betrouwbaarheid	23
1.4.4	Selectie van het materiaal	24
1.4.4.1	Random steekproef	25
1.4.4.2	Selectie van rapportages	26
1.4.5	De scorelijst	28
1.4.6	Materiaalverzameling	30
1.4.7	Analyse rapportages	30
1.4.7.1	Random steekproef	31
1.4.7.2	Specifieke selectie	33
1.5	Beperkingen van dit onderzoek	34
1.6	Opzet van de studie	35
2	Achtergrond van het cultureel forensisch gedragskundig onderzoek	37
2.1	Inleiding	37
2.2	Demografische achtergrond van de Nederlandse (verdachten)populatie	39
2.2.1	Inleiding	39
2.2.2	Veranderingen in de samenstelling van de Nederlandse populatie	39

2.2.3	De Nederlandse verdachten- en daderpopulatie	42
2.2.4	Het belang van criminaliteitsstatistieken voor deze studie	48
2.3	De rapportage pro Justitia	49
2.3.1	Inleiding	49
2.3.2	Toerekeningsvatbaarheid	49
2.3.3	De vraagstelling pro Justitia	52
2.3.4	Het pro Justitia-onderzoek	54
2.3.4.1	Terminologie	54
2.3.4.2	Retrospectief onderzoek	57
2.3.4.3	Prospectief oordeel	59
2.3.5	Varianten van het pro Justitia-onderzoek	61
2.3.6	Advisering	63
2.3.7	Kwaliteit van het pro Justitia-rapport	66
2.3.8	De rapporteur pro Justitia	68
2.3.8.1	De positie van de deskundige in het strafproces: taak en opdracht	69
2.3.8.2	Kwaliteitseisen: benoeming van deskundigen	71
2.3.8.3	Kwaliteitseisen: waardering van het bewijs	73
2.3.8.4	Contra-expertise	75
2.4	Culturele psychiatrie	76
2.4.1	Inleiding	76
2.4.2	Een ontwikkeling van transculturele naar (inter)culturele psychiatrie	77
2.4.3	De invloed van culturele aspecten op de uitingen van psychopathologie	78
2.4.4	(Test)diagnostiek	84
2.4.5	Etnische en culturele aspecten in de DSM	85
2.4.6	Culturele competentie, capability en cultuursensitiviteit in gedragskundig onderzoek	92
2.5	Etnische en culturele aspecten in pro Justitia-onderzoek	95
2.5.1	Inleiding	95
2.5.2	Relationele moeilijkheden	96
2.5.2.1	Communicatie	97
2.5.2.2	Werkrelatie	98
2.5.3	Pro Justitia-onderzoeksvragen	100
2.5.3.1	Diagnostiek en de adviezen over de toerekeningsvatbaarheid en de sanctie	100
2.5.3.2	Risicotaxatie	105
2.5.3.3	Culturele verweren	106
2.5.4	Culturele vaardigheden en pro Justitia-onderzoek: casuïstiek	108

2.6	Samenvatting en conclusie	109
3	Bevindingen dossieronderzoek pro Justitia-rapportages	113
3.1	Inleiding	113
3.2	Opzet van het dossieronderzoek	113
3.3	Gegevens onderzoeksgroep	115
3.4	Kwantitatieve analyses	118
3.4.1	Inleiding	118
3.4.2	De werkrelatie tussen rapporteur(s) en verdachte	119
3.4.2.1	Contactgroei	119
3.4.2.2	Medewerking aan het onderzoek	120
3.4.2.3	Werkrelatie	122
3.4.3	Diagnostiek en prevalentie van stoornissen	123
3.4.4	Mate van toerekenen	125
3.4.5	Sanctie-adviezen	126
3.4.6	Tussenconclusie kwantitatieve analyses	127
3.5	Kwalitatieve analyses	128
3.5.1	Inleiding	128
3.5.2	Cultuursensitiviteit in pro Justitia-onderzoek	129
3.5.2.1	De rol van etnische en culturele aspecten	129
3.5.2.2	Operationalisering van cultuursensitiviteit	131
3.5.3	Werkrelatie rapporteur en verdachte	132
3.5.3.1	Communicatie	132
3.5.3.2	Procespositie	135
3.5.4	Biografische anamnese	135
3.5.5	Te beantwoorden pro Justitia-onderzoeksvragen	137
3.5.5.1	Diagnostiek	137
3.5.5.2	Het gebruik van psychologisch testmateriaal	141
3.5.5.3	Het advies over het toerekenen	142
3.5.5.4	Risicotaxatie	143
3.5.5.5	Het advies over de sanctie	144
3.5.6	Tussenconclusie kwalitatieve analyse	145
3.6	De beslissing van de rechter	146
3.7	Samenvatting en conclusie	149
4	Discussie en beschouwing	153
4.1	Inleiding	153
4.2	Algemene discussie	154
4.2.1	Inleiding	154
4.2.2	Culturele aspecten en diagnostische overwegingen	155
4.2.2.1	Diagnostiek	156

4.2.2.2	Testmateriaal, prevalentieverschillen en de relatie tussen stoornis en delict	157
4.2.2.3	Verscheidenheid in samenhang culturele aspecten en psychopathologie	161
4.2.2.4	Cultuursensitiviteit en kwaliteit van het pro Justitia-advies	162
4.2.3	Culturele aspecten en de overige adviezen aan de rechter	163
4.2.3.1	Toerekenen	163
4.2.3.2	Het sanctieadvies	164
4.2.4	Culturele expertise in het pro Justitia-onderzoek	171
4.2.4.1	Aandacht voor etnische en/of culturele aspecten in pro Justitia-onderzoek	171
4.2.4.2	Deskundigheid en cultureel onderzoek	173
4.2.4.3	Forensische competenties deskundigen	177
4.3	Juridische beschouwing	181
4.3.1	Inleiding	181
4.3.2	Culturele deskundigheid	181
4.3.2.1	Inzet culturele deskundigheid; derde-deskundigen	182
4.3.2.2	Initiëren van cultureel onderzoek	189
4.3.2.3	Contra-expertise naast regulier pro Justitia-onderzoek	190
4.3.2.4	Recht op een eerlijk proces	195
4.3.3	Taaldeskundigheid	199
4.3.3.1	Tolkenbijstand bij de afname van psychologisch testmateriaal	200
4.3.3.2	Afbakening van de taak van de tolk	201
4.3.4	Rechtvaardige en effectieve sanctietoemeting	205
4.3.4.1	Rechtvaardige sanctietoemeting	205
4.3.4.2	Effectieve sanctietoemeting	209
4.4	Samenvatting en conclusie	212
5	Samenvatting, conclusies en aanbevelingen	215
5.1	Inleiding	215
5.2	Samenvatting en conclusies	215
5.3	Aanbevelingen	221
5.3.1	Inleiding	221
5.3.2	Culturele deskundigheid in pro Justitia-onderzoek	222
5.3.2.1	De gedragsdeskundige	222
5.3.2.2	De rechter en de officier van justitie	224
5.3.2.3	De verdediging	226
5.3.2.4	Derde-deskundigen	227

5.3.2.5	Kritische vragen en het voeren van een dialoog ter terechtzitting	230
5.3.3	Cultuursensitiveren van pro Justitia-onderzoek	231
5.3.3.1	Culturele vraag	232
5.3.3.2	Cultureel interview	232
5.3.3.3	(Medisch) antropologen	236
5.3.4	Aanbevelingen voor toekomstig onderzoek	237
5.4	Tot slot: beantwoording van de onderzoeksvragen	239
Summary		243
Scorelijst culturele overwegingen in pro Justitia-rapportages		247
Literatuur		259
Dankwoord		283

Mede door de komst van honderdduizenden migranten is Nederland in de afgelopen decennia gemulticulturaliseerd. Daarmee is ook de samenstelling van de verdachten- en daderpopulatie aanzienlijk veranderd. Ook binnen het forensisch psychiatrische werkveld is sprake van een significante vertegenwoordiging van personen met een migratieachtergrond.¹ Hierdoor komt het regelmatig voor dat gedragsdeskundigen, in het kader van een strafzaak, een rapportage pro Justitia opmaken over verdachten met een andere etnische of culturele achtergrond dan in Nederland het meest gebruikelijk is. In de afgelopen jaren is zowel uit parlementaire als wetenschappelijke hoek gewezen op de mogelijkheid dat etnische en culturele aspecten het gedragskundige onderzoek in het kader van de rapportage pro Justitia kunnen beïnvloeden. Dit zou dat onderzoeksproces kunnen compliceren.

In 2006 wijst de parlementaire Commissie-Visser in haar rapport *Tbs, vandaag over gisteren en morgen* op het risico van cultuurgebonden misinterpretaties bij het beoordelen van de relatie tussen geestelijke stoornis en delict:

“De commissie concludeert dat onvoldoende rekening wordt gehouden met kennis over de invloed van culturele factoren op de diagnose. De vertaling van onderzoek naar diagnostische instrumenten en behandelmethoden laat te wensen over. Dat beïnvloedt het beoordelingsproces.”²

De vrees bestaat dat betrokkenen met een andere culturele achtergrond mogelijk anders worden beoordeeld, hetgeen ook de beslissing van de rechter over de sanctie kan beïnvloeden. De Commissie-Visser komt dan ook met een duidelijke aanbeveling:

“De commissie beveelt aan meer kennis te ontwikkelen over de interculturele factoren die van invloed zijn op de pro Justitia-adviezen van het Pieter Baan Centrum en de Forensisch Psychi-

---

1. Vinkers e.a. 2011, p. 802.

2. *Kamerstukken II* 2005/06, 30250, 5, p. 24.

atrische Dienst naar de toerekeningsvatbaarheid van verdachten. Op deze wijze wordt het advies inzake de relatie tussen geestelijke stoornis en delict ontgaan van mogelijke cultuurafhankelijke misinterpretaties.”³

Het vermoeden van de Commissie-Visser dat het onderzoeksproces kan worden beïnvloed, lijkt in 2011 door Vinkers e.a. te worden bevestigd wanneer onderzoeksresultaten worden gepubliceerd over aan etniciteit gerelateerde verschillen in pro Justitia-onderzoek.⁴ Hoewel de totale prevalentie van psychiatrische stoornissen binnen de verschillende etnische groepen ongeveer gelijk is, bestaan er significante verschillen met betrekking tot het advies van gedragsdeskundigen aan de rechter.⁵ Volgens de auteurs is het niet geheel duidelijk hoe deze verschillen in advisering te verklaren zijn. Wel merken zij op dat:

“[H]et verbeteren van de culturele competentie van gedragsdeskundigen tot een vermindering van de gevonden verschillen zou kunnen leiden.”⁶

De uitkomst van het onderzoek van Vinkers e.a. is relevant omdat de rapportage pro Justitia belangrijke informatie kan geven voor de sanctietoematingsbeslissing van de rechter.

Het pro Justitia-rapport kent een aantal kernelementen, namelijk diagnostische overwegingen, het advies met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid en de verwachting ten aanzien van het risico op recidive met eventuele aanbevelingen voor risicomangement. Samen leidt dit tot een conclusie in de vorm van een sanctie- en/of behandeladvies. Onderzoek laat zien dat rechters het advies van gedragsdeskundigen meestal overnemen.⁷ Het gegeven dat de rechter het advies van gedragsdeskundigen meestal overneemt, maakt dat aan etniciteit gerelateerde verschillen in pro Justitia-adviezen de straftoematingsbeslissing van de rechter kunnen beïnvloeden.

De pro Justitia-rapportage heeft niet alleen een belangrijke rol in een strafrechtelijke procedure, maar vormt tevens aanleiding en uitgangspunt voor een eventuele behandeling in een forensisch kader, gericht op het verminderen van het risico op toekomstige recidive. Het rapport kan de rechter zowel informeren over de gewenste duur van een behandeling als over het benodigde beveiligingsniveau. Volgens de Raad voor de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (RSJ) kan een maatschappelijk risico ontstaan wanneer een behandeling onvoldoende passend is,

3. *Kamerstukken II* 2005/06, 30250, 5, p. 24; 123.

4. Vinkers e.a. 2011.

5. Vinkers e.a. (2011, p. 810) concluderen o.a. dat “allochtone verdachten enerzijds vaker toerekeningsvatbaar worden geacht en anderzijds vaker een advies voor gedwongen opname in een psychiatrisch ziekenhuis krijgen dan autochtoon Nederlandse verdachten”.

6. Vinkers e.a. 2011, p. 810.

7. Zie bijvoorbeeld Harte, Van den Berg & Stroobach 2005; Boonekamp e.a. 2008.

in het bijzonder in het tbs-kader met plegers van ernstige delicten.⁸ Dit raakt, met andere woorden, aan de effectiviteit van strafrechtelijke interventies. Anderzijds kan een individueel risico ontstaan wanneer de rapportage aanleiding heeft gegeven voor een onnodig lange behandelduur of een te hoog beveiligingsniveau.⁹ Dit raakt de rechtvaardigheid in de toepassing van strafrechtelijke interventies. Beide aspecten onderstrepen het belang van een kwalitatief goede rapportage die, in de woorden van de Commissie Visser, zoveel mogelijk wordt ontdaan van “mogelijke cultuurafhankelijke misinterpretaties”.¹⁰

Samenvattend kan worden gesteld dat de samenstelling van de verdachten- en daderpopulatie gediversifieerd is, dat er duidelijke aanwijzingen voor aan etniciteit gerelateerde verschillen bestaan in pro Justitia-onderzoek en dat deze verschillen de straftoemtingsbeslissing van de rechter (in belangrijke mate) kunnen beïnvloeden. Zowel de Commissie-Visser als Vinkers e.a. spreken het vermoeden uit dat het verbeteren van de culturele competentie van gedragsdeskundigen tot een vermindering van verschillen zou kunnen leiden. Onduidelijk is voornamelijk wat ‘het verbeteren van de culturele competentie van gedragsdeskundigen’ inhoudt en welke specifieke aanknopingspunten dat kan geven om het risico op vanuit juridisch perspectief onrechtvaardige en ineffectieve strafrechtelijke beslissingen voor de substantiële groep verdachten met een andere culturele of etnische achtergrond te beperken.

1.2 PROBLEEMSTELLING EN AFBAKENING

De onderzoeksvraag die aan dit explorerende onderzoek ten grondslag ligt, is tweeledig. De kernelementen van de probleemstelling worden in deze paragraaf toegelicht en afgebakend.

1.2.1 *Probleemstelling 1: etnische en culturele verschillen in gedragskundig onderzoek*

In de eerste plaats staat in deze studie de volgende vraag centraal:

Wat is de plaats en betekenis van etnische en culturele aspecten in het gedragskundige onderzoek in het kader van de rapportage pro Justitia ten aanzien van verdachten met een migratieachtergrond?

Het begrip *migratieachtergrond* is door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) gedefinieerd. Op grond van de definitie van het CBS kan onderscheid worden gemaakt tussen Nederlanders met een migratieachtergrond (een persoon van wie

---

8. RSJ 2007, p. 7.

9. Zie ook Van Oploo 2017, p. 538.

10. Kamerstukken II 2005/06, 30250, 5, aanbeveling 11.

ten minste één ouder in het buitenland is geboren) en zonder migratieachtergrond (als beide ouders in Nederland zijn geboren, ongeacht het land waar men zelf is geboren). Overigens wordt ook onderscheid gemaakt tussen personen die zelf in het buitenland zijn geboren (de eerste generatie) en personen die in Nederland zijn geboren, maar van wie (één van) de ouders in het buitenland is geboren (de tweede generatie).¹¹

Naast ‘migratieachtergrond’ spelen twee andere begrippen een belangrijke rol in deze studie, namelijk ‘etniciteit’ en ‘cultuur’.

Het begrip *etniciteit* kent vele definities. Het Nationaal Kompas Volksgezondheid omschrijft etniciteit als “een verzameling van culturele kenmerken en gedragingen die door een groep mensen worden gedeeld en van generatie op generatie overgedragen. Leden van etnische groepen identificeren zich met gezamenlijke factoren zoals herkomst, uiterlijke kenmerken, religie, taal, cultuur of geschiedenis.”¹² In deze definitie neemt het begrip ‘identiteit’ een centrale positie in. Boon en Colijn omschrijven etniciteit dan ook als de “etnische of culturele groep waarmee een persoon zich identificeert”.¹³ Een etnische groep wordt gevormd door een proces van collectieve identificatie.¹⁴ Dit maakt dat etniciteit gezien kan worden als een psychologische categorie, een keuze die niet voor, maar door een individu wordt gemaakt.¹⁵ Hiermee ontstaat echter wel het gevaar van een te ruime definiëring waardoor het begrip aan analytische waarde verliest. Zo stelt Bovenkerk in het kader van criminaliteitscijfers dat het moeilijk is tot een ondubbelzinnige indeling te komen met betrekking tot de etnische afkomst van de ondervraagde.¹⁶ Het hangt ervan af wie de indeling maakt – de onderzoeker of de respondent – en hoe het begrip gedefinieerd wordt.¹⁷ Ditzelfde geldt ten aanzien van (forensisch) psychiatrisch onderzoek.¹⁸ Ook de wijze waarop de etniciteit door de forensische rapporteur wordt vastgesteld is niet geprotocolleerd. De rapporteur is daarom niet

11. Zie <<https://www.cbs.nl/>>.

12. Nationaal Kompas Volksgezondheid (2014). Etniciteit samengevat. <<http://www.nationaalkompas.nl/bevolking/etniciteit/etniciteit-samengevat/>>.

13. Boon & Colijn 2002.

14. Baumann 1999.

15. Siesling 2006, p. 61.

16. Bovenkerk 2003, p. 32. Overigens is het volgens Bovenkerk opmerkelijk dat het totaal aan (criminologisch) onderzoek waarin de elementen criminaliteit en etniciteit een centrale rol spelen – uitgevoerd door verschillende universiteiten en onderzoeksbureaus – ongeveer hetzelfde resultaat oplevert, ondanks dat zij de metingen allemaal op een eigen manier hebben uitgevoerd, zie p. 33.

17. Zie hiervoor Vermeulen 2001, p. 13-15.

18. Er ontbreekt een gedetailleerd beeld van prevalentie van psychiatrische ziekten onder minderheden in Nederland. Overigens is wel onderzoek gedaan naar verschillen in prevalentie van ziekten onder de (algemene) bevolking; het onderzoek is echter beperkt van omvang. Zie voor een overzicht Kortmann 2010, p. 21. Schrier (2013) toont in een onderzoek naar de invloed van etnische afkomst op de ontwikkeling van angst en depressie aan dat weinig verschillen bestaan tussen personen zonder migratieachtergrond en niet-westerse migranten. Met betrekking tot de forensisch psychiatrische praktijk constateren ook Vinkers e.a. (2011) dat de prevalentie van ziekten ongeveer gelijk is bij personen met en zonder migratieachtergrond.

gebonden aan vaste categorieën bij het vaststellen van de etnische achtergrond van de verdachte.¹⁹ Hoewel in deze studie steeds wordt aangegeven wat het gehanteerde kader is, geldt in het algemeen dat gecategoriseerd wordt naar de (beter objectificeerbare) migratieachtergrond van een verdachte. Niettemin speelt het begrip 'etniciteit' een belangrijke rol in deze studie omdat het als overkoepelende term wordt gehanteerd voor personen met een ander geboorteland dan wel met een migratieachtergrond. Daarnaast wordt het begrip 'etniciteit' zowel in de rapportages pro Justitia gehanteerd als in wetenschappelijk onderzoek.²⁰

Naast etniciteit wordt ook *cultuur* op uiteenlopende wijze gedefinieerd en de variatie is groot. Er bestaan verschillende opvattingen ten aanzien van cultuur. Aan de ene kant van het spectrum wordt cultuur wel gezien als een statisch gegeven dat aan een persoon toebehoort en van generatie op generatie wordt doorgegeven.²¹ Omdat cultuur in deze visie wordt gezien als zelfstandige entiteit, wordt het als onafhankelijk beschouwd van de drager van de cultuur.²² Het cultuurbegrip heeft echter over de afgelopen decennia een ontwikkeling doorgemaakt naar een meer algemeen antropologisch inzicht waarin het wordt gezien als een gemeenschappelijk referentie- en interpretatiekader.²³ Hierdoor wordt cultuur aan de andere kant van het spectrum opgevat als dynamisch en hybride, en dus altijd aan verandering onderhevig. In deze laatste opvatting wordt cultuur niet gezien als iets waartoe een persoon is 'veroordeeld', maar veeleer als een (interpretatie- en referentie)kader dat door de persoon zelf wordt ontworpen.²⁴ Cultuur is daarnaast ook situationeel: in verschillende contexten benadrukken individuen verschillende culturele noties.²⁵ Volgens Webber is cultuur geen objectief te observeren gegeven essentie, maar is het de context die betekenis geeft aan gedrag en culturele symbolen.²⁶ Het is dan ook niet de cultuur die het gedrag verklaart, maar juist dat wat verklaard dient te worden.²⁷

Vanuit dit laatste perspectief is conceptualisering van het cultuurbegrip afhankelijk van de context waarbinnen hieraan betekenis wordt gegeven. Van Rossum vraagt zich af in hoeverre deze ruime definitie van cultuur een probleem oplevert.²⁸ Volgens sommigen zou cultuur op verwarrende wijze tegelijkertijd worden opgevat als multidimensionaal (in beweging, creatief en geconstrueerd door betrokkenen) én als eendimensionaal (star, conservatief en een gegeven, vaststaand feit).²⁹ Het tegenstrijdig gebruiken van cultuurbegrippen kan tot verwarring

---

19. Vinkers e.a. 2011, p. 208.

20. Zie bijvoorbeeld Vinkers e.a. 2010; Vinkers e.a. 2011.

21. Oude Breuil 2011.

22. Boone 2003, p. 171.

23. De culturalistische tegenover de constructivistische visie op cultuur: Oude Breuil 2011, p. 20.

24. Zie ook Geertz 1973.

25. Oude Breuil 2011, p. 14.

26. Webber 2007, p. 144.

27. Oude Breuil 2011, p. 24.

28. Van Rossum 2007, p. 11.

29. Oude Breuil 2011, p. 19.

leiden: als het cultuurbegrip wordt gebruikt zoals het op dat moment toevallig goed uitkomt, kan het van alles betekenen. Daarmee verliest het zijn analytische waarde en wetenschappelijk nut.³⁰ Voorstanders van een constructivistische visie op cultuur, waarbinnen men meent dat er geen vaste cultuurpatronen bestaan, weerleggen dergelijke kritiek niet per se, maar laten volgens Van Rossum in concreet onderzoek de waarde zien van het culturele perspectief.³¹ Bovendien zou het niet het gewenste effect hebben wanneer het begrip vervangen wordt door een ander: men zal zich bezighouden met dezelfde problemen waar opnieuw begrippen voor ontwikkeld moeten worden.³² Om het cultuurbegrip van voldoende analytische waarde te voorzien bij het bestuderen van rapportages pro Justitia, wordt cultuur in deze studie gedefinieerd als een interpretatie- en referentiekader met betrekking tot het geheel van normen en waarden (wat is en zou moeten zijn), gedragsvoorschriften (wat mag wel en wat mag niet) en symbolen (uitingsvormen).³³

In onderzoek kan de culturele context dienen als een kader om verschillen tussen individuen te verklaren.³⁴ Zo omschrijft Appadurai cultuur als volgt:

“[A] dimension of phenomena, a dimension that attends to situated and embodied difference. Stressing the dimensionality of culture rather than its substantiality permits our thinking of culture less as a property of individuals and groups and more a heuristic device that we can use to talk about difference.”³⁵

Wanneer in deze studie wordt gerefereerd aan *etnische en culturele verschillen* heeft dit betrekking op verschillen tussen rapporteur en verdachte, en dus niet per se op verschillen tussen etnische en culturele groepen in algemene zin. Hierin schuilt het gevaar van een te ruime opvatting: aangezien iedereen een eigen etnische en culturele achtergrond heeft, is op zichzelf vrijwel ieder menselijk contact ‘intercultureel’ en kan het om die reden geproblematiseerd worden. Binnen de Nederlandse samenleving bestaat immers een veelheid aan culturen en subculturen. Toch zal een cultureel verschil niet altijd opvallen of als problematisch worden ervaren. Het interculturele contact tussen mensen kan probleemloos verlopen zolang men elkaars taal verstaat, gebaren en handelingen op juiste wijze interpreteert en begrijpt, en men zich op een vergelijkbaar intellectueel en emotioneel niveau bevindt. Hoe meer overlap in betekenis en gevoelswaarde bestaat, des te effectiever intercultureel contact in het algemeen wordt.³⁶ Ondanks dat bepaalde culturele elementen van elkaar kunnen verschillen, hoeven personen met verschillende cul-

30. O'Brien 2005; Van Rossum 2007, p. 11; Oude Breuil 2011, p. 19.

31. Van Rossum 2007, p. 11.

32. Baumann 1999, p. 84.

33. Köbben 1971.

34. Zie bijvoorbeeld Appadurai 1996; Hofstede e.a. (1991); Van Rossum 2007.

35. Appadurai 1996, p. 12-13.

36. Pinto 2007, p. 20.

turele achtergronden niet per definitie contactuele problemen te ondervinden. Daarom wordt in deze studie met cultuurverschillen in de eerste plaats bedoeld op de meer elementaire verschillen die ontstaan doordat een van de gesprekspartijen een andere culturele achtergrond heeft dan gebruikelijk is binnen de Nederlandse samenleving, met name vanwege een (recente) migratie. Daarbij geldt dat de mate waarin cultuurverschillen relevant kunnen zijn varieert, bijvoorbeeld vanwege een westerse of niet-westerse migratieachtergrond of de migratiegeneratie.

Het onderscheiden naar migratieachtergrond kan echter wel op een aantal manieren geproblematiseerd worden. Het is uiteraard niet zo dat het hebben van een migratieachtergrond gelijk kan worden gesteld aan het zich voordoen van problemen bij het uitvoeren van pro Justitia-onderzoek. Sommige problemen, zoals met betrekking tot taalvaardigheid, zullen zich met name voordoen bij personen die recent naar Nederland zijn gemigreerd en daarmee tot de eerste generatie migranten behoren. Ook kunnen cultuurverschillen zich voordoen wanneer de verdachte en rapporteur dezelfde achtergrond hebben, bijvoorbeeld wanneer gerapporteerd wordt over een verdachte met een Marokkaanse achtergrond door een psychiater met een (eveneens) Marokkaanse achtergrond, maar wel afkomstig uit een andere regio in Marokko. Eppink merkt hierover op:

“[Z]owel de Nederlandse psychologen als de beide Turkse collegae en de Marokkaanse psychologisch assistent [hadden] er moeite mee, zich in te leven in de denkwereld en beweegredenen voor gedrag van verschillende cliënten uit diverse regio's van hun land van herkomst. Dit ondanks hun kennis van culturele achtergronden en algemene achtergrondinformatie.”³⁷

Bij tweede generatie migranten kunnen moeilijkheden, indien zij zich voordoen, mogelijk van een andere en/of subtielere aard zijn, bijvoorbeeld wanneer sprake is van een in Nederland geboren verdachte wiens ouders in Marokko zijn geboren en over wie wordt gerapporteerd door een rapporteur zonder migratieachtergrond. In dergelijke gevallen geldt echter dat het geen gegeven is dat zich überhaupt moeilijkheden voordoen. Het is wellicht een open deur, maar bovendien geldt dat wanneer zich wel moeilijkheden voordoen, dit niet altijd in gelijke mate hoeft te gebeuren. Ook hangt het belang van etnische of culturele aspecten voor een specifieke casus af van de context waarbinnen het delictgedrag is vertoond (bijvoorbeeld bij een zogenoemd cultureel delict als eerwraak) en de aard en ernst van de (psychiatrische) problematiek. In het algemeen wordt verondersteld: hoe ernstiger de psychiatrische problematiek, hoe minder culturele aspecten van invloed zijn op de uitingsvorm daarvan.³⁸

Tot slot kan het onderscheid naar migratieachtergrond geproblematiseerd worden omdat zich ook subculturele verschillen kunnen voordoen die niet gerelateerd

---

37. Eppink 1983, p. 604.

38. Kortmann 2005a, p. 132.

zijn aan een migratieachtergrond, maar die wel moeilijkheden kunnen veroorzaken in pro Justitia-onderzoek. Een voorbeeld, niet gerelateerd aan migratie, zou, afhankelijk van de context, een groot leeftijdsverschil tussen onderzoeker en verdachte kunnen zijn. Ook bepaalde (extremistische) overtuigingen kunnen wederzijds begrip in de weg staan. In deze studie zijn subculturele verschillen in pro Justitia-onderzoek moeilijk objectiveerbaar gebleken. Dat neemt niet weg dat de dossierstudie voorbeelden toont waarin geen sprake is van een migratieverleden, maar waarin culturele aspecten wel evident een rol spelen. Zie hiervoor hoofdstuk 3.

1.2.2 Probleemstelling 2: maatregelen om ongewenste gevolgen te beperken

Wanneer een juridische beslissing wordt beïnvloed door een aan cultuur gerelateerde misvatting, in hoeverre kan dan nog gesproken worden van een *rechtvaardige* beslissing? Kleine verschillen in beoordeling kunnen uiteindelijk grote verschillen in sanctie en strafmaat tot gevolg hebben.³⁹ Bovendien is het de vraag in hoeverre dit thema raakt aan de *effectiviteit* van beslissingen en strafdoelen: het overheidsoptreden moet door verdachten worden begrepen, dient tegemoet te komen aan hun rechtsgevoel en moet effectief zijn, zodat recidive wordt voorkomen.⁴⁰ Een strafrechtelijke maatregel als de terbeschikkingstelling is primair gericht op veiligheid. Dit wordt zoveel mogelijk gerealiseerd door middel van behandeling en resocialisatie.⁴¹ De behandeling is daardoor gericht op een zodanige vermindering van het met de stoornis samenhangende gevaar dat deze pas voldoende effectief wordt geacht indien de terugkeer in de maatschappij verantwoord is.⁴² Een ineffectieve behandeling, bijvoorbeeld doordat het gedrag van patiënten met een migratieachtergrond niet goed wordt begrepen of geïnterpreteerd, kan het proces van behandeling en resocialisatie belemmeren.⁴³ In de tweede plaats staat in deze studie daarom de volgende vraag centraal:

Welke (juridische) maatregelen kunnen worden genomen om het risico op onrechtvaardige en ineffectieve strafrechtelijke beslissingen als gevolg van etnische en culturele verschillen in het gedragskundige onderzoek te beperken?

De specifieke taakverdeling tussen gedragsdeskundigen, strafrechters, en het verschil in (disciplinaire) expertise, brengt met zich dat het advies van de gedragsdeskundigen vaak door de rechter wordt gevolgd.⁴⁴ Dit kan tot gevolg hebben dat

39. Komen 2003, p. 136.

40. Bovenkerk & Yeşilgöz 2003, p. 14.

41. Veurink 2009, p. 202.

42. Van Kuijk 2011, p. 20; artikel 2 lid 1 Beginselenwet verpleging ter beschikking gestelden (Bvt).

43. Zie bijvoorbeeld ook de aanbeveling in RSJ 2007, p. 11.

44. Zie Harte, Van den Berg & Stroobach 2005 en Boonekamp e.a. 2008.

eventuele etnisch of cultureel gerelateerde misvattingen in de rapportage de straf-toemetingsbeslissing van de rechter beïnvloeden.⁴⁵ Hierdoor kan de rechter bij beoordeling van de mate van toerekeningsvatbaarheid, de sanctietoemeting en de verlengings- of beëindigingbeslissing van de tbs-maatregel komen tot een andere beslissing dan wanneer geen sprake zou zijn van aan etniciteit of cultuur gerelateerde misvattingen. De vraag is welke (juridische) maatregelen genomen kunnen worden om het risico op onrechtvaardige en ineffectieve strafrechtelijke beslissingen te beperken.

1.2.3 *Afbakening onderzoek*

Tot slot nog een opmerking in het kader van de afbakening van deze studie. De aandacht richt zich primair op het pro Justitia-onderzoek dat ten behoeve van het *strafrecht* wordt uitgevoerd bij *volwassen verdachten* met het oog op een *straf- of maatregeloplegging*. Niet alleen binnen het strafrecht, maar ook binnen andere rechtsgebieden wordt gebruik gemaakt van een gedragskundig onderzoek en worden experts ingeschakeld om een rechter te adviseren. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan onderzoek dat wordt uitgevoerd binnen het personen- en familierecht over gezags- en voogdijkwesties. Hoewel het op zichzelf aannemelijk is dat vergelijkbare uitdagingen bestaan indien gerapporteerd wordt in een andere dan een strafrechtelijke of straftoemetende context, wordt hieraan in deze studie niet expliciet aandacht besteed.⁴⁶ In deze studie is alleen gekeken naar rapportages die zijn opgemaakt over volwassen verdachten. Dat betekent dat niet is gekeken naar jeugdrapportages, hoewel het aannemelijk is dat in rapportages over jeugdige verdachten ook vergelijkbare problematiek aan de orde kan zijn.⁴⁷ Tot slot is in deze studie gekeken naar rapportages die zijn opgemaakt met het oog op een straf- of maatregeloplegging. Dat betekent dat rapportages die met een ander doel zijn opgesteld, zoals een maatregelverlenging, niet in deze studie zijn betrokken.

1.3 RELEVANTIE

De relevantie van deze studie is tweeledig en heeft zowel betrekking op de samenstelling van de verdachtenpopulatie in de Nederlandse strafrechtsketen als op de invloed van het advies van de gedragsdeskundige op de sanctietoemetingsbeslissing van de rechter.

Ten eerste is sprake van een oververtegenwoordiging van personen met een migratieachtergrond in de gehele strafrechtsketen en daarmee ook binnen het forensisch psychiatrische werkveld. Van alle gedetineerden in 2017 is ruim 40 pro-

45. Art. 350 jo. 352 lid 2 Sv. Zie nader hoofdstuk 4 van deze studie.

46. Een enkele keer wordt buiten het gegeven kader getreden, bijvoorbeeld in geval van de verlengingsbeslissing met betrekking tot een eerder opgelegde maatregel.

47. Zie bijvoorbeeld Komen 2003, p. 125-136; Komen & Van Schooten 2006, p. 1352-1355.

cent niet in Nederland geboren.⁴⁸ Voor de patiënten in de verschillende Penitentiair Psychiatrische Centra (PPC's) die Nederland kent, geldt dat ruim 40 procent een ander geboorteland heeft.⁴⁹ Hetzelfde geldt voor bijna 30 procent van de tbs'ers.⁵⁰ In pro Justitia-onderzoek uitgevoerd in de periode 2000 tot en met 2006 heeft 36,1 procent van de verdachten een migratieachtergrond.⁵¹ Dit betekent een belangrijke vertegenwoordiging van verdachten met een andere etnische en/of culturele achtergrond in het pro Justitia-onderzoek. Gezien het voorgaande spelen etnische en culturele aspecten mogelijkwerwijs een rol in een substantieel deel van de pro Justitia-onderzoeken. Dit brengt met zich, zeker in het licht van de bevindingen van de Commissie-Visser, dat het relevant is te onderzoeken wat de mogelijke rol is van zulke aspecten in gedragskundig onderzoek en wat de betekenis is voor de rechtvaardigheid en effectiviteit van strafrechtelijke beslissingen voor de (substantiële) groep verdachten met een migratieachtergrond.⁵²

Ten tweede speelt de rapportage een belangrijke rol in het Nederlandse strafproces. Het Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie (NIFP) brengt jaarlijks ongeveer 5000 rapportages uit over volwassen verdachten in strafzaken.⁵³ Vaak gaat het daarbij om strafzaken die behandeld worden door de meervoudige kamer, waardoor sprake is van zwaardere zaken, met een (potentiële) strafeis van meer dan twaalf maanden gevangenisstraf. Van belang is dat niet alleen in een groot aantal (ernstige) strafzaken een pro Justitia-onderzoek wordt uitgevoerd, maar ook dat het advies van de rapporteur in veel gevallen door de rechter wordt gevolgd.⁵⁴ In de rapportage geeft de rapporteur de rechter onder andere advies over het kader waarbinnen sanctionering wenselijk is. Dit brengt mee dat het advies de sanctietoemettingsbeslissing van de rechter in belangrijke mate kan beïnvloeden, zowel wat betreft de duur als het gewenste beveiligingsniveau binnen een bepaalde forensische setting. Dit onderstreept het belang van goede diagnostiek en adviesvorming, en expertise ten aanzien van de factoren die hierop van invloed kunnen zijn.⁵⁵ Doordat etnische en culturele aspecten het pro Justitia-onderzoek kunnen beïnvloeden en het advies van de gedragskundige bovendien in veel gevallen wordt gevolgd door de strafrechter, kunnen de aan de etnische of culturele achtergrond gerelateerde aspecten ook een rol spelen in juridische overwegingen. Volgens Komen compliceren deze aspecten daardoor niet

---

48. DJI 2017, p. 27-28.

49. DJI 2015, p. 47.

50. DJI 2018, p. 28.

51. Vinkers e.a. 2011, p. 802.

52. Het is immers de verwachting dat het aandeel migranten in de Nederlandse samenleving blijft stijgen, CBS, *Prognose bevolking: geslacht, leeftijd en migratieachtergrond, 2018-2060*, 19 december 2017.

53. DJI 2018, p. 19.

54. Harte, Van den Berg & Stroobach 2005, p. 1391-1396; Boonekamp e.a. 2008, p. 294-303. Zie hoofdstuk 3.

55. Zie ook Van Oploo 2017, p. 537.

alleen het forensische rapportageproces, “*it also hampers the court’s ability to administer justice*”.⁵⁶

1.4 METHODOLOGIE

In deze studie worden verschillende onderzoeksmethoden gehanteerd.

Ten eerste is gebruik gemaakt van een *literatuurstudie*. Vraagstukken ten aanzien van de rapportage pro Justitia bevinden zich op een grensvlak van verschillende wetenschappen: het recht en de (culturele, forensische) psychiatrie en psychologie. Het specifieke onderzoekskader – de etnische en culturele achtergrond van gedragsdeskundigen en verdachten – leent zich voor een literatuurstudie. Bovendien uiten academici zowel op nationaal als internationaal niveau hun zorgen over de plaats van etnische en culturele aspecten in het gedragskundige onderzoek. Wel is het van belang te vermelden dat verschillen in de culturele psychiatrie ook cultuurspecifiek kunnen zijn. Hierdoor is het mogelijk dat ‘internationale auteurs’ situaties beschrijven die niet (geheel) relevant zijn voor de Nederlandse situatie. De onderzoeksvragen worden evenwel benaderd vanuit een specifieke Nederlandse culturele en strafrechtelijke context. De literatuurstudie heeft tot doel bij te dragen aan het beantwoorden van de eerste probleemstelling die betrekking heeft op de plaats en betekenis van etnische en culturele aspecten in het gedragskundige onderzoek in het kader van de rapportage pro Justitia ten aanzien van verdachten met een migratieachtergrond. Daarnaast heeft het ter voorbereiding gediend op het empirische deel van deze studie.

Het literatuuronderzoek heeft betrekking op de verschillende voor dit onderzoek relevante vakgebieden en ziet zowel op wetgeving, verdragen, kamerstukken en jurisprudentie als boeken en tijdschriftartikelen. Bij de literatuur *search* is gebruik gemaakt van databases als Kluwer Navigator, PubMed, WorldCat en Google Scholar. Indien relevante literatuur werd gevonden, is ook de zogenaamde sneeuwbalmethode gebruikt doordat is geput uit de daarin opgenomen bronnenlijsten. Het materiaal is verwerkt door middel van een in juridisch onderzoek gebruikelijke tekstanalyse en interpretatie daarvan.

Ten tweede zijn in het kader van deze studie *rapportages pro Justitia geanalyseerd*. Het doel van dit dossieronderzoek is tweeledig. In de eerste plaats wordt inzichtelijk wat de rol is van etnische en culturele aspecten bij het rapporteren pro Justitia. Een voornamelijk kwalitatieve, deels kwantitatieve analyse van pro Justitia-rapportages is daarvan een belangrijk onderdeel. Het doel van deze analyse is om inzicht te verkrijgen in de vraag of en, zo ja, in hoeverre de rapporteur aandacht besteedt aan relevante etnische en culturele factoren die het pro Justitia-onderzoek beïnvloeden, en welke factoren dit dan precies zijn. Ook is het de vraag bij welke onderdelen van de rapportage deze factoren voornamelijk een rol spelen.

---

56. Komen 2006, p. 67.

Hierbij bestaat in het bijzonder aandacht voor de weging van etnische en culturele aspecten in de conclusie door de rapporteur en het advies aan de rechter. In de tweede plaats worden in deze studie mogelijkheden geïdentificeerd om de kwaliteit van de rechtspraak voor deze substantiële groep verdachten te waarborgen.

In het kader van de analyse van de rapportages pro Justitia zijn zeventien nationale en internationale experts geconsulteerd op het gebied van de forensische (culturele) psychiatrie (psychiaters, psychologen, cultureel deskundigen en deskundigen op het gebied van de rapportage pro Justitia). De gesprekken hebben gediend als terreinverkenning waarbij de mogelijkheid bestond om door te vragen over zaken die in de literatuur te algemeen bleven. De gesprekken hebben met name bijgedragen aan het identificeren van thema's van belang voor het opstellen van een scorelijst, die met het oog op het onderzoek van de pro Justitia-rapportages is ontwikkeld en die nader wordt besproken in paragraaf 1.4.5.⁵⁷ Door middel van de gesprekken is informatie verkregen in het kader van de onderzoeksvraag naar de plaats en betekenis van etnische en culturele aspecten in het gedragskundige pro Justitia-onderzoek en het verkennen van (juridische) mogelijkheden om het risico op onrechtvaardige en ineffectieve strafrechtelijke beslissingen te beperken. Bij het selecteren van experts uit de forensische praktijk is in de eerste plaats gezocht naar nationale en internationale experts van wie bekend is dat zij zich beroepsmatig bezighouden met de onderwerpen strafrecht en culturele (forensische) psychiatrie, bijvoorbeeld doordat zij over het onderwerp hebben gepubliceerd. In de tweede plaats zijn een tweetal gesprekken in het kader van een specifieke pro Justitia-expertise tot stand gekomen via het NIFP. In het vervolg van paragraaf 1.4 wordt in meer detail beschreven hoe uitvoering is gegeven aan de dossierstudie.

Ten derde is in deze studie gebruik gemaakt van *juridische methodologie*, in die zin dat de resultaten afkomstig uit het empirische deel van deze studie worden besproken in het thans geldende (inter)nationale juridische kader dat wordt gevormd door jurisprudentie en relevante wet- en regelgeving. Daarnaast wordt beredeneerd wat de (juridische) gevolgen kunnen zijn van de uitkomsten van het aan deze studie ten grondslag liggende empirische onderzoek en welke (juridische) maatregelen genomen kunnen worden om daarmee samenhangende risico's te beteugelen.

1.4.1 *Methode van het empirische onderzoek*

Het onderzoek is een exploratieve studie naar de plaats van cultuur(sensitiviteit) in de rapportage pro Justitia, waaraan geen specifieke hypothese ten grondslag ligt. Het exploratieve karakter van deze studie leent zich voor een (voornamelijk) kwalitatieve benadering met enkele kwantitatieve elementen. Hierdoor kan gesproken worden van een *mixed method* waarbij het onderzoeksdesign een *Concurrent*

---

57. De scorelijst is opgenomen als bijlage.

Embedded Design is.⁵⁸ Een methode domineert, namelijk de kwalitatieve benadering. De kwantitatieve analyse heeft daarbij een ondersteunende rol, namelijk het verkrijgen van enige kwantitatieve data met betrekking tot een aantal gesloten vragen in de scorelijst.⁵⁹ De *mixed methods*-gegevens zijn gelijktijdig verzameld. Het betreft één onderzoeksgroep en één meetmoment van rapportages uit het jaar 2016.

1.4.2 *Toestemming en privacy*

De gegevens zijn beschikbaar gesteld door het NIFP. De onderzoeksopzet is getoetst door de Ethische Toetsingscommissie (ETC)⁶⁰ van de *School of Social and Behavioral Sciences* van Tilburg University.⁶¹ Tevens werd van het NIFP toestemming verkregen voor het beschreven onderzoek naar de rapportages. Het NIFP stelt daarbij nadere eisen aan de omgang met de vertrouwelijke informatie die door hem beschikbaar is gesteld, waaraan in deze studie is voldaan. De door het NIFP beschikbaar gestelde gegevens betreffen pro Justitia-rapportages en de bijbehorende parketnummers.⁶²

De rapportages zijn op het hoofdkantoor van het NIFP in Utrecht aan de onderzoeker schriftelijk ter beschikking gesteld. Alle bij de analyse van de rapportages betrokken onderzoekers (hoofdonderzoeker en twee student-stagiaires) hebben voor aanvang van het onderzoek een geheimhoudingsverklaring ondertekend en een DJI-Verklaring Omtrent Gedrag aan het NIFP overgelegd.

Het is uitdrukkelijk niet de bedoeling dat het koppelen van gegevens leidt tot identificatie van individuele casuïstiek en/of personen. De onderzoeksresultaten zijn daarom ontdaan van naar casuïstiek herleidbare gegevens. Daarnaast geldt dat de informatie uit de bestudeerde rapporten genummerd is. Alle verzamelde gegevens zijn losgekoppeld van persoonsgegevens. Namen en geboortedata zijn niet genoteerd. Indien casuïstiek besproken wordt, zijn de persoonsgegevens waar nodig gewijzigd en gepseudonimiseerd om herkenning te voorkomen. Dat geldt voor zowel de gegevens van de verdachten als van de rapporteurs.

1.4.3 *Validiteit en betrouwbaarheid*

De interne validiteit van het onderzoek is versterkt door het gebruik van een scorelijst bij het dossieronderzoek.⁶³ Daarmee is geprobeerd te voorkomen dat op selec-

---

58. Creswell e.a. 2003, p. 214-215.

59. Zie paragraaf 1.4.5.

60. Het betreft een retrospectief onderzoek naar pro Justitia-rapportages. Dit resulteert erin dat het onderzoek niet valt onder de Wet medisch-wetenschappelijk onderzoek met mensen en daarmee niet WMO-plichtig is.

61. Zowel ten aanzien van de oorspronkelijke als aanvullende aanvraag heeft de Ethische toetsingscommissie goedkeuring gegeven.

62. De initiële respectievelijk aanvullende aanvraag.

63. Zie bijlage.

tieve wijze aantekeningen worden gemaakt en verwerkt. De externe validiteit van deze studie wordt versterkt doordat alle methodologische keuzes systematisch zijn gedocumenteerd en het dataverzamelingsproces uitvoerig is beschreven.

Ten behoeve van de interne betrouwbaarheid van de onderzoeksresultaten zijn de rapportages zowel door de hoofdonderzoeker als door twee stagiaires bekeken (studenten master Rechtsgeleerdheid, *Tilburg University*), waarbij de scorelijsten eerst onafhankelijk van elkaar zijn ingevuld voordat zij door de hoofdonderzoeker zijn samengevoegd. Bij afwijkende resultaten is overleg gevoerd om tot overeenstemming te komen. De externe betrouwbaarheid van het onderzoek is gewaarborgd door middel van documentatie van de gebruikte methoden en de context van het onderzoek, om voor derden inzichtelijk te maken op welke manier de onderzoeksgegevens verkregen zijn.

1.4.4 Selectie van het materiaal

In de analyse van de rapportages pro Justitia zijn totaal 107 rapporten betrokken. Voor 88 van deze rapporten geldt dat dit een *random* steekproef is, in negentien gevallen is sprake van een specifieke selectie. Beide selectieprocedures zullen hieronder worden toegelicht (paragrafen 1.4.4.1 en 1.4.4.2).

Hoewel voor een kwalitatieve analyse een kleinere hoeveelheid van 40 *random* geselecteerde rapporten in principe zou volstaan, is ervoor gekozen de aselechte steekproef te vergroten zodat bepaalde gegevens tevens kwantitatief geanalyseerd kunnen worden. Met betrekking tot de aselechte steekproef bestond daarnaast op basis van eerder onderzoek naar etnische verschillen in pro Justitia-onderzoek de verwachting dat in ongeveer 65 procent van de gevallen sprake zou zijn van Nederlanders zonder migratieachtergrond en in 35 procent van de gevallen van Nederlanders met een eerste- of tweedegeneratie migratieachtergrond.⁶⁴ Een grotere selectie geeft meer kans op voldoende vertegenwoordiging van Nederlanders met en zonder migratieachtergrond.

Bovenop het aantal van de 88 *random* geselecteerde rapportages, zijn via de website *www.rechtspraak.nl* twaalf zaken geselecteerd op specifieke (etnische of culturele) kenmerken, bijvoorbeeld doordat deze kenmerken tot uiting komen in het delict, gebruik is gemaakt van een tolk of een cultureel deskundige is ingeschakeld.⁶⁵ In acht van de geselecteerde zaken bevonden zich pro Justitia-rapportages in het archief van het NIFP. Per zaak kunnen zich meerdere rapportages pro Justitia in het archief van het NIFP bevinden, zoals ook het geval in de acht geselecteerde

---

64. Vinkers e.a. 2011, p. 802.

65. Deze kenmerken zijn ontleend aan de literatuurstudie zoals beschreven in hoofdstuk 2.

teerde zaken. De negentien beschikbare onderliggende rapportages bij deze zaken zijn door het NIFP verstrekt.⁶⁶

De selectiecriteria die zijn gebruikt in het selectieproces, worden hieronder afzonderlijk besproken voor de aselechte steekproef en specifieke selectie.

1.4.4.1 *Random steekproef*

Voor de aselechte steekproef, 88 rapportages over 88 verschillende volwassen verdachten (met en zonder een migratieachtergrond), geldt een afbakening in tijd, namelijk het jaar 2016.⁶⁷ Hierdoor heeft de meting in een voor deze studie zo recent mogelijke periode plaatsgevonden. De aselechte steekproef bestond aanvankelijk uit 88 rapportages. Uiteindelijk is aan de selectie van 88 rapportages één rapport toegevoegd, namelijk een aanvullend onderzoek, uitgevoerd door dezelfde rapporteurs als in de oorspronkelijk geselecteerde rapportage. Dit rapport wordt in samenhang gezien met de geselecteerde rapportage over dezelfde verdachte en is in deze studie als één pro Justitia-onderzoek beschouwd. In vijftien van de geselecteerde rapportages over de 88 verschillende verdachten was sprake van een weigerrapportage, in zoverre dat in het geheel geen onderzoek was uitgevoerd. Deze rapportages zijn in de verdere analyse van dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. Dit resulteert erin dat de uiteindelijk geanalyseerde (*random*) selectie 73 rapportages pro Justitia omvat over 73 verschillende verdachten.

Naast een afbakening in tijd, is een belangrijk selectie criterium het soort rapportage (enkelvoudig, dubbel, triple of klinisch onderzoek). In het onderzoek zijn 22 enkelvoudige rapportages betrokken (psychiatrisch of psychologisch), 22 dubbelrapportages (rapportages van psychiaters en psychologen, zowel intramuraal als extramuraal), 22 triplerapportages (intramuraal en extramuraal)⁶⁸ en 22 klinische rapportages (alle 22 uitgevoerd in het Pieter Baan Centrum (PBC), destijds gevestigd in Utrecht).⁶⁹

---

66. Aanvankelijk was het de bedoeling 100 rapportages te selecteren, waarvan 88 aselectief en twaalf selectief. Vanwege de keuze voor selectie via www.rechtspraak.nl kon alleen op zaaksniveau worden geselecteerd. Dit heeft uiteindelijk geleid tot een selectie van negentien (in plaats van twaalf) rapporten. Daarnaast is aan de aselechte steekproef één rapport toegevoegd, namelijk een aanvullend onderzoek, maar deze rapportage wordt in samenhang gezien met de geselecteerde rapportage. Met aftrek van de zogenoemde weigerrapporten heeft dit uiteindelijk geleid tot een totaal van 92 pro Justitia-onderzoeken die in de analyse van deze studie zijn betrokken.

67. De aselechte steekproef is uitgevoerd door de datamanager van het NIFP.

68. Inclusief milieuonderzoek. Met intramuraal wordt bedoeld dat sprake is van een klinisch onderzoek, met extramuraal wordt ambulant onderzoek bedoeld.

69. Thans bevindt het Pieter Baan Centrum zich in Almere. Van de 22 enkelrapportages zijn er zes opgesteld door een psychiater (6,6%) en zestien door een psycholoog (19,2%), van de 22 dubbelrapportages betreft het zeventien primaire (19,3%) en vijf secundaire (5,7%) onderzoeken, van de triplerapportages betreft het twintig primaire (22,7%) en twee secundaire (2,3%) onderzoeken, en van de klinische onderzoeken betreft het dertien primaire (14,8%) en negen secundaire (10,2%) rapportages. Een primaire rapportage wordt in het beginstadium van de strafrechtelijke procedure geïnitieerd. Een secundair pro Justitia-onderzoek wordt geïnitieerd door de zittingsrechter in een latere fase van de strafprocedure. Zie nader paragraaf 2.3.5.

Bij het selecteren van de rapportages is een spreiding van gedragsdeskundigen nagestreefd. Om dit te doen is voor een spreiding in onderzoeksgebied gekozen (arrondissementen). Bij voorkeur is per rapporteur één rapport bekeken, met uitzondering van rapportages in klinisch verband waarbij dit (vanwege het relatief beperkte aantal rapporteurs) niet goed mogelijk bleek, maar waarbij wel een zo groot mogelijke spreiding in rapporteurs als uitgangspunt is genomen. In de selectie steekproef is geselecteerd naar NIFP-locatie en is met het oog op demografische verschillen rekening gehouden met de mate van stedelijkheid van een bepaald gebied. In de selectie zijn rapportages opgenomen uit een stedelijk gebied (Zuid-Holland en Midden Nederland, samengevoegd vanwege de oppervlakte en bevolkingsdichtheid van de arrondissementen in verhouding tot de andere twee arrondissementen), rapportages uit een matig stedelijk gebied (Zuid Nederland) en rapportages uit een weinig stedelijk gebied (Noord en Noordoost Nederland). Voor de klinische rapportages geldt dat zij zijn opgemaakt in het PBC in Utrecht, zie tabel 1.1.

Tabel 1.1 Geselecteerde rapportages

	Enkel	Dubbel	Triple	Klinisch	Totaal
Midden NL	6	7	0	0	13
Noord NL	5	2	4	0	11
Noordoost NL	5	1	11	0	17
Zuid-Holland	2	6	4	0	12
Zuid NL	5	6	3	0	14
PBC	0	0	0	22	22
Totaal	23	22	22	22	89¹

¹ Deze tabel bevat het totaal aan rapporten, dus inclusief het aanvullende onderzoek dat later aan de selectie is toegevoegd, maar dat in deze studie inhoudelijk als één pro Justitia-onderzoek is beschouwd.

1.4.4.2 Selectie van rapportages

Daarnaast zijn door de onderzoeker twaalf zaken op specifieke kenmerken geselecteerd. De selectie is gemaakt via de website www.rechtspraak.nl⁷⁰ en betreft zaken waarbij uit de uitspraak van de rechter is gebleken dat etnische, culturele en/of taalproblemen een (evidente) rol hebben gespeeld in het gedragskundige onderzoek en die zouden kunnen dienen als *case studies* in deze studie. Voor deze rapporten geldt een ruimere afbakening in tijd, namelijk de periode na 1 januari 2011. In de selectie zijn zowel rechtbanken als gerechtshoven opgenomen.

70. Geraadpleegd op 10 mei 2017 en 11 mei 2017.

Als standaard zoekterm op rechtspraak.nl is ingevoerd 'Pieter Baan Centrum' (897 resultaten).⁷¹ Daarnaast zijn aanvullende zoektermen opgevoerd die verband houden met cultuur of etniciteit.⁷² In verband met de herleidbaarheid kan hierover geen nadere informatie worden gegeven. Na schifting van dubbele selecties heeft dit een aantal relevante uitspraken opgeleverd die vervolgens inhoudelijk zijn beoordeeld. Dit heeft op basis van twee selectiecriteria een selectie van twaalf uitspraken opgeleverd. Ten eerste is bekeken in welk van de zaken etnische, culturele of taalkundige aspecten het meest evident aanwezig zijn geweest, met andere woorden, waarin deze aspecten klaarblijkelijk een onderwerp van discussie zijn geweest. Ten tweede is rekening gehouden met variatie naar taalkundige aspecten, inzet van cultureel deskundigen, en de invloed van etniciteit en cultuur op het tenlastegelegde, de diagnostiek, de mate van toerekeningsvatbaarheid en de sanctie (zie tabel 1.2). In een aantal gevallen heeft de zaak zowel bij de rechtbank als bij het hof gediend. Dit resulteert erin dat soms meerdere pro Justitia-rapportages over één verdachte zijn opgemaakt.

Tabel 1.2   Categorieën

Taalproblematiek	2
Delict	2
Delict en risico	1
Diagnostiek	2
Toerekening en sanctie	1
Totaal	8

Bij de opbouw van de dataset bij het NIFP leverden een aantal aangeleverde parcketnummers geen hit op. Hierdoor was het voor het NIFP bij vier van de twaalf geselecteerde zaken niet mogelijk om de bijbehorende rapportages te leveren. De resterende selectie heeft vervolgens negentien rapportages pro Justitia opgeleverd over acht verschillende verdachten.⁷³ Van de negentien rapportages pro Justitia, betreft het in achttien gevallen rapportages die zijn opgemaakt gedurende de strafrechtelijke procedure en één tbs-verlengingsrapportage.⁷⁴

71. Vanwege het uitgebreide onderzoek zoals dat in het PBC gedurende een wekenlange observatie plaatsvindt, bestond de verwachting dat culturele en etnische elementen duidelijk naar voren kunnen komen in PBC-rapportages.

72. Deze zoektermen worden niet beschreven met het oog op het voorkomen van herleidbaarheid.

73. Rapportagenummers kunnen bijvoorbeeld ook verwijzen naar weigerrapporten, brieven en aanvullende onderzoeken.

74. Deze studie behandelt in principe niet de behandelfase in het kader van een (tbs-)maatregel. De genoemde rapportages zijn echter wel in het onderzoek opgenomen omdat in een eerdere rapportage in deze zaak ten behoeve van de strafvervolgning gerapporteerd is door een cultureel deskundige.

1.4.5 De scorelijst

Ten behoeve van de dataverzameling is een scorelijst opgesteld, zie hiervoor de bijlage bij dit proefschrift. Er was bij de aanvang van het dossieronderzoek geen bruikbare scorelijst voorhanden, vandaar dat deze is opgesteld. De wijze waarop pro Justitia-rapportages zijn opgebouwd, is leidend geweest bij de opbouw van de scorelijst. De veelal gedetailleerde rapportages, regelmatig met een lijvige omvang, worden geschreven aan de hand van een door het NIFP opgesteld format dat een aantal vaste onderdelen kent. Voor verschillende soorten pro Justitia-onderzoeken bestaan verschillende formats, maar in de kern bevat het rapport de volgende onderdelen:

- een (standaard)vraagstelling;
- een overzicht van de beschikbare en geraadpleegde stukken;
- een verantwoording van het onderzoek en de onderzoeksopzet;
- een overzicht van de relevante informatie uit de gerechtelijke stukken;
- een beschrijving van de mate waarin door de verdachte is meegewerkt aan het pro Justitia-onderzoek;
- (eventueel) een psychologisch onderzoek;
- (eventueel) een psychiatrisch onderzoek;
- (eventueel) een milieuonderzoek;
- een multidisciplinaire forensische gedragskundige beschouwing en
- een antwoord op de (standaard)vraagstelling.

Deze elementen vormen de basis van de scorelijst zoals opgenomen in de bijlage. Daarnaast is een aantal elementen aan de scorelijst toegevoegd, zoals informatie over de inzet van tolken en cultureel deskundigen. Ook zijn vragen opgenomen die zien op de werkrelatie tussen de rapporteur en de verdachte, verbale en non-verbale communicatie, en mogelijk relevante culturele verschillen. Deze elementen zijn toegevoegd aan de scorelijst omdat uit de voor dit onderzoek uitgevoerde literatuurstudie is gebleken dat zich op deze gebieden moeilijkheden kunnen voordoen, in het bijzonder wanneer gerapporteerd wordt over een verdachte met een migratieachtergrond. Nadat de hiervoor genoemde elementen door middel van een literatuurstudie zijn geïdentificeerd, zijn experts hierover bevraagd tijdens interviews. Daardoor is onder meer inzichtelijker geworden waarop concreet opgellet kon worden bij het scoren en analyseren van de rapportages, zodat voor dit onderzoek relevant materiaal kon worden verzameld.

De scorelijst zoals deze gepresenteerd en geanalyseerd wordt, bestaat uit vier onderdelen: A) algemene gegevens; B) psychiatrisch onderzoek, C) psychologisch onderzoek en D) conclusie. In onderdeel A zijn opgenomen de demografische gegevens van de verdachte, informatie over het ten laste gelegde delict, het slachtoffer en de rapportagevorm. De onderdelen B en C (het psychiatrische en het psychologische onderzoek) zijn naar opbouw identiek. In deze onderdelen bestaat

aandacht voor de biografische anamnese (in jeugd en volwassenheid), inclusief de religieuze en culturele context, relationele factoren, zoals communicatie en de (werk)relatie, en factoren die samenhangen met de vraagstelling pro Justitia, zoals diagnostiek en risicotaxatie.⁷⁵ Daarnaast is een aantal cultuurgerelateerde aandachtspunten in de scorelijst opgenomen, zoals over de inzet van cultureel deskundigen en tolken.⁷⁶ In onderdeel D staan twee aspecten centraal, namelijk het advies met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid, risico-inschatting en risicomanagement en de op te leggen sanctie. De scorelijst is tijdens het verzamelen van de data bij iedere rapportage steeds ingevuld door drie personen om de betrouwbaarheid van de onderzoeksresultaten te bewaken. De scorelijst is tot stand gekomen nadat in een literatuurstudie relevante aspecten zijn geselecteerd en experts zijn geconsulteerd. Na een 'proefanalysesessie' bij het NIFP, waarbij tien rapportages pro Justitia zijn bekeken,⁷⁷ is een conceptversie van de scorelijst opgesteld. Deze conceptversie is becommentarieerd⁷⁸ waarna een definitieve versie is opgesteld. Dit heeft geleid tot de scorelijst zoals opgenomen in de bijlage.

Geprobeerd is om de dossiers te scoren aan de hand van het cultuurmodel van Hofstede. Het cultuurmodel van Hofstede is een (internationaal) veel, en misschien wel de meest gebruikte methode om iets te zeggen over cultuurverschillen in wetenschappelijk onderzoek. In de jaren '60 verzamelde Hofstede⁷⁹ gegevens bij werknemers van IBM, een groot, internationaal computerbedrijf met vestigingen over de hele wereld. Hofstede destilleerde uit de grote hoeveelheid data een cultuurmodel dat gebruikmaakt van dimensies: ijkpunten die in meer of mindere mate herkenbaar zijn binnen culturen en aan de hand waarvan culturen met elkaar vergeleken kunnen worden.⁸⁰

Hoewel Hofstedes model vaak wordt gehanteerd in wetenschappelijke onderzoek, bestaat desalniettemin een belangrijk kritiekpunt op de methode. Hofstedes neiging naar cultuurrelativisme wordt niet – of minder – passend geacht binnen het huidige antropologische debat over de invulling van het cultuurbegrip. Volgens Hofstede is het mogelijk om cultuurverschillen te 'meten', terwijl men er binnen de constructivistische visie op cultuur nu juist voor waakt cultuur te beschouwen als een statisch gegeven dat 'gemeten' kan worden. Dit brengt met zich mee dat men met gebruikmaking van de theorie van Hofstede al snel in 'stereotyperingen' vervalt. Daarnaast is het cultuurmodel volgens Hofstede bedoeld om cultuurverschillen vast te stellen op landsniveau. Het model is onge-

---

75. Naar Kortmann 2016.

76. Zie ook paragraaf 1.4.7.1.

77. Deze rapportages zijn niet in het onderzoek meegenomen.

78. Door de drie begeleiders van dit promotietraject en em.prof.dr. F.A.M. Kortmann (emeritus hoogleraar Transculturele Psychiatrie Radboud Universiteit).

79. Emeritus hoogleraar Organizational Anthropology and International Management Maastricht University.

80. Hofstede & Hofstede 2005; Hofstede, Hofstede & Minkov, 2016, p. 40 e.v.

schikt om cultuurverschillen tussen individuen aan te tonen.⁸¹ De dimensies van Hofstede zijn dan ook niet in de scorelijst opgenomen om cultuurverschillen te meten, maar nagegaan is of zij aanknopingspunten bieden in een cultuursensitief contact tussen rapporteur en verdachte.⁸² Aanleiding hiervoor is ook dat één van de Nederlandstalige culturele interviews, specifiek ontwikkeld voor gebruik binnen de tbs, gebaseerd is op de dimensies van Hofstede.⁸³

Tijdens het dossieronderzoek is echter gebleken dat Hofstedes onderzoekscontext te zeer verschilt van de onderhavige context, namelijk de bedrijfscultuur versus een forensische context, en het bovendien te open voor interpretatie is om de vragen zoals opgenomen in de scorelijst en die zijn vormgegeven naar de dimensies van Hofstede te beantwoorden aan de hand van een dossierstudie. Dit deel van de scorelijst is in de onderzoeksresultaten dan ook buiten beschouwing gelaten.

1.4.6 *Materiaalverzameling*

De dataverzameling heeft plaatsgevonden in de periode juli tot en met oktober 2017 en is uitgevoerd bij de afdeling Wetenschap & Opleiding op het hoofdkantoor van het NIFP in Utrecht. De scorelijsten zijn zowel ingevuld bij de rapportages uit de aselechte steekproef als uit de selecte steekproef. Bij de rapportages uit de selecte steekproef is tevens een verslag voor kwalitatieve doeleinden opgemaakt door de hoofdonderzoeker, aangezien deze rapporten geselecteerd zijn met het doel ze indien mogelijk te gebruiken als *case studies*.

De stagiaires zijn vooraf geïnformeerd over het onderzoek en hebben eerst samen met de hoofdonderzoeker geoefend in het afnemen van de scorelijst. De hoofdonderzoeker heeft, naast het invullen van de scorelijst, tijdens de dataverzameling steeds in notities bijgehouden welke onderzoeksbevindingen zijn aangetroffen. Na afloop van de dataverzamelingsperiode is over deze algemene onderzoeksbevindingen overeenstemming bereikt tussen de verschillende onderzoekers. Deze bevindingen hebben (mede) gefungeerd als richtlijn in de kwalitatieve analyse van het verzamelde materiaal.

1.4.7 *Analyse rapportages*

Na afloop van de dataverzamelingsperiode zijn alle scorelijsten samengevoegd, hetgeen heeft geleid tot het ontstaan van één scorelijst per rapportage. Bij afwijkende antwoorden in de scorelijst is gedurende het scoringstraject in overleg tot consensus gekomen. Vervolgens is de informatie uit deze scorelijsten gecodeerd

---

81. Hofstede, Hofstede & Minkov 2016, p. 49.

82. Zie met betrekking tot de operationalisering van 'cultuursensitiviteit' in het dossieronderzoek paragraaf 3.5.2.2.

83. Verstegen & Wisse 2012, p. 131.

zodat het materiaal geschikt is voor toepassing van analyses. Het exploratieve karakter van dit onderzoek leent zich voor een (voornamelijk) kwalitatieve benadering met enkele kwantitatieve elementen. De kwantitatieve analyse heeft daarbij een ondersteunende rol, namelijk het verkrijgen van kwantitatieve data met betrekking tot gesloten antwoordmodellen in de scorelijst. De gegevens die op kwalitatieve wijze zijn verzameld, zijn in beginsel niet geschikt voor statistische analyse.

De rapportages uit de *random* steekproef en specifieke selectie zijn afzonderlijk geanalyseerd. De reden hiervoor is dat de specifieke selectie vanwege de beperkte hoeveelheid rapporten niet geschikt is om kwantitatief te analyseren en zich meer leent voor een kwalitatieve analyse en een beschrijving van de casuïstiek als *case studie*.

1.4.7.1 *Random steekproef*

Voordat een aanvang is gemaakt met het coderen van het onderzoeksmateriaal, is een codeboek opgesteld. Vervolgens zijn de gegevens uit de scorelijsten systematisch gecodeerd. Gelijktijdig zijn de gegevens verzameld voor een kwalitatieve analyse. Daarbij zijn vijf aspecten onderzocht.

Ten eerste is geïnventariseerd of etnische en/of culturele aspecten een rol kunnen hebben gespeeld in het pro Justitia-onderzoek. Deze vraag is bevestigend beantwoord indien bij verdachte sprake was van een migratieachtergrond.⁸⁴ Aangezien de rapportage enkel informatie omvat die is verstrekt door de rapporteur, is het moeilijk gebleken om objectieveerbare gegevens te verkrijgen met betrekking tot subculturele verschillen, waarbij kan worden gedacht aan verschillen op groepsniveau die niet (per se) gerelateerd zijn aan etniciteit. Dit brengt met zich mee dat het niet mogelijk is geweest om hier objectief onderscheid naar te maken. Vanwege een gevaar van subjectivering van de gegevens over de rol van eventuele subculturele verschillen, zijn deze niet gekwantificeerd. Wel volgen in hoofdstuk 3 naar aanleiding van de kwalitatieve analyse enkele opmerkingen over subculturele aspecten in het pro Justitia-onderzoek.

Ten tweede is bekeken of 'cultuur' in de rapportage door de gedragsdeskundige is gethematiseerd (als thema in het onderzoek is opgevoerd) en, zo ja, hoe dat is gebeurd en bij welk onderdeel van de rapportage.⁸⁵ In paragraaf 3.5.2.2 volgen enkele overwegingen met betrekking tot de operationalisering van cultuursensitiviteit in pro Justitia-onderzoek, waarmee wordt bedoeld op de vraag of de rapporteur in het onderzoek rekening houdt met de zowel de eigen culturele achtergrond als die van de verdachte.⁸⁶

---

84. Tot de tweede generatie.

85. Met 'thematiseren' wordt bedoeld dat de rapporteur de migratieachtergrond van de verdachte niet alleen benoemt, maar ook in het rapport laat terugkomen wat de impact daarvan is op het onderzoek en/of de te beantwoorden pro Justitia-onderzoeksvragen.

86. Braakman 2015, p. 190. Zie in dit kader ook Van Oploo 2017, p. 536-537.

Ten derde is geïnventariseerd of relevante opmerkingen zijn gemaakt over verbale en non-verbale communicatie en, zo ja, wat door de rapporteur in dit kader is opgemerkt. Ook is verzameld of de rapportage informatie bevat over de inzet van tolken.

Ten vierde is bekeken of de rapportages overige relevante informatie bevatten, bijvoorbeeld met betrekking tot de inzet van cultureel deskundigen.

De informatie die zich niet leent voor een kwantitatieve weergave, is gecodeerd voor kwalitatieve doeleinden. Codering heeft plaatsgevonden aan de hand van een vooraf opgesteld codeerschema dat is afgeleid van de scorelijst.⁸⁷ Vervolgens is het verzamelde materiaal geordend en zijn categorieën gemaakt en beschreven. Hierbij is bijvoorbeeld gekeken naar informatie over de inzet van tolken, cultuurdiskundigen en zijn overige relevante aspecten in kaart gebracht.⁸⁸

Naar aanleiding van het voorgaande zijn vier kwantitatieve analyses uitgevoerd ten aanzien van zaken die op basis van de literatuurstudie en de vraagstelling bijzondere relevantie hebben. Naast het rapporteren van enige beschrijvende statistieken met betrekking tot geslacht, leeftijd en migratieachtergrond van zowel verdachten als rapporteurs, betreffen deze analyses 1) de werkrelatie tussen de rapporteur(s) en de verdachte, 2) de prevalentie van psychotische stoornissen en een IQ lager dan 85, 3) de mate waarin wordt geadviseerd het tenlastegelegde al dan niet toe te rekenen en 4) de sanctie-adviezen. Bij de kwantitatieve analyses is gebruik gemaakt van het programma *IBM SPSS*. De gegevens zijn volledig geanonimiseerd en de gebruikte sleutel is gecodeerd. De resultaten zijn beschreven en waar nodig ter verduidelijking weergegeven in tabellen.

Ten slotte nog een drietal opmerkingen. Ten eerste, hoewel de onderdelen B en C (psychiater en psycholoog) van de scorelijst identiek zijn, is het afhankelijk van het soort rapportage welke informatie door de gedragsdeskundige(n) gerapporteerd wordt. Is sprake van een enkelvoudige rapportage, dan rapporteert één deskundige over alle onderdelen van het pro Justitia-onderzoek en komt de diagnostiek en het inschatten van het recidiverisico aan één rapporteur toe. Is sprake van een dubbel- of triplerapportage, dan kan er enige taakverdeling plaatsvinden. Hoewel op zich gesproken kan worden van verschillen met betrekking tot het takenpakket van de rapporteurs, is dit vanwege de ongeveer gelijke verdeling van taken niet van grote invloed op conclusies met betrekking tot de vraag of een rapporteur oog heeft voor de culturele achtergrond van de verdachte.⁸⁹ Bovendien wordt het advies aan de rechter in overleg geformuleerd.

Ten tweede, zoals ook eerder aangegeven, is geprobeerd om te komen tot een zo groot mogelijke variatie in rapporteurs in de dataset. Niettemin rapporteren sommige deskundigen in meerdere geselecteerde pro Justitia-rapportages. Dit betekent dat sommige rapporteurs vaker in de steekproef voorkomen. Het is echter

---

87. Zie voor de scorelijst de bijlage.

88. Zie voor een bespreking hiervan hoofdstuk 3.

89. Hoofdstuk 3.

inherent aan het werk van pro Justitia-rapporteurs dat zij gedurende het jaar waarin is geselecteerd vaker rapporteren. Ook komt het voor dat rapporteurs zowel betrokken zijn bij klinische rapportages in het PBC, behorende bij NIFP-locatie Midden-Nederland, als dat zij werkzaam zijn als rapporteur bij één van de ambulante NIFP-locaties. Dit kan effect hebben op de resultaten van het onderzoek, maar het is de verwachting dat dit effect niet heel groot zal zijn. Ten eerste komen de rapporteurs, één uitzondering daargelaten, niet vaker dan drie keer in de steekproef voor.⁹⁰ Ten tweede is vaak sprake van wisselende samenstellingen in dubbel, triple en klinisch onderzoek. Door het samenwerkingsverband kan de uitkomst van het rapport beïnvloed worden. Ten derde gaat het in alle casuïstiek om unieke verdachten.

In het geval van dubbel- of triplerapportages wordt in onderling overleg tussen psychiater en psycholoog tot een advies gekomen. Dit betekent dat per rapport één diagnostische conclusie is gecodeerd, alsook één advies met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid en sanctie.

1.4.7.2 *Specifieke selectie*

De informatie die afkomstig is uit de rapporten van de specifieke selectie is op vergelijkbare wijze verwerkt als de informatie uit de aselechte steekproef, dat wil zeggen met gebruik van de scorelijst. Daarnaast is ten behoeve van de kwalitatieve analyse ook een uitgebreid verslag van de casuïstiek opgemaakt door de hoofdonderzoeker. Deze gegevens zullen enkel op kwalitatieve wijze worden geanalyseerd. De informatie wordt geanonimiseerd. Persoonsgegevens worden gepseudonimiseerd.

Tijdens de uitvoering van het dossieronderzoek bleken de rapportages uit de specifieke selectie in een aantal gevallen minder relevant dan op basis van de uitspraak van de rechter, geraadpleegd via *www.rechtspraak.nl*, was verwacht. Desalniettemin heeft het bestuderen van de rapportages relevante informatie opgeleverd in het kader van de beantwoording van de onderzoeksvragen. De rapportages uit de selecte steekproef worden gebruikt om casuïstiek te beschrijven bij de bespreking van de rol van etnische en culturele aspecten in de rapportage pro Justitia, zie hiervoor de hoofdstukken 3 en 4. In die gevallen wordt steeds geëxpliciteerd dat de informatie afkomstig is uit een rapportage uit de specifieke selectie.

De analyses van de inhoudelijke verslaglegging door de hoofdonderzoeker zijn vervolgens door deze onderzoeker gecodeerd en geanalyseerd. Bij het coderen is gekeken naar de etnische en culturele aspecten waarvan naar aanleiding van het literatuuronderzoek is gebleken dat zij van belang kunnen zijn in gedragskundig

---

90. Elf psychiaters kwamen twee keer voor, drie psychiaters kwamen drie keer voor en één psychiater kwam vijf keer voor, waarvan vier keer in een wisselende samenstelling. 39 psychiaters kwamen één keer voor in de selectie. Voor de psychologen geldt: elf psychologen kwamen twee keer voor en zeven psychologen kwamen drie keer voor. 38 psychologen kwamen één keer in de selectie voor.

onderzoek. De wijze van selectie van het materiaal via *www.rechtspraak.nl* is bij het coderen niet leidend geweest omdat de informatie volgend uit de uitspraak van de rechter te beperkt bleek om een goede indruk te krijgen van wat zich in het rapportageproces heeft afgespeeld, bijvoorbeeld omdat sprake leek te zijn van een cultureel delict, terwijl dit in het rapportageproces geen rol speelde. Ten tweede is bij het coderen rekening gehouden met de notities die gedurende het onderzoek over algemene onderzoeksbevindingen zijn gemaakt, net als met de notities die tijdens het analyseproces zijn gemaakt.⁹¹ Ten derde heeft het codeerproces zelf bijgedragen aan het selecteren van relevante elementen, bijvoorbeeld doordat sprake is van een in meerdere rapportages terugkerend thema waardoor het relevant lijkt voor dit onderzoek. Nadat het materiaal is gecodeerd, is de informatie behorende bij de codes gekoppeld aan de verschillende categorieën.⁹² Deze categorieën betreffen: communicatie, (werk)relatie, diagnostiek en het gebruik van testmateriaal, risicotaxatie, en de adviezen met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid en de sanctie.⁹³

1.5 BEPERKINGEN VAN DIT ONDERZOEK

Dit onderzoek kent twee belangrijke beperkingen. De eerste beperking betreft de methode van onderzoek, namelijk een dossierstudie. De verzamelde gegevens zijn verkregen uit pro Justitia-rapportages. De rapportages zijn met een ander doel opgesteld dan het beantwoorden van de in deze studie centraal staande onderzoeksvragen. Het is daardoor niet zomaar inzichtelijk wat zich heeft afgespeeld gedurende het rapportageproces in termen van cultuursensitief handelen, waarmee wordt bedoeld dat de rapporteurs in het pro Justitia onderzoek rekening houden met relevante culturele aspecten.⁹⁴ Ook vormen de dossiers slechts één bron van informatie over wat zich tijdens het pro Justitia-onderzoek heeft afgespeeld.⁹⁵

Gezien het voorgaande is het niet mogelijk gebleken zonder meer uitspraken te doen over de kwaliteit van het onderzoek in termen van cultuursensitiviteit. Een oordeel daarover op basis van verslaglegging door de rapporteur is immers al snel beperkt, mede omdat cultuursensitiviteit zich ook in het (non-verbale) gedrag – zoals de wijze van contact leggen door de rapporteur – manifesteert. Dit aspect is

91. Overigens zijn de notities die zijn opgesteld met betrekking tot de aselechte steekproef tevens leidend geweest bij het beschrijven van voorbeeldcasuïstiek uit deze selectie in hoofdstuk 3.

92. Voortgekomen uit de literatuurstudie, zie nader hoofdstuk 3.

93. Zie hoofdstuk 3.

94. Zie nader de paragrafen 2.4.6 en 3.5.1.

95. Met, bijvoorbeeld, observaties hadden ook andere data verzameld kunnen worden. Voor een dergelijke methode is in dit onderzoek om diverse praktische redenen (zoals het verkrijgen van toestemming van verdachten en de tijd die daarmee gemoeid gaat) en ethische (vertrouwelijkheid van het onderzoek en de mogelijke impact die een derde-aanwezige op het onderzoek zou kunnen hebben) echter niet gekozen. Zie ook de aanbevelingen voor toekomstig onderzoek in paragraaf 5.3.4.

in de rapportages niet (goed) terug te vinden. Tot slot beperkt dit ook het zicht op (subtiele) cultuurverschillen tussen rapporteur en verdachte en eventueel daaraan gekoppelde misverstanden.

In de tweede plaats betreft een beperking van dit onderzoek de wetenschappelijke discipline van de onderzoeker (jurist en criminoloog), aangezien dit niet een gedragsdeskundige discipline of de culturele antropologie betreft. Mogelijk heeft dit het zicht op relevante aspecten beperkt. Om dit te ondervangen zijn gedurende het onderzoek steeds experts van verschillende disciplines geraadpleegd. Ook zijn de betrokken begeleiders interdisciplinair onderlegd. Anderzijds kan het feit dat onderzoeker een andere achtergrond heeft dan de rapporteur ook een ‘frisse blik’ op de rapporten opleveren.⁹⁶ Daarbij is het zo dat de rapporten geschreven worden in opdracht van en voor juristen; een (daartoe onderlegde) jurist zou het rapport dus in beginsel moeten kunnen volgen.

1.6

OPZET VAN DE STUDIE

Dit proefschrift is, naast deze inleiding, opgebouwd uit vier hoofdstukken.

In *Hoofdstuk 2 – Achtergrond van het cultureel forensisch gedragskundig onderzoek* worden de probleemstellingen in het onderzoeksgebied ingebed. Het hoofdstuk geeft een weergave van de huidige stand van zaken met betrekking tot de verschillende onderwerpen vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines waarop de onderzoeksvraag betrekking heeft en die centraal staan in deze interdisciplinaire studie. Het doel is om een algemeen overzicht te bieden van het cultureel forensisch psychiatrische onderzoeksveld. Daarnaast heeft dit hoofdstuk tot doel met een (narratieve) literatuurstudie bij te dragen aan de beantwoording van de onderzoeksvraag naar de invloed van etnische en culturele aspecten op het pro Justitia-onderzoek en de vraag wat kan worden verstaan onder cultuursensitief gedragsdeskundig onderzoek.

In de eerste plaats besteedt dit hoofdstuk aandacht aan de demografische gegevens van de Nederlandse maatschappij in het algemeen, en de onderzoeksgroep in het bijzonder, namelijk verdachten van een strafbaar feit ten aanzien van wie een vermoeden bestaat van psychiatrische problematiek. Reden om demografische gegevens van de Nederlandse (verdachten- en dader)populatie te beschrijven is dat deze gegevens samen een inbedding vormen voor de relevantie van dit onderzoek, namelijk dat sprake is van een substantiële groep verdachten met een migratieachtergrond, een groep die bovendien onevenredig vaak voorkomt in criminaliteitsstatistieken. Dit onderstreept de noodzaak tot aandacht voor etnische en culturele aspecten die het pro Justitia-onderzoek kunnen beïnvloeden.

In de tweede plaats wordt in dit hoofdstuk een stand van zaken gegeven met betrekking tot de rapportage pro Justitia. De bedoeling hiervan is om de lezer van

---

96. Bijvoorbeeld: De Boer e.a. 2006, p. 21 e.v.

dit proefschrift te informeren met het oog op het doel, de methoden en de resultaten van pro Justitia-onderzoek.

In de derde plaats wordt het vakgebied van de culturele psychiatrie beschreven. Nadat een algemeen kader is geschetst, wordt specifiek ingegaan op de betekenis hiervan voor het pro Justitia-onderzoek, met andere woorden, hoe etnische en culturele aspecten een gedragskundig pro Justitia-onderzoek kunnen beïnvloeden.

In *Hoofdstuk 3 – Bevindingen dossieronderzoek pro Justitia-rapportages* wordt het empirische deel van dit onderzoek besproken: onderzoek naar de rapportages pro Justitia. Het doel is onder meer om te inventariseren wat de plaats en betekenis is van etnische en culturele aspecten in het pro Justitia-onderzoek en om een antwoord te geven op de vraag in hoeverre in het onderzoek aandacht wordt besteed aan de etnische en/of culturele achtergrond van een verdachte. Allereerst worden in dit hoofdstuk enkele kenmerken van de onderzoeksgroep besproken, zowel ten aanzien van de rapportages pro Justitia, de rapporteurs als de onderzochte verdachten. Vervolgens worden de gegevens uit het dossieronderzoek tegen het licht van de literatuurstudie gehouden: in hoeverre geven de rapportages blijk van moeilijkheden ten aanzien van de aandachtsgebieden zoals deze naar voren zijn gekomen in de literatuurstudie? Nagegaan wordt of etnische en culturele aspecten een onderwerp zijn van het pro Justitia-onderzoek en indien gethematiseerd, op welke manier en bij welk onderdeel van de rapportage dit is gebeurd. Ook wordt onderzocht of uit de analyses nieuwe aandachtsgebieden naar voren komen met betrekking tot de invloed van etnische en culturele aspecten op het pro Justitia-onderzoek.

In *Hoofdstuk 4 – Discussie en beschouwing* volgt een algemene discussie en een juridische beschouwing van het voorgaande. Aan de orde komen onder andere de culturele competentie van de deskundigen; culturele, taalkundige en strafrechtelijke expertise in pro Justitia-onderzoek en de vraag naar rechtvaardige en effectieve sanctietoemeting.

In *Hoofdstuk 5 – Samenvatting, conclusies en aanbevelingen* volgen tot slot conclusies ten aanzien van de twee probleemstellingen zoals geformuleerd in paragraaf 1.2. Daarnaast worden aanbevelingen gedaan, zowel voor het forensisch psychiatrische als het juridische werkveld.

In het vorige hoofdstuk is aan de orde gesteld dat deze studie draait om een tweeledige onderzoeksvraag. Ten eerste gaat het om het vaststellen van de plaats en betekenis van etnische en culturele aspecten in het pro Justitia-onderzoek en ten tweede om de mogelijkheden tot het nemen van (juridische) maatregelen om de kwaliteit van de rapportage – daar waar aangewezen – te verbeteren. Het doel van deze studie is om aanknopingspunten te vinden en/of aanbevelingen te doen aan de hand waarvan het risico op, een vanuit juridisch perspectief, onrechtvaardige (in het licht van de omstandigheden niet passend, bijvoorbeeld wat betreft de duur en het geïndiceerde beveiligingsniveau) en ineffectieve (toepassing en doel van de sanctie stemmen niet overeen) beslissingen kan worden beperkt. Deze onderzoeksvraag raakt meerdere onderwerpen in verschillende vakgebieden. Dit hoofdstuk geeft een weergave van de stand van zaken ten aanzien van de verschillende onderwerpen die centraal staan in dit interdisciplinaire promotieonderzoek. Meer specifiek wordt in dit hoofdstuk een aantal hoofdthema's besproken met het oog op de zojuist geformuleerde onderzoeksvragen, namelijk de samenstelling van de Nederlandse verdachtenpopulatie, een stand van zaken met betrekking tot de rapportage pro Justitia en de invloed van etnische en culturele aspecten daarop. Deze hoofdthema's worden hieronder nader toegelicht.

In paragraaf 2.2 worden demografische gegevens beschreven van de Nederlandse maatschappij in het algemeen, en de onderzoeksgroep van deze studie in het bijzonder, namelijk verdachten van strafbare feiten ten aanzien van wie een vermoeden bestaat van psychiatrische problematiek. Deze beschrijving geeft inzicht in de manier waarop de (verdachten)populatie is samengesteld. Hierdoor wordt inzichtelijk dat in de gehele strafrechtsketen – en daarmee ook binnen het vakgebied van de forensische psychiatrie – sprake is van etnische en culturele pluri-formiteit. Een bespreking van de samenstelling van de (verdachten)populatie draagt bij aan de onderbouwing van de urgentie en relevantie van deze studie en geeft inzicht in de schaal waarop personen, werkzaam in de strafrechtsketen, worden uitgedaagd, in die zin dat zij in de uitvoering van de werkzaamheden te

maken kunnen krijgen met aan de etnische en culturele achtergrond gerelateerde verschillen tussen henzelf en de populatie waarmee zij werken.

In paragraaf 2.3 volgt een stand van zaken met betrekking tot het gedragskundige onderzoek pro Justitia: het onderwerp van deze studie. In deze paragraaf wordt ingegaan op centrale aspecten van het onderzoek pro Justitia, namelijk de verschillende onderzoeksvarianten en de onderdelen van de standaardvraagstelling die ter beantwoording wordt voorgelegd aan de pro Justitia-rapporteur. Een bespreking van deze onderwerpen heeft als doel te informeren over het doel, de methoden en de resultaten van het pro Justitia-onderzoek. Daarnaast worden de rol en positie van gedragsdeskundigen in strafzaken besproken, met aandacht voor benoemings- en matchingprocedures, de rapporteursopleiding, en het deskundigenregister. Het bespreken van deze onderwerpen is van belang voor het verkennen van het onderzoeksgebied en het beantwoorden van de onderzoeksvraag naar eventuele (juridische) maatregelen die mogelijk bijdragen aan het verkleinen van het risico op onrechtvaardige en ineffectieve strafrechtelijke beslissingen.

In paragraaf 2.4 worden diagnostische overwegingen besproken in het kader van het gedragskundige onderzoek. Meer specifiek wordt gekeken naar het vakgebied van de culturele psychiatrie: een subexpertise binnen de psychiatrie. In deze paragraaf komen drie hoofdthema's aan de orde binnen dit specialisme, namelijk cultuurspecifieke uitingsvormen van psychopathologie, het psychiatrisch en psychologisch onderzoek bij mensen met een andere etnische en/of culturele achtergrond en cultuursensitieve interventies. Het bespreken van deze subexpertise heeft als doel inzicht te verschaffen in etnisch en cultureel relevante aspecten die gedragskundig onderzoek kunnen beïnvloeden. Bovendien wordt hierdoor duidelijker welke eisen aan de competentie van gedragsdeskundigen mogen worden gesteld bij uitvoering van (cultureel) gedragskundig onderzoek.

Nadat in paragraaf 2.4 een algemeen kader is geschetst met betrekking tot de subexpertise van de culturele psychiatrie, wordt in paragraaf 2.5 specifiek ingegaan op de betekenis hiervan voor het pro Justitia-onderzoek, met andere woorden, hoe etnische en culturele aspecten een gedragskundig pro Justitia-onderzoek kunnen beïnvloeden. In deze paragraaf komen aan bod: het belang van etnische en culturele aspecten in communicatie, het belang van een goede werkrelatie, en een bespreking van de invloed van etnische en culturele aspecten op kernelementen van de rapportage pro Justitia. Deze kernelementen zijn: de diagnostische overwegingen, de vaststelling van het eventuele risico op toekomstige recidive, en de adviezen met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid en de sanctieoplegging. Met deze paragraaf wordt (mede) een antwoord geformuleerd op de onderzoeksdeelvraag naar de plaats en betekenis van etnische en culturele aspecten in het pro Justitia-onderzoek en wordt een kader geschetst voor het bespreken van de empirische bevindingen in hoofdstuk 3.

2.2 DEMOGRAFISCHE ACHTERGROND VAN DE NEDERLANDSE (VERDACHTEN)POPULATIE

2.2.1 *Inleiding*

Vanwege migratiepatronen is de Nederlandse samenleving in de voorbije decennia in etnisch en cultureel opzicht aan verandering onderhevig geweest. De veranderde samenstelling van de algemene Nederlandse bevolking heeft ook invloed gehad op de samenstelling van de verdachten- en daderpopulatie doordat deze gediversifieerder is geworden. In deze paragraaf volgt een beschrijving van deze specifieke veranderingen, enigszins in vogelvlucht. In het bijzonder wordt gekeken naar de oververtegenwoordiging van sommige etnische groepen in criminaliteitsstatistieken. Daarbij staan twee aspecten centraal. In de eerste plaats wordt nagegaan wat de omvang is van de vertegenwoordiging van personen met een migratieachtergrond in de strafrechtsketen in het algemeen en in het pro Justitia-onderzoek in het bijzonder. In de tweede plaats wordt beschreven hoe de verdachtenpopulatie is samengesteld, zowel in de algehele strafrechtsketen als in pro Justitia-onderzoek.

Ter inleiding van het onderwerp wordt eerst in het kort geschetst hoe de samenstelling van de Nederlandse populatie door immigratie is veranderd (paragraaf 2.2.2). Met de veranderingen in de samenstelling van de algemene populatie is ook de samenstelling van de verdachte- en daderpopulatie gewijzigd. Een bespreking van de vertegenwoordiging van verschillende etnische groepen in criminaliteitsstatistieken volgt in paragraaf 2.2.3. Om het cijfermateriaal over vertegenwoordiging van verschillende groepen in de strafrechtsketen op waarde te kunnen schatten, komt de relatie tussen (geregistreeerde) criminaliteit en etniciteit aan bod, meer specifiek met betrekking tot de betrouwbaarheid van criminaliteitsstatistieken, verklaringen voor oververtegenwoordiging en bezwaren die in de literatuur worden genoemd ten aanzien van het verband tussen de etnische achtergrond en deviant gedrag. Tot slot wordt besproken wat het belang is van criminaliteitsstatistieken voor deze studie (paragraaf 2.2.4).

2.2.2 *Veranderingen in de samenstelling van de Nederlandse populatie*

Met de komst van honderdduizenden immigranten is de samenstelling van de Nederlandse bevolking in de afgelopen decennia aanzienlijk veranderd. Na de Tweede Wereldoorlog nam het globaliseringsproces een vlucht. Deze globaliseringsgolf werd voornamelijk gekenmerkt door arbeidsmigratie van laagopgeleiden, voornamelijk afkomstig uit Marokko, Turkije en andere landen rondom het

Middellandse Zeegebied en werd veroorzaakt door een snelle economische groei en een tekort aan laagopgeleide arbeidskrachten in Nederland.¹

Aanvankelijk werd de werving van arbeidsmigranten nauwelijks door de overheid gereguleerd, het waren vooral de werkgevers die naar het buitenland afreisden om nieuwe arbeidskrachten te vinden.² Hierin kwam verandering toen Nederland in de beginjaren '60 een aantal wervingsverdragen sloot met Zuid-Europese landen als Spanje, Griekenland en Portugal.³ In 1963 volgde een wervingsverdrag met Turkije en in 1969 met Marokko.⁴ Vanaf dat moment liepen wervingsacties ook via officiële kanalen, al bleef migratie op eigen initiatief ook bestaan. De werving via officiële kanalen werd in beginsel georganiseerd door afgevaardigden van de Nederlandse overheid. Zo werd in de Turkse stad Ankara een vanuit de overheid geïnitieerd arbeidsbemiddelingsbureau (*Hollanda İrtibat Bürosu*) gevestigd waar selectie van geschikte arbeidskrachten plaatsvond.⁵ In Marokko vond werving via officiële kanalen plaats in de stad Oujda, in het noordoosten van Marokko.⁶ De ontwikkelingen op economisch gebied en de 'sterk overspannen arbeidsmarkt' zorgden in de jaren '60 voor een grote toestroom van 'gastarbeiders'.⁷

Met de komst van 'gastarbeiders' naar Nederland ontstond tevens een politieke discussie over het verblijfsrecht en een eventuele latere gezinshereniging. In de periode tussen 1955 en 1960 werd gezinshereniging uitgesloten: steeds wanneer de Rijksvreemdelingendienst toestemming gaf voor wervingsprojecten, werd daaraan nadrukkelijk de voorwaarde verbonden dat de geselecteerde arbeidskracht zijn gezin in het land van herkomst achterliet.⁸ Zoals de term 'gastarbeider' al doet vermoeden, was het in beginsel het idee dat deze arbeiders op den duur weer terugkeerden naar het land van herkomst. In de jaren '60 kwam het standpunt over gezinshereniging onder druk te staan.⁹ Uiteindelijk leidde dit ertoe dat gezinshereniging in 1961 dan toch werd toegestaan, zij het met een wachttijd van drie jaar.¹⁰

-
1. Dit wordt ook wel de 'tweede globaliseringsgolf' genoemd. Deze is in gang gezet door technische ontwikkelingen, bijvoorbeeld ten aanzien van telecommunicatie en transport. De 'eerste globaliseringsgolf' is ontstaan door de industriële revolutie en duurt tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Zie nader en voor verwijzingen naar relevante literatuur, Jennissen 2011, p. 33. Zie daarnaast ook Nicolaas, Sprangers & Witvliet 2003, p. 20; Jennissen & Nicolaas 2014, p. 20 e.v.; Bouras 2012, p. 41.
  2. Bouras 2012, p. 41.
  3. Respectievelijk in 1961, 1962 en 1963.
  4. Bouras 2012, p. 41.
  5. Zie in dit kader ook Akgündüz 1993, p. 354-355.
  6. In een AVRO-televisiefragment uit 1969 is te zien hoe dit selectieproces verloopt. Dit fragment is terug te vinden op de website van NPO, zie <http://www.npo.nl/televisier-marokkaanse-gast-arbeiders/23-09-2011/WO_VPRO_035704>.
  7. Bonjour 2009, p. 64 e.v.
  8. Zie – ook voor verwijzing naar relevante correspondentie van de Rijksvreemdelingendienst – Bonjour 2008, p. 109.
  9. Bonjour & Schrover 2015, p. 1475-1494.
  10. Deze wachttijd wordt datzelfde jaar nog verkort naar twee jaar, zie Bonjour 2008, p. 112.

Uit onderzoek van Bonjour blijkt dat men niet bang was dat arbeidsmigranten niet zouden terugkeren naar het thuisland. Volgens Sociale Zaken bestonden bij migrerende werknemers geen plannen om zich in het 'land van aanwerving' te vestigen.¹¹

In de jaren daaropvolgend was sprake van een overgang van individuele migratie naar gezinsmigratie in het Nederlandse migratiebeeld.¹² In de periode 1973/74 tot 2007 was gezinsmigratie zelfs het belangrijkste motief voor vestiging in Nederland.¹³ Naast gezins- en arbeidsmigratie werden de ontwikkelingen tevens bepaald door de opvang van asielzoekers.¹⁴ De aantallen en herkomstlanden van asielzoekers in Nederland variëren in de tijd, net als de bereidheid van Nederlanders om asielzoekers op te vangen.¹⁵ Cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) tonen dat het aantal aanvragen in de afgelopen 45 jaar aanzienlijk fluctueert met uitschieters in 2000 en 2015 (43.560 respectievelijk 58.880 aanvragen) en een relatief beperkt aantal aanvragen in 2005 en 2010 (12.345 respectievelijk 15.155 aanvragen).¹⁶ Het asielbeleid dat sinds de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 in Nederland wordt gehanteerd, heeft in ieder geval niet alleen tot een daling van het aantal aanvragen geleid. Aanvragen worden sindsdien ook minder vaak gehonoreerd.¹⁷ De cijfers met betrekking tot de herkomstlanden zijn veelal te verklaren aan de hand van de zich voordoende gewapende conflicten en stelselmatische schendingen van mensenrechten.¹⁸

Uit cijfers van het CBS van de afgelopen decennia blijkt een stijging van het aantal Nederlanders met een migratieachtergrond. In 2020 bestaat 24,3 procent van de Nederlandse bevolking uit personen met een westerse (10,5 procent) en niet-westerse (13,7 procent) migratieachtergrond.¹⁹ Ter vergelijking, in 2000 bestond 17,5 procent van de Nederlandse bevolking uit personen met een westerse (8,6 procent) en niet-westerse (8,9 procent) migratieachtergrond.²⁰ Dit laat zien dat met name het percentage personen met een niet-westerse migratieachtergrond in een periode van twintig jaar is gestegen. Prognosecijfers van het CBS duiden op verdere demografische veranderingen. Het is de verwachting dat in 2040 de totale Nederlandse bevolking bestaat uit 19.036.000 personen, onder wie 12.802.000

---

11. Zie voor een uitgebreide beschrijving Bonjour 2009, p. 71-72.

12. Jennissen & Nicolaas 2014, p. 21.

13. Nicolaas, Liu & De Boer 2011, p. 149.

14. Jennissen & Nicolaas 2014, p. 21.

15. Deze bereidheid wordt in verband gebracht met 'economische voorspoed', zie nader Wijkhuis e.a. 2011, p. 179; zie voor een historisch overzicht de pagina's 180-185.

16. Asielverzoeken; vanaf 1975 naar nationaliteit, CBS 2020 (geraadpleegd op 6 september 2020, <<http://statline.cbs.nl>>).

17. Nicolaas 2005, p. 39-45.

18. Nicolaas, Liu & De Boer 2011, p. 177-178.

19. 'Bevolking; kerncijfers', CBS 30 oktober 2018.

20. 'Bevolking; kerncijfers', CBS 30 oktober 2018.

personen zonder migratieachtergrond (67,3 procent) en 6.234.000 personen met een migratieachtergrond (32,8 procent).²¹

2.2.3 *De Nederlandse verdachten- en daderpopulatie*

Met de veranderingen in de samenstelling van de Nederlandse bevolking, waren ook veranderingen merkbaar in criminaliteitsstatistieken, al duurde het tot de jaren '90 voordat hiernaar wetenschappelijk onderzoek werd verricht. Tot eind jaren '80 heerste in wetenschappelijk Nederland namelijk een 'taboe' op onderzoek naar criminaliteitspatronen onder verschillende etnische groepen.²² Bovenkerk noemt de politieke gevoeligheid van het onderwerp als een belangrijke reden voor het uitblijven van Nederlandse studies naar criminaliteit onder migranten.²³ Dit veranderde door een politiek verlangen naar meer en betere informatie.²⁴ In de Nota Criminaliteit in relatie tot de integratie van etnische minderheden (CRIEM-nota) wijzen de ministeries van Binnenlandse Zaken en Justitie op de disproportionaliteit van delinquent gedrag onder migranten.²⁵ Over de oorzaak hiervan is op dat moment echter nog veel onduidelijk. De CRIEM-nota gaf het wetenschappelijke onderzoek op dit vlak een impuls.

Vanaf de jaren '90 werd veel en omvangrijk onderzoek gedaan naar criminaliteit onder immigranten en verschillende etnische groepen in Nederland. Het onderzoek werd echter bemoeilijkt door het ontbreken van goed en nauwkeurig cijfermateriaal.²⁶ Een belangrijke reden hiervoor was dat het CBS in 1974 besloot geen cijfers naar buiten te brengen over misdaad gespecificeerd naar etniciteit.²⁷ Tijdens de opmars van het onderzoek in de jaren '90 maakten sommige onderzoekers daarom gebruik van het Herkenningsdienstsysteem (HKS), een landelijk systeem dat door de politie wordt gebruikt om verdachten te registreren.²⁸ Het HKS levert geen volledige overzicht van criminaliteit in Nederland. Zo zijn niet alle typen misdrijven in het HKS opgenomen en ontbreken gegevens omtrent afdoening via Bureau Halt.²⁹ Ook informatie over delicten waarvoor geen proces-verbaal

21. 'Prognose bevolking; geslacht, leeftijd, herkomst en generatie, 2019-2060', CBS 17 december 2019. Deze cijfers excluseren eerdere generaties.

22. Kromhout & Van San 2003, p. 23. Ook Bovenkerk (2003, p. 29) beschrijft dat er veel discussie bestaat over het nut en de risico's van het meenemen van de etnische afkomst als variabele in wetenschappelijk onderzoek. Zie nader verderop in deze paragraaf.

23. Bovenkerk 2003, p. 29.

24. Kromhout & Van San 2003, p. 23.

25. *Kamerstukken II* 1997/98, 25726, 1, p. 3 e.v. Hier kijkt men vooral naar een verband tussen criminaliteit en slechte integratie, een relatie die in later onderzoek minder aandacht krijgt.

26. Unnever 2018, p. 1.

27. Volgens Bovenkerk (2003, p. 31) geldt de Tweede Wereldoorlog als afschrikwekkend voorbeeld voor misbruik van dergelijke gegevens.

28. Zie bijvoorbeeld Kromhout & Van San 2003; Blom e.a. 2005 en Jennissen & Blom 2007, die de gegevens koppelde aan het Sociaal Statistisch Bestand van het CBS.

29. Kromhout & Van San (2003, p. 40) merken daarbij op dat zij de gegevens niet zelf konden aanvullen met Haltgegevens omdat deze onvolledig bleken.

is opgemaakt of waarbij de verdachte niet bekend is, ontbreken in het systeem. Bovendien gaat het om een registratie van verdachten van strafbare feiten, niet om een registratie van daders.³⁰

Aanvankelijk was het alleen mogelijk eerste generatie migranten in de gegevens van het HKS te onderscheiden doordat alleen de geboorteplaats in het systeem was opgenomen.³¹ Sinds 2005 wordt de informatie gekoppeld aan etniciteitsgegevens uit wat thans heet de Basisregistratie Personen (BRP) waardoor het ook mogelijk is een tweede generatie te onderscheiden.³² Dit neemt niet weg dat enige terughoudendheid bij de interpretatie van het gebruikte cijfermateriaal nodig is.³³ Zo blijft het bijvoorbeeld moeilijk om tot een ondubbelzinnige indeling te komen ten aanzien van de etnische afkomst van de ondervraagde.³⁴ Het is immers afhankelijk van degene die de indeling maakt (de ondervraagde of de ondervrager) en hoe het etniciteitsbegrip wordt gedefinieerd.³⁵ Daarnaast bestaat ook variatie binnen etnische groepen die het maken van een indeling kan bemoeilijken. Junger geeft een illustratie van de moeilijkheid bij het maken van een indeling naar etniciteit: van de 51 procent van de Surinamers met een Hindoeestaans achtergrond (van Aziatische origine) beschrijft 22 procent van hen de eigen achtergrond als Creools (Afrikaans), terwijl het overige percentage een andere achtergrond dan de Hindoeestaanse of Creoolse rapporteert.³⁶

Naast het gebruik van het HKS bestaat een tweede manier waarop criminaliteit en etniciteit voor onderzoeksdoeleinden kan worden gemeten, namelijk via zelfrapportages, waarbij gevraagd wordt naar door de zelfrapporteur gepleegde criminaliteit.³⁷ Bovenkerk noemt het voordeel dat vertekening door selectiviteit van strafrechtelijke beslissingen met gebruik van deze methode zeer klein is, maar dat neemt niet weg dat men ook nu tegen moeilijkheden aanloopt bij de indeling van etniciteit ten aanzien van de interne en externe validiteit.³⁸ Externe validiteit heeft betrekking op de vraag in hoeverre resultaten ook geldig en van toepassing zijn buiten de onderzoeksgroep en binnen vergelijkbare groepen, terwijl interne validiteit ziet op de vraag naar de geldigheid van getrokken conclusies en de daadwer-

---

30. Blom e.a. 2005, p. 2; Jennissen & Blom 2007, p. 4; Bovenkerk 2003, p. 31.

31. Bovenkerk 2003, p. 31.

32. Voorheen: Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). Van der Laan e.a. 2009, bijlage 1, hoofdstuk 7.

33. Bovenkerk 2003, p. 31; zie voor een beschrijving ook Van Oploo 2013, p. 27.

34. Korf (2001, p. 531-547) laat zien dat criminaliteitscijfers vertekend zijn vanwege definitieproblemen en onduidelijkheden met betrekking tot registratie.

35. Zie voor meer voorbeelden Bovenkerk 2003, p. 31-32; zie bijvoorbeeld ook De Boer 2008, p. 2-4. Eenzelfde probleem doet zich ook voor in het onderzoek van Vinkers e.a. (2011) naar etnische verschillen in rapportages pro Justitia.

36. Junger 1989, p. 275.

37. Wittebrood 2003. Hoewel deze methode over het algemeen minder vaak wordt gebruikt, zijn er voldoende voorbeelden te noemen. Zie bijvoorbeeld het onderzoek van Junger-Tas, Kruissink & Van der Laan 1992, p. 39 e.v.; De Boer 2008, p. 39 e.v.; Driessen, Duursma & Broekhuizen 2014.

38. Zie voor een uitgebreide bespreking hiervan Bovenkerk 2003, p. 32.

kelijke oorzakelijkheid van gevonden verbanden.³⁹ Daarnaast spelen ook betrouwbaarheidskwesties, aangezien de waarachtigheid van de verstrekte zelfrapportage niet tot nauwelijks controleerbaar is.⁴⁰ Hoewel Bovenkerk het in 2003 nog opvallend noemt dat het totaal aan onderzoek dat is uitgevoerd door verschillende universiteiten en onderzoeksbureaus, vergelijkbare resultaten oplevert, ondanks dat criminaliteit op verschillende manieren gemeten is, laat een recente reviewstudie (2018) naar wetenschappelijk onderzoek over de relatie tussen migratie en criminaliteit zien dat een verschil bestaat tussen onderzoeksresultaten die gebruik hebben gemaakt van 'officiële data' van het HKS van de politie en zelfrapportage studies.⁴¹ Waar zelfrapportage studies tonen dat personen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond minder criminaliteit rapporteren dan personen zonder migratieachtergrond, blijkt uit onderzoek dat gebruikmaakt van 'officiële data' consequent dat personen uit bepaalde etnische groepen, onder wie met een Turkse en Marokkaanse achtergrond, meer criminaliteit plegen dan personen zonder migratieachtergrond.⁴² De vraag welke cijfers betrouwbaarder zijn, laat deze studie onbeantwoord.⁴³

De kern van het Nederlandse wetenschappelijke onderzoek naar de vertegenwoordiging van verschillende herkomstgroeperingen in criminaliteitsstatistieken gaat voornamelijk over de oververtegenwoordiging van personen met een niet-westerse achtergrond in het strafrecht.⁴⁴ In 2005 constateren Blom e.a. grote verschillen in de omvang van criminaliteit tussen personen met een westerse en niet-westerse achtergrond, zowel bij de eerste als tweede generatie.⁴⁵ Daarbij kent de groep mannen met een niet-westerse achtergrond van de tweede generatie het hoogste verdachtenpercentage. Borghans en Ter Weel wijzen in hun onderzoek op het verband tussen het aantal personen met een migratieachtergrond per gemeente en criminaliteit, waarbij voornamelijk mensen met een Marokkaanse achtergrond oververtegenwoordigd blijken.⁴⁶ Kromhout en Van San bekijken welke nieuwe groepen (naast personen met een Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse, Turkse en Marokkaanse achtergrond)⁴⁷ (over)vertegenwoordigd zijn in criminaliteitsstatistieken.⁴⁸ Bij bestudering van de groep verdachten afkomstig uit 'nieuwe etnische

---

39. Kleemans, Korf & Staring 2008, p. 329.

40. Het vergelijken van de uitkomst van zelfrapportage studies met 'officiële data' van het HKS is weinig zinvol in dezen vanwege het vermoeden van het bestaan van een *dark number* en selectiviteit.

41. Bovenkerk 2003, p. 32-33; Unnever 2018, p. 1-18. Zie ook Junger 1989.

42. Unnever 2018, p. 2, 14.

43. Unnever 2018, p. 14.

44. Zie in dit kader bijvoorbeeld Jennissen & Blom (2007; mensen met een Antilliaanse en Marokkaanse achtergrond). Zij kijken zowel naar vertegenwoordiging van herkomstgroeperingen bij specifieke delictgroepen als leeftijdsspecifieke criminaliteitscijfers.

45. Blom e.a. 2005, p. 74.

46. Borghans & Ter Weel 2003, p. 548-550.

47. Zoals genoemd in de Integrale Veiligheidsrapportage 2000, Kamerstukken II 1999/00, 26604, 10.

48. Kromhout & Van San 2003, p. 21.

groepen' in de leeftijd tussen 12 en 24 jaar in het tijdsbestek 1999-2000, zijn personen met een Chinese en Afghaanse achtergrond licht ondervertegenwoordigd ten opzichte van de andere groepen.⁴⁹ Alle andere onderzochte groepen zijn sterk oververtegenwoordigd.⁵⁰

In 2007 publiceren Jennissen en Blom de resultaten van hun onderzoek naar de vertegenwoordiging van verschillende herkomstgroeperingen in verschillende delictgroepen. Zij stellen dat mensen met een Antilliaanse en Marokkaanse achtergrond over het algemeen gemiddeld de hoogste cijfers kennen.⁵¹ Wel bestaan er verschillen met betrekking tot het type delict. Mensen met een Antilliaanse achtergrond worden vaker verdacht van drugs- en wapendelicten en vermogensdelicten met geweld. Personen met een Marokkaanse achtergrond worden relatief vaak verdacht van vermogensdelicten (met en zonder geweld), bedreiging, vernieling en versterking van de openbare orde. Voor mensen met een Surinaamse of Turkse achtergrond gelden tevens hoge cijfers, waarbij mensen met een Surinaamse achtergrond relatief vaak van verkeersmisdrijven en drugs- en wapendelicten worden verdacht, en mensen met een Turkse achtergrond van verkeersmisdrijven en wapendelicten.⁵² Recent onderzoek (2014) laat zien dat deze gegevens nog steeds actueel zijn.⁵³ Opvallend is wel dat het onderzoek zich tamelijk eenzijdig richt op de meer gevestigde migrantengroepen. Van der Leun e.a. schrijven dat de aandacht al sinds de begintijd voornamelijk uitgaat naar jongeren met een Marokkaanse achtergrond, terwijl bijvoorbeeld vrouwen en nieuwe etnische groepen in criminaliteitsstatistieken relatief weinig aandacht krijgen.⁵⁴

Daarnaast valt op dat verschillen worden geconstateerd met betrekking tot de leeftijdscurve in relatie tot crimineel gedrag. Verschillende studies laten zien dat de leeftijdsriminaliteitscurve van personen met een Antilliaanse en Marokkaanse achtergrond afwijkt in vergelijking met curves van andere herkomstgroeperingen. Jennissen en Blom laten zien dat bij personen met een Antilliaanse achtergrond de criminaliteitscijfers voornamelijk erg hoog zijn in het derde en vierde levensdecennium.⁵⁵ Voor personen met een Marokkaanse achtergrond geldt dat cijfers juist in

---

49. Met 'nieuwe etnische groepen' wordt door de onderzoekers bedoeld op "op jongeren en jongvolwassenen (...) die in 1999 en/of 2000 een relatief groot aantal verdachten leverden: voormalig Joegoslavië, Somalië, voormalige Sovjet-Unie, Irak, Iran, Democratische Republiek Congo, Afghanistan, Ethiopië en Eritrea, Angola, China (excl. Hong Kong), Soedan, Sierra Leone", Kromhout & Van San 2003, p. 60.

50. Oververtegenwoordigd zijn (in aflopende volgorde) de voormalige Sovjet-Unie, de Democratische Republiek Congo, Sierra Leone, Angola, Somalië, Soedan, voormalig Joegoslavië, Ethiopië en Eritrea, Iran en Irak, zie Kromhout & Van San 2003, p. 110.

51. Jennissen & Blom 2007, p. 45; zie bijvoorbeeld ook Blom e.a. 2005, p. 121.

52. Jennissen & Blom 2007, p. 45.

53. Blom & Jennissen 2014, p. 67.

54. Van der Leun e.a. 2010, p. 108. Een uitzondering hierop vormt bijvoorbeeld het onderzoek van Kromhout & Van San 2003 dat zich ook specifiek richt op nieuwe etnische groepen.

55. Zie nader over de afwijkende *age-crime* curve van personen met een Antilliaanse achtergrond ook het onderzoek van Jennissen 2014, p. 571-594.

de tienerjaren hoog zijn.⁵⁶ De studie van Blokland e.a., gericht op criminaliteit onder jongeren met en zonder migratieachtergrond uit het geboortecohort 1984, laat zien dat jongeren met een migratieachtergrond eerder dan jongeren zonder een migratieachtergrond met criminaliteit starten en dat vaker politiecontacten worden geregistreerd.⁵⁷ In het onderzoek zijn mannen met een Marokkaanse achtergrond het sterkst oververtegenwoordigd; zij worden gemiddeld het jongst (17,6 jaar) en het vaakst (4,1 keer) in het HKS geregistreerd. Ten aanzien van vrouwen-criminaliteitscijfers geldt dat vrouwen met een Marokkaanse achtergrond oververtegenwoordigd zijn, maar het zijn meisjes met een Surinaamse achtergrond die gemiddeld het jongst (17,9 jaar) en het vaakst (2,1 keer) in het HKS worden geregistreerd.⁵⁸ Uit onderzoek van Weenink blijkt dat jongeren met een migratieachtergrond vaker dan jongeren zonder migratieachtergrond in een politiecel worden vastgehouden en vaker worden voorgeleid aan een kinderrechter.⁵⁹

Uit recente gegevens (2018) van het CBS blijkt dat van de vier grootste niet-westerse herkomstgroepen (personen met een Surinaamse, Antilliaanse, Turkse en Marokkaanse achtergrond) het aandeel geregistreerde verdachten met een Antilliaanse achtergrond, gevolgd door verdachten met een Marokkaanse achtergrond, het grootst is: zij worden zes keer vaker verdacht van een misdrijf dan personen zonder een migratieachtergrond. Daartegenover staat dat dat personen met een Nederlandse achtergrond (met hun 76,9 procent het grootste deel van de Nederlandse bevolking) het minst vaak worden verdacht van een misdrijf.⁶⁰

De oververtegenwoordiging van sommige etnische groepen in criminaliteitsstatistieken wordt ook teruggezien in de samenstelling van de gedetineerdenpopulatie binnen het gevangeniswezen. Van alle gedetineerden in 2017 is 40,8 procent niet in Nederland geboren.⁶¹ Voor 63,2 procent van alle gedetineerden geldt dat zij een migratieachtergrond hebben.⁶² Van de patiënten in Penitentiair Psychiatische Centra (PPC's) is in 2014 ruim 40 procent niet in Nederland geboren.⁶³ Hetzelfde geldt voor bijna 30 procent van de tbs-gestelden.⁶⁴ Dit betekent dat een substantieel deel van de verdachten- en daderpopulatie een migratieachtergrond heeft.

Naar verklaringen voor de oververtegenwoordiging van sommige etnische groepen in criminaliteitsstatistieken is veel onderzoek gedaan en over de oorzaken daarvan bestaat allerminst overeenstemming.⁶⁵ Aanvankelijk staan in de diverse

56. Jennissen & Blom 2007, p. 46; zie ook Jennissen 2009, p. 33 e.v.

57. Registratie HKS.

58. Blokland e.a. 2010, p. 143; 147.

59. Weenink 2007, p. 314.

60. CBS 2018, p. 104.

61. DJI 2018, p. 28.

62. Dit cijfer includeert personen in uitzetcentra.

63. DJI 2015, p. 47.

64. DJI 2018, p. 66.

65. Bovenkerk 2003, p. 29-30. Zie voor overzichtsstudies betreffende dit onderwerp bijvoorbeeld ook Tonry 1997; Driessen e.a. 2002; Van der Leun e.a. 2010.

onderzoeken verschillende cultuurgerelateerde theorieën centraal,⁶⁶ zoals het cultuurconflict (een tweestrijd tussen de normen en waarden in het nieuwe land en het land van herkomst),⁶⁷ culturele deviantie (het geven van een cultuurspecifieke betekenis aan criminaliteit en deviant gedrag)⁶⁸ en culturele dissonantie (het conflict dat kan ontstaan door acculturatieproblematiek: een botsing tussen bijvoorbeeld traditionele verwachtingen binnen de gezinssfeer en verwachtingen in het nieuwe land).⁶⁹ Acculturatie kan worden omschreven als het vinden van evenwicht tussen “een veranderende culturele identiteit in het nieuwe land (...) en de verbondenheid met de cultuur van herkomst”.⁷⁰ Ook is er aandacht voor de vraag of bepaalde factoren gerelateerd aan etniciteit een verklaring vormen voor oververtegenwoordiging, zoals de mate van binding aan de Nederlandse samenleving en bewust of onbedoeld selectief optreden van politie en justitie ten aanzien van minderheden in de strafrechtsketen.⁷¹ Een andere verklaring is dat de oververtegenwoordiging van minderheden in de strafrechtsketen samenhangt met bovenmatige blootstelling aan ‘*crime-causing factors*’, zoals werkeloosheid en een zwakke sociaaleconomische positie.⁷² Na controle op deze ‘*crime-causing factors*’ zou sprake zijn van een non-significante relatie tussen etniciteit en criminaliteit.⁷³

Loeber en Slot noemen drie misvattingen met betrekking tot onderzoek naar de relatie tussen etniciteit en criminaliteit. Naast het eerder benoemde probleem van de (on)mogelijkheid om een indeling naar etniciteit te maken vanwege de variatie binnen etnische groepen, menen zij dat het ‘*inappropriate*’ is om te generaliseren naar etnische groep aangezien individuele leden van de groep in verschillende mate crimineel gedrag vertonen. Ook zou een eventuele verhoogde kans om voor te komen in criminaliteitsstatistieken eerder te maken hebben met aspecten die samenhangen met migratie dan met etnische of culturele aspecten.⁷⁴

---

66. Van Gemert 2015, p. 315.

67. Zie nader en voor cultuurspecifieke voorbeelden ook Driessen, Duursma & Broekhuizen 2014, p. 100; Koenraadt & Van Vloten 1982, p. 953-964.

68. Yeşilgöz 2005, p. 88. Zie ook Van der Leun e.a. 2010, p. 114.

69. Zie bijvoorbeeld het onderzoek van Walsh e.a. (2011, p. 600) naar acculturatieproblematiek bij Roma in Canada.

70. Meurs & Gluckers 1998.

71. Zie voor psychosociale verklaringen (Hirschi 1969; Van der Leun e.a. 2010, p. 113) en voor de dynamiek van het Nederlandse strafrecht: communicatiestoornissen, (bewust of onbedoeld) selectief politieoptreden en discriminatie in de strafrechtsketen (zie Bovenkerk & Yeşilgöz 2003, p. 9-10; Bovenkerk 2003, p. 47-49; Rovers 1999 (selectiviteit strafrechtsketen); Mutsaers 2015 (*racial profiling*)).

72. Zie in dit kader ook Merton (1938) 1969. Zie voor een overzicht Tonry 1997, p. 13-14.

73. Unnever 2018, p. 7.

74. Loeber & Slot 2007, p. 522.

2.2.4 *Het belang van criminaliteitsstatistieken voor deze studie*

Hoewel er diverse bezwaren te benoemen zijn ten aanzien van het beschrijven van de relatie tussen etniciteit en het vóórkomen van criminaliteit, is het in het kader van deze studie niettemin relevant om kennis te nemen van de cijfers met betrekking tot oververtegenwoordiging van sommige etnische groepen in de Nederlandse strafrechtssketen. Immers, voor dit onderzoek is in beginsel niet zozeer van belang *hoe* de oververtegenwoordiging van bepaalde etnische groepen in criminaliteitsstatistieken te verklaren valt, relevant is vooral *dat* sprake is van een aanzienlijk deel van verdachten en daders met een andere etnische achtergrond, en dat dit een etnisch diverse groep is. Dit heeft namelijk invloed op de pro Justitia-onderzoeksgroep. Zoals ook in paragraaf 1.3 is aangestipt, heeft in een onderzoek naar pro Justitia-rapportages, uitgevoerd in de periode 2000 tot en met 2006, 36,1 procent van de verdachten van wie een etniciteitsaanduiding is opgenomen in het Forensisch Registratie en Informatie Systeem (FRIS) een migratieachtergrond, waarvan 8 procent met een westerse; 4,7 procent een Turkse; 8,2 procent een Marokkaanse; 7,9 procent een Surinaamse; 5,3 procent een Antilliaanse en 7,2 procent een overig niet-westerse achtergrond.⁷⁵ Net als in de statistieken over het aantal geregistreerde verdachten, blijkt uit deze cijfers dat dezelfde vier niet-westerse herkomstgroepen (personen met een Surinaamse, Antilliaanse, Turkse en Marokkaanse achtergrond) relatief zijn oververtegenwoordigd. De oververtegenwoordiging van bepaalde etnische groepen in criminaliteitsstatistieken heeft dus weerslag op de mate waarin over diezelfde etnische minderheidsgroeperingen pro Justitia wordt gerapporteerd. Overigens dient daarbij wel te worden opgemerkt dat ook ten aanzien van het onderzoek naar pro Justitia-rapportages onduidelijkheden bestaan met betrekking tot etniciteitsduiding. De manier waarop de etniciteit door de rapporteur wordt geregistreerd is niet geprotocolleerd en bovendien zijn in het FRIS geen vaste categorieën met etniciteitsaanduidingen opgenomen.⁷⁶

Samenvattend leidt het voorgaande tot twee voor dit onderzoek relevante inzichten. In de eerste plaats betreft dit de vaststelling dat sprake is van een significante vertegenwoordiging van etnische minderheden in de strafrechtssketen en in het pro Justitia-onderzoek. Een vergelijking van cijfers met betrekking tot de vertegenwoordiging van etnische minderheden leert ons dat dezelfde groepen (over)vertegenwoordigd zijn zowel in het pro Justitia-onderzoek als in de algehele strafrechtssketen.

In de tweede plaats is inzichtelijk geworden wat de samenstelling is van de verdachten- en daderpopulatie, en in het verlengde daarvan hoe de groep verdachten is samengesteld over wie pro Justitia gerapporteerd wordt. Ruim een derde van de verdachten die aan een pro Justitia-onderzoek wordt onderworpen, heeft een

---

75. Vinkers e.a. 2011, p. 802.

76. Zie Vinkers e.a. 2011, p. 802.

andere etnische achtergrond dan de Nederlandse, en de achtergronden zijn divers. Dit laat in kwantitatieve termen het belang zien van de manier waarop etnische en culturele aspecten het pro Justitia-onderzoek kunnen beïnvloeden.

2.3 DE RAPPORTAGE PRO JUSTITIA

2.3.1 *Inleiding*

Deze paragraaf, die beoogt enkele relevante gezichtspunten aan te reiken met betrekking tot het rapportageproces, begint met de vraag naar de (on)toerekeningsvatbaarheid (paragraaf 2.3.2). Aansluitend wordt in paragraaf 2.3.3 gekeken naar de vraagstelling pro Justitia. In paragraaf 2.3.4 wordt aandacht besteed aan het stoornisbegrip en de verschillende onderzoeksperspectieven en in paragraaf 2.3.5 aan de verschillende varianten van het pro Justitia-onderzoek. Aansluitend gaat paragraaf 2.3.6 in op het advies van de deskundige aan de rechter en wordt de kwaliteitsbewaking van het pro Justitia-onderzoek besproken in paragraaf 2.3.7. Tot slot wordt in paragraaf 2.3.8 wordt uitgebreid stilgestaan bij de rapporteur pro Justitia.

2.3.2 *Toerekeningsvatbaarheid*

De vraag naar de ontoerekeningsvatbaarheid – of: de ontoerekenbaarheid⁷⁷ – speelt bij de toepasbaarheid van de strafuitsluitingsgrond zoals verwoord in artikel 39 Sr: “Niet strafbaar is hij die een feit begaat, dat hem wegens de psychische stoornis, psychogeriatrische aandoening of verstandelijke handicap niet kan worden toegerekend.”⁷⁸ Een stoornis kan volgens dit artikel leiden tot ontoerekeningsvatbaarheid. Anders dan in veel andere landen is er in Nederland geen juridisch criterium ontwikkeld voor de ontoerekeningsvatbaarheid. In de praktijk blijken er (dan ook) verschillende criteria gehanteerd te worden.⁷⁹

Bij de ontoerekeningsvatbaarheid legt Mevis de nadruk op “het ontbreken van de vrije wil om het eigen handelen te bepalen”.⁸⁰ De Hullu stelt de vraag in meer algemene zin als volgt: kan aan iemand zijn gedrag worden toegerekend, “ondanks zijn psychische aandoening”?⁸¹ Bij de oordeelsvorming over de toerekeningsvatbaarheid wordt de essentie gevormd door de aanwezigheid van een psy-

77. Zoals o.a. De Hullu (2018, p. 348) en Kelk/De Jong (2019, p. 327 e.v.) prefereren, zie nader verderop in deze paragraaf.

78. Voorheen ‘gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens’.

79. Zie Bijlsma 2016; Meynen & Kooijmans 2015; Ligthart, Kooijmans & Meynen 2018, p. 101-110.

80. Mevis 2013, p. 707. Overigens is de ‘vrije wil’ onderwerp van discussie.

81. De Hullu 2018, p. 348.

chische stoornis. Ontbreekt de stoornis, dan is de verdachte in beginsel toerekeningsvatbaar.⁸²

De rechter kan de verdachte het gepleegde feit ook gedeeltelijk toerekenen. Dit kan belangrijke juridische consequenties hebben voor de uitkomst van de strafprocedure.⁸³ Het uitgangspunt is dat een straf slechts dan volgt wanneer de pleger van een delict een verwijt gemaakt kan worden voor bepaald handelen of nalaten daarvan: geen straf zonder schuld.⁸⁴ In het kader van het beslisschema van artikel 350 Sv gaat het met name om de vragen naar de strafbaarheid van de verdachte en de oplegging van een straf of maatregel. Wordt de gedraging in het geheel niet aan de verdachte toegerekend, dan ontslaat de rechter de verdachte van alle rechtsvervolgning (artikel 352 lid 2 Sv).⁸⁵ Wordt de gedraging gedeeltelijk toegerekend, dan heeft dit uitsluitend gevolgen voor de sanctieoplegging.⁸⁶

Kan het psychische toestandsbeeld raken aan het ten laste gelegde opzet, in die zin dat geen sprake is van willens en wetens handelen? Naar het oordeel van de Hoge Raad kan een psychische stoornis slechts aan de bewezenverklaring van opzet in de weg staan indien “ieder inzicht in de draagwijdte van zijn gedragingen en de mogelijke gevolgen zou hebben ontbroken”.⁸⁷ Een moeder die haar achttien maanden oude dochtertje over de balustrade van de vierde verdieping van de Bijenkorf in Amsterdam naar beneden liet vallen omdat zij in de overtuiging verkeerde dat satanisten hen beiden om het leven zouden brengen, was weliswaar ontoerekeningsvatbaar vanwege een psychotische stoornis, maar had wél opzet op de dood van haar kind.⁸⁸ Slechts in uitzonderlijke gevallen wordt het opzet aangetaast door het psychische toestandsbeeld.⁸⁹

Een beslissing over de ontoerekeningsvatbaarheid zegt dus iets over de strafbaarheid van de verdachte en kan daarmee gekwalificeerd worden als een juridisch vraagstuk. Een onderdeel van het toerekeningsvraagstuk is of sprake is van een psychische stoornis, psychogeriatrische aandoening of verstandelijke handicap bij de verdachte. Bij het beantwoorden van dit vraagstuk is externe deskundigheid gewenst. Niet alleen heeft de rechter een eigen deskundigheid en taak – hij kent

82. Beukers 2008, p. 15; Stevens e.a. 2014, p. 12. Dit betekent niet dat geen tbs-maatregel opgelegd kan worden. Ex artikel 37a Sr moet sprake zijn van een stoornis ten tijde van het begaan van een strafbaar feit, Meynen 2013b, p. 1388.

83. Meynen & Van Marle 2013, p. 188; zie in dit verband ook Harte, Van den Berg & Stroobach 2005; Boonekamp e.a. 2008.

84. HR 14 februari 1916, NJ 1916, p. 681 (Melk en water-arrest); Kooijmans & Jörg 2013, p. 347; Kelk/De Jong 2019, p. 396-400.

85. Derde hoofdvraag van artikel 352 lid 2 Sv, indien het feit bewezen is verklaard en gekwalificeerd, is de verdachte strafbaar? Zo niet, dan ontslaat de rechter de verdachte van alle rechtsvervolgning. Zie ook Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 911.

86. Zoals in het kader van de tbs-maatregel (artikel 37a lid 1 en 2); De Hullu 2018, p. 351-552.

87. HR 14 december 2004, ECLI:NL:HR:2004:AR3226, zie bijvoorbeeld ook HR 9 december 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD2775 (Tolbert).

88. Hof Amsterdam 17 september 2010, ECLI:NL:GHAMS:2010:BN7345. Zie nader Meynen 2013a, p. 5-6.

89. Zie bijvoorbeeld Stevens & Prinsen 2009, p. 113-118.

het recht en beoordeelt de feiten, een andere deskundigheid bezit hij rechte niet⁹⁰ – het ontbreekt de rechter in principe ook aan specifieke deskundigheid om zelfstandig een oordeel te vormen over de psychische toestand van de verdachte in de zin van artikel 39 Sr.⁹¹ De benodigde externe deskundigheid wordt in de meeste gevallen gevraagd van een gedragsdeskundige: een psychiater of een psycholoog.⁹²

De rechter kan het gedragskundige perspectief gebruiken bij het onderbouwen van een sanctietoematingsbeslissing. Kooijmans en Jörg merken in dit kader op dat “de door de rechter op te leggen sancties er niet om liegen” aangezien zij bijvoorbeeld kunnen leiden tot langdurige vrijheidsberoving.⁹³ Sancties moeten daardoor niet alleen maatschappelijk noodzakelijk zijn, maar ook individueel gerechtvaardigd.⁹⁴ De pro Justitia-rapporteur kan op beide aspecten licht werpen, zowel door het vaststellen van het gewenste beveiligingsniveau (bijvoorbeeld in de forensische zorg) en het te verwachten toekomstige recidiverisico, als de mate waarin betrokkene het gepleegde delict kan worden toegerekend.

Een delict kan, zoals genoemd, ook in *verminderde mate* worden toegerekend. Hoewel de beschrijving van artikel 39 Sr een dichotomie inhoudt (wel of niet toerekenen), wordt in de praktijk ook een categorie “verminderde toerekeningsvatbaarheid” gehanteerd.⁹⁵ Tot voor kort werden in de Nederlandse rechtspraak vijf graden gehanteerd: volledige toerekeningsvatbaarheid, enigszins verminderde, verminderde en sterk verminderde toerekeningsvatbaarheid en volledige ontoerekeningsvatbaarheid. Sinds 2016 is dit teruggebracht naar drie graden: volledige toerekeningsvatbaarheid, verminderd toerekeningsvatbaar en ontoerekeningsvatbaar. Hoewel de richtlijn van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie (NVvP) de reductie tot drie graden initieerde, wordt hierin tevens opgemerkt: “er bestaat geen evidentie voor welke schaalverdeling dan ook, geen vijfpunts- en geen driepuntsschaal. Bij de verminderde toerekeningsvatbaarheid is elk geval zijn eigen referentie (n=1 studie), en kan er niet worden teruggegrepen op (schijnzekere) standaarden.”⁹⁶ Bijlsma en Meynen stellen dat een dergelijke overweging op zichzelf ook aanleiding zou kunnen geven om van een schaalverdeling überhaupt af te

90. Wanneer in deze studie gesproken wordt over ‘hij’, wordt ook ‘zij’ bedoeld.

91. Wiersinga 2002, p. 95; Kooijmans & Meynen 2017, p. 2; Kooijmans & Jörg 2013, p. 349; Beukers 2017, p. 210-211.

92. In principe kunnen ook andere deskundigen geraadpleegd worden, zij het dat een gedragskundig advies van een psychiater in sommige gevallen wettelijk verplicht is, zoals bij de terbeschikkingstelling.

93. Kooijmans & Jörg, p. 349.

94. Kooijmans & Jörg, p. 349; zie in dit kader ook Van Oploo 2015, p. 301.

95. Een dichotomie was ook uitdrukkelijk beoogd: “het begrip van toerekenbaarheid is niet deelbaar. Als vast staat dat de beklaagde heeft gedaan wat hij niet kon laten of gelaten wat hij niet kon doen, dan is het feit ontoerekenbaar; als daarentegen zijn gemoedstoestand de vrije wilsbepaling niet uitsloot, dan is het feit, hoe verschoonlijk ook, toerekenbaar”: Smidt I 1891, p. 389.

96. NVvP 2012, p. 65: want, zo stelt de NVvP, de verminderde variant wordt bepaald aan de hand van situatieve factoren.

zien, maar de NVvP koos voor een driepuntsschaal en vooralsnog wordt deze gehanteerd.⁹⁷

Met betrekking tot de kwestie van het toerekenen is verder van belang dat het gaat om de toerekening van een *bepaald* delict.⁹⁸ Dit resulteert erin dat *gedeeltelijk* kan worden toegerekend.⁹⁹ Bijvoorbeeld, iemand met een achtervolgingswaan pleegt twee delicten binnen een tijdsbestek van 10 minuten: een (eenvoudige) mishandeling van een taxichauffeur (ex artikel 300 lid 1 Sr) en een diefstal van een brood (ex artikel 310 Sr). Het kan zo zijn dat de rechter de verdachte wat betreft het eerste feit volledig ontoerekeningsvatbaar verklaart omdat de stoornis (hier de achtervolgingswaan) het wederrechtelijke handelen van de verdachte in het geheel heeft bepaald. Voor de diefstal van het brood kan de rechter echter anders beslissen, bijvoorbeeld omdat de verdachte honger had en het handelen daardoor werd gedomineerd en niet door de vastgestelde stoornis.¹⁰⁰

2.3.3 *De vraagstelling pro Justitia*

De onderzoeksrichting van het pro Justitia-onderzoek wordt bepaald door een specifieke vraagstelling.¹⁰¹ In de jaren '90 heeft Van Panhuis een standaardvraagstelling ontwikkeld.¹⁰² Na deze standaardvraagstelling volgden verschillende 'bijzondere varianten', zoals voor jongeren.¹⁰³ Daarnaast bestaan varianten voor de (vierjaars)verlengingsrapportages terbeschikkingstelling (tbs) en Plaatsing in een Inrichting voor Jeugdigen (PIJ), toetsing van de tbs-longstayindicatie en verlofmodaliteiten.¹⁰⁴ Ook kan de kwestie van het ontwikkelingsniveau aan de orde zijn om te bepalen of het jeugd- dan wel het volwassenstrafrecht in een specifieke zaak moet worden toegepast. Dit is nog relevanter geworden met de invoering van het adolescentenstrafrecht. Met de invoering van het adolescentenstrafrecht is de leeftijdsgrens voor het toepassen van jeugdstrafrecht opgehoogd tot 23 jaar waardoor beter rekening kan worden gehouden met persoonlijke omstandigheden en de ontwikkelingsfase waarin de betrokkene verkeert.¹⁰⁵

97. Bijlsma & Meynen 2017, p. 262. Zie in dit kader ook Mooij 2012, p. 36-54.

98. De Hullu 2018, p. 351.

99. Niet te verwarren met verminderde toerekening.

100. Minder duidelijk is het onderscheid in de partiële toerekening in Hof Arnhem-Leeuwarden 11 december 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:9618 (Baflo). In die zaak wordt gesproken over een (kortdurende) psychose. Hoewel tussen de doodslag van zijn vriendin en de doodslag van een agent sprake is van een kort tijdsverloop (20 minuten), wordt het eerste levensdelict hem niet toegerekend. Ten aanzien van het tweede levensdelict stelt het hof vast dat hij weliswaar onder invloed van de psychose handelde, maar dat zijn handelen hierdoor niet volledig werd bepaald.

101. Vgl. artikel 196 Sv.

102. Van Panhuis 1994; 2000.

103. Duits 2000, p. 1085-1098.

104. NVvP 2012, p. 22-23.

105. Kamerstukken II 2012/13, 33498, 3.

De standaardvraagstelling is de afgelopen jaren doorontwikkeld.¹⁰⁶ In de huidige vorm luidt deze als volgt:

0. Als verdachte weigert onderzocht te worden, tot welke overwegingen van de onderzoeker geeft die weigering aanleiding?
1. Is onderzochte lijdende aan een psychische stoornis, psychogeriatrische aandoening of verstandelijke handicap en zo ja, hoe is dat in diagnostische zin te omschrijven?
2. Hoe was dit ten tijde van het plegen van het tenlastegelegde?
3. Beïnvloedde de eventuele psychische stoornis, psychogeriatrische aandoening of verstandelijke handicap onderzochtes gedragskeuzes en gedragingen ten tijde van het tenlastegelegde?
4. Zo ja, kunt u dan gemotiveerd aangeven: a) Op welke manier dat gebeurde, b) of dit leidt tot het advies om het tenlastegelegde in een verminderde mate dan wel in het geheel niet toe te rekenen, en c) indien geadviseerd wordt om in een verminderde mate toe te rekenen, preciseer dit gedragskundig.
5. a) Welke verwachting heeft u, gelet op de hiervoor beschreven stoornis, ten aanzien van het risico op recidive?; b) Welke beschermende functies in de persoonlijkheid of functioneren dienen hierbij in ogenschouw te worden genomen?; c) Welke contextuele, situatieve of andere condities dienen hierbij in overweging te worden genomen? d) Is er iets te zeggen over eventuele onderlinge beïnvloeding van deze factoren en condities?
6. Zijn er argumenten gelegen in de persoonlijkheid en/of ontwikkeling van onderzochte die aanleiding geven het minderjarigenstrafrecht toe te passen?
7. a) Welke aanbevelingen van gedragsdeskundige en van andere aard zijn te doen voor interventies die het eventuele recidivegevaar kunnen beperken;

---

106. De wijzigingen doorgevoerd in 2015 hebben betrekking op een viertal aspecten: 1) een aanpassing met betrekking tot het toerekenen (ten aanzien van vraag 4c, welke luidde: Kan de gedragsdeskundige inzichtelijk maken dat sprake is van een substantiële doorwerking van de stoornis in het delict?); 2) een wijziging in formulering van de vraag naar toekomstig risico, welke luidde: Wat is uw gedragskundige risicoanalyse aangaande de kans op herhaling van soortgelijke strafbare feiten?; 3) een explicitering van de vraag naar de verwachte duur van de geadviseerde interventie; en 4) toevoeging van de vraag of het toepassen van adolescentenstrafrecht passend is, vgl. p. 12, Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie (NIFP), *NIFP standpunt m.b.t. het toerekenen en wijzigen standaardvraagstelling*, brief van 15 juli 2015, p. 1-9. Per 1 januari 2020 is de vraagstelling vanwege de invoering van de Wet forensische zorg (Wfz) gewijzigd. Deze wijzigingen houden verband met de wijziging van de terminologie in art. 39 Sr (art. 14:25 Wet verplichte ggz; Wvggz) en de mogelijkheid voor de strafrechter om via de schakelbepaling van art. 2:3 Wfz een zorgmachtiging af te geven in de zin van de Wvggz of een rechterlijke machtiging tot zorg en verblijf in de zin van de Wet zorg en dwang (Wzd). Met het per 1 januari 2020 gewijzigde art. 37 Sr is de maatregel opname in een psychiatrisch ziekenhuis voor de duur van één jaar vervallen. *Stb.* 2018, 36; 37; 38. Zie nader paragraaf 2.3.4.1.

b) Binnen welk(e) juridisch(e) kader(s) zouden deze gerealiseerd kunnen worden?¹⁰⁷

Een nadere beschouwing van de standaardvraagstelling pro Justitia leert dat deze bestaat uit drie kernelementen. Het eerste kernelement is de vraag of onderzochte ten tijde van het tenlastegelegde lijdende was aan een psychische stoornis, psychogeriatrische aandoening of verstandelijke handicap, en zo ja, hoe dat in diagnostische zin te omschrijven is. Het tweede kernelement is de vraag naar de invloed (doorwerking) daarvan op het ten laste gelegde gedrag en of dit leidt tot het advies om het tenlastegelegde in een verminderde mate dan wel in het geheel niet toe te rekenen. Het derde kernelement heeft betrekking op het sanctie- en/of behandeladvies en de aanbevelingen die de gedragsdeskundige kan doen voor interventies die het eventueel bestaande recidivegevaar kunnen verminderen.

2.3.4 *Het pro Justitia-onderzoek*

In de rapportage pro Justitia staan, zoals eerder aangegeven, twee aspecten centraal, namelijk 1) de psychische toestand van de verdachte ten tijde van het delict, indien bewezen, en de invloed/doorwerking daarvan op het ten laste gelegde gedrag (paragraaf 2.3.4.2) en 2) het risico op recidive in relatie tot de stoornis (paragraaf 2.3.4.3), waarbij de beschrijving van de psychische toestand van verdachte ten tijde van het delict de procesdeelnemers in staat moet stellen zich een oordeel te vormen over de mate waarin een eventueel aanwezige psychische stoornis of ontwikkelingsstoornis van invloed is op delictgerelateerde gedragingen, hetgeen op zichzelf weer van belang is voor de vraag naar de mate van toerekeningsvatbaarheid.¹⁰⁸ Bij de hierna volgende bespreking van deze aspecten zal, nog even los van complicaties die zich specifiek kunnen voordoen in een cultureel onderzoek, worden ingegaan op moeilijkheden die zich in algemene zin kunnen voordoen in een pro Justitia-onderzoek. Voordat deze elementen worden besproken, wordt eerst een blik geworpen op de kernbegrippen van artikel 39 Sr (paragraaf 2.3.4.1).

2.3.4.1 *Terminologie*

Tot 1 januari 2020 speelden in het pro Justitia-onderzoek twee kernbegrippen van artikel 39 Sr een rol: de ziekelijke stoornis en de gebrekkige ontwikkeling van de geestvermogens. Wat is te beschouwen als een ziekelijke stoornis of gebrekkige ontwikkeling van de geestvermogens? Artikel 39 (oud) Sr gaf geen (juridische) definitie van deze begrippen, terwijl zij ook geen deel uitmaken van het psychiatrische en psychologische begrippenkader. Volgens Beukers is het de rapporteur

107. Het is tevens mogelijk dat bij het verstrekken van de opdracht aan de rapporteur additionele vragen aan de standaardvraagstelling worden toegevoegd, mocht de specifieke situatie daarom vragen.

108. Meynen & Van Marle 2013, p. 189; De Hullu 2018, p. 351-353.

daardoor niet altijd duidelijk in hoeverre de gebruikte terminologie, zoals gebruikelijk binnen het eigen deskundigheidsgebied, overeenstemt met dat van het recht.¹⁰⁹ Volgens Stevens e.a. gaat het om juridische begrippen die wethistorisch verbonden zijn met de – inmiddels ingetrokken¹¹⁰ – Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen (Bopz).¹¹¹ Later wordt volgens de auteurs bij de invulling van het begrippenkader aansluiting gezocht bij de systematiek van classificatie naar de DSM waarbij de ASI-classificatie (globaal: klinische stoornissen) valt onder de ‘ziekelijke stoornis’ en de ASII-classificatie (persoonlijkheidsstoornissen en zwakbegaafdheid) onder de ‘gebrekkige ontwikkeling’.¹¹²

Als gevolg van artikel 14:25 Wet verplichte ggz (Wvggz) is het oude criterium (gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens) per 1 januari 2020 komen te vervallen in artikel 39 Sr. In plaats daarvan is een nieuw criterium geïntroduceerd, namelijk de psychische stoornis (Wvggz), psychogeriatrische aandoening of verstandelijke handicap (Wzd).¹¹³ Met invoering van de Wet forensische zorg (Wfz) wordt geprobeerd een betere aansluiting tussen zorg in een straf- en civielrechtelijk kader te organiseren.¹¹⁴ Onderdeel hiervan is dat in de verschillende wetten hetzelfde begrippenkader wordt gehanteerd.

Volgens de memorie van toelichting bij de Wvggz is met een aanpassing van het begrippenkader onder meer beoogd het taalgebruik te moderniseren.¹¹⁵ Met de keuze voor de term ‘psychische stoornis’ is geprobeerd aansluiting te zoeken bij een gedragskundig begrippenkader zoals gehanteerd in de DSM-IV:

“Uit de DSM-IV vloeit voort dat ook een verstandelijke beperking, een persoonlijkheidsstoornis, verslaving, dementie of een psychische stoornis bij kinderen en jeugdigen als psychische stoornis kunnen worden aangemerkt.”¹¹⁶

109. Beukers 2017, p. 20.

110. *Stb.* 2018, 37, artikel 16:2 Wvggz.

111. Stevens e.a. 2014, p. 80. In de nadere memorie van antwoord (*Kamerstukken II* 1979/80, 11270, 12, p. 13) wordt echter duidelijk wel aansluiting gezocht bij een gedragskundig begrippenkader: “Onder de omschrijving gebrekkige ontwikkeling van de geestvermogens zijn voor de toepassing van het ontwerp met name te rekenen de uit een aanlegstoornis of beschadiging van de hersenen voortvloeiende diepere vorm van zwakzinnigheid: idiotie en imbecillitas mentis. Het gaat hier om aangeboren of op zeer jeugdige leeftijd verworven ernstige belemmeringen in de ontwikkeling van de geestvermogens. (...) Van een ziekelijke stoornis van de geestvermogens in de zin van het ontwerp kan worden gesproken als de geestvermogens na een kortere of langere periode van ontwikkeling tijdelijk of blijvend gestoord raken. Hier moge worden herhaald dat altijd biologische, psychische en sociale factoren – zij het in onderling wisselende mate – een rol bij het ontstaan en het voortduren van de stoornis kunnen spelen.”

112. Stevens e.a. 2014, p. 80. De DSM blijkt ook leidend te zijn geweest in het vormgeven van het begrippenkader zoals gehanteerd in de Wvggz (‘psychische stoornis’), *Kamerstukken II* 2009/10, 32399, 3, p. 11.

113. Dit heeft ook geleid tot een aanpassing van de vraagstelling pro Justitia.

114. *Stb.* 2018, 38; *Stb.* 2018, 37; *Stb.* 2018, 36. Zie daarnaast ook het Besluit forensische zorg (*Stb.* 2019, 230) en de Regeling forensische zorg (*Stcrt.* 2019, 38718).

115. *Kamerstukken II* 2009/10, 32399, 3, p. 43.

116. *Kamerstukken II* 2009/10, 32399, 3, p. 11.

Hoewel met de wijziging van het begrippenkader geen inhoudelijke wijziging is beoogd, lijkt de wetgever er niet helemaal gerust op te zijn dat de terminologie door juristen in de praktijk ook hetzelfde wordt opgevat. Opvallend is namelijk dat de nieuwe terminologie (bijna) overal in het strafrecht wordt doorgevoerd, behalve in artikel 37a Sr: de bepaling voor tbs-oplegging.¹¹⁷ In dit artikel blijft de oude terminologie gehanteerd. “Een materiële wijziging van de criteria voor het opleggen van de tbs-maatregel is niet beoogd.”¹¹⁸

Belangrijk daarnaast is volgens Van Kordelaar hoe het overkoepelende begrip ‘psychiatrische stoornis’ wordt gedefinieerd.¹¹⁹ Van Kordelaar verwijst hierbij naar een in zijn ogen ‘bruikbare definitie’ van Horwitz.¹²⁰ Volgens Horwitz zijn drie kenmerken van een psychiatrische stoornis te benoemen waarbij de nadruk ligt op ‘*a harmful internal dysfunction*’:

1. Er is sprake van ‘abnormaal gedrag’ dat afwijkt van het normerende ‘normale gedrag’ binnen een bepaalde culturele en sociale context;¹²¹
2. waarbij het gedrag betrokkene en/of diens omgeving hindert (ongemak, lijden of bezorgdheid);
3. het gedrag kenmerken vertoont die ook bij anderen als ‘storend’ ervaren worden en tevens te beschrijven zijn binnen het begrippenkader van de psychopathologie.¹²²

Opvallend aan deze definitie is de explicitering van de ‘culturele component’. Dit brengt met zich mee dat deze definitie goed raakt aan de contextafhankelijkheid van de psychische stoornis. Wel laten Horwitz en Van Kordelaar door toevoeging van het element ‘passend binnen het begrippenkader van de psychopathologie’ de vraag wat een psychische stoornis is, in principe alsnog onbeantwoord (de definiëring wordt hiermee namelijk circulair).

De ‘culturele component’ neemt in het afbakenen van psychische stoornissen een prominente plaats in, ook in het geval een andere definitie dan de bovenstaande wordt gehanteerd. Net zoals bij begrippen als ‘normaal’ en ‘abnormaal’, kennen de termen ‘ziek’ en ‘gezond’ namelijk een contextuele betekenisgeving. Psychiatrische ziektebeelden zijn over het algemeen niet vast te stellen door middel van onderzoekstechnieken die in het somatische medische domein wel

117. Even leek sprake te zijn van een omissie aangezien de terminologie in het vijfde lid van 37a Sr wel zou worden gewijzigd (als gevolg van artikel 14:4 Wvggz, *Stb.* 2018, 37), maar thans lijkt hier geen sprake meer van te zijn: *Kamerstukken II* 2019/20, 35311, 3, p. 17-18; *Stb.* 2019, 437. De terminologie is bijna overal gewijzigd, want in het jeugdstrafrecht blijft deels ook de oude terminologie gehanteerd (*Stb.* 2019, 437). De term ‘psychogeriatrische aandoening’ is dan ook niet helemaal passend in het jeugdstrafrecht.

118. *Kamerstukken II* 2018/19, 29452, 229; *Kamerstukken II* 2019/20, 35311, 3, p. 17.

119. Van Kordelaar 2010, p. 30. Zie voor een overzicht van verschillende definities van de psychiatrische stoornis Meynen & Ralston 2011, p. 895-903.

120. Van Kordelaar 2010, p. 30-31.

121. Zie in dit kader ook Frances 2013, p. 21-30.

122. Horwitz 2002; zie ook Van Kordelaar 2010, p. 30-31.

voorhanden zijn: waar een verhoogde lichaamstemperatuur met een thermometer kan worden vastgesteld,¹²³ geldt dit niet voor somberheid of angst. In een artikel over verschillende visies op psychiatrische stoornissen merken Meynen en Ralston op:

“Wat in elk geval naar voren komt wanneer we de verschillende visies samennemen, is dat sociale en individuele waarden en normen een belangrijke rol spelen. Dat is niet vreemd: het begrip ‘ziekte’ drukt al een waarde uit en stelt een belangrijke norm (tegenover gezondheid).”¹²⁴

Wat wordt gezien als ziek of gezond, en als normaal of abnormaal gedrag, is in beginsel afhankelijk van de heersende norm binnen een gegeven culturele context, zoals ook blijkt uit de eerder genoemde definitie van Horwitz.¹²⁵

Voor deze studie is het voorgaande van belang omdat culturele aspecten in de zin van sociale en individuele waarden en normen onderdeel zijn van de manier waarop naar (psychiatrische) ziektebeelden wordt gekeken en waarop bepaald gedrag wordt geïnterpreteerd. Culturele aspecten spelen dus een rol bij het beoordelen van gedrag door gedragsdeskundigen.

2.3.4.2 Retrospectief onderzoek

Een complicerend aspect in het onderzoek pro Justitia is dat door het beantwoorden van de vraag naar de psychische toestand van een verdachte tijdens het delict sprake is van een *retrospectief onderzoek*.¹²⁶ Niet-strafbaarheid ex artikel 39 Sr volgt wanneer gedrag wegens een stoornis niet kan worden toegerekend. Er dient hiervoor sprake te zijn van een stoornis ten tijde van het tenlastegelegde. Zonder gelijktijdigheidsverband is de schulduitsluitingsgrond van artikel 39 Sr niet aan de orde (hoewel de gelijktijdigheidsrelatie in artikel 39 Sr niet expliciet wordt benoemd), en het opleggen van een tbs-maatregel ex artikel 37a Sr evenmin.¹²⁷ De gedragsdeskundige staat echter niet alleen voor de lastige taak een stoornis te identificeren die bestond ten tijde van het tenlastegelegde, maar dient zich ook uit te spreken over een (verklarend) verband tussen stoornis en delict. Er wordt hier

---

123. Of een gebroken been met een röntgenapparaat, Meynen 2013a.

124. Meynen & Ralston 2011, p. 901-902.

125. Zie ook Bassett & Baker 2015, p. 89-111.

126. Koenraadt & Van Mulbregt 2013, p. 752. Het actuele psychiatrische toestandsbeeld is overigens ook relevant bij de vraag of sprake is van een dusdanige psychische stoornis, psychogeriatrische aandoening of verstandelijke handicap, dat de verdachte niet in staat is de strekking van de draagwijdte van de tegen hem gevoerde strafprocedure te begrijpen (*fitness to stand trial*; artikel 16 Sv). In Nederland is een dergelijke beoordeling echter slechts zelden aan de orde – dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de situatie in de Verenigde Staten. Gremmen 2018.

127. Van Kordelaar 2010, p. 33, HR 22 januari 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC1311 (Kraggenburg-zaak). Hiervan was ook sprake bij een plaatsing in een psychiatrisch ziekenhuis ex artikel 37 Sr, welk artikel is vervallen op 1 januari 2020, *Stb* 2018, 38.

wel gesproken over de *doorwerking* van de psychische stoornis op het handelen en de gedragskeuzes van verdachte ten tijde van het tenlastegelegde.¹²⁸

Om een beeld te krijgen van het psychische toestandsbeeld ten tijde van het tenlastegelegde zal de deskundige, naast gesprekken met de verdachte, ook uit andere informatiebronnen putten, zoals getuigenverklaringen en (opgenomen) verhoren met de verdachte.¹²⁹ Relevant hierbij is de wijziging van artikel 37a Sr per 1 januari 2020 die het mogelijk maakt bestaande medische gegevens te gebruiken van een weigerachtige observandus.¹³⁰ Wil gebruik gemaakt kunnen worden van deze gegevens dan dient de officier van justitie advies in te winnen bij de (multidisciplinaire) Adviescommissie Gegevensverstrekking Weigerende Observandi (AGWO) die zich een oordeel vormt over de bruikbaarheid daarvan. De arts die over de opgevraagde gegevens beschikt, kan vervolgens worden verplicht om de gegevens op verzoek van de commissie te verstrekken.¹³¹ De wetswijziging is volgens Mevis en Van der Wolf niet in lijn met huidige jurisprudentie waarin het gebruik van oude informatie niet makkelijk wordt toegelaten, zeker wanneer ten tijde van het onderzoek sprake was van een jeugdige leeftijd.¹³² De wijziging heeft tot veel kritiek geleid, zoals onder meer vanuit de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie, onder andere met betrekking tot het risico van zorgvermijding.¹³³ Daarnaast is het de vraag hoe de wettelijke verplichting tot het verstrekken van gegevens zich verhoudt tot tuchtrechtelijke normen wanneer de observandus (gelijktijdig) een verzoek doet tot vernietiging daarvan.

Hoewel in sommige gevallen (met of mogelijk zonder toestemming van de observandus) geput kan worden uit (oude) medische dossiers en informatie naar aanleiding van eerdere hulpverleningscontacten,¹³⁴ wordt een belangrijke bron van informatie gevormd door de verdachte zelf. Dit kan in een forensische context in het bijzonder problematisch zijn omdat voor de verdachte juridische belangen een rol kunnen spelen in het onderzoekscontact met de pro Justitia-rapporteur. De gekozen proceshouding kan het onderzoek compliceren. In het bijzonder kan

128. Meynen 2016, p. 44-45; Stevens e.a. 2014, p. 12-13; NVvP 2012, p. 59; Bijlsma 2016.

129. Daarnaast kan ook geput worden uit andere bronnen zoals het strafdossier, hetero-anamnestiche gegevens van personen gerelateerd aan de verdachte, van psychologisch of psychiatrisch testmateriaal. Met name in klinisch verband wordt (test)onderzoek naar het somatische (bijvoorbeeld neurologische) toestandsbeeld geregeld uitgevoerd.

130. *Kamerstukken II* 2009/10, 32389, 3, p. 13; *Stb.* 2018, 38.

131. Zie nader de brief van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, *Kamerstukken I* 2013/14, 32389, G. Zie ook Van Oploo 2018 (noot bij Gerechtshof Den Haag 16 mei 2018, ECLI:NL:GHDHA:2018:1151).

132. Mevis & Van der Wolf 2018, p. 321-366.

133. Zie bijvoorbeeld *Kamerstukken II* 2011/12, 32389, 15; *Kamerstukken II* 2012/13, 32398, 20; *Kamerstukken II* 2012/13, 32398, 24, p. 3-7; *Kamerstukken I* 2014/15, 32398, K.

134. Indien de onderzochte (schriftelijk) toestemming geeft voor inzage in deze gegevens.

daarbij gedacht worden aan het weigeren van medewerking,¹³⁵ ontkennen, liegen, ‘vergeten’, simuleren (*faking bad*) en dissimileren (*faking good*).¹³⁶ Volgens de NVvP dient de rapporteur een inschatting te maken van de betrouwbaarheid aan de hand van de mate van consistentie van verklaringen in verschillende gelegenheden, accuraatheid in overeenkomst tussen feiten en verklaringen en volledigheid van de details, bijvoorbeeld door onderlinge afstemming tussen de verschillende rapporterende rapporteurs in een meervoudig pro Justitia-onderzoek.¹³⁷

2.3.4.3 Prospectief oordeel

Een belangrijk deel van het pro Justitia-onderzoek wordt gevormd door een *prospectief oordeel*: een inschatting van het risico op recidive. Dit risico kan benaderd worden vanuit pathologie (zoals ook bij actueel onderzoek kan zijn vastgesteld), maar kan ook betrekking hebben op meer algemene risicofactoren voor recidive.¹³⁸

Risicotaxatie en -evaluatie (op basis van statistische data een voorspelling doen over de kans op bepaald gedrag) kunnen op verschillende manieren een rol spelen in juridische besluitvorming: in verlengingsadviezen, bij verlofaanvragen en tijdens het trajectverloop in het gevangeniswezen.¹³⁹ Toekomstig gevaar speelt tevens een belangrijke rol in de sanctietoematingsbeslissing van de rechter en daarmee ook bij het overwegen van een maatregel.¹⁴⁰ In het verleden was het inschatten van het risico op bepaald gedrag hoofdzakelijk een klinisch oordeel.¹⁴¹ Dergelijk onderzoek bleek echter een grote foutmarge te kennen.¹⁴² In het Nederlandse forensisch psychiatrische vakgebied wordt gewerkt met verschillende typen risicotaxatie-instrumenten. Bij een aantal van deze instrumenten worden de risicofactoren gestructureerd beoordeeld en volgt de uiteindelijke beslissing op basis van een klinisch/professioneel wegingsproces, bij andere – actuariële – instrumenten gaat het om scoring van de factoren zelf.¹⁴³ Er wordt van uitgegaan dat dergelijke

135. In het PBC worden weigerende observandi op een aparte afdeling geplaatst, waar men het de observandi moeilijk maakt zich terug te trekken of te verschuilen achter de groep, waar een (groter) beroep gedaan op de zelfredzaamheid en waar de verblijfsduur is verlengd van zes naar zeven weken, Nagtegaal 2018, p. 21-22. Een recente publicatie over de eerste resultaten van deze pilot laat een lichte stijging zien van het percentage diagnostische conclusies en adviezen over de toerekeningsvatbaarheid en de sanctie (p. 44-45).

136. Zie bijvoorbeeld NVvP 2012, p. 35-36 (betrouwbaarheid gegevens) en p. 52-55, Van der Wolf 2013, p. 155-164 (weigeren en ontkennen); Cima e.a. 2002, Merckelbach e.a. 2005, Stevens e.a. 2014, p. 18-19 (amnesie); Cima 2003, Mol 2015, p. 48 (simuleren en dissimileren).

137. NVvP 2012, p. 35.

138. Koenraadt & Van Mulbregt 2013, p. 752.

139. Van Emmerik & Brand 2013, p. 657; Van Horn, Eisenberg & Uzieblo 2016, p. 583; Stevens e.a. 2014, p. 93.

140. Van Marle 2007, p. 129-130.

141. Lammers 2007, p. 194.

142. De voorspellingen zouden niet of nauwelijks beter zijn dan toeval. Zie bijvoorbeeld De Ruiter 2000, p. 12 e.v.; De Vogel 2005; Philipse 2011, p. 405.

143. Philipse 2011, p. 410.

instrumenten in het algemeen een duidelijke meerwaarde kunnen hebben voor het beoordelen van risico.¹⁴⁴

Toch moeten de voorspellingsmogelijkheden van taxatie-instrumenten niet worden overschat.¹⁴⁵ Het voorspellen van toekomstig delinquent gedrag is slechts beperkt mogelijk en kent nog altijd een relatief grote foutmarge.¹⁴⁶ Van Marle ziet in de literatuur “geen gegevens naar voren [komen] die laten zien dat voorspellen van gedrag met een grote mate van waarschijnlijkheid mogelijk is”.¹⁴⁷ Hildebrand e.a. scoorden in retrospectief de dossiers van ex-tbs’ers. Uit dit onderzoek blijkt dat 45 procent van de ex-tbs’ers met een hoog risico op algemene recidive aan het einde van de follow up periode (7,2 jaar) niet opnieuw is veroordeeld voor strafbare feiten.¹⁴⁸ Fazel e.a. laten zien dat meer dan de helft van de individuen die worden onderzocht en bij wie een hoog risico wordt vastgesteld, *niet* recidiveert.¹⁴⁹ Er lijkt een aanzienlijke groep delinquenten te zijn waarbij ten onrechte een hoog risico wordt ingeschat. Op individueel niveau moeten de resultaten van taxatie-instrumenten in elk geval met voorzichtigheid worden geïnterpreteerd.¹⁵⁰

Daarbij benoemen Harte en Breukink dat de statistische benadering van risico-taxatie misleidend kan zijn:

“Het gebruik van scoringslijsten en meetinstrumenten, soms met getallen als uitkomst, kan ten onrechte de indruk wekken van objectiviteit en zekerheid.”¹⁵¹

Bij het inschatten van toekomstig risico is men afhankelijk van de betrouwbaarheid van de onderliggende data en wordt op basis van groepskenmerken een inschatting gemaakt van toekomstig gedrag van een individu, terwijl recidive geregeld afhankelijk is van toevallige, niet-voorzien omstandigheden.¹⁵² Het is van belang dat rapporteurs zorgvuldig te werk gaan bij het presenteren van resultaten en (straf)rechters zich bewust zijn van de beperkingen van de taxatie-instrumenten.

144. Zie voor de HCR-20 bijvoorbeeld de conclusie van De Vogel 2005, p. 154; zie met betrekking tot jongeren (SAVRY) Lodewijks e.a. 2008. Zie ook Harte 2013, p. 2187-2190; 2014, p. 315-322. Recent zijn naar aanleiding van het rapport Gewogen Risico van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2018) door het NIFP en de Reclassering toezeggingen gedaan over de rol van risicotaxatie in pro Justitia-onderzoek en reclasseringsrapportages, *Kamerstukken II* 2017/18, 29270, 123, p. 3. Van Dijck 2020, p. 1784-1790; Maas, Legters & Fazel 2020, p. 2055-2060 (met naschrift van G. van Dijck).

145. Boumans e.a. 2015, p. 535; Harte & Breukink 2010, p. 68; Blok e.a. 2010, p. 337-338.

146. Fazel e.a. 2012, p. 1-12; Harte & Breukink 2010, p. 68; Van Marle 2007, p. 128.

147. Van Marle 2007, p. 128.

148. De HCR-20, voor de HKT-30 geldt een percentage van 46 procent, Hildebrand e.a. 2005, p. 48, 63-64. Zie ook Van Emmerink (2007, p. 214) die zich baseert op gegevens van Brand (2005, p. 429-456) en komt tot een foutmarge van 35 procent.

149. Fazel e.a. 2012, p. 1-12; Douglas e.a. 2017, p. 135.

150. Harte 2014, p. 321; Harte & Breukink 2010, p. 68; Shepherd & Sullivan 2016, p. 1-10.

151. Harte & Breukink 2010, p. 68.

152. Boumans, Postulart & Van Os 2015 p. 535; Harte & Breukink 2010, p. 68; Blok, De Beurs, De Ranitz & Rinne 2010, p. 337-338.

Het voorspellen van toekomstig gevaar kan een belangrijke rol spelen in de sanctietoemeting door de rechter.

2.3.5 *Varianten van het pro Justitia-onderzoek*

Bestaat het vermoeden dat bij de verdachte sprake is van een psychische stoornis, dan kan door de officier van justitie of de rechter-commissaris opdracht worden gegeven tot een primair pro Justitia-onderzoek. De primaire rapportage betreft onderzoek dat in het beginstadium van de strafrechtelijke procedure wordt geïnitieerd. Dit gebeurt in de meeste gevallen door de officier van justitie ex artikel 150 Sv en in de overige gevallen door de rechter-commissaris ex artikel 227 Sv (indien ambulant). In het geval van klinische observatie gebeurt dit op grond van de artikelen 196-198 Sv. Een secundair pro Justitia-onderzoek wordt geïnitieerd door de zittingsrechter (artikel 317 Sv) in een latere fase van de procedure, bijvoorbeeld omdat aanvullend onderzoek gewenst is of omdat een tbs-maatregel wordt overwogen.¹⁵³ Dit is minder gebruikelijk dan een primaire rapportage. Overweegt de rechter een maatregeloplegging op grond van artikel 37a Sr, dan bestaat een verplichting tot het overleggen van (in ieder geval) een dubbelrapportage, opgesteld door een psychiater en een andere gedragsdeskundige (meestal een psycholoog).¹⁵⁴ In andere gevallen kan gerapporteerd worden naar gelang daar indicatie voor bestaat.

Nadat opdracht is gegeven tot pro Justitia-onderzoek, moet besloten worden tot een bepaalde rapportagevariant. Eind jaren '90 van de vorige eeuw is gebleken dat er sterke verschillen bestonden tussen de arrondissementen wat betreft het indiceren van pro Justitia-onderzoek, de toegepaste rapportagevarianten en de sanctietoemetingsadviezen. In die periode heeft Van Kordelaar de indicatiestelling voor de rapportage wetenschappelijk onderzocht.¹⁵⁵ Naar aanleiding van dit onderzoek is het ondersteuningsinstrument BooG (Beslissingsondersteuning onderzoek Geestesvermogens) ontwikkeld, dat als doel heeft tot een gewogen indicatiestelling te komen met gebruik van vaste (significante) indicatoren, zoals de aard en de ernst van het ten laste gelegde delict.¹⁵⁶ In de praktijk blijkt, aldus onderzoek van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) naar rapportages in het jeugdstrafrecht uit 2011, dat de indicatiestelling nog steeds voornamelijk

153. In dat geval is vereist het advies van twee gedragsdeskundigen van verschillende disciplines, waaronder dat van een psychiater (artikel 37a lid 3 Sv). Overigens kan ook het hof (op grond van artikel 317 jo. 415 Sv) de raadsheer-commissaris bij het hof (artikel 196 jo. 420 Sv) een bevel tot observatie geven.

154. Er wordt bijvoorbeeld ook om een gedragskundige rapportage gevraagd bij het opleggen van een isd-maatregel (38m lid 4 Sr). In dat geval is een enkelvoudige rapportage voldoende. Deze rapportage hoeft bovendien niet door een gedragsdeskundige te worden opgesteld.

155. Van Kordelaar 1999, p. 155-174.

156. Van Kordelaar 2002, p. 230-239; Van Kordelaar & Veurink 2013, p. 222-223. BooG werd in 2006 landelijk geïmplementeerd en kreeg in 2010 een update, Van Kordelaar & Veurink 2013, p. 228. In 2020 is men gestopt met het gebruik van BooG, zo is mij schriftelijk medegedeeld door het NIFP.

gebaseerd is op oordelen van medewerkers van het openbaar ministerie, het NIFP en – indien van toepassing – de Raad voor de Kinderbescherming.¹⁵⁷

Het NIFP kan een rapportagevariant kiezen op basis van de stukken uit het strafdossier of naar aanleiding van een consult. Daarvan zijn twee typen.¹⁵⁸ In het geval van een *voorgeleidingsconsult* ziet een psychiater of psycholoog de verdachte tijdens of vlak na de voorgeleiding aan de rechter-commissaris. De deskundige bekijkt in dat geval wat de mate van zorgbehoefte in detentie is en welk advies geldt ten aanzien van de rapportagevariant. In het belang van het pro Justitia-onderzoek is verdedigbaar dat dit consult de voorkeur verdient omdat de verdachte kort daarvoor is aangehouden en pas sinds enkele dagen is gehecht.¹⁵⁹ Dat heeft immers zowel voordelen ten aanzien van het verlenen van zorg, als het verkrijgen van een beeld van eventuele psychopathologie in de periode van het tenlastegelegde. In het geval van een *trajectconsult* wordt de verdachte op een later moment in de procedure gezien, bijvoorbeeld omdat een rapportage tijdens de voorgeleiding nog niet is overwogen. In dat geval kan de verdachte al langere tijd in hechtenis verblijven of is de voorlopige hechtenis inmiddels geschorst. Naar aanleiding van het voorgeleidings- of trajectconsult stelt de deskundige een consultbrief op waarin verslag wordt gedaan van de eerste indrukken en een advies wordt gegeven over een gepaste rapportagevariant.

Er is een onderscheid tussen ambulant en klinisch pro Justitia-onderzoek. In het geval van *ambulant onderzoek* schakelt het NIFP een pro Justitia-rapporteur in die het onderzoek uitvoert in een penitentiare inrichting of op een andere locatie, bijvoorbeeld een NIFP-locatie. Er kan tot verschillende rapportagevarianten worden besloten: een enkelvoudig onderzoek, uitgevoerd door een psychiater (bij een vermoeden van een psychiatrisch toestandsbeeld zoals een psychose of stemmingsstoornis) of psycholoog (bij een vermoeden van ontwikkelingsproblemen en persoonlijkheidsstoornissen), een dubbelonderzoek, uitgevoerd door een psychiater en een psycholoog, of een triple-onderzoek, uitgevoerd door een psychiater, psycholoog en een milieurapporteur.¹⁶⁰ Een milieurapportage kan het gedragskundige onderzoek ondersteunen doordat in het rapport uitgebreid aandacht wordt besteed aan zaken als de levens-, ziekte- en delictgeschiedenis van de verdachte en ook aan het functioneren binnen het eigen sociale milieu.¹⁶¹

Bij de beslissing welk onderzoek geïndiceerd is, spelen verschillende elementen in onderlinge samenhang een rol, namelijk het delict (ernst, vreemd of bizar feitencomplex) en de persoon van de verdachte (het vermoeden van psychiatrische problematiek). Het voorgaande kan er ook toe leiden dat opdracht wordt gegeven tot

157. Van der Knoop & Elzinga 2011, p. 60.

158. Stevens e.a. 2014, p. 74.

159. In de vorm van de inbewaringstelling.

160. Van der Veer & Canton 2011, p. 30; Van Kordelaar 2000, p. 103.

161. De milieuonderzoeker wordt door het NIFP opgeleid en kan in dienst zijn van het NIFP, deel uitmaken van een van de drie Reclasseringsorganisaties, of als zelfstandige werkzaam zijn: zie Stevens e.a. 2014, p. 74.

klinische observatie. In het geval van klinisch onderzoek kan de verdachte worden opgenomen in een psychiatrisch ziekenhuis of in een inrichting speciaal daartoe aangewezen door de Minister van Justitie en Veiligheid: het Pieter Baan Centrum (PBC, artikel 509g Sv; artikel 198 lid 5 Sv).¹⁶² Het Wetboek van Strafvordering kent twee varianten, namelijk in het kader van de voorlopige hechtenis (artikel 196; 317 Sv) of in het kader van een bijzondere voorwaarde tijdens de schorsing daarvan (artikel 80 Sv).¹⁶³ In het laatste geval dient de verdachte zich daartoe wel bereid te verklaren.

Het PBC is aangewezen als Huis van Bewaring (HvB). De rechtspositie van de observandus die in het PBC verblijft is daarmee dus gelijk aan die van een onveroordeelde verblijvend in een HvB (artikel 77 Pbw).¹⁶⁴ Het verblijf tijdens de klinische observatieperiode geldt als voorlopige hechtenis en duurt gemiddeld zes weken.¹⁶⁵ Deze periode kan worden verkort, of verlengd tot een maximum van zeven weken. Van een verkorting kan bijvoorbeeld sprake zijn in geval de observandus weigert mee te werken en het voortduren van het onderzoek niet langer zinvol wordt gevonden. Van een verlenging kan sprake zijn wanneer aanvullend onderzoek gewenst blijkt. Bovendien is op 31 januari 2018 een wet aangenomen die het mogelijk maakt de duur van de observatietermijn eenmalig met zeven weken te verlengen: artikel 198 lid 2 Sv.¹⁶⁶ Tijdens de klinische observatieperiode vindt naast een onderzoek door een psychiater, psycholoog en een milieuraapporteur, tevens een somatisch (waaronder neurologisch) onderzoek plaats. Daarnaast wordt ook verslag gedaan van observatiegegevens die zijn verzameld door de groepsleiding en begeleiders van activiteiten.

2.3.6 Advisering

Wanneer het voor de deskundige mogelijk is om iets te zeggen over het verband tussen stoornis en delict, en de rechter van advies te voorzien met betrekking tot de (on)toerekeningsvatbaarheid, volgt een gradueel advies (toerekenen, verminderd toerekenen of niet toerekenen). Naast een advies over de mate waarin het gedrag aan de verdachte kan worden toegerekend, adviseert de gedragsdeskundige de rechter ook over geschikte interventie(s), zoals maatregelen of bijzondere voorwaarden bij een (voorwaardelijke) straf en een passend beveiligingsniveau (standaardvraagstelling onder 7). Dit geldt evenzeer voor het vaststellen van een stoornis: een uiteindelijk oordeel hierover is aan de rechter. Hoewel het de rechter is die de uiteindelijke beslissing neemt, speelt het advies van de deskundige

---

162. Zie ook art. 90sexies Sr.

163. Stevens e.a. 2014, p. 74-75.

164. Dit betekent dat een weigerende observandus de instelling niet kan verlaten. Anders is dat wanneer de observatie in een gewone ggz-instelling wordt uitgevoerd, zie Stevens e.a. 2014, p. 75.

165. Zie art. 198 lid 1 Sv, het verblijf mag niet langer duren dan zeven weken.

166. *Kamerstukken II* 2016/17, 34736, 3; *Stb.* 2018, 30.

daarbij wel een belangrijke rol. Dit is niet verwonderlijk, aangezien de rechter in principe niet over de (gedrags)deskundigheid beschikt om zelfstandig tot een oordeel te komen over een psychische stoornis, psychogeriatrische aandoening of verstandelijke handicap in de zin van artikel 39 Sr.

Betekent dit dan ook dat de rechter niet zelfstandig kan beslissen over het bestaan van een stoornis, zoals omschreven in de artikelen 37a en 39 Sr? De meningen verschillen. Volgens Van der Wolf is een rechter bij uitstek geschikt om een 'stoornis' vast te stellen:

*"In mijn visie kan en moet hij die inschatting zelf maken bij afwezigheid van een gedragskundig advies, in plaats van automatisch tot afwezigheid van een stoornis te concluderen."*¹⁶⁷

Volgens Reijntjes komt de rechter in principe niet zelfstandig tot de vaststelling van een stoornis:

*"Of de verdachte ten tijde van het delict leed aan een gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens is geen juridische, maar een feitelijke, en meer in het bijzonder een medische vraag, die door de rechter – behalve in evidente gevallen – niet op eigen kracht kan worden beantwoord."*¹⁶⁸

In de Hoogerheidezaak uit 2011, waarin de verdachte weigerde mee te werken aan het gedragskundige onderzoek in het PBC en de betrokken deskundigen zich daardoor over een de aanwezigheid van een geestelijke stoornis geen oordeel konden vormen, stelt het hof echter:

*"De wet noch de jurisprudentie vereist dat de stoornis wordt geclassificeerd volgens het handboek van de DSM-IV en dat deze dient te worden vastgesteld door een gedragskundige. Dit betekent dat, anders dan de verdediging heeft aangevoerd, in het uiterste geval de rechter, uiteraard met grote behoedzaamheid, tot de vaststelling van een stoornis kan komen, ook al kunnen de gedragsdeskundigen op basis van de voor hen geldende wetenschappelijke criteria en tuchtrechtelijke normen niet tot die conclusie komen."*¹⁶⁹

167. Van der Wolf (2012, p. 27) meent dat het stoornis-begrip enigszins gerelativeerd kan worden omdat de wet niet vereist dat sprake is van een stoornis met DSM-classificatie. Hierdoor zou de gedragskundige meer ruimte hebben voor het vaststellen van een stoornis waardoor het 'op eigen houtje beslissen' van rechters beperkt nodig en gerechtvaardigd zal zijn, p. 27. Het is echter de vraag of rechters 'automatisch' tot afwijzing van een stoornis concluderen, zie bijvoorbeeld Hof Arnhem 18 mei 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BQ4981 (Hoogerheide); zie ook verderop in deze paragraaf, Kooijmans & Meynen 2017, p. 5.

168. Reijntjes 2013, p. 391.

169. Hof Arnhem 18 mei 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BQ4981, NJ 2011/442 m.nt. T.M. Schalken (Hoogerheide). Kooijmans & Meynen (2017, p. 5) merken een onderscheid op tussen diagnostiek en classificatie, waarbij het DSM-handboek niet leidend hoeft te zijn.

Volgens de verdediging is het niet mogelijk te beslissen tot tbs met dwangverpleging, nu niet aan de voorwaarden van artikel 37a Sr kon worden voldaan, aangezien “niet door een medisch deskundige is vastgesteld dat verdachte ten tijde van het feit leed aan een gebrekkige ontwikkeling of een ziekelijke stoornis van zijn geestesvermogen”. Het hof gaat hier niet in mee en kan “op grond van de beperkte bevindingen van de gedragsdeskundigen in samenhang met de bevindingen van een gedragskundig onderzoek in een eerdere strafzaak uit 2004 en een groot aantal aanwijzingen uit het strafdossier over de psychische gesteldheid van de verdachte zelf vast[stellen] dat voldoende aannemelijk is dat bij verdachte ten tijde van het begaan van het strafbare feit een geestelijke stoornis bestond”.

De uitspraak van het hof is zowel door de Hoge Raad als het EHRM bevestigd.¹⁷⁰ Bij het Europese Hof beklagde betrokkene zich erover dat een tbs-maatregel was opgelegd zonder dat dit onderbouwd was met ‘*objective medical expertise*’, hetgeen een schending zou opleveren van artikel 5 lid 1 onder e van het EVRM.¹⁷¹ Het Europese hof gaat hier niet in mee:

“The Court accepts that, faced as it was with the applicant’s complete refusal to cooperate in any examination of his mental state at any relevant time, the Court of Appeal was entitled to conclude from the information thus obtained that the applicant was suffering from a genuine mental disorder which, whatever its precise nature might be, was of a kind or degree warranting compulsory confinement.”¹⁷²

Kooijmans en Meynen geven aan dat de uitspraak van het EHRM op meerdere punten vragen oproept. Zo wordt niet goed duidelijk hoe er in deze zaak nu sprake is van een oordeel op basis van ‘*objective medical expertise*’ – de gedragsdeskundigen hebben duidelijk aangegeven dat zij geen stoornis konden vaststellen – en hoe de rechter dan toch komt tot vaststelling van een ‘*true mental disorder*’. Ze beargumenteren dat het EHRM op zich een goed toetsingskader hanteert, maar dat ze dit in deze zaak niet juist toepast.¹⁷³ Daarbij, zo stellen zij, is onduidelijk wat nu de grenzen of kaders zijn voor de rechter om een stoornis vast te stellen. Dat is ook van belang voor de beroepsmogelijkheden van een verdachte.¹⁷⁴ Overigens, het

170. HR 22 mei 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW6184; EHRM 3 maart 2015, app. no. 73560/12 (Constancia v. the Netherlands).

171. EHRM 3 maart 2015, app. no. 73560/12 (Constancia v. the Netherlands). Art 5 lid 1 onder 3 luidt: “1. Een ieder heeft recht op vrijheid en veiligheid van zijn persoon. Niemand mag zijn vrijheid worden ontnomen, behalve in de nakomende gevallen en overeenkomstig een wettelijk voorgeschreven procedure: e) in geval van rechtmatige detentie (...) van geesteszieken”; zie ook Kooijmans & Meynen 2017, p. 5.

172. EHRM 3 maart 2015, app. no. 73560/12 (Constancia v. the Netherlands), r.o. 30; zie over de ‘*precise nature*’ van de stoornis Kooijmans & Meynen 2017, p. 5: een enkele vaststelling dat sprake is van verminderde toerekeningsvatbaarheid zonder uitleg op welke manier de stoornis het gedrag heeft beïnvloed, maakt het voor de verdediging moeilijk ‘*to challenge the court’s decision*’.

173. Kooijmans & Meynen 2017, p. 5.

174. Zie ook Ligthart, Kooijmans & Meynen 2019.

aantal gevallen waarin rechters zelfstandig tot de aanwezigheid van een stoornis concludeerden waar gedragsdeskundigen dat niet konden, is beperkt.¹⁷⁵

Deze discussie is om twee redenen relevant voor deze studie. De mogelijkheden die de strafrechter heeft om (zelfstandig) te komen tot het vaststellen een stoornis neemt in de eerste plaats niet weg dat de rapportage doorgaans een zeer belangrijke rol speelt in de Nederlandse strafrechtelijke procedure. In de praktijk wordt het advies van de rapporteur vaak door de rechter gevolgd, zonder nadere motivering.¹⁷⁶ Daarmee kan het advies van de rapporteur de sanctietoemettingsbeslissing van de rechter in belangrijke mate beïnvloeden, zowel wat betreft de sanctiesoort en -duur als het benodigde beveiligingsniveau.¹⁷⁷ In de tweede plaats is deze discussie relevant voor deze studie omdat zij laat zien dat het niet alleen van belang is dat de rapporteur zich bewust is van de rol die culturele aspecten hebben op de manier waarop wordt gekeken naar gedrag en (psychiatrische) ziektebeelden, maar dat dit ook de (straf)rechter bekend is zodat die daardoor alert is op mogelijke cultuurgerelateerde misinterpretaties bij de beoordeling van de relatie tussen stoornis en delict.¹⁷⁸

2.3.7 *Kwaliteit van het pro Justitia-rapport*

Omdat de rapportage een belangrijke rol speelt bij de sanctietoemettingsbeslissing van de rechter en tevens een verstrekende impact kan hebben op het behandeltraject dat daarop kan volgen, is het belangrijk dat de rapportage van goede kwaliteit is.¹⁷⁹ In de woorden van Wettstein:

“Characteristic of any documentation, the forensic report is only a window into the evaluation itself and is therefore limited. The report can only be as good as the evaluation that precedes it.”¹⁸⁰

Dit onderstreept naast het belang van een goede verslaglegging ook het belang van goede diagnostiek en adviesvorming.

Wat maakt nu een rapportage van goede kwaliteit? Er is relatief weinig (internationaal) onderzoek gedaan naar een antwoord op deze vraag.¹⁸¹ Wetenschappelijke publicaties over de rapportage richtten zich eerder vooral op de vraagstelling,

175. Zie Van der Wolf 2018.

176. Harte e.a. 2005, p. 1391-1396; Boonekamp e.a. 2008, p. 294-303; Reijntjes 2013, p. 399.

177. *Kamerstukken II* 2005/06, 30250, 5, p. 24; Van Oploo 2015, p. 298-309.

178. Zie paragraaf 5.3.1.2.

179. Van Oploo 2017; Leenderts e.a. 2016, p. 3.

180. Wettstein 2005, p. 167; zie ook Duits 2006, p. 17.

181. Zie, ook voor verwijzing naar relevante (internationale) literatuur, NVvP 2012, p. 75; Canton 2004, p. 22.

de indicatiestelling en de rol van deskundigen.¹⁸² Inmiddels wordt in toenemende mate gelet op inhoudelijke kwaliteitsbewaking van pro Justitia-rapportages.¹⁸³ Nadat Duits in 2006 aandacht besteedde aan de kwaliteit van jeugdrapportages, bracht het NIFP recent een onderzoeksrapport uit dat zich richt op de kwaliteit van ambulante pro Justitia rapportages.¹⁸⁴ Om de kwaliteit van de rapportage te toetsen, wordt gebruik gemaakt van STER (meer specifiek de STER-NV: Standaard Evaluatie Rapportages pro Justitia-Nieuwe Versie), een gevalideerd instrument dat is ontwikkeld door Duits.¹⁸⁵ Met de STER-NV wordt de *formele kwaliteit* van rapportages getoetst, met gebruik van de volgende criteria: a) de verantwoording van het onderzoek; b) de opbouw, eenduidigheid, samenhang en consistentie (zoals een logische gevolgtrekking van het advies) van de rapportage; en c) de begrijpelijkheid, uitleg en onderbouwing van uitspraken binnen de rapportage.¹⁸⁶ Onder de formele kwaliteit worden niet verstaan inhoudelijke aspecten – vanwege de complexiteit van het onderzoeken daarvan –, zoals de juistheid van diagnostiek en conclusies.¹⁸⁷ Over de kwaliteit van de rapportages wordt opgemerkt dat “het overgrote deel van de rapportages (97,1 procent) van voldoende kwaliteit is, zoals bepaald aan de hand van vooraf vastgestelde objectieve criteria en definities”.¹⁸⁸ Hummelen meent echter dat sprake is van een ‘te rooskleurig beeld’. Vanwege de monopoliepositie op het gebied van rapportages roept hij het NIFP op te gaan werken met een ‘externe begeleidingscommissie’ in het onderzoek naar de kwaliteit van rapportages.¹⁸⁹

Volgens Van Marle bestaat het forensisch gedragskundig beoordelingsproces uit de volgende stappen, met elk hun eigen kwaliteitseisen: 1) een *juridische beoordeling* van de verdachte door de rechter of officier van justitie die leidt tot een vraagstelling aan de deskundige; 2) die zo wordt gesteld dat de vraag door gedragskundig onderzoek kan worden beantwoord (*‘empirische operationalisatie’*); 3) waarna verschillende methoden van onderzoek worden vastgesteld op grond van verschillende hypothesen over het (mogelijke) verband tussen stoornis en delict (*‘forensische operationalisatie’*); en 4) gekomen wordt tot een *forensisch juridisch, psychiatrisch en/of psychologisch advies*.¹⁹⁰ Eerder werd al duidelijk dat de vraagstelling inmiddels gestandaardiseerd is.¹⁹¹ Ook wat betreft de ‘empirische operationa-

182. Zie Van Panhuis 1994; Van Kordelaar 2002; Van Marle 2013, p. 249 e.v.; en voor verwijzing naar meer relevante literatuur Canton 2004, p. 22.

183. Naast diverse wetenschappelijke publicaties over de inhoudelijke kwaliteit draagt ook het NVvP bij met de Richtlijn psychiatrisch onderzoek en rapportage in strafzaken.

184. Leenderts e.a. 2016.

185. Duits 2006; Duits e.a. 2012, p. 440-444.

186. Leenderts e.a. 2016, p. 6, 9.

187. Leenderts e.a. 2016, p. 6; zie ook Hummelen 2016, p. 241.

188. Leenderts e.a. 2016, p. 3.

189. Hummelen 2016, p. 242.

190. Van Marle 2013, p. 249-263.

191. Zie in dit kader Van Panhuis 1994; 2000; *NIFP standpunt m.b.t. het toerekenen en wijzigen standaardvraagstelling*, brief van 15 juli 2015, p. 1-9; zie tevens paragraaf 4.5.

lisatie' bestaat overeenstemming in de vorm van een rapportageformat.¹⁹² De 'empirische operationalisatie' is in zoverre gestandaardiseerd dat voor de indicatiestelling een instrument beschikbaar is.¹⁹³

Lastiger is de kwaliteitsmeting wat betreft de 'forensische operationalisatie' en de juistheid van diagnostiek en adviserende conclusies. Voor de 'forensische operationalisatie' geldt bijvoorbeeld dat het begrip 'ontoerekeningsvatbaarheid' binnen het Nederlandse strafrecht opengelaten is; er zijn geen formele juridische criteria voor vastgesteld zoals dat in andere rechtssystemen wel gebruikelijk is.¹⁹⁴ De complexiteit van het toetsen van de juistheid van diagnostiek en adviserende conclusies leidt ertoe dat het NIFP in het zojuist besproken onderzoeksrapport niet tot toetsing van deze aspecten overgaat:

"Hoewel de (on)juistheid van diagnostiek en conclusies grote invloed kunnen hebben op de gebruikswaarde van de rapportage en daarmee de kwaliteit ervan in bredere zin, is het ingewikkeld om dit te meten. Dit valt immers niet vast te stellen zonder gedragskundige expertise en contact met de verdachte."¹⁹⁵

Doordat de kwaliteit van het forensisch juridisch, psychiatrisch en/of psychologisch advies niet (op die manier inhoudelijk) wordt getoetst, bestaat, althans in deze zin, ook geen kwaliteitstoetsing voor de manier waarop de rapporteur rekening heeft gehouden met de rol van eventuele culturele aspecten in de adviesvorming.

2.3.8 *De rapporteur pro Justitia*

De rechter kan in verschillende fases van een strafrechtelijke procedure gebruik maken van een deskundigenadvies en is daartoe soms ook verplicht.¹⁹⁶ Hoewel de rapportage *pro Justitia* in principe niet wordt gebruikt voor de constructie van de bewijsvoering,¹⁹⁷ kunnen gedragsdeskundigen wel bij waarheidsvinding 'betrokken worden', bijvoorbeeld bij de vaststelling van het ontbreken van opzet of wanneer het gaat om een betrouwbaarheidsoordeel met betrekking tot getuigenverklaringen. In de meeste gevallen echter wordt de rapportage *pro Justitia* gebruikt bij

192. Inmiddels bestaat een algemeen geaccepteerd model: het rapportageformat, zie bijlage 2 van de richtlijn van het NVvP (2012, p. 103 e.v.).

193. BooG, Van Kordelaar 2002. Eerder is echter al gebleken dat het instrument in de praktijk geen onverdeeld succes was. Zie Van der Knoop & Elzinga 2011, p. 60. Inmiddels wordt BooG niet meer gebruikt, maar wordt gebruik gemaakt van een (vereenvoudigde) beslisboom, zo is mij schriftelijk medegedeeld door het NIFP.

194. Zie Bijlsma 2016 en ook Meynen 2013b, p. 1384-1390.

195. Leenderts e.a. 2016, p. 6.

196. Bijvoorbeeld indien hij een tbs-maatregel wil opleggen ex artikel 37a Sr. Zie ook Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 152.

197. Dit wil volgens Beukers (2008, p. 12;) niet zeggen dat de rapportage daarvoor nooit wordt gebruikt. Zie ook Stevens e.a. 2014, p. 39. Zie in dit kader ook Van Mulbregt 2009, p. 284.

de vraag naar de strafbaarheid van de verdachte in het kader van de ontoerekeningsvatbaarheid, waarbij ook wordt gerapporteerd over het eventuele toekomstige recidiverisico en het advies wat betreft de op te leggen sanctie. Tot slot kan de rapportage door de rechter worden gebruikt bij besluitvorming in het kader van het voortduren van een maatregel, zoals bij een tbs-verlenging.¹⁹⁸ In deze deelparagraaf worden de rol en de positie van de pro Justitia-rapporteur in het strafproces toegelicht, te beginnen met een bespreking van de taak en opdracht van de deskundige in paragraaf 2.3.8.1. In de paragrafen 2.3.8.2 en 2.3.8.3 wordt ingegaan op kwaliteitseisen, zowel met betrekking tot de benoeming als de waardering van het bewijs. De mogelijkheden tot contra-expertise worden besproken in paragraaf 2.3.8.4.

2.3.8.1 *De positie van de deskundige in het strafproces: taak en opdracht*

Het is de rechter die de verantwoording draagt voor de beantwoording van de vragen zoals geformuleerd in de artikelen 348 en 350 Sv. Dit betekent dat hij zich een oordeel moet vormen over het deskundigenonderzoek.¹⁹⁹ Met de Wet deskundige in strafzaken, in werking getreden op 1 januari 2010, heeft de rechter daarbij ook enig houvast gekregen, zij het summier.²⁰⁰ Het betreft een wettelijke verankering van een aantal aspecten, zoals het verduidelijken van de positie van de deskundige in het strafproces, de mogelijkheid tot het stellen van wettelijke kwaliteitseisen en de verruiming van het recht op contra-expertise door de verdediging.²⁰¹

Het wordt van groot belang geacht dat sprake is van een onafhankelijk, objectief, onpartijdig, vakbekwaam en integer onderzoek.²⁰² Sinds 2010 zijn de precieze taak en opdracht van de deskundige en diens rechten en plichten wettelijk verankerd.²⁰³ (Onder andere) met de toevoeging van een nieuwe titel aan het Wetboek van Strafvordering (de artikelen 51i-m) is een aantal onderwerpen wettelijk vastgelegd, zoals de taak van en opdracht aan de deskundige en de reikwijdte van het deskundigenonderzoek.²⁰⁴

Volgens de memorie van toelichting bij de Wet deskundige in strafzaken is een taak van de deskundige “het uitvoeren van een opdracht tot het verstrekken van

198. Stevens e.a. 2014, p. 39-40.

199. Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 152-153.

200. *Stb.* 2009, 33; *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3.

201. *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3, p. 4; Kwakman 2011, p. 2083-2086.

202. Wettelijk verankerd in artikel 12 lid 2 onder i van het Besluit register deskundige in strafzaken. Volgens het Hof Arnhem-Leeuwarden (11 december 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:9618, Baflo) hebben de gedragsdeskundigen van het PBC zich in deze zaak niet gehouden aan wettelijke voorschriften en de gedragscode van de NRGD nu anderen dan de rapporterend gedragsdeskundigen, niet zijnde gedragsdeskundig, aanzienlijke invloed op de uitkomst van het onderzoek hebben uitgeoefend. Zie nader Bruinen 2015. Zie ook Van Deutekom & Koenraadt 2004, p. 64; *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3, p. 17; Kwakman 2000, p. 343-393; Duits 2016, p. 110; NVvP 2012, p. 34-35; Van Mulbregt 2015, p. 225-230.

203. Zie voor de rechten en plichten van de deskundige artikel 51j Sv.

204. Titel IIIc van het Eerste Boek: ‘De deskundige’. Zie ook *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3, p. 4.

informatie over de stand van de kennis op zijn vakterrein of tot het verslag doen van zijn verrichtingen en conclusies op grond van een opdracht tot onderzoek aan een persoon of object”.²⁰⁵ Anders dan wat van een getuige wordt verwacht, namelijk een verklaring over waarnemingen en ervaringen, zonder daaraan verbonden conclusies, wordt van een deskundige juist wel een conclusie verwacht op basis van de deskundigheid, met inachtneming van kennis naar de huidige stand van de betreffende wetenschap.²⁰⁶

Met de invoering van de Wet deskundige in strafzaken is ook de positie van de deskundige in het strafproces verduidelijkt. Zo is de benoeming van deskundigen geregeld in artikel 51i Sv. Deskundigen kunnen worden benoemd ‘op de wijze bij de wet bepaald’ door de rechter-commissaris, de officier van justitie of de zittings-rechter.²⁰⁷ De verdachte zelf kan geen deskundigen benoemen, maar kan daartoe wel een verzoek indienen bij de rechter-commissaris (artikel 176 Sv).²⁰⁸ Bij de benoeming wordt een opdracht aan de gedragsdeskundige verstrekt (artikel 51i lid 2 Sv). Deze opdracht gaat over het ‘doen van onderzoek op een terrein, waarvan hij [de deskundige] specifieke of bijzondere kennis bezit’ (artikel 51i lid 1 Sv). In de literatuur wordt daaraan nog toegevoegd dat deze kennis ‘uiteraard relevant moet zijn voor de concrete strafzaak’, in die zin dat het richting geeft aan het opsporingsonderzoek of dient ter ondersteuning van beslissingen in de strafprocedure.²⁰⁹

In het geval van pro Justitia-onderzoek wordt deze opdracht in de meeste gevallen (mede) vormgegeven door de standaardvraagstelling, al dan niet met additionele vragen.²¹⁰ De vraagstelling die aan de gedragsdeskundige wordt voorgelegd geeft richting aan het onderzoek. Wanneer (een deel van de) vraagstelling buiten het kennisterrein van de deskundigheid valt, dient de deskundige dit kenbaar te maken. Voor de rechter-commissaris kan dit aanleiding zijn de opdracht te wijzigen.²¹¹ Tot slot moet de deskundige ervoor zorgen dat de verslaglegging begrijpelijk is en moet hij zich bovendien rekenschap geven van een mogelijke interpretatie daarvan door een niet-vakgenoot binnen de grenzen die hij redelijkerwijs kan voorzien.²¹²

205. *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3, p. 4.

206. Stevens e.a. 2014, p. 42.

207. Artikel 51i lid 1 Sv.

208. Wel kan de verdachte zelf een deskundige inschakelen, al wijst Corstens/Borgers & Kooijmans (2018, p. 154) op een praktisch probleem wanneer het te onderzoeken materiaal niet aan deze deskundige beschikbaar wordt gesteld.

209. Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 154.

210. Van Panhuis 1994; Van Panhuis 2000; Van der Veer & Canton 2011, p. 33.

211. *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3, p. 6. In het geval de deskundige van mening is dat de vraagstelling aangepast dient te worden, kan dit gemeld worden bij de rechter-commissaris.

212. *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3, p. 5.

2.3.8.2 *Kwaliteitseisen: benoeming van deskundigen*

Naast de Wet deskundige in strafzaken bestaat het Besluit register deskundige in strafzaken (AMvB).²¹³ Het ingestelde deskundigenregister is thans bekend als het Nederlands Register Gerechtelijk Deskundigen (NRGD). Met de invoering van een deskundigenregister heeft de wetgever een algemene kwaliteitsborging voor ogen gehad.²¹⁴ Dit neemt niet weg dat de deskundigheid en de onderzoeksresultaten met betrekking tot een specifieke onderzoeksvraag betwist kunnen worden.²¹⁵

Met de invoering van de Wet deskundige in strafzaken is de bevoegdheid van het openbaar ministerie tot expertbenoeming beperkt tot deskundigen die zijn opgenomen in het deskundigenregister (artikel 150 lid 1 Sv). Dit betekent dat de NRGD-registratie in de benoemingsfase van belang is voor het stelsel van bevoegdheden: alleen de rechter-commissaris mag ook niet-geregistreerde deskundigen benoemen.²¹⁶ Het ontbreken van een registratie in het NRGD staat een benoeming tot deskundige dus niet in de weg. Wel moet de rechter-commissaris in dat geval op grond van artikel 51k lid 2 Sv motiveren waarom de deskundige in kwestie als deskundig wordt aangemerkt. Dit geldt in het bijzonder wanneer tevens geschikte geregistreerde deskundigen voorhanden zijn.²¹⁷ Tegelijkertijd dient de rechter zich ook bij geregistreerde deskundigen te buigen over de kwaliteit van de deskundige en 'zijn geschiktheid om de specifieke opdracht te vervullen'.²¹⁸ Een verschil bij het motiveren van de deskundigheid bij een geregistreerde en niet-geregistreerde deskundige bestaat in zoverre dat bij het ontbreken van een registratie in het NRGD de rechter zich uitdrukkelijk rekenschap moet geven van deze kwaliteitstoets terwijl dat bij geregistreerde deskundigen alleen hoeft bij 'uitdrukkelijk onderbouwde betwisting' van de deskundigheid (artikel 359 lid 2, tweede volzin Sv).²¹⁹ In een evaluatie van de Wet deskundige in strafzaken wordt de toetsing van de kwalificaties van een niet-geregistreerde deskundige echter een 'wassen neus' genoemd; de rechter-commissaris zou hier alleen nader onderzoek naar doen indien de kwalificatie door de procespartijen ter discussie wordt gesteld.²²⁰

In artikel 12 van het Besluit deskundigen in strafzaken zijn nadere regels te vinden met betrekking tot de vereisten voor registratie in het deskundigenregister. Hierbij is een onderscheid te maken tussen eisen die worden gesteld aan deskundi-

213. *Stb.* 2009, 330; de rechtsbasis voor deze AMvB is artikel 51k Sv.

214. *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3.

215. Duits 2016, p. 108; Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 156.

216. Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 156.

217. *Kamerstukken II* 2007/08, 31116, 10, p. 9.

218. HR 12 juli 2011, ECLI:NL:HR:2011:BP8821, NJ 2011/516 m.nt. J.M. Reijntjes.

219. HR 12 juli 2011, ECLI:NL:HR:2011:BP8821, NJ 2011/516 m.nt. J.M. Reijntjes. Dit was ook het geval voor invoering van de Wet deskundige in strafzaken, vgl. HR 27 januari 1998, ECLI:NL:HR:1998:ZD0917, NJ 1998/404 m.nt. J.M. Reijntjes (Schoenmakersarrest) en HR 28 februari 1989, ECLI:NL:HR:1989:AC3483, NJ 1989/748 (Poppenmethode), Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 157-158.

220. De Ridder e.a. 2014, p. 64.

gen en aan het deskundigheidsgebied. Wat betreft dit laatste aspect blijkt uit artikel 12 lid 1 van het Besluit dat de aanvraag betrekking moet hebben op een “welomlijnd deskundigheidsgebied waarvan aannemelijk is dat op basis daarvan zinvolle, objectieve en betrouwbare informatie kan worden verschaft en dat naar het oordeel van het College zodanig is ontwikkeld dat de bevindingen daarbinnen aan de hand van gedeelde normen kunnen worden getoetst en verantwoord”. Artikel 12 lid 2 van het Besluit noemt specifieke kwaliteitseisen die aan deskundigen worden gesteld. Daarin staan de volgende inhoudelijke registratie-eisen opgenomen:²²¹

- a. beschikt over voldoende kennis van en ervaring binnen het eigen deskundigheidsgebied waarop de aanvraag betrekking heeft;
- b. beschikt over voldoende kennis van en ervaring in het desbetreffende rechtsgebied en is voldoende bekend met de positie en de rol van de deskundige daarin;
- c. is in staat de opdrachtgever inzicht te bieden in de vraag of en zo ja, in hoeverre de vraagstelling van de opdrachtgever voldoende helder en onderzoekbaar is om deze vanuit zijn specifieke deskundigheid te kunnen beantwoorden;
- d. is in staat op basis van de vraagstelling volgens de daarvoor geldende maatstaven een onderzoeksplan op te stellen en uit te voeren;
- e. is in staat onderzoeksmaterialen en -gegevens in een forensische context volgens de daarvoor geldende maatstaven te verzamelen, vast te leggen, te interpreteren en te beoordelen;
- f. is in staat om de geldende onderzoeksmethoden in een forensische context volgens de daarvoor geldende maatstaven toe te passen;
- g. is in staat zowel schriftelijk als mondeling over de opdracht en elk ander relevant aspect van zijn deskundigheid gemotiveerd, controleerbaar en in voor de opdrachtgever begrijpelijke bewoordingen te rapporteren;
- h. is in staat een opdracht te voltooien binnen de daarvoor gestelde of afgesproken termijn;
- i. is in staat is zijn werkzaamheden als deskundige onafhankelijk, onpartijdig, zorgvuldig, vakbekwaam en integer te verrichten.

Wanneer aan de vereisten is voldaan, moet de deskundige aan een aantal inschrijfvoorwaarden voldoen, waaronder het ondertekenen van een verklaring van de Gedragscode Nederlands Register Gerechtelijk Deskundigen.²²² Hierin worden nadere eisen gesteld aan de onafhankelijkheid, onpartijdigheid, zorgvuldigheid, vakbekwaamheid en integriteit van de deskundige.²²³ Een NRGD-registratie geldt voor een periode van vijf jaren. Voor herregistratie geldt een aantal vereisten, zoals

221. Zie ook NRGD, *FPPO 5.0*, geldig per 1 september 2018. Deze eisen gelden voor deskundigen uit alle categorieën opgenomen in het deskundigenregister, zie nader over deze categorieën ook Stevens e.a. 2014, p. 44.

222. Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 157; *Stcr.* 2009, 20084.

223. *Stcr.* 2009, 20084, p. 1, zie ook artikel 12 lid 2 onder i van het Besluit deskundige in strafzaken.

met betrekking tot intervisie, nascholing en het aantal opgemaakte pro Justitia-rapporten.²²⁴ De NRGD heeft de rapporteursopleiding tot pro Justitia-rapporteur erkend, waardoor geslaagde cursisten van deze opleiding niet meer inhoudelijk door de NRGD zullen worden getoetst.²²⁵ In het algemene deel van deze rapporteursopleiding van het NIFP is ook een module ‘transculturele psychiatrie’ opgenomen.

2.3.8.3 *Kwaliteitseisen: waardering van het bewijs*

Anders dan in het Besluit deskundige in strafzaken – waarin de kwaliteitseisen worden geconcretiseerd – biedt de Wet deskundige in strafzaken weinig houvast over hoe het deskundigenonderzoek door de zittingsrechter gewaardeerd kan of moet worden.²²⁶ Bij het uitvoeren van een opdracht tot onderzoek draagt het Wetboek van Strafvordering deskundigen op “naar waarheid, volledig en naar beste inzicht verslag uit te brengen”, maar het geeft geen inzicht in de manier waarop dit moet gebeuren.²²⁷ De memorie van toelichting licht de gehanteerde terminologie kort toe. Met de zinsnede ‘naar waarheid’ wordt volgens de memorie verwezen naar de ‘empirische component’ in het onderzoek: het correct uitvoeren en weergeven van metingen. Dit geldt ook voor de term ‘volledig’ die is toegevoegd omdat de deskundige “moet verantwoorden dat het door hem uitgevoerde onderzoek past binnen de (kwaliteits)normen van zijn beroepsgroep en dat het naar de regelen der kunsten is uitgevoerd”. De zinsnede ‘naar beste inzicht’ heeft betrekking op meer een praktische component waarbij aspecten als ‘kennis, ervaring en soms subjectieve waardering’ een rol kunnen spelen. Van belang wordt in ieder geval geacht dat de deskundige er melding van maakt wanneer sprake is van een minderheidsstandpunt ten opzichte van andere leden van de beroepsgroep.²²⁸ Overigens hoeft kennis niet noodzakelijkerwijs door scholing te zijn verkregen, kennis kan bijvoorbeeld ook door ervaring zijn verworven.²²⁹

Het bovenstaande geeft echter weinig concrete houvast voor de feitenrechter. In het algemeen geldt dat het de rechter is die beslist over de betrouwbaarheid en bruikbaarheid van het deskundigenverslag.²³⁰ Voor concretisering van de manier

224. NRGD, *Beoordelingskader FPPO 4.0* (juli 2016), p. 8-9.

225. Zie <<https://www.nrgd.nl/actueel/erkenning-opleiding-pro-justitia-rapporteur-nifp.aspx>>, bezocht op 22 november 2019.

226. Stevens e.a. 2014, p. 43.

227. *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3, p. 17; Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 159. Dit geldt zowel voor het onderzoek als het verslag, vgl. artikel 51i lid 3 en 51l lid 3 Sv. Overigens wijst het NIFP de benoemde deskundige aan als verantwoordelijk voor de kwaliteit van het eindrapport. Het NIFP geeft weliswaar feedback op het rapport, maar het is aan de deskundige in hoeverre dit advies ter harte wordt genomen, Stevens e.a. 2014, p. 45. Zie in dit kader ook NVvP 2012, p. 75-76; 84.

228. *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3, p. 5.

229. Zie Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 154, noot 432; ECLI:NL:HR:2009:BG4822, NJ 2009/481 m.nt. N. Keijzer, ro. 9.4.

230. *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3, p. 17; HR 27 juni 2000, ECLI:NL:HR:2000:ZD1915.

waarop de rechter deskundigenonderzoek kan of moet waarderen, kan dan ook worden geput uit jurisprudentie over toetsing van de betrouwbaarheid van deskundigenverslagen. Relevant om te bespreken zijn in ieder geval het Schoenmakersarrest (bekwaamheid deskundige) en het Poppenmethode-arrest (betrouwbaarheid onderzoeksmethode).

In het Schoenmakersarrest ging het om de vraag of iemand met ruime kennis en ervaring met het produceren van orthopedisch schoeisel ook voldoende deskundig was om als deskundige een verklaring af te leggen over aangetroffen schoenspooren. Volgens de Hoge Raad had het hof moeten onderzoeken of de deskundigheid van de schoenmaker zich uitstreckte tot het onderzoek en de analyse van schoenspooren, de gehanteerde onderzoeksmethode, diens betrouwbaarheid en de deskundigheid van de schoenmaker met betrekking tot het vakkundig toepassen hiervan. Dit leidt tot een aantal (algemene) onderzoeksvragen ter hantering voor de rechter bij het waarderen van het onderzoeksrapport, waaronder vragen met betrekking tot het beroep, de opleiding en ervaring van de deskundige, en de deskundigheid met betrekking tot het onderzoek in kwestie. Ook is het de vraag welke methode de deskundige heeft toegepast, of deze (volgens het perspectief van de deskundige) voldoende betrouwbaar is en in hoeverre de deskundige in staat is deze methode vakkundig toe te passen.²³¹

In het Poppenmethode-arrest ging het om de toepassing van een nieuwe verhoormethode waarbij seksuele handelingen aan kinderen, mogelijk slachtoffer van een zedendelict, werden uitgelegd en gedemonstreerd met behulp van 'anatomisch correcte poppen'.²³² De verdediging voerde het verweer dat de gehanteerde methode binnen de orthopedagogische/psychologische beroepsgroep van de deskundige onvoldoende betrouwbaar en deugdelijk werd geacht. Het hof verwierp dit verweer, maar volgens de Hoge Raad had het hof dit met onvoldoende redenen omkleed. Het aanscherpen van de motiveringsplicht (inmiddels overeenkomstig artikel 359 lid 2, tweede volzin Sv) stelt eisen aan het gebruik van deskundigenonderzoek door de rechter, in het bijzonder wanneer de verdediging de betrouwbaarheid van een toegepaste onderzoeksmethode betwist. De memorie van toelichting bij de Wet deskundige in strafzaken merkt op dat in het deskundigenverslag in ieder geval beschreven moet worden welke methode is gebruikt en hoe betrouwbaar deze methode is.²³³ In de Wet deskundige in strafzaken worden dus (inmiddels) tevens expliciete eisen gesteld aan onderbouwing en motivering.²³⁴

Wanneer opdracht wordt gegeven tot uitvoering van een pro Justitia-onderzoek, 'matcht' het NIFP de opdracht aan een bepaalde rapporteur. Daarbij wordt rekening gehouden met de specifieke expertise en voorkeuren van een rapporteur.

---

231. HR 27 januari 1998, ECLI:NL:HR:1998:ZD0917, NJ 1998/404 m.nt. J.M. Reijntjes (Schoenmakersarrest).

232. HR 28 februari 1989, ECLI:NL:HR:1989:AC3483, NJ 1989/748 (Poppenmethode).

233. *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3, p. 17.

234. Stevens e.a. 2014, p. 42.

Het is voor een justitiabele niet rechtens afdwingbaar onderzocht te worden door een deskundige met een specifieke expertise, bijvoorbeeld op het gebied van de culturele psychiatrie. In een civiele procedure in het kader van een zesjaarsrapportage vanwege een verblijf op een longstay-afdeling van een tbs-kliniek (thans per vier jaar), verzocht een tbs'er om onderzocht te worden door een psychiater met specifieke culturele kennis. Hoewel de kortgedingrechter het verzoek in 2007 toewijst, sneuvelt de beslissing in hoger beroep alsnog, nu het hof van mening is dat 'de staat de Landelijke Adviescommissie Plaatsing (LAP) geen directe aanwijzingen kan geven'.²³⁵ De Hoge Raad ziet het niet als een taak voor de burgerlijke rechter om te beoordelen of door de staat in redelijkheid is beslist geen 'transcultureel psychiater' te benoemen.²³⁶

2.3.8.4 *Contra-expertise*

Door de Wet deskundige in strafzaken is in het kader van eerlijke procesvoering (*equality of arms*) het recht op tegenspraak met betrekking tot deskundigenonderzoek in zoverre verruimd dat de verdachte zich al tijdens het opsporingsonderzoek kan uitlaten over een deskundigenonderzoek, bevolen door het openbaar ministerie.²³⁷ Ook mag de verdachte een verzoek tot tegenonderzoek indienen bij het openbaar ministerie (artikelen 150, 150a, 150b Sv) of de rechter-commissaris (artikelen 182 juncto 227-236 Sv). In paragraaf 2.3.8.2 is besproken dat een NRGD-registratie in de benoemingsfase van belang is voor het stelsel van bevoegdheden: waar de officier van justitie alleen geregistreerde deskundigen kan benoemen, kan de rechter-commissaris dat ook bij niet-geregistreerde deskundigen. Dit wil (in geval van tegenonderzoek) echter niet zeggen dat een deskundige alleen als deskundige kan worden aangemerkt indien deze als zodanig geregistreerd staat in het NRGD of vooraf door de rechter is benoemd. Het staat de verdachte vrij een contra-expertise te laten uitvoeren en de resultaten hiervan in te brengen in de procedure.²³⁸ Het is aan de zittingsrechter om bij de beantwoording van de vragen van de artikelen 348 en 350 Sv de betrouwbaarheid en deskundigheid van de rapporteur en de deugdelijkheid van het onderzoek te waarderen, zo nodig met nadere motivering.²³⁹

235. Rb Den Haag 3 augustus 2007, ECLI:NL:RBSGR:2007:BB1071; Hof Den Haag 17 april 2008, ECLI:NL:GHSGR:2008:BC9830.

236. HR 19 maart 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL1116; zie voor meer informatie de paragrafen 2.5.4 en 4.3.2.3.

237. Zie ook Kwakman 2011, p. 2083; Duits 2016, p. 108.

238. Daarbij kan niet zonder meer aanspraak worden gemaakt op een financiële vergoeding, HR 13 mei 1997, ECLI:NL:HR:1997:ZD0705, NJ 1998/152 m.nt. T.M. Schalken (Zaanse verhoormethode). Indien de officier van justitie of de rechter-commissaris een verzoek van de verdediging tot nieuw of aanvullend onderzoek inwilligt, vindt dit plaats op kosten van de staat. In de overige gevallen is het op kosten van de verdediging. Wel kan de verdediging een verzoek tot vergoeding indienen bij de rechter op grond van art. 591 Sv. Zie in dit kader ook art. 51j lid 4 Sv.

239. HR 12 juli 2011, ECLI:NL:HR:2011:BP8821, NJ 2011/516 m.nt. J.M. Reijntjes; *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3, p. 17 e.v.

2.4 CULTURELE PSYCHIATRIE

2.4.1 Inleiding

Een analyse en beschouwing van culturele diagnostiek zijn voor dit onderzoek om twee redenen zeer relevant.

Ten eerste, het onderscheid tussen ziek en gezond, en wat wordt beschouwd als normaal en abnormaal, is, zoals reeds aan de orde kwam, (mede) afhankelijk van de culturele context waarbinnen deze begrippen worden benaderd. Aangezien diagnostische overwegingen een centraal onderdeel vormen van de rapportage pro Justitia en bovendien ten grondslag liggen aan de onderbouwing van het advies met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid, maken culturele aspecten per definitie deel uit van het rapportageproces. Reden te meer om de diagnostiek te beschouwen binnen het kader van de culturele psychiatrie: een subexpertise waarbinnen men zich bezighoudt met de studie naar de invloed van culturele aspecten op psychiatrie, bijvoorbeeld met betrekking tot prevalentieverschillen en verschillen in uittings- en belevingsvormen van psychiatrische ziektebeelden.²⁴⁰ In het kader van de beantwoording van de onderzoeksvraag naar de plaats en betekenis van etnische en culturele aspecten in het pro Justitia-onderzoek, is het daarom relevant de diagnostiek te bekijken vanuit een specifiek cultureel psychiatrische invalshoek.

Ten tweede, samenhangend met het gegeven dat het onderscheid tussen ziek, gezond, en normaal en abnormaal, afhankelijk is van de culturele context waarbinnen deze begrippen worden beschouwd, is het een feit van algemene bekendheid dat de psychiatrie in Nederland westers georiënteerd is. Deze westerse oriëntatie geldt niet alleen ten aanzien van diagnostische criteria, ook het (psychiatrische en psychologische) testmateriaal is vaak van westerse oorsprong. Een algemene beschouwing van de subexpertise culturele psychiatrie kan blootleggen hoe deze westerse oriëntatie zich verhoudt tot diagnostiek. Deze kennis is vervolgens relevant bij de beschouwing van de invloed van etnische en culturele aspecten op het pro Justitia-onderzoek in paragraaf 2.5.

Deze paragraaf begint met een bespreking van de ontwikkeling van de subexpertise culturele psychiatrie met daarbij kort aandacht voor het debat over universalisme en relativisme binnen het psychiatrische vakgebied (paragraaf 2.4.2). Vervolgens wordt stilgestaan bij de verschillende manieren waarop culturele aspecten invloed kunnen uitoefenen op de uitingen van psychopathologie (paragraaf 2.4.3). Paragraaf 2.4.4 gaat in op de relevantie van etnische en culturele aspecten bij de afname van psychiatrisch en psychologisch testmateriaal. Vervolgens komt in paragraaf 2.4.5 de plaats van etnische en culturele aspecten in het Diag-

---

240. In 1969 is deze subexpertise ook expliciet door de American Psychiatric Association erkend, APA 1969, p. 453-455.

nostic and Statistical Manual of mental disorders (DSM) aan bod, het in Nederland meest gehanteerde classificatiesysteem dat is ontwikkeld door de *American Psychiatric Association* (APA). Tot slot wordt in paragraaf 2.4.6 gekeken welke specifieke eisen worden gesteld in het kader van cultuursensitief onderzoek.

2.4.2 Een ontwikkeling van transculturele naar (inter)culturele psychiatrie

In de discussie over de vraag in hoeverre psychiatrische ziekten en het daarmee samenhangende gedrag cultuurgebonden zijn, bestaan verschillende uitgangspunten.²⁴¹ Psychiaters die redeneren vanuit een *universalistische* visie menen dat – in bepaalde gevallen en met enige aanpassing – westerse diagnostische systemen, meetinstrumenten en behandelprotocollen bruikbaar zijn bij personen met een migratieachtergrond. Culturele verschillen tussen personen met en zonder migratieachtergrond zouden niet veel groter zijn dan die tussen verschillende subgroepen binnen de Nederlandse samenleving.²⁴² Daartegenover staat een *relativistische* visie, waarin men meent dat de westerse psychiatrie niet zonder meer toepasbaar is bij etnische en culturele minderheden.²⁴³

Sinds de jaren '70 is sprake van een verschuiving in het debat.²⁴⁴ De Amerikaanse psychiater en antropoloog Kleinman heeft een belangrijke rol in de ontwikkeling van de discussie. Binnen de '*old transcultural psychiatry*', stelt Kleinman, is sprake van een categorie-fout ('*category fallacy*') doordat westerse ziektecategorieën gebruikt worden in epidemiologische studies in niet-westerse culturen.²⁴⁵ Waar men er in de 'oude transculturele psychiatrie' vanuit gaat dat de invloed van de culturele achtergrond niet essentieel is, pleit Kleinman voor een meer antropologische benadering van psychiatrische stoornissen, waarbij rekening wordt gehouden met de invloed van culturele aspecten op (de uiting van) psychiatrische ziekten. Onder invloed van Kleinman verschuift het debat dus van een universalistisch standpunt, namelijk dat westerse voorzieningen voldoende bruikbaar zijn voor toepassing bij personen met een migratieachtergrond, naar een meer relativistisch uitgangspunt, waarbij men noodzaak ziet tot interculturalisatie: het cultuurgevoeliger maken van de verschillende voorzieningen in de (geestelijke) gezondheidszorg.²⁴⁶

Met het proces van interculturalisatie houdt men zich (onder andere) bezig binnen de culturele psychiatrie. Cultureel psychiaters Kirmayer en Minas beschrijven (trans)culturele psychiatrie als:

241. De Jong 1992, p. 648; Kortmann 2002, p. 167 e.v.

242. Zie Kortmann 2011b, p. 355-364.

243. Kortmann 2005a, p. 127.

244. Kortmann 2008, p. 145.

245. Kleinman 1977, p. 3-10. Zie ook Kortmann 2008, p. 146.

246. RVZ 2000, p. 12. Zie in dit kader ook Van Dijk 2012, p. 21-24.

"concerned with understanding the impact of social and cultural difference on mental illness and its treatment."²⁴⁷

Binnen het vakgebied van de culturele psychiatrie houdt men zich dus niet alleen bezig met de universaliteit en relativiteit van psychopathologie, maar ook met het ontwikkelen en toepassen van werkzame interventies en behandelingen.²⁴⁸ Waar eerst nog wordt gesproken over 'transculturele psychiatrie', waarbij 'transitie' een scherp onderscheid tussen verschillende culturen impliceert, is de benaming sinds de introductie van het begrip eind jaren '50 in de loop van de tijd geëvalueerd naar '(inter)culturele psychiatrie'.²⁴⁹ Dit laatste begrip is passender bij de geglobaliseerde samenlevingen, waarin nauwelijks nog monoculturele gemeenschappen bestaan. Met het begrip 'monoculturele gemeenschap' wordt gedoeld op een culturele gemeenschap die niet is beïnvloed door andere culturele groepen, iets wat vanwege globalisering nog maar zelden aan de orde is. Ook binnen de Nederlandse samenleving is geen sprake van scherp afgebakende (etnische) gemeenschappen met elk een eigen culturele achtergrond, maar veeleer van een wirwar van etnische en culturele gemeenschappen waarmee men zich gelijktijdig in meer of mindere mate kan identificeren.²⁵⁰

2.4.3 *De invloed van culturele aspecten op de uitingen van psychopathologie*

In paragraaf 2.3.4.1 is al aan de orde gekomen dat het afbakenen van begrippen als 'ziek' en 'gezond', en 'normaal' en 'abnormaal' contextafhankelijkheid is, waarbij sociale en individuele waarden en normen een belangrijke rol spelen.²⁵¹ Hierdoor is een psychiatrische stoornis van een zekere 'culturele component' voorzien. Daarnaast bestaat met betrekking tot het begrip 'ziekte' nog een belangrijk onderscheid dat te maken heeft met perspectief, namelijk dat van enerzijds de arts die een ziekte vaststelt en anderzijds de beleving van de patiënt. Cultureel psychiater Kleinman onderscheidt in dit kader de begrippen '*illness*' en '*disease*', waarbij het eerste kan worden opgevat als een subjectief gevoel van misère, geuit door een patiënt bij de dokter, en het laatste als biologische of psychologische processen die door een dokter worden vastgesteld.²⁵² Met andere woorden, ziekte-uitingen worden gekleurd door de culturele achtergrond van de patiënt.²⁵³ Dit betekent dat niet alleen verschillende visies bestaan ten aanzien van wat ziek is en gezond, en normaal en abnormaal, maar dat ook de manier waarop een patiënt ziektegevoelens

247. Kirmayer & Minas 2000, p. 438-446.

248. Kirmayer 2007, p. 2-19.

249. Kortmann 2016, p. 4; Kleinman 1977, p. 3-10: van '*old transcultural psychiatry*' naar '*new cross-cultural psychiatry*'.

250. Van Dijk, Beijers & Groen 2012, p. 13.

251. Meynen & Ralston 2011, p. 901-902.

252. Kleinman 1977.

253. Kortmann 2008, p. 146.

uit, contextafhankelijk is. Met andere woorden, culturele aspecten kunnen zowel de uiting van psychopathologie beïnvloeden als de manier waarop dit geïnterpreteerd wordt. Tseng, cultureel psychiater en voormalig voorzitter van de *World Association of Cultural Psychiatry*, spreekt van zes manieren waarop culturele aspecten psychopathologie kunnen beïnvloeden.

Ten eerste kunnen culturele aspecten psychopathologie veroorzaken: *pathogenic effects*.²⁵⁴ Het pathogene (ziekteverwekkende) effect heeft betrekking op situaties waarin culturele aspecten een directe oorzakelijke rol spelen bij de ontwikkeling van psychopathologie.²⁵⁵ Een voorbeeld is het psychopathologische *koro syndrome* (of in het Chinees *suoyang*), waarbij de angst bestaat dat geslachtsdelen verschrompelen, krimpen, zich in de buikholte terugtrekken of zelfs helemaal verdwijnen, met de dood als mogelijk gevolg.²⁵⁶ Sommige symptomen van *koro* (zoals koud zweet, hartkloppingen, verbleken, flauwvallen) kunnen universeel aan angst worden gekoppeld, maar ten aanzien van de oorzakelijkheid bestaan wel culturele verschillen, waarbij een verklaring wordt gezocht in het verstoren van het yin-yang-evenwicht (binnen de Chinese cultuur) of in tegenstellingen tussen seksen (in Indonesië en Maleisië).²⁵⁷ Meestal komt *koro* sporadisch voor, maar soms is ook sprake van een epidemie.²⁵⁸ Hoewel *koro* zich vooral lijkt voor te doen bij mannen, zijn ook een aantal gevallen bij vrouwen beschreven.²⁵⁹ Eerder werd gedacht dat *koro* alleen voorkomt bij personen afkomstig uit China. De gevallen die zijn beschreven in landen zoals Maleisië en Indië zouden het gevolg zijn geweest van migratie van Chinezen naar andere Aziatische landen.²⁶⁰ Later werden echter ook *koro-like symptoms*²⁶¹ beschreven in Thailand en India bij personen met een andere dan de Chinese etniciteit.²⁶² Zo beschrijven Berrois en Morley verschillende gevallen waarbij geen van de patiënten kennis had van de Chinese cultuur in het algemeen en *koro* in het bijzonder.²⁶³ Ook bestaat in de literatuur een beschrijving

---

254. Tseng 2007, p. 98.

255. Zie ook Van Dijk 2010, p. 30.

256. Yap 1965, p. 43-50. Tseng 2007, p. 98; Mattelaer & Jilek 2007, p. 1509-1515. *Koro* werd in 1895 voor het eerst beschreven door Blonk in het *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*. Later beschrijft Van Wulfften Palthe (1934) in hetzelfde tijdschrift ook een aantal gevallen van *koro*.

257. De Jong 1992, p. 689.

258. Tseng 2003, p. 92. Zie voor een beschrijving van verschillende *koro*-epidemieën ook De Jong 1992, p. 689-691.

259. Zie bijvoorbeeld Chowdhury (1994, p. 369-380) die 48 gevallen van *koro* bij vrouwen beschrijft. Edwards (1985, p. 172-173) vermoedt dat gevallen bij vrouwen ook in mindere mate beschreven zijn omdat het voor een *native (male) healer* verboden is hulp te verlenen aan personen van het andere geslacht.

260. Dit wordt indertijd onder andere door Yap (1965, p. 43-50) en Tan (1981, p. 371-386) vermoed.

261. Berrios & Morley (1984, p. 331-334) beschrijven gevallen die overeenkomsten met *koro* vertonen, maar niet geheel identiek zijn. Zie in dit kader bijvoorbeeld ook Faccini 2009, p. 173-178.

262. Er zijn gevalsbeschrijvingen bij uiteenlopende etnische groeperingen over de hele wereld. Zie voor een overzicht Tseng 2003, p. 94-95.

263. Berrois & Morley 1984, p. 333.

een 'koro-achtig beeld' bij een Somalische vluchteling in Nederland.²⁶⁴ Volgens Tseng kan een beschrijving van *koro* daarom verwijzen naar een (cultuurgebonden) syndroom (een term die wordt gebruikt om de uniciteit van ziektebeelden in bepaalde culturen te beschrijven), een aantal specifieke symptomen of naar een epidemische stoornis.²⁶⁵

In de tweede plaats kunnen culturele aspecten bijdragen aan de selectie van psychopathologie: *pathoselective effect*.²⁶⁶ Daarmee wordt bedoeld dat culturele aspecten de selectie van een bepaald reactiepatroon beïnvloeden. Een voorbeeld hiervan is *amok*, een plotselinge agressieve – soms zelfs doodslag tot gevolg hebbende – uitbarsting die volgt op een periode van veel piekeren en een teruggetrokken bestaan.²⁶⁷ Amok komt specifiek voor in Maleisië en wordt al in de 17^e eeuw beschreven door Europeanen in Brits- en Nederlands-Indië. In die tijd wordt amok echter nog niet beschouwd als een psychiatrische aandoening, maar als een 'militaire strategie' waarbij strijders een verrassingsaanval uitvoeren die ze uiteindelijk zelf met de dood (moeten) bekopen.²⁶⁸ In later onderzoek ligt de nadruk meer op de psychische gesteldheid van de amokmaker.²⁶⁹ In 1933 wordt amok door Van Wulfften Palthe, een Bataafse professor in de psychiatrie en neurologie, beschreven in het *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*.²⁷⁰ Hij schrijft dat het veroorzaakt kan worden door neurologische aandoeningen en ziekten zoals syfilis en malaria, maar volgens hem hangt de ontwikkeling van amok ook nauw samen met de ophoping van spanning en het onvermogen de hiermee samenhangende emoties te uiten.²⁷¹ Hij stelt:

"Bij iemand, die in zijn eer gekrenkt wordt en verlegen – maloe – is gemaakt, of bij iemand, die in zorgen zit, waar hij niet uit kan komen, kan zich een onoplosbaar en onverdragelijk conflict ontwikkelen, dat hij opkropt, maar dat op een zeker oogenblik, meestal na een 'période de méditation' (die de omgeving echter ontgaat), een emotioneele overstrooming geeft van zijn geheele bewustzijn, die ontlading vindt in den agressieven bewegingsstorm, welken wij amok noemen."²⁷²

Kenmerkend is dat het gaat om een emotionele reactie op publiekelijk krenkend gedrag die betrokkene in zijn eer heeft aangetast.²⁷³ Daarbij gaat het dus om een specifieke en cultuurgebonden emotionele reactie. Kortmann noemt ter vergelij-

264. De Jong 1992, p. 688.

265. Tseng 2003, p. 95.

266. Tseng 2007, p. 98.

267. Kortmann 2010, p. 60-61.

268. Bartelsman & Eckhardt 2007, p. 2846.

269. Zie in dit kader Spores 1988.

270. Van Wulfften Palthe 1933, p. 983-991.

271. Van Wulfften Palthe 1933, p. 983.

272. Van Wulfften Palthe 1933, p. 983-984.

273. Tseng 2007, p. 98-99.

king dat een dergelijke krenking bij Chinezen een heel andere emotionele reactie oproept, bijvoorbeeld lichamelijke vermoeidheid, prikkelbaarheid en lusteloosheid.²⁷⁴ Zo wordt in de literatuur algemeen aangenomen dat het de culturele achtergrond van de amokmaker is die de selectie van dit specifieke reactiepatroon beïnvloedt.

Ten derde kunnen culturele aspecten de klinische manifestatie vormen en wijzigen: het *pathoplastic effect*. Zo kunnen waanideeën sterk worden beïnvloed door de context van de omgeving en iemands sociale achtergrond. Een persoon kan de waan hebben dat hij de president is van de Verenigde Staten, Jezus Christus of Boeddha. Deze culturele context is bovendien steeds aan verandering onderhevig. Waar men eerder vanuit een waanbeeld veronderstelde contact te hebben met Barack Obama, kan de inhoud van de waan evalueren waardoor men op een later moment meent in contact te staan met Donald Trump. Een vergelijkbare contextafhankelijkheid geldt voor achtervolgingswanen.²⁷⁵ Ook kan het horen van stemmen in een bepaalde culturele context als gewoon worden beschouwd. Volgens Rohlof en Beijers interpreteert men stemmen in sommige Afrikaanse culturen als een bericht van de voorouders en is het juist verontrustend wanneer zij niet worden gehoord.²⁷⁶ In culturen waarin het geloof in geesten en bezetenheidsklachten een grote rol speelt, kunnen mensen uiting geven aan problemen door expressie van bezetenheidsklachten.²⁷⁷

Ten vierde kunnen culturele aspecten uitwerken op de aard van de psychopathologie: *pathoelaborating effect*. Hierbij gaat het om gedrag dat wellicht universeel voorkomt, maar in sommige culturen overdreven uitingsvormingen kent. Volgens Tseng is *latah* hiervan een goed voorbeeld.²⁷⁸ *Latah* komt vaker voor bij vrouwen van middelbare leeftijd met een lage status dan bij mannen, en komt voornamelijk voor in Zuidoost-Azië, in het bijzonder in Maleisië en Indonesië.²⁷⁹ Mensen met een *latah*-reactie kunnen op (minimale) prikkels reageren met een overmatige schrikreactie. Dit kan gepaard gaan met ongepaste taal, en het weggooien of laten vallen van voorwerpen. Ook kunnen *latahs* in een dissociatieve toestand raken.²⁸⁰ Het komt voor dat een *latah attack* geprovoceerd wordt tijdens sociale gelegenheden vanwege het entertainmentgehalte van de 'clowneske' gedragingen. Daarbij is de persoon in kwestie zich ook bewust van het handelen, maar kan zij desondanks

274. Kortmann 2010, p. 61.

275. Tseng 2007, p. 99.

276. Rohlof & Beijers 2012, p. 214.

277. Van Duijl 2014.

278. Tseng 2007, p. 99.

279. Yap 1952; Bhugra, Sumathipala & Siribaddana 2005, p. 151; De Jong 1992, p. 685. Jenner (1991) beschrijft een geval van *latah* in Nederland. Buiten dit zijn geen andere gevallen omschreven.

280. Waarbij ze opdrachten van mensen in hun directe nabijheid uitvoeren en/of onvrijwillig schokkende woorden uiten (coprolalie), dwangmatig woorden of zinnen herhalen van een gesprekspartner of andere bron (echolalie) of onwillekeurig bewegingen van anderen nadoen of herhalen (echopraxie), zie Jenner 1991, p. 490-495; Bhugra, Sumathipala & Siribaddana 2005, p. 151-154.

geen weerstand bieden tegen ‘de spot en plagerijen’ uit haar omgeving.²⁸¹ Volgens Tseng zorgt juist dit ervoor dat *latah* steun vindt in de culturele context waarbinnen het zich afspeelt. Vanwege het entertainmentgehalte heeft het ook een specifieke functie binnen een cultuur.²⁸²

In de vijfde plaats kunnen culturele aspecten het vóórkomen van een bepaalde pathologie bevorderen: *pathofacilitating effect*. In dit geval gaat het om universeel voorkomende pathologie die wereldwijd herkenbaar is en gemakkelijk binnen de verschillende classificatiesysteem past, maar die in bepaalde gebieden gefaciliteerd wordt en daarom frequenter voorkomt dan in andere gebieden. Ter illustratie, wanneer alcohol legaal wordt geschonken, kan de prevalentie van aan alcoholproblemen gerelateerde psychopathologie hoger zijn.²⁸³

Tot slot kunnen culturele aspecten de manier beïnvloeden waarop de maatschappij reageert op het vóórkomen van psychopathologie: *psychoreactive effect*.²⁸⁴ Hiermee wordt bedoeld dat de manier beïnvloed wordt waarop mensen pathologie interpreteren en psychiatrische ziekten labelen. Een voorbeeld hiervan is *susto syndrome*, wat in het Spaans ‘schrik’ betekent. Deze schrik zou ervoor zorgen dat de ziel het lichaam verlaat, wat vervolgens weer zorgt voor allerlei psychologische en fysieke symptomen.²⁸⁵ De belangrijkste symptomen zijn apathisch gedrag en depressie.²⁸⁶ *Susto* komt zowel voor bij mannen als bij vrouwen in grote delen van Latijns Amerika.²⁸⁷ Men probeert de verloren ziel met rituelen of gebeden terug te brengen, meestal onder begeleiding van lokale genezers (*curanderos*).²⁸⁸ Of het genezingsproces slaagt, is ervan afhankelijk of de ziel weer terugkeert in het lichaam.²⁸⁹ Volgens Tseng wordt de rol van culturele aspecten duidelijk bij de manier waarop het toestandsbeeld wordt uitgelegd (het verlaten van de ziel) en de manier waarop hier vervolgens met lokale gebruiken en rituelen op wordt gereageerd.²⁹⁰

281. Bartelsman & Eckhardt 2007, p. 2848. Zie in dit kader ook het artikel met gevalbeschrijvingen van de psychiater Van Brero (1895).

282. Tseng 2007, p. 99.

283. Tseng 2007, p. 99. Zie in dit kader ook het overzicht van Tseng 2003, p. 92.

284. Tijdens de slaap is men rusteloos en de uren dat patiënten wakker zijn, worden gekenmerkt door lusteloosheid, verlies van eetlust (en gewichtsverlies), verlies van energie, motivatie en gevoelens van eigenwaarde, somatische klachten zoals spierpijn, verlies van kracht, depressie en introversie, zie Rubel 1964, p. 270; Tseng 2007, p. 99; Durà-Vilà & Hodes 2012, p. 1627-1637.

285. Rubel 1964, p. 270.

286. Tseng 2007, p. 100.

287. Vergelijkbare symptomen zijn echter ook gezien in bijvoorbeeld India, de Filipijnen en Taiwan, zie Rubel, O’nell & Collado 1985, p. 333.

288. Durà-Vilà & Hodes 2012, p. 1628; Tseng 2003, p. 70. Volgens Rubel, O’nell & Collado (1985, p. 334) wordt in ‘*stubborn or difficult cases*’ soms de hulp ingeroepen van een reguliere arts. De mogelijkheden van een reguliere arts zijn echter beperkt bij de genezing van *susto*: de arts kan immers alleen assisteren bij het terugbrengen van de ziel door het toedienen van medicijnen om zo het verzwakte lichaam te laten opknappen.

289. Rubel, O’nell & Collado 1985, p. 334.

290. Tseng 2007, p. 100.

Vanzelfsprekend roepen dergelijke onderscheidingen ook weer vragen op, maar samenvattend is de manier waarop psychiatrische ziekten worden beleefd, geuit, verklaard en erop wordt gereageerd, sterk afhankelijk van de culturele context waarbinnen dit gebeurt. De culturele achtergrond beïnvloedt zowel beleving als gedrag en communicatie in belangrijke mate.²⁹¹ Zo kan bijvoorbeeld het diagnosticeren van persoonlijkheidsstoornissen bij personen met een niet-westerse migratieachtergrond problematisch zijn omdat de diagnostische criteria die daarvoor gelden vaak sterk doortrokken zijn met een westers normen- en waardepatroon. Ter illustratie, binnen de Nederlandse samenleving geldt een sterke oriëntatie op het individu. Indien iemand afkomstig is uit een collectivistische, niet-westerse cultuur, waarbinnen groepsverbanden van groot belang worden geacht, kan die persoon daar in sociaal opzicht van afwijken.²⁹² Dan zou, aldus Kortmann, eerder gedacht kunnen worden aan een afhankelijke persoonlijkheidsstoornis, terwijl de manier waarop de persoon in kwestie omgaat met het nemen van beslissingen passend is binnen zijn cultuur.²⁹³

De culturele achtergrond beïnvloedt de beleving, uiting en verklaring van psychiatrische ziekten voor iedere patiënt, niet alleen voor bepaalde etnische groepen.²⁹⁴ Daardoor is, in zekere zin, altijd sprake van culturele diagnostiek. In het algemeen geldt daarbij volgens Kortmann dat hoe ernstiger de ziekte is, des te minder de culturele of etnische achtergrond van de verdachte van invloed is op de uitingvorm daarvan.²⁹⁵ Eveneens geldt dat hoe meer men moet afgaan op het verhaal van de verdachte, des te invloedrijker etnische en culturele aspecten zijn op het diagnostiseringsproces.²⁹⁶ Dit kan de diagnostiek (in meer of mindere mate) bemoeilijken.

Het gegeven dat psychiatrische ziektebeelden contextafhankelijk zijn, is relevant vanwege de zogenoemde *etnocentrische reflex* die ieder mens heeft. Met het begrip etnocentrisme wordt bedoeld op de vanzelfsprekendheid waarmee de eigen culturele normen, waarden en opvattingen worden gebruikt als maatstaf om anderen te beoordelen.²⁹⁷ Doordat men elkaar beoordeelt vanuit een eigen cultureel perspectief, bestaat het risico dat vanwege verschillen in normen en waarden het andere perspectief wordt beoordeeld als afkeurenswaardig: ‘onbekend maakt onbemind’ – of in elk geval onbegrepen.²⁹⁸ Vanwege de vanzelfsprekendheid van het hanteren van eigen culturele normen, waarden en opvattingen in contact met andere mensen, wordt dit wel aangeduid als een reflex.²⁹⁹ Bij een gebrek aan

---

291. Kortmann 2011a, p. 169.

292. Zie ook Van Oploo 2013, p. 39.

293. Kortmann 2011a, p. 169.

294. Lewis-Fernández e.a. 2014, p. 130.

295. Kortmann 2005a, p. 132.

296. De Jong 1992, p. 693; Kortmann 2005a, p. 132.

297. Kortmann 2011a, p. 165; Kortmann 2016, p. 11. Zie ook Van Oploo 2015, p. 298-309.

298. Kortmann 2016, p. 11; 84.

299. Kortmann 2005a, p. 130.

kennis over de culturele achtergrond van de ander ontstaat de situatie waarin wordt teruggevallen op stereotypes.

In een (forensische) beoordelings- of behandelsituatie is etnocentrisme relevant omdat rapporteurs en behandelaren ook te maken hebben met hun eigen etnocentrische reflexen. Met andere woorden, niet alleen de manier waarop psychiatrische ziekten worden beleefd, geuit en verklaard is sterk afhankelijk van de culturele context waarbinnen dit gebeurt, maar ook de interpretatie van gepresenteerde klachten is contextafhankelijk. Daarbij geldt dat de psychiatrie (in Nederland) westers georiënteerd is. Psychiaters hebben veelal een westerse opleiding genoten en men maakt bij diagnostiek en classificatie over het algemeen gebruik van westerse ziektecategorieën. Volgens Kortmann hangt "het antwoord op de vraag bij welke menselijke verschijnselen men van een psychiatrische ziekte kan spreken, [af] van de cultuur waarin arts en patiënt leven".³⁰⁰

2.4.4 (Test)diagnostiek

Het psychiatrische en psychologische testmateriaal dat gebruikt wordt tijdens het onderzoek van een verdachte is vrijwel altijd van westerse oorsprong.³⁰¹ Dit betekent dat het soms een culturele bias kent en bovendien sterk op westers onderwijs geënt kan zijn. Is het testmateriaal ook bruikbaar en voldoende equivalent voor gebruik bij niet-westerse verdachten?³⁰² Uit een onderzoek dat in samenwerking met het Nederlands Instituut voor Psychologen (NIP) door het Landelijk Bureau Racismebestrijding is uitgevoerd, blijkt dat testmateriaal op het gebied van intelligentie en intellectueel vermogen bij personen met een migratieachtergrond niet zomaar inzicht geeft in een daadwerkelijke samenhang tussen testprestaties en het feitelijke functioneren.³⁰³ Vanwege taalvertekening, de invloed van culturele waarden op de persoonlijke ontwikkeling en het vereiste analytische vermogen waarbij de ontwikkeling binnen westers onderwijs de standaard biedt, bestaat een aanzienlijk risico op inconsistente resultaten.

Bleichrodt en Van de Vijver laten zien dat voorzichtig te werk moet worden gegaan bij het toepassen van Nederlandse instrumenten bij personen met een migratieachtergrond. De auteurs hebben een aantal uitgangspunten geformuleerd voor het gebruik van psychologische tests bij migranten.³⁰⁴ Een aspect dat in deze uitgangspunten expliciet naar voren komt, is kennis van (de Nederlandse) taal.³⁰⁵

300. Kortmann 2002, p. 159.

301. Tseng 2007, p. 95-112.

302. Kortmann 2005b, p. 787.

303. Bochhah, Kort & Seddic 2005.

304. Bleichrodt & Van de Vijver 2001.

305. Zie in dit kader ook Kleijn, Verboom & Van der Schrier 2003, die naar aanleiding van een enquête onder leden van het Nederlands Instituut van Psychologen verschillende problemen detecteerden op taalgebied bij de afname van testmateriaal.

De auteurs noemen het hebben van kennis van de Nederlandse taal en cultuur 'de belangrijkste bron van partijdigheid' bij de afname van testmateriaal.

"Verschillen in woordenschat tussen allochtonen en autochtonen kunnen leiden tot systematische bias (partijdigheid, vertekening) van de testscores. Deze bias kan betrekking hebben op zowel afzonderlijke vragen (als er bijvoorbeeld ongebruikelijke woorden of zegswijzen in items gebruikt zijn) als op de gehele test. Deze globale invloed van bias op testscores, ook wel methodepartijdigheid genaamd, is moeilijker aan te tonen en kan gemakkelijker als echte verschillen in testscores geïnterpreteerd worden."³⁰⁶

Is iemand de Nederlandse taal in het geheel onmachtig, dan is testmateriaal zeker niet altijd geschikt voor vertaling. Daarnaast zijn niet altijd vertaalde, gevalideerde versies voorhanden. Ook zijn projectieve tests niet per definitie cultuursensitief, bijvoorbeeld vanwege de gehanteerde leesrichting. Is iemand het Nederlands (ogenschijnlijk) wel voldoende machtig, dan kan bij de keuze voor het materiaal sprake zijn van een overschatting van het taalniveau. Verhoeven laat bijvoorbeeld zien dat grote verschillen bestaan in (Nederlandse) taalvaardigheid bij kinderen die tweetalig zijn opgevoed.³⁰⁷ Bij de toepassing van testmateriaal bij personen met een migratieachtergrond is dus voorzichtigheid geboden, bijvoorbeeld door hiermee rekening te houden bij het interpreteren van de score.

2.4.5 *Etnische en culturele aspecten in de DSM*

Diagnostiek betreft het beschrijven en vaststellen van een (psychische) stoornis op basis van klachten, problemen en symptomen die door de patiënt worden ervaren en door de clinicus worden opgemerkt. Met classificeren wordt bedoeld op het categoriseren van psychische stoornissen.³⁰⁸ Classificatiesystemen zijn ontwikkeld om de onderlinge communicatie in de hulpverlening en gedragswetenschappen te bevorderen en zijn tevens een poging om te komen tot een standaardisering van ziektebeelden, waaronder psychiatrische ziekten.³⁰⁹ Het in Nederland meest gebruikte systeem is het *Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders* (DSM).

306. Bleichrodt & Van de Vijver 2001, p. 214 e.v.

307. Verhoeven 2001, p. 178-202.

308. Rohlf & Groen (2010, p. 368) noemen vier voordelen van classificatie, namelijk 1) de mogelijkheid tot het doen van wetenschappelijk onderzoek met betrekking tot geprotocolleerde behandelingen; 2) goede classificatie zou de mogelijkheden voor het doen van epidemiologisch onderzoek verbeteren (hoeveel stoornissen en in welke mate komen die stoornissen in de verschillende landen voor); 3) ter bevordering van de communicatie tussen vakgenoten, en 4) classificatie is nodig bij de theorievorming ten aanzien van stoornissen. Er is overigens ook kritiek op de DSM als classificatiesysteem. Zie bijvoorbeeld Van Os 2014.

309. Dorelijers 2011, p. 109; Borra, Van Dijk & Rohlf 2002, p. 7-8.

De DSM is ontwikkeld door de *American Psychiatric Association* (APA).³¹⁰ Een eerste versie van de DSM is verschenen in 1952. In 2013 is de meest recente versie – de DSM-5 – verschenen.

Eerdere versies van de DSM kregen veel kritiek vanwege een gebrek aan culturele gevoeligheid.³¹¹ Bij de samenstelling van de DSM-IV, de voorlaatste editie, is daarom voor het eerst gebruik gemaakt van de deskundigheid van experts op de gebieden van de culturele antropologie en culturele psychiatrie: de werkgroep *Culture and Diagnosis*.³¹² Deze werkgroep heeft voor de ontwikkeling van de DSM-IV vijf aanbevelingen gedaan.³¹³ Hieronder worden deze aanbevelingen genoemd, samen met de wijzigingen waartoe zij hebben geleid.

Ten eerste adviseerde de werkgroep om erop te wijzen dat het classificatiesysteem westers (Amerikaans) georiënteerd is. Er zou een verklaring in de introductie van de DSM-IV opgenomen dienen te worden waarin enkele uitdagingen met betrekking tot het gebruik van de DSM in een multiculturele samenleving zouden worden omschreven. Deze verklaring:

“[O]utlined the concepts of culture and ethnicity and referred to the substantial anthropological research underlying the specific recommendations offered. It encouraged the clinician to become aware of his or her ethnocentric biases as well as attend to the personal and cultural perspectives of the patient being assessed. The statement also framed the entire DSM as a cultural document in that it inevitably reflects current implicit values and perspectives of certain segments of U.S. society.”³¹⁴

Met andere woorden, gewezen wordt zowel op het etnocentrische perspectief van de gedragsdeskundige als op dat van de DSM zelf. Uiteindelijk is een verkorte versie van de voorgestelde tekst in de introductie opgenomen, waarbij de definities van de begrippen etniciteit en cultuur achterwege zijn gelaten.³¹⁵

In de tweede plaats deed de werkgroep een voorstel tot het wijzigen van diagnostische criteria en beschrijft de groep culturele beschouwingen bij verschillende

310. Rohlf & Groen 2010, p. 369. De ICD (*International Classification of Diseases and Related Health Problems*, een classificatiesysteem dat is ontwikkeld door de *World Health Organization*, WHO), blijft hier daarom buiten beschouwing.

311. Giel 1996, p. 419; Mezzich e.a. 1999, p. 457-464; Borra, Van Dijk & Rohlf 2002, p. 13; 25.

312. Borra, Van Dijk & Rohlf 2002, p. 9; 13.

313. Zoals opgenomen in het DSM-IV *Sourcebook*, Mezzich e.a. 1997 en in het Nederlands vertaald door Borra, Van Dijk & Rohlf 2002. Zie bijvoorbeeld ook Rohlf & Groen 2010, p. 371.

314. Mezzich e.a. 1999, p. 457-464.

315. In de DSM-5 wordt daarentegen wel een definitie van cultuur gegeven, namelijk: “Culture refers to systems of knowledge, concepts, rules, and practices that are learned and transmitted across generations. Culture includes language, religion and spirituality, family structures, life-cycle stages, ceremonial rituals, and customs, as well as moral and legal systems. Cultures are open, dynamic systems that undergo continuous change over time; in the contemporary world, most individuals and groups are exposed to multiple cultures, which they use to fashion their own identities and make sense of experience”, APA 2013, p. 749-759 (cultural formulation).

specifieke stoornissen.³¹⁶ In algemene zin bevatten culturele beschouwingen informatie over culturele verschillen in het beschrijven van de ernst van psychisch lijden (*distress*), symptomen, disfuncties, ziekteverloop, en sociaaldemografische correlaties met betrekking tot de stoornis, met als doel een cultuursensitieve benadering te promoten bij het hanteren van diagnostische criteria. Leden van de werkgroep merken daarover op:

“At a minimum, cultural sensitivity in diagnosis implies that an examiner is able to take into account the social and cultural context of the person being examined in order to ascertain whether specific diagnostic criteria are applicable in the present case and generate an appropriate differential diagnosis.”³¹⁷

Uiteindelijk worden in de DSM-IV over het algemeen vereenvoudigde versies opgenomen van de voorgestelde culturele beschouwingen en ontbreekt een cultureel overzicht.³¹⁸ Volgens leden van de werkgroep is een trend waarneembaar ten aanzien van de informatie die in de tekst is opgenomen of is weggelaten: waar (culturele) variaties in symptomatologie of prevalentiecijfers vaak in de tekst zijn opgenomen, zijn opmerkingen met betrekking tot de universaliteit van standaard diagnostische categorieën en criteria over het algemeen weggelaten.³¹⁹

In de derde plaats adviseerde de werkgroep om de vijf assen aan te vullen met een zesde ‘culturele as’. Volgens leden van de werkgroep zou deze zesde as aandacht kunnen vestigen op de invloed van culturele factoren op de vijf afzonderlijke assen. Immers, culturele afwegingen spelen niet alleen een rol bij de uiting en beleving van psychiatrische stoornissen (as I en II), bij algemene medische stoornissen (as III) en bij de beoordeling van algemeen functioneren (as V), ook komen bepaalde psychosociale stressoren vaker voor bij minderheden (as IV).³²⁰ De toevoeging van een zesde as heeft geen doorgang gevonden aangezien dit, alleen al vanwege de complexiteit van het beschrijven van de culturele achtergrond, niet haalbaar werd geacht.³²¹ Het voorstel onderstreept niettemin het gewicht van het culturele perspectief voor de psychiatrische diagnostiek.

In de vierde plaats adviseerde de werkgroep een *Cultural Formulation of Diagnosis* toe te voegen: “een culturele analyse die de persoonlijke ervaringen van de patiënt en zijn verbondenheid met zijn culturele referentiegroep beschrijft”.³²² De

316. Mezzich e.a. 1999, p. 457-464.

317. Mezzich e.a. 1999, p. 457-464.

318. Rohlf & Groen 2010, p. 371.

319. Mezzich e.a. 1999, p. 457-464.

320. Zie voor een overzicht: Mezzich e.a. 1999, p. 457-464. De DSM-IV kende een assensysteem, dat inmiddels weer is losgelaten in de DSM-5.

321. Men was ook bang dat het gereduceerd zou worden tot een stereotypering, zie Borra, Van Dijk & Rohlf 2002, p. 27.

322. Borra, Van Dijk & Rohlf 2002, p. 28. Overigens is de *Cultural Formulation* zonder wijzigingen opgenomen in de DSM-IV-TR, APA 2000.

culturele formulering is een poging culturele aspecten te integreren in het diagnostische proces.³²³ De culturele formulering bestaat uit vijf dimensies:³²⁴

1. de culturele identiteit van de patiënt en referentiegroep, met daarbij aandacht voor taal, religie en culturele identiteit;³²⁵
2. culturele ziekteverklaringen (*idioms of distress, explanatory models*);
3. culturele factoren in functioneren en de psychosociale omgeving, bijvoorbeeld met betrekking tot sociale steun en stigma;³²⁶
4. culturele aspecten die een rol kunnen spelen in de relatie tussen de patiënt en de clinicus, en
5. opmerkingen ten aanzien van diagnose en zorg.

In de culturele formulering staat dus het perspectief van de patiënt en zijn klinische werkelijkheid centraal.³²⁷ Lewis-Fernández, cultureel psychiater en tevens voorzitter van de werkgroep *Culture and Diagnosis*, en collega's merkten daarover bovendien op:

“[C]ulture affects the clinical encounter for every patient, not only underserved minority groups, and cultural formulation therefore is an essential component of any comprehensive assessment.”³²⁸

Deze aanbevelingen hebben geresulteerd in het toevoegen van de *Cultural Formulation of Diagnosis* in de DSM-IV. Desondanks was de werkgroep niet tevreden met het resultaat. Doordat het was opgenomen als bijlage zou het niet in verband staan met de andere onderdelen van de DSM, waardoor de noodzaak tot universele overweging hiervan in de relatie tussen clinicus en patiënt ontbreekt.³²⁹

Tot slot adviseerde de werkgroep een lijst met cultuurspecifieke stoornissen (*culture bound syndromes*) in de DSM op te nemen. Dit leidde tot een glossarium van *Culture Bound Syndromes*.³³⁰ Hierin werd een lijst van ziektebeelden opgenomen die specifiek zouden zijn voor een culturele context, tot dan toe het best bestudeerd

---

323. Mezzich & Caracci 2008.

324. Zoals kort weergegeven door Borra, Van Dijk & Rohlof 2002, p. 28.

325. Zie over de culturele identiteit: Groen 2019.

326. Mezzich e.a. 1999, p. 457-464.

327. Van Dijk 2012, p. 25.

328. Lewis-Fernández e.a. 2014, p. 130.

329. Mezzich e.a. 1999, p. 457-464; zie ook Borra, Van Dijk & Rohlof, p. 28.

330. APA 1994, p. 858-863.

zijn en herkenbaar onder een breed publiek.³³¹ Voorbeelden hiervan zijn *latah*, *susto* en *amok*, reeds besproken in paragraaf 2.4.3.³³²

Met de wijzigingen in de DSM-IV is evident meer aandacht gekomen voor de culturele component. Tegelijkertijd is er kritiek gebleven.³³³ Volgens Borra is deze kritiek vooral gericht op de universalistische uitgangspunten van de DSM, aangezien voornamelijk gerefereerd wordt aan de klinische praktijk in Amerikaanse inrichtingen – ziektebeelden en symptomen zouden vooral worden vastgesteld na onderzoek onder Amerikaanse patiënten behorende tot de (witte) middenklasse³³⁴ – en er bovendien ten aanzien hiervan geen kritiek op de uitgangspunten van de DSM zou worden geaccepteerd.³³⁵ Daarnaast blijkt de toevoeging van de *Cultural Formulation* in de praktijk veel vragen op te roepen, bijvoorbeeld met betrekking tot het vermijden van stereotypen, de manier waarop informatie over de culturele achtergrond moet worden verzameld en het ‘cultuursensitief diagnosticeren’.³³⁶ Ook wordt genoemd dat:

“[T]he outline for the Cultural Formulation (CF) introduced in DSM-IV does not present any method for collecting the required cultural information. The absence of specific guidelines and illustrative cases has hampered its wider use.”³³⁷

Hoewel de *Cultural Formulation* in de DSM-IV in algemene zin wordt beschouwd als een mijlpaal in het vakgebied van de culturele psychiatrie,³³⁸ laat de bruikbaarheid voor de klinische praktijk te wensen over.³³⁹ Volgens Van Dijk, Beijers en Groen is:

“[D]e culturele formulering (...) een belangrijke, maar niet afdoende reparatie van de cultuurblindheid van dit inmiddels wereldwijd aanvaarde classificatiesysteem en de daaraan ten grondslag liggende concepten.”³⁴⁰

331. Borra, Van Dijk & Rohlof, p. 29.

332. De lijst betreft de volgende 25 *culture-bound syndromes*: amok, ataque de nervois, bilis en colera (ook bekend als muina), boufee delirante, brain fag, dhat, falling-out/blacking out, ghost sickness, hwa-byung (ook bekend als wool-hwa-byung), koro, latah, locura, mal de ojo, nervois, pibloktoq, qi-gong psychotic reaction, rootwork, sangue dormido (‘sleeping blood’), shenjing shuairuo (‘neurasthenia’), shen-k’uei (Taiwan)/shenkui (China), shin-byung, spell, susto, taijin kyofusho, zar, APA 1994, p. 858-863.

333. Zie Mezzich e.a. 1999, p. 457-464. Zie ook Borra, Van Dijk & Rohlof 2002, p. 29.

334. Van Dijk 2012, p. 24.

335. Borra, Van Dijk & Rohlof, p. 29. Bijvoorbeeld ook Good 1996, p. 172.

336. Lewis-Fernandez 1996, p. 134, zie ook Aggarwal e.a. 2013, p. 505-533.

337. Mezzich e.a. 2009, p. 383-405.

338. Lewis-Fernandez e.a. 2014, p. 130.

339. Rohlof & Groen 2010, p. 374 e.v.; Borra, Van Dijk & Rohlof 2002, p. 29.

340. Van Dijk, Beijers & Groen 2012, p. 13-14.

De *Cultural Issues Subgroup*, betrokken bij de ontwikkeling van de meest recente versie van de DSM (DSM-5), stelde wederom een aantal wijzigingen voor. In de eerste plaats werd een inleidend hoofdstuk voorgesteld ter vervanging van de *Glossary of culture-bound syndromes*.³⁴¹ Dit inleidende hoofdstuk werd in de DSM-5 uiteindelijk opgenomen onder de naam *Cultural concepts of distress* en bood:

“1) a comprehensive introductory chapter that provides conceptual and practical guidance on evaluating the role of culture and context in diagnosis and 2) culture-relevant material included in the descriptive text for each disorder.”³⁴²

Het begrip *culture-bound syndrome* is in de DSM-5 vervangen door drie nieuwe termen, namelijk *cultural syndromes* (clusters van specifieke symptomen), *cultural idioms of distress* en *cultural explanations* (verklaringsmodellen).³⁴³ De term ‘*cultural concept of distress*’ wordt in de DSM-5 beschreven als:

“[W]ays that cultural groups experience, understand, and communicate suffering, behavioral problems, or troubling thoughts and emotions.”³⁴⁴

Met andere woorden, het gaat daarbij om een gemeenschappelijke manier waarop *distress* wordt geuit, zonder dat daarbij sprake is van specifieke symptomen.³⁴⁵ Deze culturele concepten worden uitgelegd aan de hand van cultuurgebonden syndromen, *idioms of distress*, en beleefde oorzaken of verklaringen.³⁴⁶ Van ieder cultureel concept worden drie voorbeelden genoemd. Zo worden bijvoorbeeld *khyâl attacks* (deze vertonen gelijkenis met PTSS en komen voor in Cambodja) ter illustratie van cultuurgebonden syndromen genoemd,³⁴⁷ *thinking too much* (komt voor in verschillende culturen) ter illustratie van *idioms of distress*³⁴⁸ en *susto* ter verduidelijking van *cultural explanations*.³⁴⁹

In de tweede plaats wordt de *Cultural Formulation of Diagnosis* in de DSM-5 op advies aangevuld met het *Cultural Formulation Interview*.³⁵⁰ Dit is een (basale) vragenlijst die bij een intake als hulpmiddel kan worden gebruikt om zicht te krijgen op culturele aspecten die mogelijk van belang zijn bij de diagnostiek. De vragenlijst is ontworpen aan de hand van de vijf aspecten van de culturele formulering.³⁵¹ Het

341. De Jong 2012, p. 807-808.

342. Lewis-Fernández & Aggarwal 2013, p. 15-30.

343. APA 2013; Lewis-Fernandez e.a. 2014.

344. APA 2013, p. 758.

345. Lewis-Fernández & Aggarwal 2013, p. 15-30.

346. De term *idioms of distress* verwijst naar manieren waarop ‘*distress*’ kan worden geuit, Parsons 1984, p. 71-93. Zie verder APA 2013; De Jong 2012, p. 808.

347. Zie Hinton e.a. 2010, p. 244-278.

348. Bijvoorbeeld Kaiser e.a. 2014, p. 448-472; Yarris 2014, p. 473-498.

349. Zie nader paragraaf 2.4.2 en De Jong 2012, p. 808.

350. Aggarwal e.a. 2013, p. 505.

351. Rohlf & Groen 2010, p. 374.

interview bevat vragen over *'the cultural definition of the problem; cultural perceptions of cause, context and support; cultural factors affecting self-coping and past help seeking; and cultural factors affecting current help seeking'*.³⁵² Het doel van het inventariseren van deze punten is om inzicht te verkrijgen in de culturele referentiekaders van de patiënt.³⁵³ Dit kan de communicatie verbeteren en bijdragen aan het opbouwen van een goede werkrelatie. Daarnaast kan het interview behulpzaam zijn bij een 'betere sociaal-culturele inbedding' van de classificatie omdat de presentatie van de klachten in een sociaal-culturele context wordt geplaatst.³⁵⁴ Dit kan een ander licht werpen op de psychopathologie.³⁵⁵

In het kader van de culturele formulering zijn internationale vragenlijsten ontwikkeld. In Nederland is in 2000 een Nederlandstalige basisversie van het Culturele Interview ontwikkeld.³⁵⁶ Sindsdien zijn verschillende versies van het interview verschenen, waaronder een verkorte versie en verschillende versies specifiek geschikt voor bepaalde patiëntgroepen.³⁵⁷ Zo is een interview voorhanden voor toepassing in een forensisch psychiatrisch centrum, ontwikkeld in de Van der Hoevenkliniek in Utrecht.³⁵⁸ In dit interview zijn aan het oorspronkelijke interview vragen toegevoegd gebaseerd op de vijf cultuurdimensies van Hofstede (machtsafstand, individualisme vs. collectivisme, masculiniteit vs. femininiteit, onzekerheidsvermijding en oriëntatie op de lange vs. de korte termijn),³⁵⁹ waarmee het accent in het interview volgens de ontwikkelaars is verschoven van ziektebeleving en diagnostiek naar het 'algemene levensverhaal en de normen en waarden van de patiënt'.³⁶⁰ Voor de context van het pro Justitia-onderzoek is vooralsnog geen specifiek interview ontwikkeld.

Hoewel de wijzigingen een positieve ontwikkeling zijn ten opzichte van de vorige DSM-versies, blijven ook deze keer punten van kritiek bestaan. Sommigen redeneren daarbij vanuit een meer relativistisch oogpunt en zijn van mening dat het huidige diagnostische systeem überhaupt onvoldoende mogelijkheden biedt om op passende wijze rekening te houden met culturele aspecten.³⁶¹ Zij stellen daarom een wijziging voor door een categorisch-dimensionaal systeem te introduceren: een alternatieve manier om symptomen in een glijdende schaal te relateren aan psychisch lijden. Het invoeren van een categorisch-dimensionaal systeem betekent dat (de ernst van) het ziektebeeld wordt bepaald aan de hand van een aantal

---

352. APA 2013, p. 752-757 (*Cultural Formulation Interview*).

353. Rohlf & Groen 2010, p. 379.

354. Rohlf & Groen 2010, p. 379.

355. Bestaande psychopathologie kan het afnemen van een cultureel interview echter wel bemoeilijken. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan patiënten met psychotische stoornissen. Zie nader Aggarwal e.a. 2013, p. 505-533.

356. Gepubliceerd in Borra, Van Dijk & Rohlf 2002.

357. Voor een overzicht: Van Dijk, Beijers & Groen 2012. Zie ook <<https://cultureelinterview.nl>>.

358. Verstegen & Wisse 2012, p. 124-137.

359. Hofstede & Hofstede 2005; zie nader paragraaf 1.4.5.

360. Verstegen & Wisse 2012, p. 131.

361. Zie bijvoorbeeld De Jong 2012, p. 807-818.

dimensies. Ter illustratie van het categorisch-dimensionaal systeem beschrijft Van Os hoe een psychotisch syndroom uit verschillende symptoomdomeinen bestaat die ieder voor zich dimensioneel kunnen worden uitgedrukt, namelijk:

“psychose (wanen en hallucinaties), depressie (pathologische somberheid), manie (pathologische euforie), motivationele beperkingen (negatieve symptomen) en moeilijkheden in het denken (cognitieve beperkingen).”³⁶²

Bij elk van deze symptoomdomeinen kan vervolgens in een glijdende schaal worden aangegeven in welke mate sprake is van psychisch lijden.³⁶³ Een belangrijk voordeel is volgens Van Os dat hierdoor kenbaar wordt “hoeveel last de patiënt heeft van de voor hem relevante symptomen”.³⁶⁴ Met andere woorden, hierdoor zou makkelijker duidelijk worden of iemand problemen heeft en hoe ernstig deze zijn, zonder dat daarbij de diagnostische categorie op de voorgrond staat. Met De Jong ben ik van mening dat het gebruik van een categorisch-dimensionaal systeem een belangrijk voordeel kan hebben voor culturele diagnostiek.³⁶⁵ Vooralsnog wordt hiervan echter geen gebruik gemaakt en werkt men in de (Nederlandse) klinische praktijk in principe met het DSM-classificatiesysteem.

2.4.6 *Culturele competentie, capability en cultuursensitiviteit in gedragskundig onderzoek*

Doordat culturele aspecten de manier waarop psychiatrische ziekten worden beleefd, geuit en verklaard in belangrijke mate kunnen beïnvloeden, net als de manier waarop de omgeving op het gedrag reageert, is de vraag relevant of hierdoor ook specifieke eisen gesteld moeten worden aan de vaardigheden van de deskundige of aan de focus van een gedragskundig onderzoek. Eerder is al besproken dat de culturele psychiatrie een erkende expertise is binnen het psychiatrische vakgebied. Dit resulteert erin dat het belang van de invloed van etnische en culturele aspecten op diagnostiek in het algemeen (internationaal) wordt erkend. De hierboven gestelde vraag kan dus in zoverre bevestigend worden beantwoord dat het van belang wordt geacht dat de gedragsdeskundige – op zijn minst – oog heeft voor de etnische en culturele achtergrond van degene die wordt onderzocht en/of behandeld.³⁶⁶

362. Van Os 2014, p. 50.

363. Waar bij de schaalverdeling in het uitdrukken van de ernst van het lijden overigens waarschijnlijk wel weer in bepaalde mate een categorisch systeem zal ontstaan.

364. Van Os 2014, p. 50.

365. Overigens noemt De Jong (2012, p. 811-812) ook voordelen ten aanzien van het hanteren van *idioms of distress*, namelijk het begrijpen van professionele concepten in de verschillende (sub)culturen en het verkrijgen van inzicht in categorisedenkfouten.

366. Zie bijvoorbeeld de *Cultural Formulation* in DSM-5, APA 2013, p. 749-759.

Met betrekking tot de vaardigheden van gedragsdeskundigen wordt in dit kader gerefereerd aan de term 'culturele competentie'. Culturele competentie wordt op uiteenlopende wijzen gedefinieerd en kan betrekking hebben op een meer algemene manier waarop het stelsel van gezondheidszorg is ingericht, maar ook op personen die binnen de gezondheidszorg werkzaam zijn en op interventies die door professionals worden gebruikt.³⁶⁷ Ton en Lim omschrijven het begrip 'culturele competentie' als een reeks vaardigheden die het de behandelaar mogelijk maakt de culturele kwesties, die spelen bij de patiënt of in het contact met de patiënt, te begrijpen.³⁶⁸ Tseng e.a. noemen in het kader van forensische culturele competentie een aantal relevante aspecten, namelijk culturele sensitiviteit, culturele kennis, culturele empathie en cultureel relevante interacties.³⁶⁹ Sue, Arredondo en McDavis beschrijven de culturele competentie van behandelaars op drie, aanstonds te bespreken gebieden: 1) cultureel bewustzijn; 2) culturele kennis en 3) culturele vaardigheden.³⁷⁰ Deze aspecten kunnen als leidraad worden gebruikt in het kader van 'cultuursensitief' pro Justitia-onderzoek, waarmee in algemene termen onderzoek wordt bedoeld waarbij de deskundige gedurende de uitvoering daarvan steeds aandacht houdt voor de eigen culturele achtergrond en die van de verdachte.³⁷¹

Het eerste aspect, cultureel bewustzijn, kan worden gerelateerd aan het reeds genoemde fenomeen van ethnocentrisme, dat verwijst naar de vanzelfsprekendheid waarmee eigen culturele normen, waarden en opvattingen worden gebruikt als maatstaf om anderen te beoordelen.³⁷² Kortmann omschrijft het als een reflex.³⁷³ Bewustzijn van deze reflex kan eraan bijdragen te voorkomen dat onbewust wordt geredeneerd op basis van stereotypische noties en reacties. Je kunt, je bewust van dit fenomeen, jezelf corrigeren, en jezelf uitdagen om uit vanzelfsprekende kaders te stappen, en de ander recht te doen vanuit diens culturele achtergrond.

Het tweede aspect, culturele kennis, verwijst zowel naar het opleidingsniveau van de behandelaar of rapporteur als naar diens houding in het onderzoek. Het belang van kennis van etnische en culturele aspecten is onderkend door het Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie; 'culturele psychiatrie' is inmiddels een onderdeel van de opleiding tot pro Justitia-rapporteur die het NIFP verzorgt.³⁷⁴ Hoe meer relevante kennis de rapporteur verzamelt en hoe beter daarover wordt gerapporteerd, hoe kleiner de kans dat de ontbrekende kennis

---

367. Kirmayer 2012, p. 151-153.

368. Ton & Lim 2015, p. 12.

369. Tseng e.a. 2003, p. 33-36.

370. Sue, Arredondo & Mc Davis 1992, p. 481.

371. Braakman 2015, p. 190; Van Oploo 2017, p. 536-537.

372. Kortmann 2011a, p. 165.

373. Kortmann 2005a, p. 130.

374. Zie voor een bespreking van het belang van kennis *Kamerstukken II* 2005/06, 30250, 5, p. 24; 123; RSJ 2007, p. 29. Zie bijvoorbeeld ook Komen 2003; Vinkers e.a. 2011; Braakman 2015; Van Oploo 2015; 2017.

wordt aangevuld met informatie uit het ‘etnocentrische’ onbewuste. Ook kan het etnocentrische reflexen transparant maken. Het verhogen van kennis en het verzamelen van informatie kunnen er zo aan bijdragen dat de rapporteur zich behoedt voor etnisch- of cultuurgerelateerde misvattingen of blinde vlekken.³⁷⁵ Onderzoek laat zien dat de culturele competentie van gedragsdeskundigen doorgaans gunstig wordt beoordeeld wanneer de deskundige ook empathisch is en in het algemeen als vakbekwaam wordt beschouwd.³⁷⁶ Algemene empathische vermogens zijn dus waardevol bij het vergroten van een cultuursensitieve onderzoeksfocus.

Het derde en laatste aspect, culturele vaardigheden, heeft betrekking op de mate waarin de gedragsdeskundige in staat is rekening te houden met relevante etnische en culturele aspecten in persoonlijkheidsonderzoek. Enkele voorbeelden daarvan zijn in dit hoofdstuk reeds besproken, zoals bij diagnostiek en bij de afname van psychologisch testmateriaal.

In de literatuur wordt kritiek geuit op de manier waarop vaak invulling wordt gegeven aan het begrip culturele competentie, aangezien cultuur daarin nog vaak beschouwd zou worden als een groepslidmaatschap (zelf toegewezen of verkregen) en waardoor verondersteld wordt dat leden van een groep bepaalde culturele ‘eigenschappen’ delen die sterk van invloed zijn op bepaald gedrag en daardoor klinisch relevant zijn.³⁷⁷ Culturele competentie zou – met andere woorden – moeten gaan over individuele kenmerken en niet over die van een groep.³⁷⁸ Zo schrijven Bhugra en Bhui:

“‘Cultural competency’ is often reduced to knowledge about specific cultural groups, and tends to be applied concretely as if competency were a static entity that once acquired can be taken for granted.”³⁷⁹

Sommigen vermijden daarom liever het gebruik van de term ‘culturele competentie’ en spreken liever over ‘culturele sensitiviteit’.³⁸⁰ De term ‘culturele sensitiviteit’ wordt passender geacht omdat deze verwijst naar een bepaalde *houding* van de rapporteur of behandelaar, terwijl de term ‘culturele competentie’ verwijst naar een reeks vaardigheden die men zich – ogenschijnlijk met gemak – eigen zou kunnen maken.³⁸¹ Ook past de term beter bij de (huidige) uitleg van het cultuurbegrip als hybride en dynamisch. Volgens Braakman wil de term ‘culturele sensitiviteit’ niet méér zeggen dan dat “hulpverleners voortdurend de culturele achtergrond van zowel de patiënt als zichzelf in het oog dienen te houden, zowel in de

375. Van Oploo 2015, p. 298-309.

376. Fuertes & Brobst 2002, p. 220.

377. Kirmayer 2012, p. 155.

378. Aggerwal 2012, p. 116.

379. Bhugra & Bhui 2018, p. 111.

380. Zie bijvoorbeeld Ton & Lim 2015. Zie bovendien voor een overzicht van andere alternatieven Kirmayer 2012, p. 157-159.

381. Ton & Lim 2015, p. 12.

diagnostiek als in de behandeling”.³⁸² Recentelijk is ook de term ‘*cultural capability*’ geïntroduceerd:

“This includes elements of ability in more general terms, referring to possession of skills, knowledge, and powers, or something being possible. Capability also refers to the possessions of an attitude, especially one that derives from a person’s character. It includes (1) awareness, (2) competency around particular tasks, skills, knowledge, and attitudes to practice and (3) the ability to progress learning in new situations.”³⁸³

Het wijst – met andere woorden – naar een voortdurende professionele ontwikkeling, waarbij vaardigheden worden verworven en sprake is van (zelf)reflectie.

Samenvattend kan worden gesteld dat cultureel gedragsdeskundig onderzoek eisen stelt aan de competenties van de rapporteur, namelijk dat de gedragsdeskundige zich bewust is van de eigen etnocentrische reflex, (enige) kennis heeft van de mogelijke invloed van culturele invloeden op gedragsdeskundig onderzoek, empathisch is en waar nodig rekening houdt met relevante etnische en culturele aspecten in persoonlijkheids- en testonderzoek. Gaat het om de inbreng van culturele deskundigheid in een strafprocedure, dan is volgens Wiersinga ook relevant dat de gedragsdeskundige beschikt over enige strafrechtelijke kennis, zowel ten aanzien van het Nederlandse recht als dat van het land van herkomst van een (recent) gemigreerde verdachte, zodat de deskundige onderzoek kan doen “naar concrete individuele omstandigheden op basis van een brede kennis van (mogelijke) achtergronden en de context”.³⁸⁴

2.5 ETNISCHE EN CULTURELE ASPECTEN IN PRO JUSTITIA-ONDERZOEK

2.5.1 Inleiding

De rapportage pro Justitia bestaat uit een aantal kernelementen, namelijk de diagnostische overwegingen, en de adviezen met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid en de sanctie. In deze paragraaf wordt gekeken naar de invloed van etnische en culturele aspecten op het gedragskundig onderzoek in een forensisch kader, in het bijzonder met betrekking tot de genoemde kernelementen van het pro Justitia-onderzoek. Bij het rapporteren pro Justitia kunnen problemen ontstaan die samenhangen met een verschillende etnische of culturele achtergrond tussen de rapporteur en de verdachte. Deze zijn te verdelen in problemen die kunnen ontstaan op relationeel gebied (paragraaf 2.5.2) en ten aanzien van de te beantwoorden pro Justitia-onderzoeksvragen (paragraaf 2.5.3).³⁸⁵

382. Braakman 2015, p. 190.

383. Bhugra & Bhui 2018, p. 111.

384. Wiersinga 2002, p. 294-295. Dit punt komt aan de orde in paragraaf 4.2.3.

385. Naar Kortmann, bijvoorbeeld 2016, p. 37-58.

De problemen die zich kunnen voordoen op relationeel gebied hebben op hun beurt betrekking op twee aspecten. Het eerste aspect betreft de communicatie tussen de rapporteur en de verdachte. Het is evident dat het essentieel is dat de rapporteur en de verdachte elkaar goed begrijpen, zeker omdat de verdachte een belangrijke bron van informatie vormt bij de beantwoording van de pro Justitia-vraagstelling. Elkaar op juiste wijze verstaan reikt echter verder dan verbale communicatie: ook op non-verbaal niveau kunnen communicatieproblemen ontstaan. Het belang van etnische en culturele aspecten in communicatie wordt besproken in paragraaf 2.5.2.1. Het tweede aspect betreft de werkrelatie tussen de rapporteur en de verdachte. Een goede werkrelatie is van groot belang, aangezien deze de basisvoorwaarde vormt voor elke geneeskundige beoordeling, diagnose of interventie.³⁸⁶ Een culturele afstand kan een effectieve werkrelatie bemoeilijken. Een bespreking van de werkrelatie tussen rapporteur en verdachte volgt in paragraaf 2.5.2.2.

Problemen die zich kunnen voordoen op professioneel gebied hebben betrekking op het beantwoorden van de onderzoeksvraag pro Justitia, met een focus op de drie kernelementen van deze onderzoeksvraag: de diagnostische overwegingen en de adviezen met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid en de sanctie (paragraaf 2.5.3.1), waarvan de taxatie van het eventuele toekomstige risico (paragraaf 2.5.3.2) ook deel uitmaakt. In paragraaf 2.5.3.3 volgen enkele overwegingen ten aanzien van culturele verweren.

Het doel van deze paragraaf is om in kaart te brengen welke problemen kunnen spelen wanneer cultuurverschillen bestaan tussen de rapporteur en verdachte. Belangrijk is echter dat sprake is van een mogelijkheid en het is dus geen gegeven dat zich ook daadwerkelijk problemen voordoen (paragraaf 2.5.4).

2.5.2 *Relationele moeilijkheden*

Cultureel psychiater Kortmann maakt een tweedeling wanneer het gaat om moeilijkheden die zich kunnen voordoen in een behandelrelatie tussen patiënt en hulpverlener, namelijk problemen die zich op relationeel en problemen die zich op professioneel gebied kunnen voordoen.³⁸⁷ Deze problematiek bestaat niet alleen in de relatie tussen patiënt en hulpverlener, maar is ook te vertalen naar de relatie die bestaat in het kader van pro Justitia-onderzoek tussen de verdachte en de onderzoeker. Daarbij moet worden opgemerkt dat de relatie mogelijk extra wordt bemoeilijkt doordat het contact niet tot stand komt door een hulpvraag, maar plaatsvindt binnen het kader van een strafrechtelijk onderzoek.

---

386. Zie ook Kortmann 2010, p. 50 e.v.

387. Idem: naar Kortmann 2016.

2.5.2.1 *Communicatie*

Het belang van effectieve verbale communicatie in een gedragskundig pro Justitia-onderzoek lijkt evident, temeer omdat sprake is van een deels retrospectief onderzoek, waarbij de verdachte als belangrijke bron van informatie geldt. Wanneer de verdachte zich niet kan uitdrukken in de moedertaal, is het duidelijk dat nuances in een boodschap verloren kunnen gaan, terwijl nuancering juist van belang is wanneer men in een strafrechtelijke context moet praten over het gevoelsleven en eventuele psychiatrische problematiek. Het heeft dan ook de voorkeur dat de verdachte zich kan uitdrukken in de moedertaal, eventueel mogelijk gemaakt door tolkenbijstand. Met het inschakelen van een tolk zijn de taalproblemen echter niet zonder meer verholpen. Zo loopt de informatieoverdracht niet langer direct. Dit kan voor misverstanden zorgen. Ook spelen vertrouwenskwesties (bijvoorbeeld wanneer de tolk eenzelfde migratiegrond heeft en de verdachte vreest dat informatie aan anderen binnen een groep wordt doorverteld) en is het mogelijk dat de emotionele lading achter het taalgebruik verkeerd wordt opgevat of geïnterpreteerd.³⁸⁸ De woordkeus van de tolk in de vertaling kan immers een bepalende rol spelen in de informatieoverdracht. Belangrijk is bovendien dat een letterlijke vertaling niet zonder meer recht doet aan hetgeen door de verdachte wordt bedoeld. Merzagora e.a. noemen het voorbeeld dat in sommige culturen 'nee' wordt gezien als een onbeleefd antwoord, waardoor altijd met 'ja' wordt geantwoord.³⁸⁹

Ook op non-verbaal niveau kunnen communicatieproblemen spelen. Het effect daarvan moet niet worden onderschat. Onderzoekers schatten dat minstens zeven-tig procent van de communicatie zich afspeelt via lichaamstaal.³⁹⁰ Daarnaast zouden non-verbale signalen een vijf maal zo sterk effect hebben als verbale interactie op gesprekspartners heeft.³⁹¹ Wanneer sociale of culturele handelingsnormen van communicatiepartners niet overeenstemmen en sprake is van verschillende interpretatie- of referentiekaders, kan dit effectieve overdracht van informatie bemoeilijken.³⁹² Gedacht kan worden aan het schudden van elkaars hand, het maken van oogcontact en het al dan niet tutoyeren van de gesprekspartner.³⁹³ Maar ook kan het bijvoorbeeld gaan om de moeilijkheid om een depressie te diagnosticeren bij iemand die voortdurend lacht, omdat het de norm is binnen zijn cultuur om emotioneel in controle te blijven.³⁹⁴ Merzagora e.a. noemen het belang van empathie, dat kan bestaan uit gebaren, uitdrukken of nabootsen van ander-mans gedrag (mimics), en de misverstanden die kunnen ontstaan bij afwezigheid

388. Koenraadt & Muller 2013, p. 328; RSJ 2007, p. 19.

389. Merzagora e.a. 2018, p. 25.

390. Birdwhistell 1970.

391. Argyle 1972, p. 243-269.

392. Zie in dit kader ook Pinto 2007 over interculturele communicatie.

393. Kortmann 2005a, p. 129-130. Kortmann noemt echter ook verschillen ten aanzien van waarden die op relationeel vlak kunnen bestaan, zoals de waarde die wordt gehecht aan eerlijkheid. Zie ook onder werkrelatie (paragraaf 2.5.2.2).

394. Lewis-Fernández e.a. 2015, p. 244.

daarvan.³⁹⁵ Yeşilgöz beschrijft in dit kader een wederzijdse afhankelijkheid tussen cultuur en communicatie:

“[C]ommunicatie is zowel een belangrijke voorwaarde om tot een gemeenschappelijke cultuur te komen, als een onderdeel van die cultuur.”³⁹⁶

Hierdoor zijn culturele aspecten en communicatie nauw met elkaar verbonden.

In een advies over interculturalisatie in de tbs schenkt de Raad voor de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (RSJ) aandacht aan problemen die zich op non-verbaal niveau kunnen voordoen in het kader van de behandeling van tbs-gestelden.³⁹⁷ Beschreven wordt hoe communicatiepatronen zich kunnen kenmerken door extravert gedrag of expressief gebruik van woord en gebaar. Volgens de RSJ kan het eerstgenoemde gedrag in de Nederlandse context als ‘overheersend of agressief’ en het tweede als ‘gesloten of broeierig’ worden ervaren. De reactie van gesprekspartijen op (wederzijds) onbegrip kan de communicatie vervolgens verder bemoeilijken. Het adviesrapport noemt in dit kader zaken als herhalen, interpreteren, en meer of luider gaan praten.³⁹⁸

Vanwege het belang van communicatie in gedragskundig onderzoek is het opvallend te noemen dat Komen in haar onderzoek naar complicerende factoren in diagnostische gesprekken met jongeren constateert dat rapporteurs nauwelijks taalproblemen benoemen.³⁹⁹ Komen bestudeerde dossiers van 164 jongeren die in 2000 een strafrechtelijke PIJ-maatregel opgelegd kregen. In 55 procent van de gevallen ging het om jongeren met een migratieachtergrond. Desalniettemin werd maar in één geval een tolk ingeschakeld. Volgens Komen is mogelijk sprake van een selectiebias: jongeren met problemen met de Nederlandse taal zouden eerder een ‘gewone’ straf opgelegd krijgen. Ter illustratie benoemt Komen dat 75 procent van de jongeren die in 2000 een jeugddetentie kregen opgelegd van niet-Nederlandse afkomst was.⁴⁰⁰

2.5.2.2 *Werkrelatie*

In het contact met de verdachte in het kader van pro Justitia-onderzoek probeert de rapporteur een effectieve relatie op te bouwen, hetgeen kan worden gezien als een basisvoorwaarde voor elke geneeskundige beoordeling, diagnose of interventie.⁴⁰¹ Deze rapportage-relatie is wezenlijk anders dan een *behandel*contact. De rapporteur beantwoordt immers in opdracht van de officier van justitie of rechter-commissaris een specifieke vraagstelling. Onderdeel van deze onderzoeksvraag

395. Merzagora e.a. 2018, p. 25.

396. Yeşilgöz 1995, p. 109.

397. RSJ 2007.

398. RSJ 2007, p. 19.

399. Komen 2003, p. 129.

400. Komen 2003, p. 130.

401. Zie ook Kortmann 2010, p. 50 e.v.

zijn zaken als het recidiverisico en een advies over wat nodig is om de kans op herhaling te verkleinen.⁴⁰² Dit is niet alleen bepalend voor de rol van de rapporteur, maar het verandert ook de aard van het contact: het ligt expliciet ook in de taak van de gedragsdeskundige om de verdachte te confronteren met het ten laste gelegde feit.⁴⁰³ Uiteindelijk dient de rapporteur de rechter te adviseren over de mate waarin een psychische stoornis, psychogeriatrische aandoening of verstandelijke handicap het ten laste gelegde gedrag heeft beïnvloed. Dit betekent dat de rapporteur geen behandelrelatie aangaat met de verdachte, maar wel een *werkrelatie* (of: onderzoeksrelatie).⁴⁰⁴

Het aangaan van een werkrelatie kan, net als ieder ander contact, bemoeilijkt worden door een culturele afstand.⁴⁰⁵ Op een relationeel vlak kunnen in het contact fundamentele verschillen bestaan, zoals de waarde die wordt gehecht aan eerlijkheid, het bewaren van de eer of het betrekken van familieleden bij het nemen van een beslissing.⁴⁰⁶ Een van de aspecten die een werkrelatie onderscheidt van (regulier) behandelcontact is dat de rapporteur in het onderzoek rekening dient te houden met de (kennelijk gekozen) procespositie van de verdachte. De houding en positie die de verdachte hierin aanneemt, kunnen door zijn culturele of etnische achtergrond worden beïnvloed. Kortmann noemt in dit kader enkele aspecten die westers genormeerd zijn, zoals het kunnen praten over het ten laste gelegde delict, rouwen, spijt hebben en de behoefte voelen om het goed te maken.⁴⁰⁷ Voor de uitkomst van het pro Justitia-onderzoek kan het van belang zijn dat de rapporteur zich hiervan bewust is en er indien nodig de bejegening op afstemt.⁴⁰⁸

Komen bespreekt naast verbale en non-verbale communicatieproblemen, ook problemen op relationeel gebied. Uit haar onderzoek blijkt een significante samenhang tussen etnische afkomst van de verdachte en de moeilijkheden die onderzoekers rapporteren gedurende het gedragskundig onderzoek. Bij jongeren met een migratieachtergrond spraken rapporteurs in 58 procent van de gevallen over moeilijkheden in het onderzoek. Bij jongeren zonder migratieachtergrond was in 19 procent van de gevallen sprake van moeilijkheden.⁴⁰⁹ Komen vermoedt dat gerapporteerde moeilijkheden te maken hebben met een sociale en culturele afstand tussen

---

402. NVvP 2012, p. 33.

403. Voor zover van belang voor de forensische beschouwing, NVvP 2012, p. 107.

404. Zie in dit kader ook Van Oploo 2017.

405. Zie bijvoorbeeld ook Komen 2003, p. 129.

406. Kortmann 2005a, p. 129-130.

407. Aldus Kortmann 2005a, p. 134. Merzagora e.a. 2018, p. 25.

408. Van Oploo 2017, p. 538.

409. Komen 2003, p. 129. Onder moeilijkheden kunnen bijvoorbeeld worden verstaan sociaalwenselijk en onbeleefd gedrag, manipulatie, 'ik weet het niet'-antwoorden, (vermeende) leugenachtigheid, en het peilen van intelligentie en gevoelsleven. Zie p. 130-135. Wat Komen (zelf geen pro Justitia-rapporteur) moeilijkheden noemt, zijn zaken waar rapporteurs tijdens hun werkzaamheden geregeld mee te maken krijgen en waar ze op bedacht moeten zijn. Zie bijvoorbeeld ook paragraaf 2.3.4.

gesprekspartners aangezien ‘verschillen in ervaringswereld en referentiekader’ communicatie kunnen bemoeilijken.⁴¹⁰

Daarnaast kan het van belang zijn dat in het onderzoek naar verdachten met een (recente) migratieachtergrond extra aandacht wordt besteed aan het duidelijk maken wat de positie en rol van de rapporteur in het onderzoek is, met name dat deze onafhankelijk is. Het uitgangspunt is daarbij ook dat de informatie uit het rapport niet wordt gebruikt als onderdeel van de bewijsvoering.⁴¹¹ Dit zal niet voor elke verdachte vanzelfsprekend zijn – mogelijk op basis van ervaringen met dan wel kennis van het strafrecht in andere landen – en ook hier geldt dat het nodig kan zijn dat de rapporteur daarmee rekening houdt in de bejegening van de verdachte.⁴¹²

2.5.3 *Pro Justitia-onderzoeksvragen*

Naast moeilijkheden op relationeel niveau, kan ook sprake zijn van problemen in het kader van de beantwoording van pro Justitia-onderzoeksvragen. In dit kader zijn met name moeilijkheden relevant die betrekking hebben op de kernelementen van het onderzoek, namelijk de diagnostische overwegingen, en de adviezen met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid en het geschikte sanctiekader, waarmee tevens samenhangt het eventuele risico op toekomstige recidive. In deze paragraaf worden culturele factoren in relatie tot deze kernelementen uitvoeriger onderzocht aan de hand van relevante literatuur.

2.5.3.1 *Diagnostiek en de adviezen over de toerekeningsvatbaarheid en de sanctie*

Een belangrijke publicatie in het kader van aan etniciteit gerelateerde verschillen met betrekking tot de kernelementen van het pro Justitia-onderzoek, is het onderzoek(sverslag) van Vinkers e.a.⁴¹³ In het onderzoek wordt gekeken naar een drietal aspecten: de prevalentie van een vastgestelde psychiatrische stoornis, de mate van toerekeningsvatbaarheid voor het ten laste gelegde delict, en het behandeladvies. Hiervoor onderzochten zij 14.540 rapportages uit de periode tussen 1 januari 2000 en 31 december 2006, op basis van de FRIS-registratie.⁴¹⁴ Het onderzoek laat zien dat verschillen bestaan ten aanzien van diagnostisering en het advies aan de

410. Komen 2003, p. 135.

411. HR 10 juli 2018, ECLI:NL:HR:2018:1128. Dat arrest gaat over het gebruik voor het bewijs van een verklaring van de verdachte zoals vervat in een reclasseringsrapportage. Aangenomen moet worden dat ditzelfde geldt voor een pro Justitia-rapport, die immers ook ziet op ‘het geven van advies en voorlichting over de verdachte’. Zie, ook voor verwijzing naar overige relevante literatuur, in dit kader Beukers 2008, p. 12, die stelt dat daarmee niet is gezegd dat het rapport daar nooit voor wordt gebruikt.

412. Zie ook Van Oploo 2015, p. 298-309.

413. Vinkers e.a. 2011, p. 801-811.

414. Het Forensisch Registratie en Informatie Systeem, zie ook paragraaf 2.2.4; Vinkers e.a. 2011, p. 802.

rechter over de toerekeningsvatbaarheid en maatregeloplegging.⁴¹⁵ Verdachten met een migratieachtergrond blijken door pro Justitia-rapporteurs vaker volledig ontoerekeningsvatbaar te worden geacht en vaker een advies te krijgen voor gedwongen opname in een psychiatrisch ziekenhuis. Daartegenover staat dat bij mensen zonder migratieachtergrond vaker een advies van (enigszins) verminderde toerekeningsvatbaarheid volgt.

Kan dit verschil verklaard worden doordat bij personen met een migratieachtergrond vaker sprake is van bepaalde (ernstige) psychopathologie? Vinkers e.a. concluderen dat de prevalentie van stoornissen ongeveer gelijk is.⁴¹⁶ Wel laat het onderzoek zien dat bij de verschillende etnische groepen verschillende stoornissen werden vastgesteld.⁴¹⁷ Gedragsstoornissen hadden een hogere prevalentie bij verdachten met een Marokkaanse en Antilliaanse achtergrond. Een IQ-score minder dan 85 kwam het vaakst voor bij personen met een Antilliaanse achtergrond, terwijl adhd, autismespectrumstoornissen, parafilie en persoonlijkheidsstoornissen vaker werden vastgesteld bij verdachten zonder migratieachtergrond.⁴¹⁸ Ook seksuele delicten en brandstichtingen werden vaker gepleegd door verdachten zonder migratieachtergrond.⁴¹⁹ Psychotische stoornissen werden het vaakst vastgesteld bij verdachten met een niet-westerse migratieachtergrond. Deze resultaten komen overeen met ander (buitenlands) onderzoek.⁴²⁰ Volgens Veling e.a. is de prevalentie van psychotische stoornissen hoger bij eerste, maar in het bijzonder bij tweede generatie (niet-westerse) migranten.⁴²¹ Ook uit eigen tellingen in de Van der Hoeven Kliniek blijkt dat de hoofddiagnose bij personen met een migratieachtergrond vaker een psychotische stoornis is terwijl het bij personen zonder migratieachtergrond vaker om een persoonlijkheidsstoornis gaat.⁴²²

Prevalentiecijfers kunnen echter (deels) vertekend zijn, bijvoorbeeld doordat onvoldoende rekening is gehouden met de culturele context van de verdachte en/of gebruik is gemaakt van niet-cultuursensitieve diagnostische instrumenten.⁴²³ Ook kunnen migratiefactoren als acculturatieproblematiek, sociale uitsluiting en de voor migranten minder toegankelijke ggz (waardoor zij pas in een later stadium

---

415. Vinkers e.a. 2011, p. 810.

416. Vinkers e.a. 2011, p. 809.

417. Vinkers e.a. 2011, p. 804; zie ook Zandi 2013.

418. Vinkers 2011, p. 9-14.

419. Vinkers e.a. 2011, p. 804.

420. Zij het dat Vinkers e.a. geen onderscheid hebben gemaakt tussen eerste en tweede generatie migranten terwijl dit wel relevant kan zijn met het oog op de prevalentie van psychotische stoornissen: Veling e.a. 2006, p. 189-193. Zie voor een overzicht van Nederlandse studies Vinkers e.a. 2011, p. 809; Ingleby 2008, p. 5-6. Zie voor een overzicht van studies uit Engeland, Zweden en Denemarken waaruit blijkt dat niet-westerse migranten een verhoogd risico hebben op het ontwikkelen van psychische stoornissen: Ingleby 2008, p. 4-7.

421. Veling e.a. 2006, p. 189-193.

422. Zie voor de eigen telling in de Van der Hoeven Kliniek het artikel van Verstegen e.a. 2011, p. 28. Ook verschillende andere studies wijzen op een relatie tussen migratie en psychose: Zolkowska, Cantor-Graae & McNeil 2001, p. 669-678; Morgan e.a. 2010, p. 655-664; Tarricone e.a. 2016.

423. Bijvoorbeeld: Zandi 2013, p. 145-146.

behandeld worden), mogelijk bijdragen aan verhoogde prevalentiecijfers.⁴²⁴ Vinkers e.a. stellen dat mogelijk sprake is van een selectiebias van ontoerekeningsvatbare westerse verdachten waarbij zij refereren aan westerse toeristen die met een psychotisch toestandsbeeld niet naar het land van herkomst kunnen worden teruggestuurd.⁴²⁵ Samenvattend stellen Vinkers e.a. dat de prevalentiecijfers hoogstwaarschijnlijk niet voldoende zijn om de verschillen met betrekking tot de adviezen ten aanzien van de toerekeningsvatbaarheid en de sanctie te verklaren.

Daarnaast is bij het interpreteren van de gepresenteerde cijfers voorzichtigheid geboden omdat de wijze waarop de rapporteur de etniciteit van de verdachten vaststelt niet geprotocolleerd is. Dit betekent dat de rapporteur niet gebonden is aan vaste categorieën bij het vaststellen van de etnische afkomst.⁴²⁶ In het algemeen geldt dat het abstracte begrip 'etniciteit' omzetten in meetbare kenmerken hoe dan ook moeilijk is omdat daarbij zowel biologische als culturele aspecten een rol spelen (zie ook Hoofdstuk 1). Voor het begrip 'cultuur' geldt dat het sterk individueel is bepaald en daardoor moeilijk te categoriseren. Deze aspecten maken het onderzoek naar de relatie tussen etniciteit, culturele aspecten en psychiatrische ziekten complex. Volgens Kortmann is het vooralsnog niet precies duidelijk wat de relatie is tussen de verschillende aspecten.⁴²⁷ In Nederland ontbreekt voorlopig een gedetailleerd beeld van prevalentie van psychiatrische ziekten bij personen met een migratieachtergrond onder de algemene bevolking, en het bestaande onderzoek is beperkt van omvang.⁴²⁸

Uit het onderzoek van Vinkers e.a. blijkt verder dat er geen significante etnische verschillen bestaan met betrekking tot het advies voor een tbs met verpleging of medicatie als bijzondere voorwaarde bij een voorwaardelijk strafdeel.⁴²⁹ Wel stellen de onderzoekers verschillen vast bij het behandeladvies, aangezien een gedwongen opname in een psychiatrisch ziekenhuis conform artikel 37 Sr⁴³⁰ en geen behandeling vaker worden geadviseerd bij verdachten met een migratieachtergrond. Daarentegen krijgen personen zonder migratieachtergrond juist vaker een advies voor een voorwaardelijke tbs of een ambulante behandeling. Volgens de auteurs kan dit mogelijk verklaard worden doordat verdachten met een migra-

424. Zie voor een overzicht van verschillende factoren onder andere Verstegen e.a. 2011, p. 27-28, Veling e.a. 2006, p. 192, Cantor-Graae & Selten 2005, p. 20 e.v.

425. Vinkers e.a. 2011, p. 809.

426. Vinkers e.a. 2011, p. 802.

427. Kortmann 2010, p. 20.

428. Zie voor een overzicht Kortmann 2010, p. 21. Onderzoek van Schrier (2013; Zie ook Schrier e.a. 2017) naar de invloed van etnische afkomst op de ontwikkeling van angst en depressie had overigens als uitkomst dat weinig verschillen bestaan tussen personen zonder migratieachtergrond en niet-westerse migranten.

429. Vinkers e.a. 2011, p. 809.

430. Deze maatregel is per 1 januari 2020 vervallen.

tieachtergrond minder bekend zijn bij de (reguliere) ggz.⁴³¹ Dit zou de kans op een gedwongen opname in plaats van een ambulante behandeling groter maken.⁴³²

Onderzoek van Boon e.a. laat zien dat voor Nederlandse jongeren met een migratieachtergrond een vergelijkbare situatie bestaat. In de jeugd-ggz geldt voor alle etnische minderheidsgroeperingen – met uitzondering van personen met een Indonesische achtergrond – dat zij een kleinere kans hebben in een regulier behandeltraject terecht te komen, terwijl de kans op een forensische behandeling groter is dan voor jongeren zonder migratieachtergrond.⁴³³ Voor jongeren uit Afrikaanse landen – in het bijzonder uit Marokko – en jongeren uit de Antillen en Aruba geldt dat de kans op een behandeling in een forensisch kader zelfs twee tot drie keer zo groot is.⁴³⁴

De onderzoeksresultaten van Vinkers e.a. tonen overeenkomsten met de bevindingen van twee Britse overzichtsstudies uit 2003 en 2007.⁴³⁵ De studie van Bhui e.a. laat zien dat een groot deel van de door hen bestudeerde publicaties over gedwongen opnamen aan etniciteit gerelateerde verschillen laat zien.

“Of 23 papers measuring compulsory admissions, the majority (18) showed a higher rate for Black compared with White patients.”⁴³⁶

De auteurs vermoeden dat discriminatoire aspecten onderdeel van de verklaring zijn.⁴³⁷ De studie van Singh e.a. laat zien dat *black and minority patients* vaker dan gemiddeld gedwongen worden opgenomen op grond van de *Mental Health Act 1983*. Voor de genoemde verschillen wordt in veel gevallen een aan etniciteit gerelateerde verklaring genoemd (in terminologie van het onderzoek: *black and minority patients*).

“[R]acial stereotyping, labelling and discrimination against black and minority ethnic patients was the most often cited explanation (...) If the perception of black patients as more violent or at greater risk is considered as part of the ‘racial stereotyping’ category, then this ‘race-based’ explanation was offered in 53% of the studies.”⁴³⁸

Wat met name opvalt aan de onderzoeksresultaten van Vinkers e.a. is dat de adviezen die worden geformuleerd met betrekking tot verdachten met een migratieach-

431. Antilliaanse verdachten in het bijzonder, zie Vinkers e.a. 2011, p. 804. Zie met betrekking tot de effecten bij het uitblijven van behandeling bij Marokkaanse jongeren ook het onderzoek van Paalman e.a. (2015, p. 242-254).

432. Zie in dit kader ook: Vinkers e.a. 2010.

433. Boon e.a. 2010, p. 20; 23.

434. Boon e.a. 2010, p. 23.

435. Singh e.a. 2007, p. 99-105; zie ook Bhui e.a. 2003.

436. Bhui e.a. 2003, p. 113.

437. Bhui e.a. 2003, p. 114.

438. Singh e.a. 2007, p. 103.

tergrond vaker lijken te neigen naar uitersten, terwijl verdachten zonder migratieachtergrond vaker een wat 'genuanceerder' advies krijgen. Bij verdachten met een migratieachtergrond volgt namelijk vaker het advies de betrokkene ofwel geheel toerekeningsvatbaar, ofwel geheel ontoerekeningsvatbaar te verklaren is. Uit het advies volgt minder vaak de middencategorie van de verminderde toerekeningsvatbaarheid. Wat betreft de sanctie wordt zowel vaker een toepassing van (het thans vervallen) artikel 37 Sr (opname in een psychiatrisch ziekenhuis geadviseerd) als geen behandeling geadviseerd. Kijkt men naar de adviezen over verdachten zonder migratieachtergrond, dan ziet men een ander beeld nu vaker een 'genuanceerder' advies volgt, namelijk dat van de verminderde toerekeningsvatbaarheid, een toepassing van artikel 38 Sr (een terbeschikkingstelling met voorwaarden) of een ambulante behandeling.⁴³⁹

In het reeds genoemde onderzoek van Komen (2003) wordt een verband beschreven tussen de etnische afkomst van de verdachte en de moeilijkheden die psychiaters ervaren gedurende gesprekken met hen. Komen zegt daarover:

"De psychiaters (...) beschrijven de gesprekken met allochtone jongens in het kader van de psychiatrische pro Justitia-rapportage vaak als moeilijk, vanwege bedreigingen door sommige jongens aan het adres van de psychiater, hun manipulaties en omdat psychiaters vermoeden dat de jongens zich anders gedragen dan zij in werkelijkheid zijn."⁴⁴⁰

Bij Komen bestaat het vermoeden dat dergelijke moeilijkheden ten aanzien van een gedragskundig onderzoek te maken hebben met een sociale en culturele afstand tussen gesprekspartners, want "verschillen in ervaringswereld en referentiekader bemoeilijken de communicatie".⁴⁴¹

In 2006 publiceren Komen en Van Schooten de resultaten van een onderzoek naar etnische verschillen in voorlichtingsrapportages aan de rechtbank. Daartoe onderzochten zij wat het effect is van de door hen aangetoonde verschillen in beoordeling en advies op de straftoemetingsbeslissing van de rechter.⁴⁴² De onderzoekers beschrijven dat jongeren met een migratieachtergrond, na correctie voor de ernst van het delictgedrag en de zwaarte van de strafzaak, gemiddeld 53 dagen meer vrijheidsbeneming krijgen dan jongeren zonder migratieachtergrond.⁴⁴³ Jongeren met een migratieachtergrond werden in rapportages aan de rechtbank beschreven als meer schuldig aan hun delictgedrag dan jongeren zonder migratieachtergrond.⁴⁴⁴ De gemiddeld langere vrijheidsbeneming kan volgens de auteurs deels worden verklaard doordat het delictgedrag van jongeren met en zonder

439. Vinkers e.a. 2011, p. 809.

440. Komen 2003, p. 135.

441. Komen 2003, p. 135.

442. Komen & Van Schooten 2009, p. 85.

443. Komen & Van Schooten 2006, p. 1353-1354.

444. Komen & Van Schooten 2006.

migratieachtergrond anders wordt geïnterpreteerd en uitgelegd door de adviseur⁴⁴⁵ aan de rechtbank, welke interpretaties invloed hebben op de sanctietoemeting:

“Uit onze analyse blijkt dat deze deskundigen allochtone jeugdcriminaliteit vaker toeschrijven aan negatieve interne factoren: een gebrekkige gewetensontwikkeling bij de jeugdige verdachte, een gebrek aan meegevoel voor de slachtoffers, egocentrisme en een gebrek aan ‘echte’ spijt. Bij allochtone verdachten signaleren zij voorts minder vaak positieve interne factoren, zoals: motivatie voor hulp of gedragsverandering, zelfreflectie, begrip voor de oordelen en de visie van justitiewerkers en verantwoordelijkheidsgevoel.”⁴⁴⁶

Doordat etnische en culturele aspecten het pro Justitia-onderzoek beïnvloeden en het advies van de gedragskundige in veel gevallen wordt gevolgd door de strafrechter, spelen cultuurgerelateerde dimensies ook een rol in juridische overwegingen. Komen merkt daarover op dat “de resultaten van persoonlijkheidsonderzoeken zeer zorgvuldig moeten worden beoordeeld. Immers, beslissingen die genomen worden in de strafrechtspleging (...) hangen met elkaar samen en kunnen elkaar versterken.”⁴⁴⁷

2.5.3.2 *Risicotaxatie*

Bij risicotaxatie wordt een inschatting gemaakt van de kans op toekomstige recidive op basis van groepskenmerken. Deze inschattingen kunnen het verloop van een individueel strafrechtelijk traject beïnvloeden. Bij het interpreteren en presenteren van individuele resultaten is daarom voorzichtigheid geboden.⁴⁴⁸ Dat geldt in het bijzonder wanneer het taxatiemateriaal wordt toegepast bij personen behorende tot een etnische of culturele minderheidsgroep.

Ten eerste blijkt dat etnische en/of culturele minderheidsgroepen over het algemeen minder vaak in validatiestudies worden betrokken, terwijl niet zonder meer sprake is van overdraagbaarheid van de voorspellingsresultaten naar een andere context.⁴⁴⁹ Wanneer een risicotaxatie-instrument niet voor subgroepen gevalideerd is, kan dit de interpretatie van resultaten in een juridische context beïnvloeden.⁴⁵⁰ Verder kan de keuze voor toepassing van een specifiek instrument in een specifieke context hierdoor gebaseerd zijn op onvolledige informatie.⁴⁵¹

445. Onder adviseur worden in het onderzoek van Komen & Van Schooten (2006, p. 1354) bijvoorbeeld verstaan medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming, forensisch psychologen, jeugdpsychiaters en reclasseringsmedewerkers.

446. Komen & Van Schooten 2006, p. 1354.

447. Komen 2003, p. 135-136.

448. Harte 2014, p. 321; Harte & Breukink 2010, p. 68; Shepherd & Sullivan 2016, p. 1-10. Dit geldt ook voor de presentatie van resultaten in wetenschappelijke literatuur, Douglas e.a. 2017, p. 135.

449. Shepherd & Lewis-Fernandez 2016, p. 427-438; Douglas e.a. 2017, p. 135. Shepherd & Sullivan, 2017, p. 292-301.

450. Shepherd & Sullivan 2017, p. 297.

451. Douglas e.a. 2017, p. 135-136.

Ten tweede blijkt uit onderzoek dat voorspellingen minder accuraat (kunnen) zijn bij etnische minderheidsgroepen en dat de reële mogelijkheid bestaat dat zij vanwege een bias als ‘risicovoller’ worden ingeschat.⁴⁵² De zojuist al besproken overzichtsstudie van Singh e.a. naar aan etniciteit gerelateerde verschillen met betrekking tot gedwongen opnames, laat zien dat *black and minority patients* als gevaarlijker worden gezien en daardoor een groter risico zouden vormen.⁴⁵³ Ook bestaan aanwijzingen dat het gebruik van demografische gegevens in risicotaxatie in feite een discriminerend en stigmatiserend effect kunnen hebben. Subgroepen kunnen door het gebruik van statistische informatie worden benadeeld, terwijl voor andere groepen het tegenovergestelde geldt, bijvoorbeeld doordat de risico-indicatoren verband houden met het lidmaatschap van een bepaalde etnische of culturele groep.⁴⁵⁴ Hierbij kan gedacht worden aan indicatoren zoals de woonsituatie, schoolprestaties en het opleidingsniveau, de hoogte van het inkomen, huisvesting of een strafrechtelijke veroordeling van de ouders.⁴⁵⁵ Dit betekent dat etnische en culturele aspecten een rol spelen bij risicotaxatie. Van belang is dat de rapporteur zich hiervan rekenschap geeft bij het interpreteren en rapporteren over de uitkomsten daarvan.

2.5.3.3 Culturele verweren

Bij het oordeel over de toerekeningsvatbaarheid staat de vraag centraal of het ten laste gelegde feit vanwege een psychische stoornis, psychogeriatrische aandoening of verstandelijke handicap aan de betrokkene kan worden toegerekend (artikel 39 Sr). Indien etnische en/of culturele aspecten deel uitmaken van deze overweging, kan dit in principe zowel betrekking hebben op de psychiatrische stoornis als op (de doorwerking daarvan) op het ten laste gelegde delict. Culturele verweren ten aanzien van de strafbaarheid worden zowel op nationaal als internationaal niveau niet zonder meer erkend.⁴⁵⁶ Wel kan aandacht voor de culturele context waarbinnen een delict zich heeft afgespeeld behulpzaam zijn bij het in kaart brengen van gedragskeuzes en gedragingen ten tijde van het tenlastegelegde, bijvoorbeeld wanneer het delict zich in de relationele sfeer heeft afgespeeld, zoals het geval is bij eerwraak of ander eengerelateerd geweld.⁴⁵⁷ Het verhelderen daarvan kan medebepalend zijn voor het vormen van een advies met betrekking tot de sanctiesoort, eventuele behandelduur en het gewenste beveiligingsniveau in de forensische zorg.

452. Zie voor een overzicht van verschillende relevante studies Shepherd & Lewis-Fernandez 2016, p. 428; Shepherd & Sullivan 2016, p. 295-296. Zie ook Veenstra & Spreen 2012, p. 84-97; Braakman 2015, p. 196-197; Douglas e.a. 2017; Van Oploo 2017, p. 538.

453. Singh e.a. 2007, p. 101.

454. Zie in dit kader Shepherd & Sullivan 2017, p. 136; Amodio & Devine 2006, p. 652-661; Douglas e.a. 2017, p. 136; Van der Put e.a. 2014, p. 70-85; Versteegen, De Vogel & De Vries Robbé 2015, p. 20.

455. Zie bijvoorbeeld Netter 2007, p. 600-730.

456. Ten Voorde 2010, p. 992.

457. Het plegen van geweld of het doden omwille van eer, zie in dit kader bijvoorbeeld Van Eck 2000.

Over het algemeen geldt echter dat strafrechters in Nederland terughoudend zijn om culturele aspecten deel uit te laten maken van hun overwegingen.⁴⁵⁸ Onderzoek van Siesling laat zien dat culturele factoren ook als strafverzwarend element worden meegewogen, bijvoorbeeld als sprake is van aan eengerelateerd geweld.⁴⁵⁹ Zo overweegt de rechtbank Groningen bijvoorbeeld:

“De rechtbank rekent verdachte de moord nog extra zwaar aan, omdat deze heeft plaatsgevonden als reactie op het streven van het slachtoffer naar persoonlijke vrijheid. Uit het strafdossier is de rechtbank gebleken hoe moeilijk het voor het slachtoffer was om gebruik te maken van het voor iedereen geldende grondrecht om in vrijheid de persoonlijke levenssfeer in te richten. Dat het slachtoffer haar streven naar persoonlijke vrijheid met de dood heeft moeten bekopen omdat verdachte zich, mede als gevolg van zijn culturele achtergrond, geen raad wist, is naar het oordeel van de rechtbank volkomen onacceptabel en de rechtbank zal dit gegeven als strafverzwarend meewegen.”⁴⁶⁰

In het kader van de ontoerekeningsvatbaarheid wordt het onwenselijk beschouwd om gedragingen die in de ene culturele context worden getolereerd in een andere culturele context te beschouwen als voortkomend uit gestoord gedrag.⁴⁶¹ Indien men gedrag als gestoord bestempelt terwijl sprake is van een nauwe samenhang tussen het gedrag en de culturele achtergrond van die persoon, dan kan dit daarnaast een stigmatiserend effect hebben.⁴⁶² Gezien het voorgaande zou geconcludeerd kunnen worden dat de strafuitsluitingsgrond van artikel 39 Sr mogelijk niet geschikt is in het geval sprake is van culturele delicten: gedrag dat strafbaar is volgens het (bijvoorbeeld) Nederlands recht, terwijl het in een andere (interne) rechtscontext toelaatbaar is.⁴⁶³

Samenvattend spelen etnische en culturele aspecten voornamelijk een rol bij het oordeel met betrekking tot de ontoerekeningsvatbaarheid zolang deze aspecten een rol hebben in psychiatrische stoornissen en/of de relatie daarvan met het delict.⁴⁶⁴ In paragraaf 2.4 bleek dat etnische en culturele aspecten psychiatrische stoornissen in belangrijke mate kunnen beïnvloeden en daarmee een grote rol kunnen spelen in de diagnostische overwegingen van de rapporteur.

---

458. Bovenkerk & Yeşilgöz 2003, p. 3.

459. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn vanwege het planmatige karakter van het delict en de daarmee samenhangende veronderstelde voorbedachte rade (Siesling 2006, p. 183; zie ook p. 266).

460. Rb Groningen 11 oktober 2010, ECLI:NL:RBGRO:2010:BO0132.

461. Bloemink 1998, p. 55-56.

462. Bloemink 1998, p. 55-56; Ten Voorde 2007, p. 73; Kirmayer, Rousseau & Lashley 2007, p. 98; Wolswijk 2010, p. 23.

463. Ten Voorde 2007, p. 74; Strijbosch 1991.

464. Zie ook Van Oploo 2013, p. 47.

2.5.4 Culturele vaardigheden en pro Justitia-onderzoek: casuïstiek

Wanneer in een strafrechtelijke procedure geen gebruik wordt gemaakt van culturele deskundigheid terwijl de culturele achtergrond van de verdachte wel een rol speelt, loopt men het gevaar “de complexiteit van culturele kwesties te miskennen, bepaalde zaken te missen en tenslotte het gevaar dergelijke feiten van algemene bekendheid (of die nu onze eigen cultuur, dan wel de cultuur van de verdachte betreffen) in de beeldvorming over verdachte op ontoelaatbare wijze te laten domineren”.⁴⁶⁵ Het is goed voor te stellen dat in het kader van dergelijk onderzoek regelmatig culturele deskundigheid wordt ingeschakeld.

In de Nederlandse rechtspraakdatabank is weinig jurisprudentie te vinden over de inzet van culturele deskundigheid in combinatie met pro Justitia-onderzoek.⁴⁶⁶ Wel is casuïstiek beschikbaar die ziet op de tenuitvoerleggingsfase.⁴⁶⁷ Hoewel de tenuitvoerleggingsfase in principe buiten de scope van dit onderzoek valt, raakt deze casuïstiek mogelijk desalniettemin aan voor dit onderzoek relevante vraagstukken. Zoals het geval in een zaak waarin de resultaten van een PBC-rapportage gedurende de tenuitvoerlegging van een tbs-maatregel steeds in nieuwe rapportages worden aangehaald, terwijl tegelijkertijd ook verschillende cultureel deskundigen tot andere diagnostische conclusies komen. De zaak gaat om een man met een (Marokkaanse) migratieachtergrond die in 1994 in eerste aanleg wordt veroordeeld voor een poging doodslag op zijn echtgenote. Hij wordt onderzocht in het PBC waar een ‘ernstige, gecombineerde paranoïde en narcistische persoonlijkheidsstoornis’ wordt vastgesteld. In 1994 wordt hij veroordeeld tot een korte celstraf en een tbs met dwangverpleging. In hoger beroep wordt een psycholoog met specifieke antropologische kennis gevraagd om een contra-onderzoek uit te voeren. In het rapport van de psycholoog worden vraagtekens gesteld bij de door het PBC vastgestelde diagnose. Later voert ook een hoogleraar Culturele en internationale psychiatrie contra-onderzoek uit, waarin eveneens wordt geconcludeerd dat het gedrag passend is bij zijn culturele achtergrond, terwijl dat gedrag naar westerse maatstaven pathologisch kan worden uitgelegd. De man brengt uiteindelijk vijftien jaren door in verschillende tbs-klinieken en probeert gedurende deze jaren steeds juridisch af te dwingen onderzocht te worden door een cultureel deskundige, ook via de burgerlijke rechter. Hoewel zijn pogingen niet slagen, wordt hij in 2009 wel opnieuw onderzocht in het PBC. De rapporterende psychiater en psycholoog van het PBC concluderen dat bij de man thans sprake is van een ‘waanstoornis van het achtervolgingstype’. Daarnaast is sprake van een ‘narcistische dynamiek’. Hij voldoet echter niet aan de criteria van een narcistische persoonlijkheidsstoornis.

465. Wiersinga 2002, p. 292. Zie ook Koenraadt & Van Deutekom 2007, p. 119; Koenraadt 2009, p. 332.

466. Op een enkele afwijzing van een verzoek om onderzocht te worden door een cultureel deskundige na, zoals in Hof Den Haag 19 januari 2010, ECLI:NL:GHSGR:2010:BK9356.

467. In de database van het EHRM levert de zoektocht naar jurisprudentie over cultureel deskundigen zelfs geen enkele hit op.

Ter terechtzitting merkt de rapporterende psycholoog op dat bij de beoordeling in 1994 mogelijk onvoldoende rekening is gehouden met relevante culturele factoren.⁴⁶⁸ De rechtbank overweegt vervolgens:

“Uit het advies van het PBC leidt de rechtbank af dat thans geen sprake is van een persoonlijkheidsstoornis. Nu ervan moet worden uitgegaan dat een persoonlijkheidsstoornis zonder behandeling niet kan verdwijnen en vaststaat dat gedurende de gehele TBS-periode geen behandeling heeft plaatsgevonden, moet naar het oordeel van de rechtbank worden geconcludeerd dat ook ten tijde van het delict geen persoonlijkheidsstoornis aanwezig is geweest. Deze conclusie wordt onderschreven door psycholoog [psycholoog], die constateert dat in 1994 ten onrechte een persoonlijkheidsstoornis is vastgesteld, terwijl ook psychiater [psychiater] concludeert dat de heer [verdachte] niet voldoet aan de kenmerken van een narcistische persoonlijkheidsstoornis en er evenmin een paranoïde persoonlijkheidsstoornis kan worden vastgesteld. Nu geen sprake is van een persoonlijkheidsstoornis en hiervan ook ten tijde van het delict geen sprake is geweest, kan een verlenging van de TBS niet worden gebaseerd op het bestaan van een dergelijke stoornis.”⁴⁶⁹

Omdat geen grond (meer) bestond voor verlenging van de tbs-maatregel, werd de tenuitvoerlegging daarvan beëindigd. Interessant hieraan is dat betrokkene gedurende de jaren dat hij in een tbs-kliniek verblijft steeds probeert af te dwingen onderzocht te worden door een pro Justitia-rapporteur met culturele expertise.⁴⁷⁰ In hoofdstuk 4 zal nader worden ingegaan op culturele expertise in pro Justitia-onderzoek.

2.6 SAMENVATTING EN CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is een aantal hoofdthema's onderzocht met betrekking tot de invloed van etnische en culturele aspecten op het pro Justitia-onderzoek.

In paragraaf 2.2 is beschreven dat in de afgelopen decennia niet alleen de samenstelling van de Nederlandse bevolking is gewijzigd, ook de samenstelling van de verdachten- en daderpopulatie is aan verandering onderhevig geweest. Sommige etnische groepen zijn oververtegenwoordigd in criminaliteitsstatistieken. Een aanzienlijk deel van de tbs'ers en het merendeel van alle gedetineerden heeft een migratieachtergrond. Vanwege de samenstelling van de verdachtenpopulatie wordt ook met grote regelmaat pro Justitia gerapporteerd over mensen met een migratieachtergrond. Onderzoek laat zien dat sprake is van een oververtegen-

468. Rb Breda 20 maart 2009 (ECLI:NL:RBBRE:2009:BH7053), onder 4.

469. Rb Breda 20 maart 2009 (ECLI:NL:RBBRE:2009:BH7053), onder 8.

470. Zie in dit kader o.a.: Rb Breda 10 maart 2004 (ECLI:NL:RBBRE:2004:AO5753); Rb Den Haag 3 augustus 2007 (ECLI:NL:RBSGR:2007:BB1071); Hof Den Haag 17 april 2008 (ECLI:NL:SGSGR:2008:BC9830); RSJ 30 juni 2009, 05/2597/TB; RSJ 2 februari 2010, 09/2060/TB; HR 19 maart 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL1116; Rb Utrecht 8 april 2011 (ECLI:NL:RBUTR:2011:BQ1668).

woordiging van verdachten met een andere culturele achtergrond in het pro Justitia-onderzoek. Dit draagt bij aan de urgentie om kennis te nemen van de manier waarop etnische en culturele aspecten het pro Justitia-onderzoek kunnen beïnvloeden.

In paragraaf 2.3 stond het rapportageproces centraal, en de betekenis ervan. Het pro Justitia-onderzoek kan de sanctietoemettingsbeslissing van de rechter in belangrijke mate beïnvloeden, zowel wat betreft de sanctiesoort, -duur als het gewenste beveiligingsniveau tijdens de forensische zorg. Dat het advies van de gedragsdeskundige in veel gevallen door de rechter wordt gevolgd verbaast niet, aangezien de rechter in principe niet over de benodigde deskundigheid beschikt om zelfstandig tot een oordeel te komen over een stoornis, en de invloed daarvan op een delict en het (daarmee samenhangende) recidiverisico. De mate van invloed van de gedragskundige rapportage op de beslissing van de rechter onderstreept het belang van een goed pro Justitia-onderzoek. Bij het rapporteren kunnen zich diverse uitdagingen voordoen. Bijvoorbeeld, omdat de rapporteur zich een oordeel moet vormen over de psychische toestand van een verdachte ten tijde van het delict, staat tijdens het onderzoek niet alleen het actuele toestandsbeeld van de verdachte centraal. Om zicht te krijgen op de toestand in het verleden, is hij zowel sterk afhankelijk van (externe, schriftelijke) bronnen, als van informatie verstrekt door de verdachte zelf. De mate waarin de verdachte bereid is (betrouwbare) informatie te verstrekken, is echter (mede) afhankelijk van de gekozen proceshouding.

In paragraaf 2.4 werden de verschillende manieren onderzocht waarop etnische en culturele aspecten invloed kunnen uitoefenen op de manier waarop psychiatrische ziekten worden beleefd, geuit en verklaard; deze invloed bleek diepgaand en divers. Of gesproken kan worden van een psychiatrische ziekte hangt in belangrijke mate af van de context waarbinnen de symptomen worden beoordeeld. Het gegeven dat etnische en culturele aspecten psychopathologie beïnvloeden, is algemeen aanvaard. Belangrijk is dat ieder mens, en daarmee dus ook de gedragsdeskundige, behept is met een ethnocentrische reflex: een vanzelfsprekendheid waarmee eigen culturele normen, waarden en opvattingen worden gehanteerd als maatstaf om anderen te beoordelen. Dit kan leiden tot (onbedoelde en onbewuste) verschillen in een beoordelingsproces. Dit onderstreept het belang van cultuursensitief onderzoek, waarbij de deskundige steeds oog houdt voor zowel de culturele achtergrond van de verdachte als die van zichzelf, met als doel te komen tot goede diagnostiek.

Paragraaf 2.5 liet zien dat het pro Justitia-onderzoek op verschillende manieren gecompliceerd kan worden wanneer bij de verdachte sprake is van een migratieachtergrond. De complicaties kunnen zowel betrekking hebben op relationele onderdelen van het onderzoek als op (delen van) de te beantwoorden onderzoeksvraag pro Justitia. Met relationele onderdelen wordt bedoeld op de communicatie en werk- (of onderzoeks)relatie tussen rapporteur en verdachte. Deze aspecten zijn van groot belang in een gedragskundig onderzoek, temeer omdat de verdachte zelf

een belangrijke bron in het onderzoek is. De kernelementen van het pro Justitia-onderzoek en de daaraan ten grondslag liggende onderzoeksvraag betreffen de diagnostiek (zie ook paragraaf 2.4) en de adviezen met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid en sanctie. Er blijken aan etniciteit gerelateerde verschillen te bestaan in pro Justitia-rapportages ten aanzien van deze kernelementen van het onderzoek. Daarbij is het opvallend dat de adviezen die worden geformuleerd bij verdachten met een migratieachtergrond wat betreft de toerekeningsvatbaarheid vaker lijken te neigen naar uitersten, terwijl verdachten zonder migratieachtergrond vaker op een wat 'genuanceerder' advies kunnen rekenen. Hoewel niet helemaal duidelijk is geworden hoe deze verschillen te verklaren zijn, wordt vermoed dat het verbeteren van de culturele competentie en/of een cultuursensitieve houding van rapporteurs de gevonden verschillen mogelijk verkleint.

Het voorgaande geeft aanleiding om onderzoek te doen naar de wijze waarop rekening wordt gehouden met etnische en culturele aspecten in pro Justitia-onderzoek. Dit onderzoek wordt besproken in hoofdstuk 3.

3.1

INLEIDING

In het vorige hoofdstuk is besproken dat etnische en culturele aspecten het pro Justitia-onderzoek in belangrijke mate (kunnen) beïnvloeden. In dit hoofdstuk wordt door middel van een dossierstudie naar 73 rapportages pro Justitia onderzocht of en, zo ja, op welke manier in pro Justitia rapportages aan deze aspecten aandacht wordt besteed. Het doel van deze voornamelijk kwalitatieve analyse is niet alleen om inzichtelijk te krijgen in hoeverre rapporteurs in algemene zin oog hebben voor de culturele achtergrond van de verdachte, maar ook in hoeverre zij de betreffende (mogelijk) relevante informatie meewegen bij de beantwoording van de onderzoeksvragen die centraal staan in het pro Justitia-rapport. Hierdoor draagt de uitkomst van deze analyse bij aan de beantwoording van een belangrijk deel van de in dit promotieonderzoek centraal staande onderzoeksvraag, namelijk die naar de plaats en betekenis van etnische en culturele aspecten binnen het pro Justitia-onderzoek.

Dit hoofdstuk begint met een beschrijving van de opzet van het dossieronderzoek (paragraaf 3.2), gevolgd door een algemene beschrijving van de onderzoeksgroep in het dossieronderzoek (paragraaf 3.3). Vervolgens zijn de te bespreken onderwerpen onderverdeeld naar een kwantitatieve (paragraaf 3.4) en een kwalitatieve analyse (paragraaf 3.5). In paragraaf 3.6 wordt nagegaan in hoeverre het advies in de bestudeerde rapportages door de rechter is gevolgd. Tevens wordt gekeken in hoeverre etnische en culturele aspecten, die deel uitmaken van de overwegingen van de rapporteur in het kader van de standaardvraagstelling pro Justitia, een rol spelen in de uitspraak van de rechter. In paragraaf 3.7 volgen een samenvatting en conclusie.

3.2

OPZET VAN HET DOSSIERONDERZOEK

Het dossieronderzoek ziet op rapportages pro Justitia in 73 zaken. Omdat bij het merendeel van de rapportages die ten behoeve van deze studie zijn onderzocht sprake was van een dubbel- of triple-onderzoek, gaat het om een totaal van 131

psychiatrische en psychologische rapporten.¹ De scorelijst die daarbij is gebruikt, bestaat deels uit een open antwoordmodel en deels uit een gesloten antwoordmodel.²

De antwoorden op de open vragen in de scorelijsten zijn gekoppeld aan (geanonimiseerde) codes voor rapportages en rapporteurs. Vervolgens is deze informatie opgedeeld in kleinere segmenten, gerangschikt naar de volgende vragen:

1. is vanwege een migratieachtergrond bij verdachte of om een andere reden sprake van etnische en/of culturele relevantie in het pro Justitia-onderzoek?
2. Is de etnische en/of culturele achtergrond in de rapportage gethematiseerd en, zo ja, hoe en in welke onderdelen van de rapportage?
3. Worden relevante opmerkingen gemaakt over communicatie met de verdachte en, zo ja, wat wordt opgemerkt?
4. Wordt rekenschap gegeven van culturele factoren bij het beantwoorden van de onderzoeksvragen pro Justitia?
5. Hebben zich bijzonderheden voorgedaan in het pro Justitia-onderzoek, bijvoorbeeld doordat gebruik is gemaakt van tolkenbijstand of doordat een cultureel deskundige is ingeschakeld?

Vervolgens is deze informatie waar mogelijk gescoord voor verwerking in SPSS met als doel een schematische weergave van de verzamelde gegevens. Zo is bijvoorbeeld inzichtelijk geworden in hoeveel rapportages culturele overwegingen een rol hebben gespeeld bij het beantwoorden van de onderzoeksvraag pro Justitia en/of in andere delen van het onderzoek. De informatie die niet geschikt was voor scoring, zoals het antwoord op de vraag op welke manier etnische en/of culturele aspecten zijn beschreven in een biografische anamnese, is vervolgens gecodeerd en geherstructureerd, om zo de informatie over de verschillende onderwerpen te clusteren. Deze analyse is verwerkt in paragraaf 3.5.

De scores uit de gesloten antwoordmodellen zijn – gekoppeld aan (geanonimiseerde) codes voor rapportages en rapporteurs – verwerkt voor analyse in SPSS. Daaraan liggen twee doelen ten grondslag. Ten eerste heeft dit het doel om de gegevens van de onderzoeksgroep en de inhoud van de rapportages schematisch weer te geven met het oog op mogelijke verschillen. Ten tweede is het doel om een aantal statistische analyses uit te voeren. Deze analyses hadden een exploratief karakter – bestaan er verschillen in de rapportages waarin een verdachte al dan niet een migratieachtergrond had – en werden niet uitgevoerd met het doel

-
1. Zoals eerder besproken in paragraaf 2.3.5 zijn er verschillende varianten van de rapportages: enkelvoudige, dubbel- en triplerapportages. Hierdoor is het totaal aantal opgemaakte rapporten hoger (namelijk 131) dan het aantal casus waarin gerapporteerd is (73).
  2. Zoals ook besproken in paragraaf 1.4.3 zijn de scorelijsten eerst onafhankelijk van elkaar ingevuld en daarna door de hoofdonderzoeker samengevoegd. Bij afwijkende resultaten is in overleg tot overeenstemming gekomen. Zie voor de scorelijst de bijlage bij dit proefschrift en voor een bespreking van de totstandkoming daarvan paragraaf 1.4.5.

bepaalde hypothesen te toetsen. Er zijn, zoals aangegeven, vier onderwerpen gekozen die statistisch zijn geanalyseerd, namelijk:

1. verschillen in de werkrelatie tussen psychiaters en psychologen enerzijds, en verdachten met en zonder een migratieachtergrond anderzijds;
2. diagnostiek en prevalentie van stoornissen;
3. de mate waarin het tenlastegelegde delict is toegerekend en
4. de sanctie-adviezen.

Deze vier onderwerpen zijn geselecteerd omdat zij volgen uit de vraagstelling van dit onderzoek en de bestudeerde literatuur. Met een Pearson's Chi-kwadraattoets is onderzocht of tussen verschillende categorische variabelen een statistisch significant verband is gezien. Met deze toets worden de frequenties in bepaalde categorieën vergeleken met de frequenties die je op basis van toeval in diezelfde categorieën zou kunnen verwachten.³ Deze analyse is verwerkt in paragraaf 3.4.

3.3 GEGEVENS ONDERZOEKSGROEP

In de aselechte steekproef zijn aanvankelijk 88 (enkel, dubbel, triple en klinische) rapportages over 88 verschillende volwassen verdachten gevraagd aan het NIFP. De rapportages zijn door het NIFP *random* geselecteerd uit het totale aantal rapportages dat is opgemaakt in het jaar 2016. Bij het selecteren van de rapportages heeft het NIFP daarbij op verzoek van de onderzoeker wel rekening gehouden met een aantal selectiecriteria, namelijk:

1. een afbakening in tijd (namelijk het jaar 2016);
2. een evenredige verdeling van het soort rapportage (enkelvoudig, dubbel, triple en klinisch);
3. een zo groot mogelijke verscheidenheid van rapporterende psychiaters en psychologen, waarbij
4. rekening is gehouden met een zo groot mogelijke spreiding naar arrondissementen.

Van deze 88 rapportages waren vijftien rapporten aan te merken als 'weigerrapport', hetgeen wil zeggen dat in het geheel geen pro Justitia-onderzoek is uitgevoerd en/of rapportage is opgemaakt. Deze vijftien rapportages worden in de verdere analyse buiten beschouwing gelaten aangezien zij voor dit onderzoek niet informatief zijn. Naast deze weigerrapportages is in tien andere gevallen sprake van een situatie waarin de verdachte weigerde aan het onderzoek mee te werken, maar bij wie desondanks een rapportage tot stand is gekomen. Deze groep is daarom niet gecategoriseerd als 'weigeraar' en wel in de onderzoeksresultaten meegenomen.

---

3. Field 2009, p. 166 e.v.

Aan de selectie is uiteindelijk één rapportage toegevoegd, namelijk een aanvullend onderzoek dat hoort bij een van de rapportages uit de *random* steekproef. Deze rapportage wordt samen met het aanvullend onderzoek als één pro Justitia-rapport beschouwd. In totaal omvat de *random* steekproef dus een verzameling van $(88-15=)$ 73 pro Justitia-rapportages.

De 73 rapportages werden geschreven door 117 rapporteurs, onder wie 61 psychiaters en 56 psychologen. Er zijn meer rapporteurs dan verdachten doordat dubbel- en triplerapportages door twee rapporteurs worden opgesteld. De rapportages zijn opgemaakt over 73 verschillende verdachten. Verreweg de meeste verdachten zijn man (zie tabel 3.1). Bij rapporteurs is de man-vrouw-verhouding meer in evenwicht. In tabel 3.1 is de gemiddelde leeftijd van de rapporteurs en van de verdachten weergegeven van wie het geboortjaar bekend is. Voor de rapporteurs geldt dat deze cijfers niet compleet zijn omdat het NIFP niet in alle gevallen over deze gegevens bleek te beschikken. De leeftijd is gebaseerd op de verhouding tussen het geboortjaar en het jaar waarin het dossieronderzoek heeft plaatsgevonden, namelijk het jaar 2016. Van de 61 psychiaters is in één geval het geslacht onbekend gebleven, net als bij twee van de 56 psychologen.

In tabel 3.1 is een overzicht gegeven van de demografische gegevens van rapporterende psychiaters en psychologen, en de verdachten, namelijk over de gemiddelde leeftijd in het peiljaar 2016, het geboorteland en de migratieachtergrond. Bij een relatief grote groep verdachten die onderworpen is aan pro Justitia-onderzoek, is sprake van een ander geboorteland. Bij de rapporteurs pro Justitia is dit in mindere mate het geval, al geldt ook hier dat de cijfers niet compleet zijn aangezien het NIFP niet altijd over deze gegevens beschikte. Op basis van het literatuuronderzoek (hoofdstuk 2) is het de verwachting dat bij verdachten met een ander geboorteland en/of een migratieachtergrond etnische en culturele aspecten gedurende een gedragsdeskundig onderzoek in meer of mindere mate een rol kunnen spelen. Rekening houdend met het geboorteland kunnen etnische en culturele aspecten (in ieder geval) in $(3+19=)$ 22 van de 73 (30,1 procent) rapportages een rol spelen. Datzelfde geldt voor $(24+5=)$ 29 van de 73 (39,8 procent) rapportages waarin het gaat om verdachten met migratieachtergrond. In 23 van de 73 (31,5 procent) van de gevallen is het geboorteland van (één van de) ouders van de verdachte onbekend gebleven, hetgeen meebrengt dat het aantal personen met een migratieachtergrond mogelijk hoger ligt. Voor de rapporteurs geldt dat het geboorteland van de ouders onbekend is gebleven, waardoor ten aanzien van deze groep gegevens over de migratieachtergrond ontbreken.

Tabel 3.1 Demografische gegevens rapporteurs en verdachten

	Psychiaters (n = 61)	Psychologen (n = 56)	Verdachten (n = 73)
Gemiddelde leeftijd (in 2016)	52	48	36
Onbekend	20 (32,8%)	9 (16,1%)	-
Man	37 (60,7%)	20 (35,7%)	65 (89%)
Vrouw	23 (37,7%)	34 (60,7%)	8 (11%)
Onbekend	1 (1,6%)	2 (3,6%)	-
Geboorteland Nederland	31 (50,8%)	32 (57,1%)	51 (69,9%)
Geboorteland westers	2 (3,3%)	1 (1,8%)	3 (4,1%)
Geboorteland niet-westers	3 (4,9%)	1 (1,8%)	19 (26%)
Onbekend	25 (41%)	22 (39,3%)	-
Geen migratieachtergrond	-	-	21 (28,8%)
Achtergrond westers	-	-	5 (6,9%)
Achtergrond niet-westers	-	-	24 (32,9%)
Onbekend	-	-	23 (31,5%)

Zoals gezegd, ontbreken in 23 gevallen gegevens over de migratieachtergrond van de verdachte. Toch wordt in dit onderzoek steeds onderscheid gemaakt naar migratieachtergrond en niet naar geboorteland, ondanks dat het overzicht van de gegevens van verdachten naar geboorteland op het eerste gezicht completer lijkt. De gegevens over het geboorteland zijn in het kader van dit onderzoek echter onvoldoende specifiek. In dat geval blijven namelijk verdachten met een tweede generatie migratieverleden buiten beschouwing, terwijl met migratie samenhangende problematiek ook in deze generatie kan bestaan, zoals acculturatieproblematiek. De definitieve steekproef bestaat daarom uit 73 verdachten over wie 131 rapporten werden opgemaakt en onder wie ten minste 29 verdachten met een migratieachtergrond. Sprake is van 61 psychiatrische en 70 psychologische rapporten.

In tabel 3.2 is een overzicht opgenomen van de ten laste gelegde indexdelicten,⁴ waarbij een onderscheid is gemaakt naar de groep verdachten zonder en met een (westerse en niet-westerse) migratieachtergrond. Besloten is om de groep verdachten met een niet-westerse migratieachtergrond samen te voegen met de groep verdachten met een westerse migratieachtergrond. Hoewel het spijtig is dat daardoor niet gekeken kan worden naar verschillen tussen verdachten met een westerse en een niet-westerse migratieachtergrond, is deze laatste groep met vijf verdachten te klein om betrouwbare analyses op te kunnen doen.⁵

4. Indien meerdere delicten ten laste zijn gelegd, betreft dit het meest centraal staande delict.

5. Datzelfde geldt voor het opsplitsen van de groepen naar migratiegeneratie; ook daarvoor zijn de groepen te klein met het oog op betrouwbare analyses.

Daarnaast is een onderscheid gemaakt naar delictscategorieën, namelijk zeden-delicten, levensdelicten, geweldsdelicten⁶, brandstichting en vermogensdelicten. In een grote meerderheid van de gevallen betrof het ten laste gelegde indexdelict een geweldsmisdrijf, waarvan een deel tegen het leven gericht en een deel niet tegen het leven gericht. Dit geldt zowel voor de groep verdachten met als zonder een migratieachtergrond, zie tabel 3.2. In geen van de gevallen was sprake van een verdenking van een cultureel delict, zoals eerwraak. In tabel 3.2 is ook een overzicht gegeven van bepaalde slachtoffergegevens. Ten aanzien van de slachtoffers van de ten laste gelegde delicten in de onderzochte rapportages pro Justitia, is de verdeling binnen de verschillende groepen niet geheel in evenwicht. Waar binnen de groep rapportages over verdachten zonder migratieachtergrond een ongeveer evenredige verdeling bestaat tussen slachtoffers binnen en buiten de huiselijke kring, is binnen de groep rapportages over verdachten met een migratieachtergrond in 82,8 procent van de 29 gevallen sprake van een slachtoffer buiten de huiselijke kring.

Tabel 3.2 Ten laste gelegd indexdelict en gegevens van de slachtoffers

	Geen migratieachter- grond (n = 21)	Migratieachtergrond Westers/niet-westers (n = 29)	Migratieachtergrond Onbekend (n = 23)
Zeden	2 (9,5%)	1 (3,4%)	4 (17,4%)
Geweld (levensdelict)	9 (42,9%)	13 (44,8%)	7 (30,4%)
Geweld (overig)	7 (33,3%)	12 (41,4%)	9 (39,1 %)
Brandstichting	3 (14,3%)	1 (3,4%)	2 (8,7%)
Vermogensdelict	-	2 (6,9%)	1 (4,3%)
Slachtoffer binnen hui- selijke kring	11 (52,4%)	5 (17,2%)	9 (39,1%)
Slachtoffer buiten hui- selijke kring	10 (47,6%)	24 (82,8%)	14 (60,9%)

3.4 KWANTITATIEVE ANALYSES

3.4.1 Inleiding

Om aan een migratieachtergrond gerelateerde verschillen in pro Justitia-rapportages te onderzoeken, werden vier statistische analyses uitgevoerd, namelijk ten aanzien van 1) de werkrelatie tussen de rapporteur(s) en de verdachte (paragraaf 3.4.2); 2) de prevalentie van stoornissen (paragraaf 3.4.3); 3) de mate waarin wordt geadviseerd het tenlastegelegde al dan niet toe te rekenen (paragraaf 3.4.4) en 4) de

6. Geen levens- en geen zedendelicten.

sanctie-adviezen (paragraaf 3.4.5). De resultaten hiervan worden in deze paragraaf besproken.

3.4.2 *De werkrelatie tussen rapporteur(s) en verdachte*

Kortmann noemt een goede werkrelatie de basisvoorwaarde voor elke geneeskundige beoordeling, diagnose of interventie.⁷ Het aangaan van een werkrelatie kan echter, zoals in het vorige hoofdstuk is besproken, bemoeilijkt worden door een culturele afstand tussen onderzoeker en verdachte.⁸ Dit gaf aanleiding om te inventariseren of aan een migratieachtergrond gerelateerde verschillen te ontdekken zijn in de werkrelatie tussen verdachte en rapporteur in volwassenenrapportages. In het empirische deel van deze studie is in dit kader een aantal aspecten in kaart gebracht, namelijk de mate waarin sprake is van contactgroei (paragraaf 3.4.2.1) en de mate waarin door de verdachte medewerking werd verleend aan het onderzoek (paragraaf 3.4.2.2). Geanalyseerd is vervolgens of aan de migratieachtergrond van de verdachte gerelateerde verschillen bestaan ten aanzien van de kwaliteit van de werkrelatie naar beoordelingen van de rapporteurs (paragraaf 3.4.2.3). De schematische weergave van gegevens is steeds uitgesplitst naar psychiaters en psychologen. In geval van dubbel- of triple-onderzoek, voeren zij allebei immers een eigen gedragsdeskundig onderzoek uit.

3.4.2.1 *Contactgroei*

Bij het scoren van de rapportages is steeds geïnventariseerd of sprake was van contactgroei. Daarvan was sprake indien de rapporteur dit zelf als zodanig beschreef in de rapportage (categorieën: ja, nee of onbekend). Indien de rapporteur dit niet had beschreven, is dit gescoord als 'onbekend'. In tabel 3.3 is schematisch weergegeven hoe vaak rapporteurs spraken van contactgroei, verdeeld naar verdachten met en zonder migratieachtergrond en verdachten waarbij de achtergrond onbekend is gebleven.

Uit de tabel kan worden afgeleid dat psychiaters bij verdachten zonder migratieachtergrond in negen van de 21 gevallen (42,9 procent) rapporteerden dat sprake is van contactgroei. Bij verdachten met migratieachtergrond was dat het geval in zes van de 22 gevallen (27,3 procent). Voor psychologen gold hetzelfde in respectievelijk acht van de 21 (28,1 procent) en elf van de 29 gevallen (37,9 procent).⁹

7. Zie ook Kortmann 2010, p. 50 e.v.; Kortmann 2016, p. 71 e.v.

8. Zie paragraaf 2.5.2.2 (werkrelatie).

9. Omdat geen sprake is van (grote) verschillen is de mate van contactgroei – als onderdeel van de werkrelatie tussen rapporteur en verdachte – niet statistisch getoetst.

Tabel 3.3   Contactgroei naar migratieachtergrond verdachten

		Contactgroei	Geen contact- groei	Onbekend
Psychiater (n = 61)	Verdachten zonder migratieachter- grond (n = 21)	9 (42,9%)	5 (23,8%)	7 (33,3)
	Verdachten met migratieachtergrond (n = 22)	6 (27,3%)	8 (36,4%)	8 (36,4%)
	Migratieachtergrond onbekend (n = 18)	6 (33,3%)	6 (33,3%)	6 (33,3%)
Psycholoog (n = 70)	Verdachten zonder migratieachter- grond (n = 21)	8 (28,1%)	5 (23,8%)	8 (38,1%)
	Verdachten met migratieachtergrond (n = 29)	11 (37,9%)	9 (31%)	9 (31%)
	Migratieachtergrond onbekend (n = 20)	4 (20%)	9 (45%)	7 (35%)

3.4.2.2 Medewerking aan het onderzoek

In het empirische deel van deze studie is nagegaan in hoeverre de verdachte heeft meegewerkt aan het onderzoek en of de houding van de verdachte gedurende het onderzoek is veranderd. De onderzoeksresultaten zijn weergegeven in de tabellen 3.4 en 3.5. Het gaat hier om rapportages waarbij enige mate van contact is geweest tussen rapporteur en verdachte en waarbij een rapportage pro Justitia is opgesteld (rapporten waarbij er in het geheel geen onderzoekscontact is geweest, zijn zoals gezegd buiten beschouwing gelaten, de zogenoemde weigerrapportages).

Met betrekking tot de medewerking aan het onderzoek zijn tijdens het scoren van de rapportages drie categorieën onderscheiden:

1. verdachte werkt volledig mee aan het onderzoek, of ten minste aan bijna alle onderdelen van het onderzoek (categorie 'volledig');
2. verdachte werkt mee aan sommige, maar niet aan bijna alle delen het onderzoek (categorie 'gedeeltelijk'); er is bijvoorbeeld sprake van een weigering mee te werken aan de afname van psychologisch testmateriaal, terwijl aan alle andere onderdelen van het onderzoek wel medewerking wordt verleend); en
3. verdachte werkt aan bijna geen enkel onderdeel van het onderzoek mee (categorie 'nauwelijks'), zie voor dit alles tabel 3.4.

Tabel 3.4   **De mate van medewerking**

		Volledig	Gedeeltelijk	Nauwelijks
Psychiater (n = 61)	Verdachten zonder migratieachtergrond (n = 21)	16 (76,2%)	2 (9,5%)	3 (14,3%)
	Verdachten met migratieachtergrond (n = 22)	9 (40,9%)	6 (27,3%)	7 (31,8%)
	Migratieachtergrond onbekend (n = 18)	12 (66,7%)	3 (16,7%)	3 (16,7%)
Psycholoog (n = 70)	Verdachten zonder migratieachtergrond (n = 21)	16 (76,2%)	2 (9,5%)	3 (14,3%)
	Verdachten met migratieachtergrond (n = 29)	15 (51,7%)	7 (24,1%)	7 (24,1%)
	Migratieachtergrond onbekend (n = 20)	13 (65%)	3 (15%)	4 (20%)

Zowel voor psychiatrische als psychologische onderzoeken gold dat verdachten zonder een migratieachtergrond in zestien van de 21 gevallen (76,2 procent) volledig meewerkten aan het onderzoek, terwijl in drie van die gevallen (14,3 procent) nauwelijks medewerking werd verleend. Tegelijkertijd werkten verdachten met een migratieachtergrond bij psychiaters in negen van de 22 (40,9 procent) en bij psychologen in vijftien van de 29 gevallen (51,7 procent) volledig mee aan het onderzoek. Diezelfde groep werkte bij psychiaters in zeven van de 22 gevallen (31,8 procent) en bij psychologen in zeven van de 29 gevallen (24,1 procent) nauwelijks mee aan het onderzoek.¹⁰

Daarnaast is gekeken of de verdachte gedurende het onderzoek volhardend is in de houding die bij aanvang van het onderzoek is aangenomen: zie tabel 3.5. Daarbij zijn eveneens drie categorieën onderscheiden:

1. verdachte heeft bij aanvang een weigerachtige positie, maar werkt uiteindelijk toch (gedeeltelijk) mee aan het onderzoek (categorie 'toch meewerken');
2. verdachte werkt bij aanvang van het onderzoek mee, maar stelt zich uiteindelijk (voornamelijk) weigerachtig op (categorie 'toch weigeren') en
3. de houding van de verdachte is gedurende het pro Justitia-onderzoek (grotendeels) onveranderd.

10. Omdat geen sprake is van (grote) verschillen is de mate van medewerking – als onderdeel van de werkrelatie tussen rapporteur en verdachte – niet statistisch getoetst.

Tabel 3.5 De mate van medewerking en persistering daarin

		Toch mee- werken	Toch weige- ren	Onveranderd
Psychiater (n = 61)	Verdachten zonder migratieachtergrond (n = 21)	1 (4,8%)	-	20 (95,2%)
	Verdachten met migratieachtergrond (n = 22)	4 (18,2%)	2 (9,1%)	16 (72,7%)
	Migratieachtergrond onbekend (n = 18)	1 (5,6%)	2 (11,1%)	15 (83,3%)
Psycholoog (n = 70)	Verdachten zonder migratieachtergrond (n = 21)	2 (9,5%)	1 (4,8%)	18 (85,7%)
	Verdachten met migratieachtergrond (n = 29)	1 (3,4%)	-	28 (96,6%)
	Migratieachtergrond onbekend (n = 20)	1 (5%)	3 (15%)	16 (80%)

Van de verdachten die medewerking grotendeels weigerden, persisteerde bijna iedereen daarin. Daarbij bestaan nauwelijks tot geen verschillen naar migratieachtergrond of psychiatrisch of psychologisch onderzoek. Ook is geïnventariseerd of en in hoeverre door de rapporteur pogingen zijn ondernomen om alsnog medewerking te verkrijgen. Uit de rapportages kan worden opgemaakt dat de mate waarin de rapporteur probeerde de verdachte (alsnog) tot medewerking te bewegen, samenhang met het soort rapportage en de omgeving waarin het onderzoek werd uitgevoerd: in een klinische omgeving zoals in het PBC was de rapporteur daarin volhardend, wat betekent dat de rapporteur de verdachte wekelijks een bezoek bracht en probeerde om in gesprek te komen. Bij ambulant onderzoek zijn de mogelijkheden van de rapporteur om de verdachte te motiveren tot deelname aan het onderzoek (vanzelfsprekend) beperkter, zo bleek uit de rapportages die in het kader van deze studie bestudeerd zijn.

3.4.2.3 Werkrelatie

Gekeken is ook naar hoe de rapporteur de werkrelatie met betrokkene in de rapportage duidt. Daarbij is een onderscheid gemaakt tussen 1) (voornamelijk) goed, 2) gemiddeld, en 3) (voornamelijk) slecht. De werkrelatie is als (voornamelijk) goed bestempeld indien sprake is van een blijkbaar constructieve onderzoeksrelatie tussen de rapporteur en de verdachte, waarbij de rapporteur geen problemen beschreef in het contact. De werkrelatie is als slecht bestempeld indien van een onderzoeksrelatie niet of nauwelijks sprake was en de rapporteur grote problemen beschreef in het contact. Een werkrelatie is als gemiddeld bestempeld wanneer sprake was van een onderzoeksrelatie die niet als goed of slecht kon worden aangemerkt. Gezien de kleine aantallen is het van belang voorzichtig te zijn met inter-

preteren van de percentages, maar uit tabel 3.6 lijkt te kunnen worden opgemaakt dat psychiaters vaker rapporteerden dat de werkrelatie met verdachten met een migratieachtergrond overwegend slecht (in acht van 22 gevallen; 36,4 procent) dan goed was (in drie van de 22 gevallen; 13,6 procent). Tegelijkertijd rapporteerden psychologen vaker dat de werkrelatie met verdachten zonder migratieachtergrond overwegend slecht (in zes van de 21 gevallen; 28,6 procent) dan goed was (in drie van de 21 gevallen; 14,3 procent). Met een tweezijdige toets is getoetst wat de verdeling is ten opzichte van de verdeling in de totale groep. De toets laat zien dat met betrekking tot de werkrelatie ten aanzien van verdachten zonder migratieachtergrond ($\chi^2(2) = .90$ $p > .64$ tweezijdig) en met migratieachtergrond ($\chi^2(2) = 1.87$, $p > .39$ tweezijdig) geen significant verschil bestaat tussen psychiatrische en psychologische onderzoeken.¹¹

Tabel 3.6 Werkrelatie naar migratieachtergrond verdachten

		Voornamelijk goed	Gemiddeld	Voornamelijk slecht
Rapportages totaal (<i>n</i> = 131)	Psychiater (<i>n</i> = 61)	10 (16,4%)	35 (57,4%)	16 (26,2%)
	Psycholoog (<i>n</i> = 70)	13 (18,6%)	43 (57,4%)	14 (20%)
	Totaal (<i>n</i> = 131)	23 (16,6%)	78 (59,5%)	30 (22,9%)
Migratieachtergrond onbekend (<i>n</i> = 38)	Psychiater (<i>n</i> = 43)	2 (11,1%)	12 (66,7%)	4 (22,2%)
	Psycholoog (<i>n</i> = 49)	3 (15%)	15 (75%)	2 (10%)
	Totaal (<i>n</i> = 38)	5 (13,2%)	27 (71,1%)	6 (15,8%)
Geen migratieachter- grond (<i>n</i> = 42)	Psychiater (<i>n</i> = 21)	5 (23,8%)	12 (57,1%)	4 (19%)
	Psycholoog (<i>n</i> = 21)	3 (14,3%)	12 (57,1%)	6 (28,6%)
	Totaal (<i>n</i> = 42)	8 (19%)	24 (57,1%)	10 (23,8%)
Migratieachtergrond westers/niet-westers (<i>n</i> = 51)	Psychiater (<i>n</i> = 22)	3 (13,6%)	11 (50%)	8 (36,4%)
	Psycholoog (<i>n</i> = 29)	7 (24,1%)	16 (55,2%)	6 (20,7%)
	Totaal (<i>n</i> = 51)	10 (19,6%)	27 (52,9%)	14 (27,5%)

3.4.3 *Diagnostiek en prevalentie van stoornissen*

Tabel 3.7 laat zien dat in de groepen verdachten met en zonder een migratieachtergrond in 23 van de 29 gevallen (79,3 procent) respectievelijk zestien van de 21 gevallen (76,2 procent) een diagnose werd gesteld. In de tabel is ook weergegeven hoe vaak een bepaalde stoornis werd vastgesteld ten opzichte van het totaal aan gediagnosticeerde stoornissen in diezelfde groep.

11. In dit geval is het mogelijk geweest om bij psychiaters en psychologen afzonderlijk te toetsen. Bij de aspecten die betrekking hebben op het advies aan de rechter is dit niet mogelijk geweest, aangezien in principe één gezamenlijk advies aan de rechter wordt geformuleerd.

Het valt op dat bij de verdachten met een migratieachtergrond in vier van de 23 gevallen (17,4 procent) zwakbegaafdheid werd gemeten en in vijf van hetzelfde aantal gevallen (21,7 procent) een verstandelijke beperking werd vastgesteld. Met andere woorden, in de groep verdachten met een migratieachtergrond werd in 39,1 procent van de 23 gevallen waarin een diagnose werd vastgesteld, een IQ lager dan 85 gemeten. In de groep verdachten zonder een migratieachtergrond was dit het geval in twee van de zestien gevallen (12,5 procent) waarin een diagnose werd vastgesteld. Er is echter geen sprake van een statistisch significant verschil ($\chi^2 (1) = 3.31$ $p > .07$ tweezijdig). Met de nodige voorzichtigheid kan geconcludeerd worden dat bij verdachten met een migratieachtergrond vaker een laag IQ werd vastgesteld dan bij verdachten zonder een migratieachtergrond, althans in deze steekproef. Omdat geen sprake is van een statistisch significant verschil en gezien de beperkte omvang van de verzamelde data, kunnen hieraan op basis van deze resultaten echter geen conclusies worden verbonden.

Tot slot, acculturatieproblematiek is alleen vastgesteld in rapportages over verdachten met een migratieachtergrond, namelijk in drie van de 23 gevallen (13 procent). Het gaat daarbij alleen om die gevallen waarin acculturatieproblematiek werd gediagnosticeerd. Daaronder zijn dus niet gerekend de gevallen waarin de rapporteur spreekt van acculturatieproblematiek, maar niet tot een diagnose komt. Zie nader paragraaf 3.5.5.1.

Tabel 3.7 Diagnostiek en prevalentie van stoornissen (DSM-IV)

	Geen migratieachtergrond (n = 21)	Migratieachtergrond (niet-)westers (n = 29)	Migratieachtergrond onbekend (n = 23)
Diagnose	16 (76,2%)	23 (79,3%)	17 (73,9%)
Geen diagnose	5 (23,8%)	6 (20,7%)	6 (26,1%)
	Geen migratieachtergrond en diagnose (n = 16)¹	Migratieachtergrond (niet-)westers en diagnose (n = 23)	Migratieachtergrond onbekend en diagnose (n = 17)
Psychotische stoornis	2 (12,5%)	4 (17,4%)	6 (35,3%)
Depressie	1 (6,3%)	2 (8,7%)	2 (11,8%)
Bipolair	-	-	-
Alcoholafh/misbr	5 (31,3%)	11 (47,8%)	6 (35,3%)
Middelenafh/misbr	7 (43,8%)	11 (47,8%)	8 (47,1%)
Paranoïde	-	-	-
Schizoïde	-	-	-
Schizotypisch	-	-	-
Borderline	3 (18,8%)	-	1 (5,9%)
Antisociaal	2 (12,5%)	3 (13%)	1 (5,9%)
Narcistische	3 (18,8%)	3 (13%)	-

	Geen migratieachtergrond (n = 21)	Migratieachtergrond (niet-)westers (n = 29)	Migratieachtergrond onbekend (n = 23)
Histrionisch	-	-	-
Afhankelijke	1 (6,3%)	-	-
Ontwijkend	-	-	-
Obsessief-compulsief	-	-	-
NAO	5 (31,3%)	1 (4,3%)	2 (11,8%)
Zwakbegaafd (70 tot 85)	2 (12,5%)	4 (17,4%)	4 (23,5%)
Verstandelijk bep (<70)	-	5 (21,7%)	-
Autisme spectrum	1 (6,3%)	-	-
Asperger	1 (6,3%)	-	-
ADHD	2 (12,5%)	2 (8,7%)	2 (11,8%)
Psycho-organisch	-	-	-
Hersentrauma	1 (6,3%)	-	-
Cognitief NAO	2 (12,5%)	1 (4,3%)	-
Hersentumoren	-	-	-
CVA	-	-	-
NAH	-	1 (4,3%)	-
PTSS	1 (6,3%)	2 (8,7%)	1 (5,9%)
Angststoornis overig	1 (6,3%)	-	-
Seksueel	2 (12,5%)	1 (4,3%)	-
Dissociatief	-	-	-
Impulscontrole	1 (6,3%)	-	-
Pathologisch gokken	1 (6,3%)	2 (8,7%)	1 (5,9%)
Aanpassingsstoornis	2 (12,5%)	1 (4,3%)	-
Slaapstoornis	1 (6,3%)	-	-
Acute stressstoornis	1 (6,3%)	1 (4,3%)	-
Acculturatieproblematiek	-	3 (13%)	-
Ontwikkelingsst NAO	-	-	1 (5,9%)

¹ Percentages zijn vanwege comorbiditeit niet cumulatief, maar een weergave van het percentage van de gevallen waarin een diagnose is gesteld en een specifieke stoornis is gediagnosticeerd.

3.4.4 *Mate van toerekenen*

Uit tabel 3.8 blijkt dat rapporteurs bij verdachten met een migratieachtergrond in elf van de 29 gevallen (37,9 procent) niet tot een advies zijn gekomen over de mate waarin het tenlastegelegde delict aan de verdachte kan worden toegerekend. Bij verdachten zonder een migratieachtergrond was dit in drie van de 21 gevallen (14,3 procent) zo. De rapporteur kwam – met andere woorden – in een groot deel van de 21 gevallen (85,6 procent) tot een advies, tegenover 62,1 procent van de gevallen waarin gerapporteerd werd over een verdachte met een migratieachter-

grond. Een tweezijdige toets levert echter geen statistisch significant verschil op ($\chi^2(1) = 3,38$ $p = > .07$ tweezijdig). De mate waarin het gedrag al dan niet werd toegerekend, kan niet statistisch worden getoetst omdat de groepen daarvoor te klein zijn.

Tabel 3.8   **Mate van toerekenen**

	Geen migratieachtergrond (n = 21)	Migratieachtergrond (niet-)westers (n = 29)	Migratieachtergrond onbekend (n = 23)
Geen advies	3 (14,3%)	11 (37,9%)	8 (34,8%)
Wel advies	18 (85,7%)	18 (62,1%)	15 (65,2%)
Toerekeningsvatbaar	2 (9,5%)	2 (6,9%)	1 (4,3%)
Verminderd	14 (66,7%)	13 (44,8%)	10 (43,5%)
Ontoerekeningsvatbaar	2 (9,5%)	2 (6,9%)	4 (17,4%)
Geen advies	3 (14,3%)	11 (37,9%)	8 (34,8%)

3.4.5   *Sanctie-adviezen*

In tabel 3.9 valt met betrekking tot de sanctie-adviezen een verschil op aangaande de mate waarin gekomen werd tot een advies en ten aanzien van het maatregeladvies. Rapporteurs kwamen minder vaak tot een advies over de sanctie bij verdachten met een migratieachtergrond (tien van de 29 gevallen; 34,5 procent) dan zonder een migratieachtergrond (drie van de 31 gevallen; 14,4 procent). Het soort sanctie dat werd geadviseerd bij verdachten met en zonder migratieachtergrond is significant verschillend ($\chi^2(2) = 8,797$, $p = .01$ tweezijdig). Verdachten zonder een migratieachtergrond kregen vaker een maatregel geadviseerd, namelijk in twaalf van de 21 gevallen (57,1 procent). Bij verdachten met een migratieachtergrond werd beduidend minder vaak een maatregel geadviseerd, namelijk in vijf van de 29 gevallen (17,2 procent).

Het verschil tussen geadviseerde straffen en maatregelen komt vooral tot uitdrukking in de verhouding tussen enerzijds de adviezen tot het opleggen van een tbs met voorwaarden (maatregeladvies) en anderzijds de adviezen tot het ondergaan van een behandeling als bijzondere voorwaarde bij een voorwaardelijke veroordeling (strafadvies). Een tbs met voorwaarden werd niet geadviseerd bij verdachten met een migratieachtergrond. Bij verdachten zonder een migratieachtergrond werd een tbs met voorwaarden in acht van de 21 gevallen (38,1 procent) geadviseerd. Tegelijkertijd werd een ambulante of klinische behandeling in het kader van een bijzondere voorwaarde in het kader van de tenuitvoerlegging van een straf(deel) in drie van de 21 rapportages (14,3 procent) over verdachten zonder een migratieachtergrond geadviseerd, tegenover twaalf van de 29 rapportages (41,3 procent) over verdachten met een migratieachtergrond.

Tabel 3.9   **Sanctie-advies en soort sanctie**

	Geen migratie- achtergrond (n = 21)	Migratieachtergrond (niet-)westers (n = 29)	Migratieachter- grond onbekend (n = 23)
Geen advies	3 (14,3%)	10 (34,5%)	10 (43,5%)
Straf	6 (28,6%)	14 (48,3%)	8 (34,8%)
Maatregel	12 (57,1%)	5 (17,2%)	5 (21,7%)
Geen advies	3 (14,3%)	10 (34,5%)	10 (43,5%)
Tbs met dwang	3 (14,3%)	2 (6,9%)	1 (4,3%)
Tbs met voorwaarden	8 (38,1%)	-	-
Artikel 37 Sr	1 (4,8%)	2 (6,9%)	4 (17,4%)
Behandeling voorwaardelijke PIJ	-	1 (3,4%)	-
Bijzondere voorwaarden ambulant	3 (14,3%)	11 (37,9%)	7 (30,4%)
Bijzondere voorwaarden klinisch	-	1 (3,4%)	1 (4,3%)
Straf (geen behandeling)	3 (14,3%)	2 (6,9%)	-

3.4.6 *Tussenconclusie kwantitatieve analyses*

In de groepen met en zonder een migratieachtergrond werd in 79,3 procent van de 29 gevallen respectievelijk 76,2 procent van de 21 gevallen een diagnose gesteld. Wat betreft het soort stoornis dat werd vastgesteld, valt met name op dat in 39,1 procent van de 23 gevallen waarin een diagnose werd vastgesteld bij verdachten met een migratieachtergrond, en in 12,5 procent van de zestien gevallen bij verdachten zonder een migratieachtergrond, een IQ lager dan 85 werd gemeten. Hoewel hieraan geen conclusies kunnen worden verbonden aangezien geen sprake is van een statistisch significant verschil, kan wel voorzichtig worden geconcludeerd dat (in deze steekproef) vaker een laag IQ vaker werd vastgesteld bij verdachten met een migratieachtergrond. Een vergroting van de steekproef zou mogelijk wel tot een significant verschil kunnen leiden. Daarbij geldt dat ook in eerder kwantitatief onderzoek naar pro Justitia-onderzoeken significante verschillen zijn gevonden in de verhouding etniciteit en laag IQ, namelijk dat een laag IQ vaker wordt gezien bij verdachten met dan zonder een migratieachtergrond.¹²

Een kwantitatieve analyse naar aanleiding van het dossieronderzoek laat geen verschil zien ten aanzien van het advies over de mate van toerekeningsvatbaarheid. Voor de sanctie-adviezen geldt dat rapporteurs vaker tot een advies kwamen over de sanctie bij verdachten met een migratieachtergrond (34,5 procent) dan zonder een migratieachtergrond (14,4 procent). Ook is het soort sanctie dat werd geadviseerd (significant) verschillend. Bij verdachten met een migratieachtergrond

12. Vinkers e.a. 2011, p. 805.

volgde in vijf van de 29 gevallen (17,2 procent) een maatregeladvies. Voor verdachten zonder migratieachtergrond gold datzelfde in twaalf van de 21 gevallen (57,1 procent). Het is opvallend dat bij verdachten met een migratieachtergrond vaker een maatregel werd geadviseerd dan bij verdachten zonder een migratieachtergrond, ook omdat nauwelijks verschillen zijn aangetroffen in de adviezen met betrekking tot de mate waarin werd toegerekend. Op basis van de sanctie-adviezen zou de verwachting kunnen zijn dat verdachten zonder migratieachtergrond vaker verminderd of ontoerekeningsvatbaar werden geacht dan verdachten met een migratieachtergrond, maar hiervan was geen sprake.

Het verschil in advieskaders kwam vooral tot uitdrukking in de verhouding tussen enerzijds tbs met voorwaarden en anderzijds een ambulante of klinische behandeling als bijzondere voorwaarde in het kader van de tenuitvoerlegging van een straf(deel). Doordat voor beide kaders een zekere mate van bereidwilligheid nodig is bij verdachten om zich te conformeren aan een behandeling, in combinatie met een veronderstelde relatieve ernst van psychiatrische problematiek en het gevaar dat daarvan uitgaat, zijn deze kaders enigszins vergelijkbaar. Een belangrijk verschil is echter dat een strafkader een meer punitief element kent en een maatregelkader meer beveiligende, herstellende en behandelende elementen. Het gevonden verschil in sanctie-adviezen zou met andere woorden (toch) iets kunnen zeggen over de mate waarin de verdachten verantwoordelijk worden gehouden voor hun gedrag.

3.5 KWALITATIEVE ANALYSES

3.5.1 *Inleiding*

Met een kwalitatieve analyse is in kaart gebracht op welke manier en bij welk onderdeel van de rapportage culturele overwegingen een rol speelden. Ook is in kaart gebracht wat de rapporteur opmerkte over het contact en de communicatie met de verdachte en in hoeverre daarbij etnische en/of culturele aspecten aan de orde zijn geweest. Deze paragraaf begint met een introductie over de rol van culturele en etnische aspecten in pro Justitia-onderzoek met het oog op de hierna te bespreken kwalitatieve analyses (paragraaf 3.5.2.1). In paragraaf 3.5.2.2 volgen enkele overwegingen ten aanzien van de operationalisering van cultuursensitiviteit in deze studie. Daarna worden de kwalitatieve analyses besproken, te beginnen met de relatie tussen de rapporteur en de verdachte in paragraaf 3.5.3. Vervolgens wordt besproken of en in hoeverre rapporteurs etnische en/of culturele aspecten betrekken in de biografische anamnese (paragraaf 3.5.4). In paragraaf 3.5.5 volgt een discussie van de kwalitatieve analyse met betrekking tot de te beantwoorden pro Justitia-onderzoeksvragen, namelijk naar de diagnostiek, het gebruik van psychologisch testmateriaal, de mate van toerekening, het recidiverisico en het sanctieadvies.

Bij het weergeven van de informatie uit de rapportages wordt, zoals aangegeven, op verschillende manieren voorkomen dat de casuïstiek herkenbaar en/of herleidbaar is. In de eerste plaats is de informatie in de casuïstiek die besproken wordt ontdaan van herleidbare gegevens. Dit betekent dat persoonsgegevens en andere informatie waar nodig zijn gewijzigd en gepseudonimiseerd. Ten tweede is niet naar de bron van oorsprong verwezen, namelijk het betreffende pro Justitia-rapport. Zelfs al wordt alleen verwezen naar een nummer, dan nog is het mogelijk om informatie te koppelen wanneer op verschillende momenten in dit hoofdstuk gegevens uit een specifiek rapport worden weergegeven. Het nadeel van deze werkwijze is echter dat het voor de lezer minder inzichtelijk is uit hoeveel verschillende rapporten de besproken casuïstiek afkomstig is. In de tekst zal daarom geregeld worden beschreven uit hoeveel rapportages de informatie afkomstig is. Ook wordt steeds benoemd wanneer informatie wordt aangehaald uit een rapportage die ook op een eerder moment aan de orde is gekomen.¹³

3.5.2 *Cultuursensitiviteit in pro Justitia-onderzoek*

In deze paragraaf volgen eerst enkele overwegingen met betrekking tot de rol van etnische en culturele aspecten in pro Justitia-onderzoek (paragraaf 3.5.2.1). In dit onderzoek is geprobeerd om het begrip cultuursensitiviteit te operationaliseren ten behoeve van een (kwantitatieve) analyse. Zie voor een bespreking hiervan paragraaf 3.5.2.2.

3.5.2.1 *De rol van etnische en culturele aspecten*

De beantwoording van de vraag of sprake is van een rapportage waarin etnische en/of culturele aspecten een rol spelen, hangt in principe niet af van het al dan niet bestaan van een migratieverleden. De culturele achtergrond van de verdachte is immers niet zonder meer aan landsgrenzen gebonden. Zoals eerder besproken, is in de hedendaagse culturele antropologie het idee van een a-dynamisch cultuurbegrip, waarin cultuur wordt gezien als een eigen entiteit en een statisch gegeven dat aan een persoon toebehoort, verlaten. Dit heeft plaatsgemaakt voor een meer dynamisch begrip, waarin cultuur wordt gezien als een manier waarop betekenis wordt gegeven aan de wereld.¹⁴ Dat betekent in de eerste plaats dat binnen een 'cultuur' sprake kan zijn van talloze 'subculturen', waarbij het niet mogelijk is een strikt onderscheid te maken tussen deze subculturen. In de tweede plaats betekent dit dat cultuurverschillen ook kunnen bestaan zonder dat sprake is van migratie. In dit onderzoek is het echter niet mogelijk gebleken (sub)culturele verschillen als zodanig te identificeren ten behoeve van een (kwalitatieve) analyse, zie paragraaf 1.4.7.1. Cultuurverschillen worden vaak zichtbaar in interactie tussen gesprekspar-

13. Vanwege het risico op het koppelen van gegevens, gebeurt dit zonder te verwijzen naar de passage waarin de rapportage reeds besproken is.

14. Naar Geertz 1973.

tijen. Bij het verzamelen van data uit de rapportages pro Justitia in het kader van deze studie is gebleken dat het categoriseren van subculturele verschillen op basis van schriftelijke informatie verstrekt door de rapporteur te subjectief is doordat het te zeer samenhangt met interpretatie om objectieve conclusies aan te verbinden. Hierdoor is in deze studie een andere verdeling dan naar migratieachtergrond niet bruikbaar gebleken.

Dat geen andere verdeling dan naar migratieachtergrond bruikbaar is gebleken, neemt niet weg dat het dossieronderzoek ook enkele voorbeelden toont waarin geen sprake is van een migratieverleden bij de verdachte, maar waarin culturele aspecten wel een evidente rol speelden, zoals in het geval van het pro Justitia-onderzoek over een ex-militair.¹⁵ Met andere woorden, culturele aspecten hoeven niet altijd een rol te spelen wanneer sprake is van een verdachte met een migratieachtergrond, bijvoorbeeld doordat de mate van psychische ontregeling de mate waarin dergelijke aspecten een rol spelen overschaduwet, terwijl tegelijkertijd geldt dat culturele aspecten wel een rol kunnen spelen wanneer bij de verdachte géén sprake is van een migratieachtergrond, bijvoorbeeld, zoals eerder aangegeven, vanwege een groot leeftijdsverschil tussen de onderzoekende pro Justitia-rapporteur en de verdachte. Of en, zo ja, in hoeverre culturele factoren een rol hebben in het gedragsdeskundige pro Justitia-onderzoek, is dus steeds afhankelijk van de omstandigheden van een geval. Doorredenerend zou men kunnen stellen dat iedere onderzoeker en verdachte een culturele achtergrond heeft, waardoor in iedere rapportage sprake is van een (voor de casuïstiek al dan niet relevant) cultuurverschil. Indien culturele overwegingen een evidente rol speelden in een pro Justitia-onderzoek terwijl geen sprake was een eerste of tweede generatie migratieverleden, zal steeds expliciet worden benoemd waarom gesproken kan worden van voor het onderzoek (cultureel) relevante overwegingen.

In deze kwalitatieve analyse is – het voorgaande in overweging nemend – onderzocht op welke manier en bij welke specifieke onderdelen van de rapportage culturele overwegingen een rol hebben gespeeld. Relevant bleken de biografische anamnese en de onderdelen die bijdragen aan de beantwoording van de onderzoeksvraag pro Justitia, namelijk de diagnostiek, de mate waarin kan worden toegerekend en het sanctieadvies. In hoeverre bij deze onderdelen van de rapportage door de rapporteur aandacht is besteed aan etnische en culturele aspecten varieert van wat beschouwd kan worden als ‘summier’ naar ‘uitgebreid’. Het betreft geen kwaliteitsoordeel: er is alleen in kaart gebracht óf en hoe de rapporteur aandacht had voor de culturele of etnische achtergrond van de verdachte, en niet of op zichzelf sprake is van een kwaliteitsverhogende bijdrage met het oog op het advies aan de rechter, in die zin dat de rechter vollediger of nauwkeuriger werd voorgelicht over de verdachte.

---

15. Zie paragraaf 3.5.4.1.

3.5.2.2 *Operationalisering van cultuursensitiviteit*

Binnen de culturele psychiatrie is 'cultuursensitiviteit' een centraal begrip. Zoals eerder beschreven houdt cultuursensitief rapporteren in algemene zin in dat de deskundige gedurende het onderzoek steeds aandacht heeft voor de etnische en culturele achtergrond van zowel de verdachte als van zichzelf.¹⁶ Dit betekent dat de rapporteur zich bewust is van relevante culturele aspecten en deze in overweging neemt bij de kernelementen van het pro Justitia-onderzoek: de diagnostiek, het advies omtrent de toerekeningsvatbaarheid en het behandel- en/of sanctieadvies.

In het kader van deze studie is aanvankelijk geprobeerd om cultuursensitiviteit te operationaliseren aan de hand van een vastomlijnde definitie, die het mogelijk zou kunnen maken om de rapporten te classificeren om vervolgens een (kwantitatieve) vergelijking te maken tussen rapportages die wel en niet cultuursensitief waren. Het bleek echter niet mogelijk uitspraken te doen over de cultuursensitiviteit in pro Justitia-onderzoek, aangezien het weergeven van bepaalde aan etniciteit of cultuur gerelateerde informatie in de rapportage op zichzelf niet voldoende is om te kunnen spreken van een cultuursensitief onderzoek. De bestudeerde rapportages lieten alleen toe om te inventariseren of de rapporteur culturele of etnische aspecten in overweging nam bij het beantwoorden van de onderzoeksvraag en niet of dit ook op een 'goede' manier gebeurde. Of culturele aspecten deel uitmaakten van de overwegingen van de rapporteur, betreft dan ook geen kwaliteitsoordeel. Zo schreef een rapporteur in één van de bestudeerde rapportages dat hij 'relevante standaarden' heeft gehanteerd bij het stellen van de diagnose, maar de rapporteur expliciteerde niet wat deze standaarden inhielden. In een andere rapportage waarin de verdachte medewerking weigerde en sprake was van zeer beperkt gesprekscontact, concludeerde de rapporteur dat de verdachte uitvoerig heeft geparticipeerd in de Nederlandse maatschappij, zodat kan worden verondersteld dat het tenlastegelegde niet alleen is gestuurd vanuit een (culturele) context. In beide gevallen is op basis van de rapportage niet te achterhalen of en, zo ja, in hoeverre een beschrijving van en het rekening houden met de culturele achtergrond heeft bijgedragen aan een 'goede' advisering van de rechter. Toch kan gesteld worden dat het feit dat het punt gethematiseerd is, de rechter laat zien dat de rapporteur dit aspect heeft meegewogen.

De manier waarop deze studie is vormgegeven, maakt het onmogelijk om dergelijke aspecten inhoudelijk te beoordelen. Er kan immers alleen geoordeeld worden over hetgeen de rapporteur rapporteert. Deze informatie is per definitie onvolledig, het rapport is immers niet opgesteld met het doel te informeren over de mate waarin cultuursensitief is gerapporteerd. Het is goed mogelijk dat de rapporteur bepaalde elementen impliciet, maar niet expliciet heeft overwogen, of daarover niet heeft gerapporteerd. Ook geldt dat de onderzoeker die de analyse doet,

---

16. Braakman 2015, p. 190; paragraaf 2.4.6. Zie in dit kader ook Van Oploo 2017, p. 536-537.

beschikt over eenzijdige kennis over de persoon van de verdachte. De onderzoeker beschikt immers alleen maar over de informatie zoals beschreven door de rapporterende psychiater of psycholoog. Er zijn geen eigen waarnemingen gedaan. Om deze redenen is het niet mogelijk geweest om in kaart te brengen in welke mate sprake is geweest van cultuursensitief onderzoek. Hooguit gaat het om een oordeel over consistentie in de rapportage op het punt van culturele overwegingen (daarvan is wel een indruk te krijgen), maar dat is te beperkt om als harde maatstaf voor de beoordeling van cultuursensitiviteit te laten gelden.

3.5.3 *Werkrelatie rapporteur en verdachte*

Bij de bespreking van de kwantitatieve analyse is met het oog op de werkrelatie tussen de rapporteur en de verdachte gekeken naar contactgroei, de mate waarin medewerking aan het onderzoek is verleend en de waardering van de werkrelatie door de rapporteur (zie hierboven in paragraaf 3.4.2). In deze kwalitatieve analyse wordt gekeken naar twee andere aspecten die van belang kunnen zijn voor de werkrelatie tussen de rapporteur en de verdachte, namelijk communicatie (paragraaf 3.5.3.1) en de (gekozen) procespositie van de verdachte (paragraaf 3.5.3.2).

3.5.3.1 *Communicatie*

Uit de kwalitatieve analyse van de verzamelde data is af te leiden dat non-verbale communicatie een prominente rol heeft in de pro Justitia-rapportage: in principe volgt altijd een beschrijving van het non-verbale contact, ook wanneer dit contact zeer beperkt is geweest. Dit resulteert erin dat bijna alle 73 geanalyseerde rapportages pro Justitia informatie bevatten over non-verbale communicatie. In de psychiatrische rapporten is dat in 91,8 procent van de rapporten het geval, in de psychologische rapporten is dat in 100 procent van de rapportages het geval. Daarbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan opmerkingen over de houding van de verdachte en diens wijze van communiceren. Ter illustratie een voorbeeld waarin de rapporteur beschreef hoe de verdachte non-verbaal expressief was en veel emoties liet zien, terwijl hij verbaal in controle bleef. De rapporteur omschreef dat de manier waarop de verdachte zich non-verbaal gedroeg als 'intimiderend en dreigend' kon worden ervaren, waarbij de verdachte dingen op een bepaalde manier *vertelde* (zoals 'ik ben boos'), terwijl de rapporteur iets anders *begreep* ('agressie').

Een aspect dat vaak in rapportages werd beschreven is het oogcontact tussen de rapporteur en de verdachte. Opmerkingen hierover kunnen bijvoorbeeld luiden: 'er bestaat voldoende oogcontact, niet dreigend of intimiderend', er is sprake van 'goed', 'normaal' of 'adequaat' oogcontact, 'er is weinig oogcontact', 'argwanend, starend oogcontact' of 'zeer direct oogcontact'. Ook werd opgemerkt dat de verdachte het oogcontact 'net iets te lang vasthoudt'. Een enkele keer werd expliciet betekenis gegeven aan het oogcontact, terwijl de interpretatie daarvan cultureel bepaald kan zijn, zoals in termen van eerlijkheid ('kijkt onderzoeker indrin-

gend aan, alsof hij wil dat ik hem geloof') of schaamte ('verdachte maakt een schaamtevolle indruk, oogcontact is niet normaal, kijkt voortdurend weg en naar beneden').

Een groot deel van de pro Justitia-rapporten bevatte informatie over verbale communicatie. In de psychiatrische rapporten was dat in 47 van de 61 (77 procent) van de rapportages het geval, in de psychologische rapporten was dat in 43 van de 70 (61,4 procent) van de rapportages het geval. De opmerkingen over de verbale communicatie hadden bijvoorbeeld betrekking op de manier waarop het gesprek verliep, taal- en/of spreekvaardigheden. Eerder al is genoemd dat 30,1 procent van de onderzochte verdachten niet in Nederland is geboren (zie tabel 3.1). Dit betekent dat het Nederlands bij een groot deel van de verdachten (waarschijnlijk) niet de eerste taal is. Een enkele keer kwam het voor dat de rapporteur in staat was met de verdachte in diens moedertaal te communiceren, niet zijnde de Nederlandse taal, bijvoorbeeld doordat de rapporteur dezelfde (moeder)taal sprak. Het zich kunnen uitdrukken in de moedertaal kan van groot belang zijn wanneer in een strafrechtelijke context gesproken moet worden over het gevoelsleven en eventuele psychiatrische problematiek. Eén van de rapportages in dit onderzoek illustreerde duidelijk hoe nuances verloren kunnen gaan indien de verdachte zich niet kan uitdrukken in de moedertaal. In dit pro Justitia-onderzoek werd door twee gedragsdeskundigen gerapporteerd over een verdachte met een migratieachtergrond die ervan overtuigd was dat hij in de gaten gehouden werd door diensten uit zijn geboorteland. Eén van de rapporteurs was in staat om met de verdachte te communiceren in zijn moedertaal, de andere rapporteur communiceerde met behulp van een tolk. Aan de orde was de vraag of het klopt wat verdachte verklaarde: werd hij daadwerkelijk achtervolgd of was sprake van een achtervolgingswaan? De moeilijkheid was erin gelegen dat wat hij verklaarde niet vreemd of bizar was en waarheidsgetrouw *zou kunnen* zijn. Waar het voor de ene rapporteur lastig bleek om met behulp van de tolk op een dusdanig gedetailleerd niveau te communiceren dat het onderscheid tussen waan en werkelijkheid zichtbaar werd, bleek het voor de andere rapporteur, die in staat was om met de verdachte in zijn moedertaal te communiceren, wél mogelijk om vast te stellen dat sprake was van een waan.

Dit voorbeeld illustreert waarom het, ten minste in bepaalde casus, de voorkeur heeft dat een verdachte rechtstreeks kan communiceren in de moedertaal. Indien het Nederlands niet de moedertaal is, zal echter niet vaak aan de orde zijn dat de rapporteur, zoals in de bovenstaande casus, over dezelfde taalkennis beschikt als de verdachte. In andere gevallen kan gebruik worden gemaakt van een tolk. In de voor dit onderzoek onderzochte pro Justitia-rapportages was slechts enkele keren sprake van tolkenbijstand, namelijk in één van de 22 psychiatrische onderzoeken (4,6 procent) en in vier van de 29 psychologische onderzoeken (13,8 procent) over verdachten met een migratieachtergrond. Daarnaast was het in drie andere psychiatrische onderzoeken (13,6 procent), vanwege de taalkennis van de rapporteur,

mogelijk om het gesprek in de moedertaal van de verdachte te voeren zonder tussenkomst van een tolk.

Opvallend is dat in een aantal gevallen werd vermeld dat de verdachte de Nederlandse taal niet goed beheerste, maar er desondanks geen sprake was geweest van tolkenbijstand, noch dat duidelijk werd gemaakt of dit was overwogen, aan de verdachte was aangeboden en, zo ja, wat de reden is geweest om tolkenbijstand niet in te zetten. Wanneer er wel een tolk werd ingezet, was niet altijd uit de rapportage op te maken hoe de tolkenbijstand was verlopen. In twee gevallen werd melding gemaakt van problemen in het kader van de tolkenbijstand. In het eerste geval werd een telefonische tolk ingeschakeld waarbij de verdachte steeds te kennen gaf dat de tolk hem verkeerd begreep en waardoor gedurende het onderzoekscontact herhaaldelijk discussies ontstonden over hetgeen de verdachte al dan niet gezegd zou hebben. Voor de rapporteur was het onduidelijk of daadwerkelijk sprake was van een misverstand vanwege de (telefonische) vertolking of dat mogelijk sprake was van het veinzen van misverstanden. Dit bemoeilijkte de communicatie en het onderzoek van de rapporteur aanzienlijk. In het andere geval was de tolk in persoon aanwezig en was die aanwezigheid storend voor het onderzoek van de rapporteur. De verdachte voelde zich bij de afname van psychologisch testmateriaal, onder andere door de aanwezigheid van de tolk, niet prettig in deze voor hem kwetsbare positie, waardoor hij zich volgens de rapporteur niet goed kon focussen op zijn taak.

Twee zaken vallen verder op. Ten eerste dat de verdachte soms letterlijk geciteerd werd terwijl hij was bijgestaan door een tolk. De aselechte steekproef toont één geval waarin dit aan de orde was. In de specifieke selectie zijn drie voorbeelden aangetroffen waarin de verdachte letterlijk werd geciteerd terwijl sprake was van tolkenbijstand. Het is daarbij echter niet met zekerheid te zeggen of hetgeen de verdachte heeft gezegd met de juiste woorden is weergegeven. De woordkeus van de tolk in de vertaling kan immers een bepalende rol spelen in de manier waarop informatie wordt overgedragen. Ten tweede zijn er voorbeelden waarin de tolk nadere informatie verschaftte, bijvoorbeeld door de rapporteur van de informatie te voorzien, zoals of hetgeen verdachte verklaarde gebruikelijk is in het land van herkomst of binnen een bepaalde cultuur.

Geconcludeerd kan worden dat in de rapportages veel aandacht is voor communicatie, zowel op verbaal als non-verbaal niveau. Tegelijkertijd blijft soms onduidelijk of en, zo ja, op welke manier en in hoeverre communicatieproblemen een rol hebben gespeeld in het onderzoek, terwijl er aanwijzingen zijn voor het bestaan hiervan. Deze aanwijzingen kunnen bijvoorbeeld bestaan doordat taalproblemen elders in de rapportage door de rapporteur worden geëxpliciteerd, zoals bij de beschrijving van het psychologisch testmateriaal, of doordat dit wordt benoemd door de mederapporteur. Ook is gebleken dat tolkenbijstand, hoewel soms noodzakelijk, ook een storende factor kan zijn in pro Justitia-onderzoek.

3.5.3.2 *Procespositie*

De mate van medewerking aan het pro Justitia-onderzoek wordt, zo kan worden aangenomen, voor een (belangrijk) deel ingegeven door de gekozen procespositie van de verdachte. Vanwege de gekozen procespositie (zoals bekennen of ontkennen) kan het voor hem voordeliger zijn (of lijken) om geen medewerking aan het onderzoek te verlenen, bijvoorbeeld omdat hij de oplegging van een tbs-maatregel wil voorkomen. Het is echter ook denkbaar dat de procespositie wordt ingegeven door factoren die samenhangen met de mate waarin de verdachte vertrouwen heeft in overheid(sinstanties) in het algemeen en de verschillende actoren in een strafproces in het bijzonder. Aan de hand van de literatuurstudie in hoofdstuk 2 is betoogd dat de vertrouwensrelatie tussen de rapporteur en de verdachte een relevant gegeven kan zijn in het pro Justitia-onderzoek, temeer wanneer bij de verdachte sprake is van een (recente) migratiegeschiedenis. Voorstelbaar is dat het niet voor iedere verdachte evident is dat sprake is van een onafhankelijk onderzoek, vooral wanneer deze afkomstig is uit een conflictgebied of een land waar vertrouwen in de overheid geen vanzelfsprekendheid is. Daarnaast bleek al dat zaken als de mate waarin men ervaart dat (vrijelijk) gesproken kan worden over intieme onderwerpen, het ten laste gelegde delict, het erkennen van schuld en het betuigen van spijt, cultureel bepaald kan zijn.¹⁷ Ook hoeft het voor een verdachte geen vanzelfsprekendheid te zijn dat de uitkomst van een strafprocedure rechtvaardig zal zijn.

Over het algemeen gold dat in de rapportage kort werd vermeld dat de rapporteur de betrokkene uitleg heeft gegeven over het doel van het pro Justitia-onderzoek in het kader van de strafrechtelijke procedure, en zijn eigen positie daarin als onderzoekend rapporteur. Omdat de vertrouwensrelatie tussen de rapporteur en de verdachte een relevant gegeven kan zijn in het pro Justitia-onderzoek en omdat het opbouwen hiervan mogelijk extra inspanning kost wanneer sprake is van een (recente) migratie, was het voorstelbaar dat de rapporteur hieraan in het bijzonder aandacht zou besteden indien de verdachte inderdaad (recentelijk) was gemigreerd. Er werd één voorbeeld gevonden waarin de rapporteurs in het bijzonder aandacht hadden voor het informeren van betrokkene en zijn directe omgeving over de strafprocedure, de rol van de rapportage pro Justitia daarin en de positie van de rapporteurs. Uiteraard is het goed mogelijk dat de rapporteurs hieraan in andere gevallen ook (extra) aandacht hebben besteed, maar hierover niet expliciet hebben gerapporteerd.

3.5.4 *Biografische anamnese*

In de biografische anamnese geeft de rapporteur informatie weer over de verdachte. Deze informatie kan door de verdachte zelf zijn gegeven, maar ook

---

17. Zie nader paragraaf 2.5.2.

door derden met wie de rapporteur heeft gesproken. Het gaat om een weergave van informatie zoals gepresenteerd door de bron van informatie (verdachten of derden) en niet om interpretaties en/of commentaren van de rapporteur. In de biografische anamnese is bijvoorbeeld ruimte voor een beschrijving van gezins- en familieachtergronden, de ontwikkeling, relaties met bijvoorbeeld ouders, broers, zussen en partners, maatschappelijke positie (zoals scholing en werk), de justitiële voorgeschiedenis en de (actuele) sociale situatie in aanloop naar het tenlastegelegde (zoals huisvesting en financiën). Doordat in de biografische anamnese een bespreking van aspecten uit de levensloop van de verdachte centraal staat, bestaat hier ook ruimte voor een beschrijving van de etnische en/of culturele achtergrond.

Geïnventariseerd is of en zo ja, hoe rapporteurs de etnische en/of culturele achtergrond van de verdachte met een migratieachtergrond beschreven in de biografische anamnese (tabel 3.10).

Tabel 3.10   **Kwalitatieve analyse biografische anamnese**

		Etnische en/of culturele overwegingen in rapportage	Geen etnische en/of culturele overwegingen in rapportage
Biografische anamnese	Psychiatrische rapport (<i>n</i> = 22)	15 (68,2%)	7 (31,8%)
	Psychologische rapport (<i>n</i> = 29)	19 (65,5%)	10 (34,5%)

In rapportages over verdachten met een migratieachtergrond gaven psychiaters in vijftien van de 22 rapportages (68,2 procent) over verdachten met een migratieachtergrond een beschrijving van de etnische en/of culturele achtergrond van de verdachte in de biografische anamnese. Voor psychologische rapporten gold hetzelfde in negentien van de 29 rapportages (65,5 procent) over verdachten met een migratieachtergrond. Het kon dan bijvoorbeeld gaan om een vlucht- of migratieverhaal, een beschrijving van de etnische achtergrond zoals zelf door de verdachte omschreven, of een beschrijving van wat gebruikelijk is in het land van herkomst of binnen een bepaalde culturele context.

In geval van een triplerapportage of klinisch onderzoek wordt ook een milieuonderzoek uitgevoerd. Een milieuonderzoeker brengt in een dergelijk geval de levensloop uitgebreid in kaart en besteedt aandacht aan vergelijkbare onderwerpen als de rapporteur zou doen in een biografische anamnese. Het milieuonderzoek kan bijdragen aan het schetsen van een beeld van verdachtes culturele context, maar dat is niet per definitie informatie die voor de rapporteur relevant is bij de beantwoording van de pro Justitia-onderzoeksvragen (diagnostiek, toerekeningsvatbaarheid, risicotaxatie en sanctie-advies), zo bleek uit de bestudeerde rapportages. Wanneer ook een milieuonderzoek is uitgevoerd, kan de rapporteur

daarom volstaan met een beperktere biografische anamnese, bijvoorbeeld met verwijzing naar het onderzoek van de milieurapporteur. In deze studie is in 42 van het totale aantal van 73 rapportages (57,5 procent) een milieurapporteur ingezet. Indien alleen wordt gekeken naar de 29 rapportages over verdachten met een migratieachtergrond, dan is in vijftien van die gevallen (51,7 procent) een milieuonderzoek ingezet. Het lijkt er dus op dat in het geval gerapporteerd wordt over een verdachte met een migratieachtergrond niet vaker aanleiding wordt gezien ook een milieurapporteur in te schakelen.

3.5.5 *Te beantwoorden pro Justitia-onderzoeksvragen*

In het dossieronderzoek is bekeken in hoeverre etnische en culturele aspecten een rol spelen in de overwegingen van de rapporteur ten aanzien van de diagnostiek (paragraaf 3.5.5.1), bij het gebruik van psychologisch testmateriaal (paragraaf 3.5.5.2), in het advies over de mate waarin het tenlastegelegde kan worden toegerekend (paragraaf 3.5.5.3), bij de risicotaxatie (paragraaf 3.5.5.4) en in het advies over de sanctie (paragraaf 3.5.5.5). Deze paragraaf biedt een overzicht van voorbeelden afkomstig uit tien psychiatrische en elf psychologische rapporten over veertien verschillende verdachten. Op één persoon na betreffen dat allemaal verdachten met een migratieachtergrond. Dit betekent dat hieronder dertien van de in totaal 29 rapportages over verdachten met een migratieachtergrond (44,8 procent) ter illustratie hebben gediend.¹⁸

3.5.5.1 *Diagnostiek*

Het stellen van een correcte diagnose door de pro Justitia-rapporteur is om minstens twee redenen van groot belang. In de eerste plaats speelt de diagnose een sleutelrol in de relatie tussen stoornis en delict, en daarmee in het advies over de toerekeningsvatbaarheid. In de tweede plaats vormt de rapportage pro Justitia vaak het uitgangspunt van de behandeling op een later moment in het traject. Door het stellen van een diagnose krijgt de verdachte een 'diagnostisch label'. Bestudering van het behandeltraject aan de hand van de verschillende rapportages die onderdeel zijn van de specifieke selectie van deze studie, voorafgaand aan een verlenging van de tbs, liet bijvoorbeeld zien dat informatie uit eerdere rapportages steeds terugkeerde in nieuwe rapportages. Niet alleen op het moment van de strafzaak waarvoor de rapportage wordt opgesteld, maar ook met het oog op de even-

---

18. Indien het een onderwerp betreft waarover de psychiater en psycholoog afzonderlijk rapporteren, dan is het percentage gebaseerd op de verdeling van een totaal van 51 psychiatrische (22) en psychologische (29) rapportages over verdachten met een migratieachtergrond. Is sprake van één advies, zoals met betrekking tot de mate waarin wordt toegerekend en de sanctie, dan is het percentage gebaseerd op de verdeling van een totaal aan rapporten over verschillende verdachten met een migratieachtergrond, namelijk 29. Steeds is in de tabel vermeld waarop het percentage gebaseerd is.

tuele toekomstige zorg is goede diagnostiek dus van groot belang.¹⁹ Naar aanleiding van de literatuurstudie is betoogd dat etnische en culturele aspecten invloed kunnen uitoefenen op de diagnostiek, meer specifiek op de manier waarop ziekteverschijnselen worden geuit, geïnterpreteerd en beleefd.²⁰ In het dossieronderzoek zijn verschillende voorbeelden terug te vinden waarin etnische of culturele aspecten een rol speelden bij de diagnostiek.

In algemene zin bleken zich voor de rapporteurs problemen voor te doen bij het inwinnen van informatie die relevant was voor de diagnostiek. Het inwinnen van informatie bij derden kon bemoeilijkt worden door de migratieachtergrond, bijvoorbeeld omdat vanwege taalproblemen niet (goed) gecommuniceerd kon worden met naasten of omdat familieleden onbereikbaar waren. Ook zijn voorbeelden gezien waarbij dossiers niet voorhanden waren, bijvoorbeeld doordat was beschreven dat in het land van herkomst papieren archieven ontbraken of papieren archieven vanwege klimaatomstandigheden geen lang leven beschoren waren. Het niet hebben van een compleet beeld van verdachtes achtergrond kon zo de diagnostiek bemoeilijken, bijvoorbeeld wanneer gedacht werd aan persoonlijkheidsproblematiek. Om een persoonlijkheidsstoornis te kunnen vaststellen, moet sprake zijn van een stabiel patroon van langere duur dat kan worden teruggevoerd naar de adolescentie of vroege volwassenheid.²¹ De afwezigheid van informatie over een verdachte kan persoonlijkheidsdiagnostiek in de weg staan omdat de informatie ontbreekt om een stabiel en duurzaam patroon te kunnen vaststellen. In één van de voor dit onderzoek bestudeerde rapportages beschreef een rapporteur bijvoorbeeld dat weliswaar een vermoeden bestond van antisociale persoonlijkheidsproblematiek, maar dat dit niet kon worden vastgesteld omdat er onvoldoende zicht was op het ontstaan van deze problematiek en het eventuele negatieve effect van een vroege migratie daarop. Ook het inwinnen van informatie bij de verdachte zelf kan bemoeilijkt worden in geval van een (recente) migratie. Er kan sprake zijn van problemen in de communicatie, zoals in het voorbeeld dat eerder ook al aan de orde kwam en waarin het voor de rapporteur moeilijk bleek om met behulp van de tolk onderscheid te maken tussen waan en werkelijkheid, aangezien hetgeen verdachte verklaarde niet vreemd of bizar was.

Daarnaast kunnen etnische en culturele aspecten op verschillende manieren een rol spelen in diagnostische overwegingen, zoals met betrekking tot het vóórkomen van bepaalde problematiek (zoals acculturatieproblematiek), en de uiting en interpretatie van ziekteverschijnselen. In vijftien van de 51 psychiatrische (22) en psychologische (29) rapportages over verdachten met een migratieachtergrond (29,4 procent) beschreef de rapporteur culturele overwegingen in de diagnostiek (tabel 3.11). Wanneer etnische en culturele aspecten een rol speelden in diagnostische overwegingen van de rapporteur, dan was dit meestal in het kader van een bespre-

19. Zie in dit kader ook Van Oploo 2017, p. 536-540.

20. Paragraaf 2.4.3.

21. APA 2013.

king van een stoornis in het aanpassingsvermogen en/of acculturatieproblematiek. In de rapportages over verdachten met een migratieachtergrond werd in 13 procent (drie rapporten) acculturatieproblematiek gediagnosticeerd (zie tabel 3.8). In vier andere rapporten werd acculturatieproblematiek benoemd, maar kwam de rapporteur niet tot een vaststelling van een acculturatieprobleem volgens de DSM. In rapportages over verdachten zonder migratieachtergrond die deel uitmaken van dit dossieronderzoek, was acculturatieproblematiek niet aan de orde. Problemen met acculturatie kunnen zich afspelen in een thuisomgeving, waar traditionele verwachtingen in een huiselijke omgeving kunnen conflicteren met verwachtingen buiten deze omgeving. Deze problematiek kan in het bijzonder gelden voor kinderen en adolescenten.²² Aan de andere kant kunnen acculturatieproblemen zich juist ook voordoen in het maatschappelijke leven. In een van de rapportages was sprake van een stoornis in het aanpassingsvermogen, hetgeen deels te herleiden was tot problemen in de acculturatie. De rapporteur beschreef hoe de verdachte (met een migratieachtergrond) uit een gezin kwam waarbinnen het respecteren van andere mensen belangrijk werd gevonden, maar dat de verdachte niet had geleerd om zijn leven vorm te geven in de Nederlandse maatschappij die door vrijheid gekenmerkt wordt. Volgens de rapporteur vergt dit juist ook vaardigheden die minder goed worden ontwikkeld binnen een traditionelere opvoeding, zoals de verdachte had gekregen.

Behalve acculturatieproblematiek kan in relatie tot de etnische en/of culturele achtergrond ook sprake zijn van een aanpassingsstoornis, zijnde een reactie op emotionele of psychische stress naar aanleiding van een (belangrijke) verandering in het leven.²³ Deze verandering in het leven kan samenhangen met een (recente) migratie, maar dat hoeft niet het geval te zijn. Anders gezegd, ook wanneer bij de verdachte géén sprake is van een migratieachtergrond, kan in relatie tot de aanpassingsstoornis wél een connectie bestaan met zijn culturele achtergrond. Ter illustratie, een van de rapporteurs beschreef in een rapportage die onderdeel vormt van het dossieronderzoek een ex-militair bij wie het normen- en waardenpatroon mede door het leger gevormd was en die moeite had om zijn weg te vinden in de samenleving. Hij miste maatschappelijke waardering voor hetgeen hij voor zijn land had gedaan. Door de gedragskundige werden deze zaken betrokken in de overwegingen over de toerekeningsvatbaarheid.

In twee gevallen werd een mogelijke invloed beschreven van migratie op de ontwikkeling van de verdachte. Een voorbeeld dat eerder is genoemd, betreft een rapporteur die beschreef hoe vroege migratie negatieve effecten kan hebben op het ontstaan van persoonlijkheidsproblematiek. In het andere geval beschreef een psychiater hoe een migratie veel stress had veroorzaakt waardoor rekening gehouden

---

22. Zie bijvoorbeeld Walsh e.a. 2011, p. 600.

23. APA 2013.

moest worden met sterk verhoogde stress van de vluchtende moeder en haar kind (met het kind werd gedoeld op de verdachte).

Etnische en culturele aspecten kunnen ook een rol spelen bij de uiting van ziekteverschijnselen, bijvoorbeeld met betrekking tot de inhoud van waanideeën, die sterk beïnvloed kunnen worden door de context van de omgeving en iemands sociale achtergrond. Zo leverde het dossieronderzoek casuïstiek op waarin angst voor voodoo de paranoïde denkbeelden van verdachte beïnvloedde. In een andere – eerder genoemde – casus was sprake van een waanstoonis van het achtervolgingstype en meende de verdachte dat hij achtervolgd werd door politie en/of inlichtingendiensten uit zijn geboorteland. In weer twee andere gevallen werden hallucinaties gekleurd door *djinns* – djinn is Arabisch voor geest. Djinns bestaan uit vuur, hebben geen lichaam en zijn daarom onzichtbaar.²⁴ Mensen met een Islamitische achtergrond kunnen hallucinaties toeschrijven aan een djinn, hetgeen de psychotische beleving kan kleuren.²⁵ In één van de rapportages uit het dossieronderzoek waarin djinns een rol speelden, sprak de rapporteur over een cultuurgebonden syndroom. De gedragsdeskundige beschreef hoe de djinns die de verdachte ervoer, de indruk wekten psychotische fenomenen te zijn, terwijl het binnen de cultuur van verdachte een niet ongebruikelijke verklaring was (het optreden van djinns). De rapporteur merkte op dat wanneer geen culturele factoren in overweging werden genomen, de verschijnselen die de verdachte beschreef (het ervaren van de aanwezigheid van djinns) snel gezien kunnen worden als psychotische symptomatologie. Doordat met antipsychotische medicatie de symptomen verminderten, concludeerde de rapporteur dat er sprake was van een psychotische stoornis. De rapporteur maakte – met andere woorden – een afweging ten aanzien van de vraag: dient dit verschijnsel cultureel of psychotisch geduid te worden?

Ook kwam het voor dat een afweging werd gemaakt ten aanzien van de (individuele of maatschappelijke) reactie op de psychische problematiek met betrekking tot het wegnemen van de klachten. In een ook elders in dit hoofdstuk besproken casus stelde de rapporteur, naast een behandeling met medicatie, tevens voor een bezoek te brengen aan een Islamitische genezer. Blijkbaar veronderstelde de rapporteur dat de verschijnselen deels een culturele achtergrond hadden.

Kort samengevat, etnische en culturele aspecten kunnen op verschillende manieren een rol spelen bij de diagnostiek in het kader van een pro Justitia-onderzoek. In het dossieronderzoek zijn verschillende voorbeelden te vinden. De aspecten die een rol spelen bij de diagnostiek kunnen gerelateerd zijn aan het migratieverleden van de verdachte, maar dit hoeft niet het geval te zijn, zoals gezien in het pro Justitia-onderzoek naar een ex-militair.

---

24. Al-Ashqar 2005.

25. Blom & Hoffer 2012, p. 235.

Tabel 3.11   **Kwalitatieve analyse diagnostiek en psychologisch testmateriaal**

		Etnische en/of culturele overwegingen in rapportage	Geen etnische en/of culturele overwegingen in rapportage
Diagnostiek	Rapporten totaal (<i>n</i> = 51)	15 (29,4%)	36 (70,6%)
Psychologisch testmateriaal	Psychologische rapporten (<i>n</i> = 29)	9 (31%)	20 (69%)

3.5.5.2 *Het gebruik van psychologisch testmateriaal*

Aan de hand van de literatuurstudie is betoogd dat psychologisch testmateriaal veelal een westerse oorsprong kent waardoor de vraag rijst in hoeverre dit materiaal valide en betrouwbaar is in gebruik bij personen met een migratieachtergrond. Aspecten als taalvertekening, de invloed van culturele waarden op de persoonlijke ontwikkeling en een vereist analytisch vermogen (waarbij westers onderwijs de standaard biedt), resulteren in een risico op foutieve conclusies.²⁶ In deze studie is nagegaan in hoeverre rapporteurs aspecten gerelateerd aan migratie in overweging nemen bij de afname en interpretatie van psychologisch testmateriaal.

Gekeken naar de psychologische rapportages over verdachten met een migratieachtergrond, geldt dat rapporteurs dit gegeven in negen van de 29 rapporten (31 procent) over verdachten met een migratieachtergrond aan de orde stelden bij de toepassing en/of interpretatie van het testmateriaal (tabel 3.11). In alle gevallen ging het daarbij om (ver)taalproblematiek, waarmee de rapporteur rekening hield bij de keuze voor specifiek testmateriaal of bij het wege van de onderzoeksresultaten. De keuze voor specifiek testmateriaal kon beïnvloed worden door de taalkennis van de verdachte, bijvoorbeeld doordat om die reden uitsluitend non-verbale of projectieve tests werden afgenomen. Soms werden echter ook opmerkingen over het testmateriaal gemaakt waarbij de rapporteur meer leek te doelen op een ‘culturele bias’ in het materiaal. In een rapportage over een verdachte die als volwassene naar Nederland was gemigreerd, merkte de psycholoog op dat bij het inschatten van de intelligentie gebruik is gemaakt van een non-verbale intelligentietest (SON-R 6-40) die volgens de rapporteur enigszins cultuurvrij zou zijn.

In twee rapportages werd het testmateriaal door een tolk vertaald. In het eerste geval ging het om een intelligentieonderzoek, waarbij de rapporteur opmerkte dat de verdachte dankzij tolkenbijstand in staat werd gesteld zoveel mogelijk in zijn (moeder)taal te antwoorden. In het tweede geval maakte de rapporteur gebruik van een tolk bij het toepassen van een verkorte persoonlijkheidsvragenlijst (MMPI-2), maar merkte daarbij op steeds gecontroleerd te hebben of de vragen door de verdachte begrepen werden. Ook gaf de rapporteur aan de resultaten van

26. Bochhah, Kort & Seddic 2005.

het gebruikte testmateriaal voorzichtig te interpreteren vanwege het gebruik van Nederlandse normgroepen. Op een later moment in dit pro Justitia-onderzoek werd overigens alsnog een volledig intelligentieonderzoek in de moedertaal van verdachte uitgevoerd door een (andere) psycholoog die deze taal tevens beheerste. Het eerder afgenomen testmateriaal met behulp van de tolk maakte niettemin deel uit van de gepresenteerde onderzoeksresultaten.

Behalve dat taalkennis de keuze voor een specifiek instrument kon beïnvloeden, kon deze kennis eveneens van invloed zijn op de interpretatie van het testmateriaal, bijvoorbeeld door bij de vaststelling van een testscore op te merken dat voorzichtigheid is geboden bij de interpretatie daarvan.²⁷ Zo merkte een rapporteur op dat de taalachterstand van de betrokkene mogelijk invloed had op de uitkomst van een IQ-test. Dat gold ook indien van een test een vertaalde versie was gebruikt, maar waarbij vanwege het ontbreken van een passende normgroep, de Nederlandse normgroep moest worden gehanteerd. Tevens kwam het voor dat de score werd bijgesteld, doordat van de totale testscore een x-aantal punten werd afgetrokken of bijgeteld, zoals dat gebeurde bij een Groninger Intelligentie Test (GIT-2), waar de bijbehorende handleiding volgens de rapporteur vermeldt dat 'bij mensen die niet afkomstig zijn uit het Nederlands taalgebied tien punten mogen worden bijgeteld.' In een ander pro Justitia-onderzoek waarin sprake was van beperkte kennis van de Nederlandse taal, werd een IQ gemeten dat past bij een zwakbegaafd niveau. De rapporteur merkte daarbij op dat doordat de score ten aanzien van kennis en het vermogen op verbaal niveau ongeveer gelijk was aan andere factoren, de anderstalige achtergrond de totaalscore hoogstwaarschijnlijk niet in belangrijke mate beïnvloed had. Weer een andere rapporteur beschreef dat met taalkundige beperkingen rekening werd gehouden met bij de resultaten van persoonlijkheidsonderzoek met behulp van vragenlijsten doordat bij de interpretatie daarvan voorzichtigheid was betracht.

Kort samengevat geldt dat wanneer sprake is van aan cultuur of etniciteit gerelateerde overwegingen ten aanzien van psychologisch testmateriaal, dit meestal betrekking had op (ver)taalproblemen bij het afnemen van het materiaal en de invloed die dat had op de keuze voor en de interpretatie van het materiaal, en het in dat kader ontbreken van geschikt(er) testmateriaal. In het algemeen geldt dat mensen met een migratieachtergrond volgens de rapporteurs minder goed op IQ-testen kunnen scoren.

3.5.5.3 *Het advies over het toerekenen*

Uit tabel 3.8 kan worden afgeleid dat de prevalentie van stoornissen vergelijkbaar is bij verdachten met en zonder een migratieachtergrond; er werden ongeveer even vaak stoornissen vastgesteld. In de kwalitatieve analyse is onderzocht of etnische en/of culturele aspecten deel uitmaakten van de overwegingen van de rapporteur

---

27. Van der Vijver 2017, p. 191.

bij de beoordeling van de relatie tussen stoornis en delict. Gevonden werd dat deze aspecten in twee van de in totaal 29 rapportages (6,9 procent) over verdachten met een migratieachtergrond expliciet aan de orde kwamen (tabel 3.12).

Het eerste voorbeeld betrof een verdachte die in het land van herkomst een belangrijke positie in de gemeenschap had. De rapporteur beschreef hoe de verdachte zich onrechtvaardig behandeld voelde als hij niet op een manier werd benaderd die daarbij paste. Daarnaast voelde de verdachte zich, aldus de rapporteur, gauw gediscrimineerd vanwege zijn huidskleur. Dit heeft zijn handelen beïnvloed. Hierdoor was de verdachte volgens de rapporteur verminderd toerekeningsvatbaar.

Het tweede voorbeeld betrof een situatie waarin sprake was van een (aanpassings)stoornis, waaronder problemen met acculturatie. In de opvoeding werden strenge normen gehanteerd waarbij verdachte werd voorgehouden optimaal gebruik te maken van de mogelijkheden die in Nederland werden geboden. Overwogen werd dat verdachte was opgegroeid in een schaamtecultuur, hetgeen leidde tot acculturatieproblematiek. Angst voor uitsluiting maakte dat verdachte geen hulp vroeg voor problemen en dat heeft bijgedragen aan het tenlastegelegde. Hierdoor was de verdachte volgens de rapporteur verminderd toerekeningsvatbaar.

Kortom, etnische en/of culturele aspecten maken slechts zelden expliciet deel uit van de adviesvorming met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid.

Tabel 3.12   **Kwalitatieve analyse toerekenen, risicotaxatie en sanctie**

	Etnische/culturele overwegingen in rapportage	Geen etnische/culturele overwegingen in rapportage
Toerekenen (<i>n</i> = 29)	2 (6,9%)	27 (93,1%)
Risicotaxatie (<i>n</i> = 29)	3 (10,3%)	26 (89,7%)
Sanctie (<i>n</i> = 29)	3 (10,3%)	26 (89,7%)

3.5.5.4 *Risicotaxatie*

In de onderzochte pro Justitia-rapportages werd geregeld gebruik gemaakt van risicotaxatie-instrumenten, zoals de HCR-20, HKT-30 of de SAPROF. Doordat het risicotaxatie-instrument werd ingevuld door de rapporteur zonder dat deze de vragenlijst voorlegde aan de verdachte, maakte de inschatting van risico meer op impliciete dan op expliciete wijze deel uit van het contact tussen de rapporteur en de verdachte. Aangezien de rapporteur in de onderzochte rapporten over het algemeen enkel beschreef welk instrument werd gehanteerd en wat de uitkomst daarvan was met betrekking tot het geschatte recidiverisico – zonder dat de factoren punt voor punt werden langsgelopen – maakten de overwegingen van de rap-

porteur ten aanzien van de risicotaxatie maar een (zeer) beperkt deel uit van het pro Justitia-rapport. Hierbij werd in het algemeen niet door de rapporteur geëxpliciteerd of aan de migratieachtergrond gerelateerde aspecten van belang werden geacht bij het inschatten van het toekomstige risico. Een enkele keer werden dergelijke aspecten door de rapporteur in het kader van de risicotaxatie benoemd, namelijk in drie van de 29 rapportages (10,3 procent) over verdachten met een migratieachtergrond (tabel 3.12). Genoemd werd bijvoorbeeld de onmogelijkheid te taxeren omdat door het migratieverleden van de verdachte geobjectiveerde informatie over de levensgeschiedenis ontbrak. In een andere rapportage benoemde de rapporteur dat kennis van de Nederlandse taal de zelfredzaamheid zou kunnen vergroten. Hetzelfde gold voor het verkrijgen van een ondersteunend netwerk binnen Nederland. In weer een andere rapportage refereerde de psychiater aan bestaande acculturatieproblematiek en het gegeven dat de verdachte niet goed Nederlands sprak.

Ondanks dat aan etniciteit en cultuur gerelateerde aspecten slechts een enkele keer expliciet werden besproken in het kader van risicotaxatie, kunnen zij daarvan in principe wel impliciet deel uitmaken, bijvoorbeeld doordat demografische gegevens worden gebruikt, zoals met betrekking tot indicatoren als schoolprestaties en opleidingsniveau, het inkomensniveau of informatie over strafrechtelijke antecedenten van bijvoorbeeld de ouders. Ook kan acculturatieproblematiek als indicator gelden in een risicotaxatie-instrument, zoals het geval in de HKT-30.

3.5.5.5 *Het advies over de sanctie*

Van de sanctie-adviezen van de pro Justitia-rapporteurs aan de rechter kan grofweg een tweedeling worden gemaakt, namelijk enerzijds adviezen waarin een maatregel en anderzijds adviezen waarin een straf de boventoon voert. In het laatste geval kan de rapporteur wel adviseren tot een behandeling, maar dan in het kader van de bijzondere voorwaarden, zoals bij een (deels) voorwaardelijke straf. Overigens kwam het ook voor dat een gedifferentieerd advies werd geformuleerd. Dat wil bijvoorbeeld zeggen dat de rapporteur bij een veroordeling voor feit X tbs met voorwaarden adviseerde. Mocht de verdachte echter ook veroordeeld worden voor feit Y, dan veranderde het advies in een tbs met dwangverpleging. In deze studie is in een dergelijk geval het eerst geformuleerde advies leidend geweest, met het oog op de telling.

In paragraaf 3.4.5 is reeds beschreven dat er aan de migratieachtergrond gerelateerde verschillen zijn met betrekking tot het soort sanctie dat werd geadviseerd. Bij verdachten zonder een migratieachtergrond werd (significant) vaker een maatregeladvies geadviseerd dan bij verdachten met een migratieachtergrond, namelijk in 57,1 procent respectievelijk in 17,2 procent van de gevallen.²⁸ Dat is, zoals gezegd, gezien de resultaten met betrekking het advies over de toerekeningsvat-

---

28. Tabel 3.9.

baarheid opvallend, omdat hier *geen* (grote) verschillen werden aangetroffen, terwijl dat zou kunnen bijdragen aan een verklaring voor de uiteenlopende sanctie-adviezen.²⁹ Ook waren de ten laste gelegde indexdelicten evenwichtig verdeeld.³⁰ Een (groot) verschil had eventueel kunnen bijdragen aan een verklaring van het verschil in sanctie-adviezen.

Wat betreft de *motivering* van het sanctieadvies viel op dat etnische en/of culturele aspecten slechts sporadisch (zichtbaar) deel uitmaakten van de overwegingen van de rapporteur: in drie van de 29 rapportages (10,3 procent) over verdachten met een migratieachtergrond kwamen deze aspecten (expliciet) aan de orde (tabel 3.12). In het eerste (eerder besproken) geval stelde de rapporteur dat de verdachte naast een ambulant behandeltraject baat kon hebben bij hulp van een Islamitisch genezer. In het tweede geval bemerkte de rapporteur dat de geadviseerde begeleiding bij voorkeur zou worden gegeven door iemand die kennis heeft van acculturatieproblematiek. In het derde geval adviseerde de rapporteur een programma dat primair gericht was op psychische problematiek en secundair op cultureel bepaalde problematiek. Daarnaast merkte de rapporteur op dat het succes van de behandeling zou vallen of staan met het verbeteren van de Nederlandse taalkennis. De rapporteur stelde dat de verdachte over voldoende intelligentie beschikte om een Nederlandse taal cursus met goed gevolg te kunnen afronden.

In het algemeen gold echter dat uit de motivering van het sanctie-advies in het licht van aan cultuur of etniciteit gerelateerde aspecten, niet was op te maken hoe het significante verschil in sanctie-advies tussen verdachten met en zonder migratieachtergrond kan worden verklaard.

3.5.6 *Tussenconclusie kwalitatieve analyse*

Rapporteurs hadden in de rapportages over verdachten met een migratieachtergrond regelmatig aandacht voor de etnische en/of culturele achtergrond in de biografische anamnese, namelijk in 68,2 (psychiaters) en 65,5 (psychologen) procent van de gevallen. Rapporteurs hebben – met andere woorden – over het algemeen vaak oog voor de etnische en culturele achtergrond van de verdachte die zij onderzoeken. In de gevallen waarin zij die niet expliciet beschreven, is overigens niet gezegd dat zij daarvoor geen oog hebben gehad; zij hebben er dan alleen niet over gerapporteerd. De kwalitatieve analyse van dubbel- en triplerapportages maakte inzichtelijk dat de manier waarop en de mate waarin rapporteurs rekening hielden met de etnische en culturele achtergrond van de verdachte, varieerde en/of kon ontbreken, terwijl het rapport van de andere rapporteur aanwijzingen bevatte dat culturele aspecten wel een (relevante) rol hadden gespeeld in het onderzoek, zoals in de diagnostiek.³¹

---

29. Tabel 3.8.

30. Tabel 3.2.

31. Zie nader paragraaf 4.2.2.1.

Waar rapporteurs in de biografische anamnese in een meerderheid van de gevallen dus oog hadden voor de etnische en/of culturele achtergrond van de verdachte, geldt dit in mindere mate voor de onderdelen die zien op de beantwoording van de onderzoeksvraag pro Justitia, namelijk de diagnostiek, de mate waarin kan worden toegerekend, en het sanctieadvies. In paragraaf 3.5.5 (betreffende de te beantwoorden vragen pro Justitia) is casuïstiek beschreven die afkomstig is uit tien psychiatrische en elf psychologische rapporten over veertien verschillende verdachten, onder wie dertien verdachten met een migratieachtergrond (44,8 procent van de in totaal 29 rapportages).

Psychiaters en psychologen beschreven culturele aspecten het vaakst in het kader van diagnostiek en de afname van psychologisch testmateriaal. Bij diagnostiek ging het dan in de meeste gevallen om een beschrijving van acculturatieproblematiek. Gaat het om de afname van psychologisch testmateriaal, dan ging het voornamelijk om (ver)taalproblematiek. In de adviesvorming over de mate waarin het gedrag aan de verdachte kan worden toegerekend, gold dat etnische en/of culturele aspecten slecht zelden expliciet deel uitmaakten van de adviesvorming. Bovendien, in de genoemde voorbeelden namen de rapporteurs weliswaar aspecten in overweging die samenhangen met de etnische of culturele achtergrond van de verdachte, maar het advies was in beide gevallen een verminderde toerekeningsvatbaarheid. Voorgaande casuïstiek draagt daarom in principe niet bij aan de verklaring waarom vaker adviesvorming in de uiterste categorieën (toerekeningsvatbaarheid/ontoerekeningsvatbaarheid) volgt bij verdachten met een andere etnische achtergrond, zoals Vinkers e.a. vaststelden.³² Ook bij de sanctie-adviezen beschreven rapporteurs nauwelijks culturele overwegingen.

Dat culturele overwegingen nauwelijks een plaats hebben in toerekeningsvatbaarheids- en sanctie-adviezen, is een relevante constatering aangezien in een kwantitatieve analyse een verschil is waargenomen in de sanctie-adviezen die worden gegeven, in die zin dat verdachten zonder migratieachtergrond significant vaker een maatregeladvies kregen dan verdachten met migratieachtergrond. Een kwalitatieve analyse van toerekeningsvatbaarheid- en sanctie-adviezen heeft geen aanknopingspunten opgeleverd om dit verschil te kunnen verklaren.

3.6

DE BESLISSING VAN DE RECHTER

Met behulp van de paraknummers die horen bij de dossiers uit de aselechte steekproef, zijn de bij de rapportages behorende – geanonimiseerde – uitspraken geraadpleegd via *www.rechtspraak.nl*. Het doel dat hiermee wordt beoogd is tweeledig.³³

---

32. Vinkers e.a. 2011.

33. Niet verwezen wordt naar de vindplaats in de database van *www.rechtspraak.nl* omdat dit mogelijk kan leiden tot zaaksherkenning.

In de eerste plaats kan de uitspraak van de rechter worden meegenomen in de analyse om vast te stellen of en, zo ja, in hoeverre, het advies van de deskundige door de rechter is gevolgd. Om dit te achterhalen is gezocht op parketnummer in de database van *www.rechtspraak.nl*. Niet alle uitspraken worden echter in de database opgenomen. In het Besluit selectiecriteria uitsprakendatabank Rechtspraak.nl (hierna: het Besluit) zijn selectiecriteria opgenomen met betrekking tot de publicatie van uitspraken. In het bijzonder relevant in het kader van dit onderzoek is artikel 4 lid 2 onder c en d van het Besluit waarin is opgenomen dat de uitspraak altijd wordt gepubliceerd indien het om een misdrijf tegen het leven gaat en/of een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van vier jaar of meer en/of een tbs-maatregel is opgelegd; artikel 5 van het Besluit waarin onder andere is opgenomen dat een uitspraak gepubliceerd wordt indien “de zaak voor, tijdens of na behandeling ter zitting aandacht heeft gehad van de publieke media in de ruimste zin des woords”; en artikel 6 lid 1 van het Besluit waarin wordt aangegeven dat voor de uitspraken die niet binnen deze selectiecriteria vallen, geldt dat zij “voor zover daarin niet uitsluitend standaardformuleringen zijn gebruikt, zoveel als mogelijk [worden] gepubliceerd”.³⁴

In tabel 3.13 is een overzicht opgenomen van de gevallen waarin het onderliggende pro Justitia-rapport onderdeel was van het dossieronderzoek, een rechter uitspraak heeft gedaan en deze uitspraak op *www.rechtspraak.nl* is gepubliceerd. Van de 73 rapportages is in 33 gevallen (45,2 procent) een beslissing van de rechtbank aangetroffen in de database van *www.rechtspraak.nl*.³⁵ In deze zaken heeft de rapporteur niet altijd een advies kunnen geven met betrekking tot diagnostiek, de mate waarin kan worden toegerekend en de sanctie. Indien de deskundige geen advies heeft gegeven, is de rapportage op dat onderdeel niet in de telling in tabel 3.13 opgenomen. Voor de categorie ‘rechtbank’ geldt dat voor de stoornis in tien van de 33 gevallen (30,3 procent); voor het advies over de mate van toerekenen in dertien van de 33 gevallen (39,4 procent) en voor het sanctie-advies in vijftien van de 33 gevallen (45,5 procent). Voor de categorie ‘gerechtshof’ geldt dat in één van de vijf gevallen sprake was van vrijspraak (20 procent), in één van de vijf gevallen geen advies was gegeven over de stoornis (20 procent), in twee van de vijf gevallen een advies over de mate van toerekenen ontbrak (40 procent), net zoals in twee van de vijf gevallen een advies over de sanctie miste (40 procent).

In de meeste gevallen werd het advies van de rapporteur pro Justitia gevolgd, zie tabel 3.13. Dat gold het sterkst voor adviezen over de mate van toerekenen (in negentien van de twintig gevallen waarin daarover is geadviseerd; 95,0 procent), maar ook voor het advies over de stoornis (in twintig van de 23 gevallen waarin

34. Zie <<https://www.rechtspraak.nl/Uitspraken/Paginas/Selectiecriteria.aspx>>.

35. *Www.rechtspraak.nl* is geraadpleegd op 11, 12 en 13 april 2018 en nogmaals op 20 september 2020. In één geval is wel een beschikking gevonden, maar aangezien deze enkel betrekking heeft op een klaagschrift naar aanleiding van het verschoningsrecht en er dus geen inhoudelijk oordeel over de zaak is gegeven, is deze beschikking niet in de selectie opgenomen.

daarover is geadviseerd; 87 procent) en de sanctie (in de vijftien van de achttien gevallen waarin daarover is geadviseerd; 83,3 procent). Deze bevindingen zijn vergelijkbaar met eerdere studies waarin de relatie tussen het gedragsdeskundige advies en de beslissing van de rechter is bekeken, namelijk dat het advies van deskundigen in de meeste gevallen door de rechter wordt gevolgd.³⁶

Daarnaast is nagegaan of en, zo ja, in hoeverre de culturele aspecten die een rol hebben gespeeld in de rapportage ook door de rechter werden benoemd. Middels een kwalitatieve analyse is onderzocht wat de uitspraak vermeldde over het advies van de deskundigen en is gekeken of etnische en/of culturele aspecten, zoals door de rapporteur geconstateerd, ook een rol speelden in de overwegingen van de strafrechter. In tien van de 33 rapporten (30,3 procent) waarbij een beslissing is aangetroffen in de database van *www.rechtspraak.nl*, was bij de verdachte sprake van een migratieachtergrond. Onderzocht is of informatie over de etnische en/of culturele achtergrond, zoals beschreven door de rapporteur, een rol heeft gespeeld in de uiteindelijke beslissing van de rechter.

Tabel 3.13 Advies rapporteurs en uitspraken rechtbanken en gerechtshoven¹

		Gevolgd	Niet gevolgd
Rechtbank (n = 33)	Stoornis (n = 23)	20 (87%)	3 (13%)
	Toerekenen (n = 20)	19 (95%)	1 (5%)
	Sanctie (n = 18)	15 (83,3%)	3 (16,7%)
Gerechtshof (n = 5)	Stoornis (n = 3)	3 (100%)	-
	Toerekenen (n = 2)	3 (100%)	-
	Sanctie (n = 2)	3 (100%)	-

¹ In één van de gevallen heeft ook de Hoge Raad zich over de zaak gebogen. Dit is niet in de selectie opgenomen aangezien het geen behandeling in feitelijke aanleg betreft.

In vijf van de tien rapporten over verdachten met een migratieachtergrond was in de rapportage geen aandacht besteed aan etnische en/of culturele aspecten. In twee van de tien rapporten over verdachten met een migratieachtergrond besteedde de rapporteur wel aandacht aan etnische en/of culturele aspecten, namelijk in de biografische anamnese. Voor het eerste rapport gold dat deze infor-

36. Harte, Van den Berg & Stroobach 2005; Boonekamp e.a. 2008.

matie geen onderdeel is geworden van de uitspraak van de rechter, waarbij kan worden opgemerkt dat de informatie vanwege de ernst van de stoornis (een psychose) niet van groot belang lijkt voor de sanctietoemettingsbeslissing van de rechter. De rechter rekende het ten laste gelegde niet aan de verdachte toe en legde een maatregel ex artikel 37 (oud) Sr op. In het tweede geval nam de rechtbank de informatie over de culturele achtergrond van de verdachte over in de uitspraak. In de drie andere rapporten over verdachten met een migratieachtergrond besteedde de rapporteur aandacht aan de etnische en/of culturele achtergrond van de verdachte bij de beantwoording van de pro Justitia-vraagstelling (diagnostiek, de mate waarin kon worden toegerekend en/of de sanctie). In het eerste geval werd er in de uitspraak van de rechter niets (inhoudelijks) opgemerkt over de rapportage en werd geen aandacht besteed aan de etnische en/of culturele achtergrond van de verdachte. In het tweede geval maakten etnische en/of culturele aspecten deel uit van het behandeladvies, zowel dat van de psychiater als dat van de psycholoog. Hieraan werd in de uitspraak van de rechter geen expliciete aandacht besteed. In het derde geval adviseerden de psychiater en psycholoog de verdachte (licht) verminderd toe te rekenen vanwege acculturatieproblematiek en een aanpassingsstoornis. De rechtbank overwoog vervolgens dat sprake was van de door de rapporteur beschreven problematiek, maar nam het advies met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid niet over, al gebeurde dit niet expliciet. Wel expliciet legde de rechtbank het advies van de deskundigen met betrekking tot de sanctie naast zich neer. De rechtbank motiveerde dat een voorwaardelijk strafdeel met een daaraan gekoppeld reclasseringstoezicht geen recht deed aan de aard en de ernst van de feiten: er was slechts ruimte voor een forse onvoorwaardelijke gevangenisstraf.

Naar aanleiding van de resultaten met betrekking tot het (beperkte) gedeelte dat in de databank *www.rechtspraak.nl* is opgenomen, kan geconcludeerd worden dat de etnische en/of culturele aspecten in de rapportages in dit dossieronderzoek niet tot nauwelijks deel uitmaken van de overwegingen van de strafrechter.

3.7

SAMENVATTING EN CONCLUSIE

De deels kwantitatieve en grotendeels kwalitatieve analyse van 73 rapportages pro Justitia heeft laten zien hoe culturele overwegingen deel kunnen uitmaken van het pro Justitia-rapport, met name wanneer gerapporteerd wordt over verdachten met een migratieachtergrond.

In het kader van de kwantitatieve analyse is een aantal hoofdbevindingen te benoemen. Ten aanzien van de diagnostiek geldt dat de prevalentie van stoornissen ongeveer gelijk is tussen verdachten met en zonder een migratieachtergrond, maar dat wel verschillen bestaan ten aanzien van het soort stoornis dat werd vastgesteld. Met name opvallend is het verschil in prevalentie van door de rapporteurs geconstateerde zwakbegaafdheid en verstandelijke beperkingen. Omdat geen

sprake was van een statistische significantie, kunnen hieraan geen harde conclusies verbonden worden. Maar in het licht van de door de rapporteurs geconstateerde taalproblemen bij het afnemen van testpsychologisch onderzoek, waaronder het afnemen van intelligentietests, is dit een bevinding die verder onderzoek waard is.

Significant bleek het verschil met betrekking tot de geadviseerde sanctie. Verdachten zonder migratieachtergrond kregen beduidend vaker een (tbs of artikel 37 (oud) Sr) maatregeladvies dan verdachten met een migratieachtergrond. Dit is opvallend, mede omdat geen verschillen zijn gevonden in de mate waarin het delict aan de verdachte werd toegerekend, hetgeen wel verwacht zou kunnen worden op basis van de gevonden verschillen in sanctie-adviezen. Het verschil in advieskaders komt vooral tot uitdrukking in de verhouding tussen enerzijds tbs met voorwaarden en anderzijds een ambulante of klinische behandeling als bijzondere voorwaarde in het kader van de tenuitvoerlegging van een straf(deel). Voor beide kaders moet sprake zijn van een zekere bereidwilligheid bij verdachten om zich te conformeren aan een behandeling. Ook kan in beide gevallen gesproken worden van een relatieve ernst van psychiatrische problematiek en het daarmee samenhangende gevaar. Dit resulteert erin dat deze kaders enigszins vergelijkbaar zijn, zij het dat een strafkader een meer punitief element kent en een maatregelkader een meer beveiligend/herstellend element. Het gevonden verschil in sanctie-adviezen zou iets kunnen zeggen over de mate waarin de verdachten verantwoordelijk worden gehouden voor hun gedrag. Tot slot zijn er geen (significante) verschillen gevonden met betrekking tot de werkrelatie tussen verdachten met en zonder een migratieachtergrond en rapporterende psychiaters en psychologen.

Ook in het kader van de kwalitatieve analyse is een aantal hoofdbevindingen te benoemen. Over het algemeen kan worden gesteld dat rapporteurs in het onderzoek regelmatig oog hadden voor culturele aspecten. Meestal ging het dan om algemene informatie over de persoon van de verdachte, opgenomen in de biografische anamnese. In rapportages over verdachten met een migratieachtergrond betrokken psychiaters in 68,2 procent en psychologen in 65,5 procent informatie over de etnische en/of culturele achtergrond van de verdachte. Dat aandeel is aanzienlijk minder wanneer gekeken wordt naar de beantwoording van de pro Justitia-onderzoeksvragen. In 29,4 procent van de rapportages over verdachten met een migratieachtergrond speelden etnische en culturele aspecten een rol in de diagnostische overwegingen van de rapporteur. Meestal ging het dan om acculturatieproblematiek. In toerekeningsvatbaarheidadviezen maakten etnische en/of culturele aspecten nauwelijks deel uit van de overwegingen van de rapporteur (in 6,9 procent van de rapportages over verdachten met een migratieachtergrond). Datzelfde gold voor de sanctieadviezen; ook daar maakten etnische en/of culturele aspecten nauwelijks deel uit van de overwegingen van de rapporteur, namelijk in 10,3 procent van de rapporten over verdachten met een migratieachtergrond. Tegelijkertijd is een verschil in sanctie-adviezen geconstateerd. Er zijn geen bevin-

dingen in dit onderzoek naar voren gekomen die een verklaring zouden kunnen bieden voor dit verschil in advisering.

Met andere woorden, de aan de migratieachtergrond gerelateerde significante verschillen met betrekking tot de sanctie-adviezen, kunnen na een kwalitatieve analyse niet verklaard worden aan de hand van de overwegingen van de rapporteur. Omdat de rechter het advies van de deskundige meestal volgt, is het de vraag wat hiervan het gevolg is voor de beslissing van de strafrechter in termen van rechtvaardigheid en effectiviteit van sancties. Daarnaast is het de vraag of etnische en/of culturele aspecten in het pro Justitia-onderzoek een meer expliciete plaats zouden moeten hebben en, zo ja, welke (juridische) instrumenten zich daarvoor lenen. In de volgende hoofdstukken volgt een beschouwing hierover.

4.1

INLEIDING

In het vorige hoofdstuk is verslag gedaan van een voornamelijk kwalitatief en deels kwantitatief onderzoek van 73 rapportages pro Justitia. In dit hoofdstuk wordt een nadere analyse van de resultaten van het empirische onderzoek gegeven (paragraaf 4.2). Daarin wordt gerefereerd aan informatie afkomstig uit de 73 rapportages pro Justitia die *random* geselecteerd zijn. Daarnaast wordt ook gerefereerd aan rapportages die specifiek zijn geselecteerd en die zijn geanalyseerd met het doel te dienen als *case studies*. Steeds zal geëxpliciteerd worden of de informatie afkomstig is uit een rapportage uit de specifieke of *random* selectie.

In deze nadere analyse gaat het om de invloed die culturele (en etnische) aspecten kunnen hebben met het oog op de te beantwoorden onderzoeksvragen pro Justitia (paragraaf 4.2). Besproken wordt wat opvalt in verhouding tot de informatie die de literatuurstudie in het tweede hoofdstuk heeft opgeleverd. Daarna volgt een juridische beschouwing van een aantal bevindingen van dit onderzoek (paragraaf 4.3). Daarbij wordt een brug geslagen tussen de vraag naar de plaats en betekenis van etnische en culturele aspecten in een gedragskundig pro Justitia-onderzoek en de vraag wat dit zou kunnen betekenen voor de beslissing van de rechter. In paragraaf 4.4 volgt een conclusie.

Concreet worden in paragraaf 4.2.2 de onderzoeksresultaten besproken over de aandacht in rapportages pro Justitia voor de culturele achtergrond van verdachten. Vervolgens worden in paragraaf 4.2.3 de verschillen besproken in advisering aan de rechter. In de paragraaf over expertise in een strafrechtelijke procedure (paragraaf 4.2.4) komen achtereenvolgens aan bod enkele overwegingen met betrekking tot de aandacht voor etnische en/of culturele deskundigheid in pro Justitia-onderzoek (paragraaf 4.2.4.1), culturele vaardigheden van deskundigen (paragraaf 4.2.4.2) en forensische vaardigheden van deze deskundigen (paragraaf 4.2.4.3).

Daarna volgt een juridische beschouwing van de empirische onderzoeksresultaten (paragraaf 4.3). In een paragraaf over culturele deskundigheid (paragraaf 4.3.2) worden achtereenvolgens besproken: de inzet van (externe) culturele deskundigen (paragraaf 4.3.2.1); het initiëren van cultureel onderzoek (paragraaf 4.3.2.2); een bespreking van de mogelijkheid van contra-onderzoek (paragraaf

4.3.2.3) en het recht op een eerlijk proces (paragraaf 4.3.2.4). In paragraaf 4.3.3 komen taaldeskundigheid en bijstand door tolken in het rapportageproces aan de orde. In paragraaf 4.3.4 wordt besproken wat het resultaat van de empirische studie betekent voor de rechtvaardigheid van de sanctietoemettingsbeslissing van de rechter (paragraaf 4.3.4.1) en de effectiviteit van de uit te voeren sanctie (paragraaf 4.3.4.2). Het is daarbij ook de vraag in hoeverre een cultuursensitieve benadering in een pro Justitia-onderzoek kan bijdragen aan het vergroten van de onderzoeksopbrengst en een verbetering van het onderzoeksresultaat met het oog op een effectieve en rechtvaardige sanctietoemeting.

4.2 ALGEMENE DISCUSSIE

4.2.1 *Inleiding*

De kwalitatieve analyse in het vorige hoofdstuk liet zien dat er in een meerderheid van de rapportages over verdachten met een migratieachtergrond aandacht was voor culturele aspecten in de biografische anamnese, namelijk in vijftien van de 22 psychiatrische (68,2 procent) en in negentien van de 29 psychologische (65,5 procent) rapporten.¹ Daarbij kon het bijvoorbeeld gaan om een migratieverhaal of een bespreking van de culturele context waarbinnen iemand is opgegroeid. De biografische anamnese kan inzicht geven in de ontwikkeling en levensloop van de verdachte, een beeld schetsen van persoonlijkheidstrekken, en mogelijke protectieve en belemmerende factoren ten aanzien van psychiatrische problematiek en het eventuele risico op recidive. De informatie zou een bijdrage kunnen leveren in de diagnostiek en mogelijk ook bij de beoordeling van de relatie tussen stoornis en delict.

Bij de te beantwoorden vragen pro Justitia was aanzienlijk minder aandacht voor de etnische en/of culturele achtergrond van verdachten met een migratieachtergrond. Bij de diagnose was hiervan sprake in vijftien van het totaal van 51 psychiatrische en psychologische rapporten (29,4 procent). Wat betreft de mate van toerekenen, risicotaxatie en het advies over de sanctie geldt dat in respectievelijk twee, drie en drie van de 29 rapporten (6,9, 10,3 en 10,3 procent) over verdachten met een migratieachtergrond, culturele overwegingen onderdeel waren van het advies aan de rechter.²

Hoewel rapporteurs dus in een aanzienlijk deel van de rapporten oog hebben voor de etnische en/of culturele achtergrond van de verdachte, geldt tegelijkertijd dat hieraan in een aanzienlijk deel van de rapporten geen aandacht werd besteed. Het is denkbaar dat het niet steeds mogelijk is geweest om hierover te rapporteren, bijvoorbeeld wanneer de verdachte beperkt meewerkte. Rapportages waaraan de

-
1. Hierover rapporteren psychiaters en psychologen afzonderlijk. Datzelfde geldt voor de diagnostische overwegingen.
  2. Hierover wordt – ook in geval van dubbel- en tripleraapportages – één advies geformuleerd.

verdachte in het geheel geen medewerking verleende, zijn echter niet in de analyse opgenomen. Hoewel in een groot deel van de rapportages culturele aspecten aan bod komen, is – ook in de biografische anamnese – mogelijk toch nog ruimte voor verbetering.

De vraag is echter ook: ‘kán’ de rapporteur ‘iets’ met (relevante) etnische en culturele aspecten die worden opgemerkt, in het bijzonder met het oog op het door hem te formuleren advies in het pro Justitia-rapport? Daarnaast is het de vraag wat het eventuele belang daarvan is voor de uitkomst van het onderzoek. In deze paragraaf worden de empirische onderzoeksresultaten in dit opzicht en tegen deze achtergrond nader bekeken en besproken.

4.2.2 *Culturele aspecten en diagnostische overwegingen*

In de literatuurstudie in hoofdstuk 2 is uitgebreid aan de orde gekomen dat etnische en culturele aspecten de diagnostische overwegingen van de rapporteur in belangrijke mate kunnen beïnvloeden. Niet alleen gedrag en communicatie zijn sterk cultureel bepaald, ook diagnostische criteria en (psychologisch) testmateriaal zijn westers georiënteerd en genormeerd.³ In het kader van cultuursensitief pro Justitia-onderzoek lijkt het dan ook van belang dat de rapporteur beoordeelt of bepaald gedrag passend is binnen een culturele context of dat sprake is van afwijkend gedrag in de zin van een psychische stoornis, zoals benoemd in de artikelen 37a en 39 Sr.⁴ Bij de toepassing van (psychologisch) testmateriaal blijkt het daarnaast van groot belang dat de rapporteur alert is op aan etniciteit of cultuur gerelateerde vertekeningen bij het interpreteren van de score.

De kwalitatieve analyse in het vorige hoofdstuk heeft laten zien dat psychiaters en psychologen in 29,4 procent van de rapportages over verdachten met een migratieachtergrond culturele overwegingen in de diagnostiek beschreven.⁵ Meestal was in deze gevallen sprake van acculturatieproblematiek en/of een aanpassingsstoornis. Met betrekking tot de afname van psychologisch testmateriaal werd ook gerapporteerd over taalkundige problemen en hield de rapporteur hiermee bijvoorbeeld rekening bij het vaststellen van de score.⁶

Anders gezegd, ruim een kwart van de rapporteurs besteedde expliciet aandacht aan etnische en culturele aspecten bij de diagnostische overwegingen. Dit is dus een punt waarop een heel aantal rapporteurs al cultuursensitief lijkt te werken, en dat is belangrijk om vast te stellen. Men heeft regelmatig oog voor verschillende culturele verschijningsvormen van psychopathologie, en is zich bewust van accul-

3. Zie in het bijzonder de paragrafen 2.4.2, 2.4.3, 2.4.4 en 2.5.3.1.

4. Koenraadt & Van Deutekom 2007, p. 119; Koenraadt 2009, p. 332; Merzagora e.a. 2018, p. 26.

5. Zie paragraaf 3.5.5.1.

6. Psychologen houden in 31 procent van de onderzoeken naar verdachten met een migratieachtergrond rekening met die migratieachtergrond bij de afname van testmateriaal en/of de interpretatie van de testscore. Zie paragraaf 3.5.5.2.

turatieproblematiek en bespreekt dit expliciet. Tegelijkertijd lijkt er ook ruimte voor verbetering. Hier volgt een bespreking van vier aspecten die dan mogelijk relevant zijn met het oog op verbeterpunten.

4.2.2.1 *Diagnostiek*

Hoewel rapporteurs regelmatig oog hadden voor culturele verschillen in verschijningsvormen van psychopathologie en acculturatieproblematiek en zich er vaak ook bewust van waren dat voorzichtigheid is geboden bij het toepassen van testmateriaal en het interpreteren van testcores, geldt tegelijkertijd dat een meerderheid van de rapporteurs hiervoor geen expliciete aandacht hadden in hun rapportages. Aan de ene kant is het natuurlijk goed mogelijk dat culturele aspecten naar het oordeel van de rapporterende deskundige in een deel van deze rapportages niet relevant zijn geweest om te benoemen. Het is, zoals gezegd, geen vaststaand gegeven dat bij een verdachte met een migratieachtergrond problemen hoeven te bestaan met bijvoorbeeld taal in de afname van psychologisch testmateriaal. Met andere woorden: het is niet zo dat aan cultuur of etniciteit gerelateerde elementen per definitie een (relevante) rol spelen in gedragskundig onderzoek in het geval sprake is van een migratieachtergrond bij de verdachte. Aan de andere kant is het ook goed mogelijk dat rapporteurs in bepaalde gevallen onvoldoende cultuursensitief zijn geweest in hun diagnostische overwegingen. Hierover kan naar aanleiding van de kwalitatieve analyse het volgende worden opgemerkt.

Doordat rapporteurs in (ambulant) dubbel- en triple-onderzoek in wezen solistisch onderzoek uitvoeren met (periodiek) één of meer overlegmomenten, liggen er min of meer twee afzonderlijke gedragskundige rapporten waarbij in de conclusies (in meer of mindere mate) tot overeenstemming is gekomen. Anders is dat in klinisch onderzoek uitgevoerd in het PBC, aangezien dit onderzoek wordt uitgevoerd in teamverband. Dit betekent dat gedurende het rapportageproces veel overleg wordt gevoerd met als resultaat één gedragskundige rapportage. Doordat in ambulante dubbel- en triplerapportages in grotere mate solistisch onderzoek wordt uitgevoerd, werd ook zichtbaar hoe verschillende rapporteurs op een verschillende manier betekenis gaven aan mogelijk relevante culturele aspecten. Zo kon in ambulant dubbel- of triple-onderzoek het ene deelonderzoek zicht geven op problemen die speelden in de communicatie, bijvoorbeeld doordat beschreven werd dat tolkenbijstand was ingeschakeld, terwijl hierover door de andere rapporterende onderzoeker geen opmerkingen werden gemaakt. Ook werd zichtbaar dat de verschillende rapporteurs in dubbel- of triple-onderzoek in uiteenlopende mate aandacht hadden voor mogelijk cultureel relevante aspecten. In een klinisch onderzoek zijn dergelijke verschillen vanwege het overleg dat wordt gevoerd vaak minder (goed) zichtbaar. De kwalitatieve analyse van dubbel- en triplerapportages heeft inzichtelijk gemaakt dat de mate waarin rapporteurs rekening hielden met de etnische en culturele achtergrond van de verdachte varieerde en/of kan ontbreken, terwijl door het rapport van de andere rapporteur duidelijk werd dat culturele

aspecten wel een (relevante) rol hadden gespeeld in het onderzoek. Dit laat zien dat verschillen bestaan in de mate waarin rapporteurs culturele aspecten in overweging namen en/of cultuursensitief te werk gingen bij dezelfde verdachte. Of in een rapport rekening wordt gehouden met de culturele achtergrond van de verdachte, hangt dus niet alleen af van de biografie van de verdachte, maar voor een belangrijk deel ook van de onderzoekende rapporteur.

Merzagora e.a. beschrijven dat in pro Justitia-onderzoek naar verdachten met een migratieachtergrond:

“The most important thing is to discern between culturally compatible habits and psychiatric symptoms.”⁷

Het belangrijkste is dus dat de rapporteur beoordeelt of bepaald gedrag passend is binnen een gegeven culturele context of dat sprake is van een psychische stoornis.⁸ Het is niet goed vast te stellen in hoeverre het relevant zou zijn geweest wanneer de rapporteur etnische en/of culturele aspecten in overweging had genomen in de 70,6 procent van de 51 psychiatrische en psychologische rapporten over verdachten met een migratieachtergrond waarin hieraan geen (expliciete) aandacht werd besteed. Maar juist omdat een expliciete afweging door de rapporteur ontbreekt, kan niet inzichtelijk worden gemaakt of deze aspecten in het pro Justitia-rapport weloverwogen werden genegeerd, of dat zij onbewust niet werden geadresseerd.⁹ Daarbij geldt dat het voor de verschillende procesdeelnemers sowieso relevant is dat rapporteurs belangrijke overwegingen in de rapportage expliciteren, zodat inzichtelijk is hoe zij tot hun aanpak en conclusies gekomen zijn. Dit zou kunnen pleiten voor toevoeging van een culturele vraag aan de standaardvraagstelling pro Justitia, aangezien beantwoording van die vraag zou kunnen leiden tot een expliciete afweging al dan niet rekening te houden met culturele aspecten in een pro Justitia-onderzoek.¹⁰ Een andere optie is om hier bijvoorbeeld tijdens de feedback op de rapportages op te letten. Rapportages die zijn uitgevoerd via het NIFP worden namelijk standaard van feedback voorzien door een gedragsdeskundige van dezelfde discipline als de rapporterende gedragsdeskundige.¹¹ Beide zaken zouden ook gecombineerd kunnen worden.

4.2.2.2 *Testmateriaal, prevalentieverschillen en de relatie tussen stoornis en delict*

Relevant voor een goed zicht op de relatie tussen stoornis en delict kan de uitkomst van psychologisch testmateriaal zijn, bijvoorbeeld wanneer dit wijst op zwakbegaafdheid of een verstandelijke beperking. Immers, daardoor kan sprake

7. Merzagora e.a. 2018, p. 25.

8. Koenraadt & Van Deutekom 2007, p. 119; Koenraadt 2009, p. 332. Zie ook paragraaf 2.5.4.

9. Zie in dit kader ook: Wiersinga 2002, p. 273.

10. Zie nader paragraaf 5.3.3.1 (culturele vraag).

11. Zo is (schriftelijk) door het NIFP medegedeeld.

zijn van een beperking in gedragskeuzen. Naar aanleiding van het dossieronderzoek kan voorzichtig geconcludeerd worden dat verstandelijke problemen vaker werden vastgesteld bij verdachten met een migratieachtergrond, al was geen sprake van een significant verschil. Wel komt het ook terug in ander onderzoek, zoals naar verdachten van strafbare feiten over wie pro Justitia gerapporteerd wordt, waarin Vinkers concludeert dat verdachten met een Antilliaanse migratieachtergrond lager scoren op IQ-tests:

“Dit is vooral van toepassing op de WISC-III, mogelijk door een specifieke scholingsachterstand bij Antilliaanse verdachten van 17 jaar of jonger. (...) Op grond van dit onderzoek kom ik tot het advies om bij Antillianen rekening te houden met taalproblemen en om eventuele beperkingen in het aanpassingsvermogen te rapporteren.”¹²

Onderzoek naar intelligentietestmateriaal laat zien dat de omgeving waarin iemand opgroeit mede bepalend kan zijn voor de hoogte van de score op IQ-tests.¹³ De scores kunnen beïnvloed worden door omgevingsfactoren zoals (gebrek aan goede) scholing, armoede, ondervoeding en ziekte.¹⁴ Ook meer praktische aspecten kunnen testcores beïnvloeden. Merzagora noemt in dit verband:

“Some have a different alphabet system, some write from right to left, some may not be familiar with paper, pen, drawings, symbols.”¹⁵

Ander onderzoek laat zien dat culturele aspecten in IQ-testen geen sterk effect hebben op de uitkomst daarvan. Traditioneel testmateriaal zou daardoor ook gebruikt kunnen worden bij verschillende groepen, maar een taalbias in het testmateriaal kan wel bijdragen aan het ontstaan van verschillen in testresultaten en een te lage score.¹⁶ Mogelijk hangt de verhoogde prevalentie van zwakbegaafdheid of een verstandelijke beperking (deels) samen met de problemen bij het afnemen van testmateriaal bij personen die (recent) zijn gemigreerd en met het ontbreken van geschikt testmateriaal.¹⁷

Hier komt een belangrijk verbeterpunt aan de oppervlakte, dat ook algemeen wordt erkend in de literatuur en, zoals uit de kwalitatieve dossierstudie is gebleken, ook wel in de rapportages: het testmateriaal is niet zonder meer geschikt voor mensen met een migratieachtergrond. Een recent artikel laat zien dat de bekende ‘Big Five’-persoonlijkheidskenmerken (extraversie, vriendelijkheid, zorgvuldigheid, emotionele stabiliteit en openheid) niet op een vergelijkbare manier

12. Vinkers 2011, p. 13.

13. Sternberg 2019, p. 199 e.v.

14. Mandelman & Grigorenko 2011, p. 85-106.

15. Merzagora e.a. 2018, p. 29.

16. Te Nijenhuis e.a. 2016, p. 129-131; 134.

17. Zie de paragrafen 2.4.4 en 3.5.5.2; Verhoeven 2001, p. 178-202; Kleijn, Verboom & Van der Schrier 2003; Vinkers 2011, p. 9-10; Van Dijk 2011, p. 30-33; Borra, Van Dijk & Verboom 2016.

blijken te werken bij personen met een niet-westerse achtergrond.¹⁸ De oplossing is echter niet eenvoudig. Het is nu eenmaal zo dat het testmateriaal in Nederland ‘westers georiënteerd’ is en dat er niet zomaar ‘niet-westers’ georiënteerd testmateriaal te vinden is. Dat zou eerst ontwikkeld en vervolgens gevalideerd moeten worden, en dat kost tijd. Bovendien kan dit niet vanuit alleen Nederland gerealiseerd worden, aangezien dit een bredere wetenschappelijke uitdaging en investering vormt. Daarbij is het de vraag wat het toepassingsbereik van dat nieuwe testmateriaal is: kan dat bij iedereen met een niet-westerse achtergrond worden gebruikt, of bij slechts een deel van de mensen, met een *bepaalde* culturele achtergrond (dit lijkt waarschijnlijk, aangezien testmateriaal gevalideerd wordt voor specifieke normgroepen)? Het is daardoor in feite zo dat verschillende typen testmateriaal nodig zijn voor verschillende culturele achtergronden. Dat betekent veel werk, veel onderzoek, en dat kost ook veel tijd en geld. Maar de vraag is of we daarin veel keuze hebben, of dat cultureel sensitief testmateriaal gewoonweg cruciaal is voor de adequate diagnostiek en behandeling van mensen met een migratieachtergrond, zowel in de forensische setting, als ook in de algemene ggz.¹⁹ De noodzaak tot adequate diagnostiek en behandeling bestaat niet alleen vanwege het aantal mensen met een migratieachtergrond in de strafrechtspleging, maar ook vanwege de importantie van het advies pro Justitia voor de sanctietoemettingsbeslissing. Hoewel daarom nieuw onderzoek nodig is om testmateriaal te ontwikkelen, geldt ook nu al dat er testen zijn die meer of minder gevoelig zijn voor culturele (met name ook taal)verschillen. Van der Vijver merkt op dat “hoewel er geen cultuurvrije tests bestaan, er wel degelijk betere en slechtere tests [zijn] voor diagnostiek in interculturele groepen”.²⁰ Sommige intelligentietesten zijn bijvoorbeeld taalafhankelijk en daarom geschikt voor niet-Nederlandstaligen en Nederlands-taligen met een taalachterstand, zoals de *Wechsler Intelligence Scale* (WISC-V) voor kinderen.²¹ Tijdens de ontwikkeling van de meest recente versie van de WISC zijn cultureel experts betrokken geweest bij de identificatie van potentieel problematische testitems.²² In Nederland is recent de *Delft Cognitive and Memory Test* (DECOMET) ontwikkeld, die geschikt is voor volwassenen en kinderen vanaf 12 jaar.²³ Met deze test is het mogelijk een inschatting te maken van de algemene intelligentie zonder daarbij gebruik te maken van verbale vaardigheden.²⁴ Bij het vaststellen van psychotische stoornissen kan gebruik worden gemaakt van een cul-

18. Laajaj e.a. 2019, p. 1-13; Zeinoun 2016.

19. Naast het algemene belang van adequate diagnostiek en behandeling van mensen met een migratieachtergrond in de algemene ggz, is dit vanuit strafrechtelijk oogpunt ook relevant in termen van preventie en doordat forensische patiënten via de schakelbepaling van art. 2.3 Wvz ook in de reguliere ggz behandeld kunnen worden, zie Van Oploo, Prinsen & Bakkum 2020, p. 2384-2390; Klappe, Mevis & Van der Wolf 2020.

20. Van der Vijver 2016, p. 10.

21. Weschler 1949; Na & Burns 2016, p. 156-160.

22. Na & Burns 2016, p. 156-157.

23. Van der Vijver 2016, p. 8; Kort & Schittekatte 2016, p. 105-122.

24. Kort & Schittekatte 2016, p. 112.

tuursensitieve versie van de *Comprehensive Assessment of Symptoms and History* (de CASH-CS).²⁵ Een cultuursensitieve benadering bij het vaststellen van psychotische stoornissen bij verschillende etnische groepen wordt nodig geacht vanwege het vermoeden van vertekening in de prevalentie daarvan.²⁶ Voor het vaststellen van dementie is er de *Cross-culturele Dementiescreening* (CCD), een test voor het vaststellen van cognitieve stoornissen bij anderstaligen of analfabeten.²⁷ De test kan ook worden afgenomen wanneer de testpsycholoog niet dezelfde taal spreekt als de verdachte doordat de test digitale instructies in verschillende talen bevat. Hoewel er dus verschillende voorbeelden zijn van cultuursensitieve tests, blijft cultuursensitief testmateriaal schaars.

Het is goed als rapporteurs ervan op de hoogte zijn in welke mate het testmateriaal cultuursensitief is en dit laten meewegen in de keuze voor de tests. Tevens is het goed wanneer ze de beperkingen van de tests voor ogen hebben, waar nodig beschrijven, en deze ook duidelijk communiceren aan de rechter en daarbij ook aangeven in welke richting een fout zou kunnen optreden. Bijvoorbeeld, waar het gaat om het meten van intellectuele capaciteiten, zal het gebruikmaken van standaardtesten in de regel eerder leiden tot een onderschatting van wat iemand werkelijk kan; de test geeft dan aan wat de ondergrens is van bijvoorbeeld het IQ, terwijl het goed mogelijk is dat het IQ in feite hoger (maar dus niet lager) ligt. Het is van belang dit in een rapport aan te geven, en tevens alert te zijn op aanwijzingen dat de intelligentie hoger ligt, bijvoorbeeld door hetgeen de betrokkene vertelt over zijn schoolcarrière. Daarnaast verdient opmerking dat de werkrelatie met de verdachte bij psychologen (die in de regel het testmateriaal gebruiken) niet slechter lijkt te zijn dan bij psychiaters.²⁸ Dit zou erop kunnen wijzen dat ook het soms minder geschikte materiaal niet aan het contact in de weg staat.

Uit het dossieronderzoek is gebleken dat rapporteurs nu ook al met regelmaat opmerkingen maken over het interpreteren van testcores. Dat is met name het geval wanneer het gaat over intelligentie-onderzoek, bijvoorbeeld dat de achterstand in taal een negatieve invloed heeft op de uitkomst van een IQ-test. Andersom kan ook, zoals in een voor deze studie onderzocht rapport waarin een IQ werd gemeten in de *range* zwakbegaafdheid en waarin werd gesteld dat hoewel de verdachte anderstalig was opgegroeid, dit volgens de rapporteur de totaalscore zeer waarschijnlijk niet significant beïnvloedde. Het is goed wanneer bij anderstaligen in principe een opmerking wordt gemaakt over interpretaties van de testcores, zodat het voor de procespartijen en de rechter helder is dat hiermee rekening is gehouden, in het bijzonder wanneer gesproken wordt van een verstandelijke beperking. Hiervan was in de bestudeerde rapportages niet steeds sprake.

---

25. Andreasen, Flaum & Arndt, 1992; Zandi 2016, p. 307-316.

26. Zandi 2016; Zandi 2014. Zie ook Veling e.a. 2007. Veen e.a. 2015.

27. Schmand e.a. 2014.

28. Paragraaf 3.4.2.

4.2.2.3 *Verscheidenheid in samenhang culturele aspecten en psychopathologie*

Uit de analyse van Tseng over de wisselwerking tussen culturele aspecten en psychopathologie blijkt dat er een aanzienlijke verscheidenheid bestaat aan manieren waarop psychodiagnostiek/-pathologie met culturele elementen kan samenhangen.²⁹ Een vergelijkbare verscheidenheid is in de rapportages niet aangetroffen. Het dossieronderzoek laat zien dat etnische en/of culturele aspecten soms aan de orde komen in de diagnostische overwegingen. Wanneer dat het geval is, gaat het meestal om stoornissen in het aanpassingsvermogen en/of acculturatieproblematiek. Deze problemen kunnen samenhangen met een (recente) migratie en daarmee specifiek verband houden met de etnische achtergrond van de verdachte, maar dit hoeft niet per se het geval te zijn.³⁰ Daarnaast zijn in het dossieronderzoek ook voorbeelden gezien waarin culturele aspecten een rol hebben gespeeld in de uiting van ziekteverschijnselen, zoals wanneer waanideeën gekleurd werden door bovennatuurlijke wezens. Wanneer culturele aspecten de klinische manifestatie van psychopathologie beïnvloeden, wordt dat door Tseng ook wel beschreven als een *pathoplastic effect*.³¹ In een van de rapportages merkt de gedragsdeskundige op dat djiñns die de verdachte bevelen geven in een Nederlandse context snel gezien kan worden als psychotische symptomatologie, maar dat dit gezien de culturele achtergrond van betrokkene niet zonder meer zijn conclusie is.

Dit laat zien hoe sommige van de door Tseng genoemde effecten ook zichtbaar zijn in rapportages. Toch is, zoals gezegd, de verscheidenheid minder. Wat bijvoorbeeld niet is aangetroffen, zijn zaken als een beschrijving van emotionele reacties op levensgebeurtenissen die specifiek cultuurgebonden zijn (*pathoselective effect*) of een beschrijving van de manier waarop culturele aspecten uitwerken op de aard van de psychopathologie (*patho-elaborating effect*). Het kan zijn dat de zaken daartoe geen aanleiding gaven, maar het kan ook zijn dat er toch culturele aspecten aan de psychopathologie zijn die onderbelicht zijn gebleven in de rapporten. Natuurlijk is het de vraag of het aan de orde stellen van dergelijke aspecten tot een andere conclusie zou hebben geleid, bijvoorbeeld met het oog op het advies over de mate waarin kan worden toegerekend en het geschikte sanctiekader. Gedragsdeskundigen die in het westen zijn opgeleid en pro Justitia rapporteren, hebben nu eenmaal te maken met de 'westerse bril' waarmee zij een casus beschrijven. Het is goed wanneer de rapporteur zich hiervan bewust is, maar dat wil niet zeggen dat het kader waarmee de rapporteur werkt per definitie ongeschikt is als beoordelingskader. Daarnaast is het de vraag of sommige aspecten toch niet impliciet door de rapporteur zijn meegenomen in het advies aan de rechter. Alleen datgene waarover de rapporteur expliciet heeft gerapporteerd, kan immers betrokken worden in deze studie.

---

29. Tseng 2007, p. p. 95-112 en paragraaf 2.4.3.

30. Zie paragraaf 3.5.5.1.

31. Zie paragraaf 2.4.3.

4.2.2.4 *Cultuursensitiviteit en kwaliteit van het pro Justitia-advies*

In de gevallen waarin de rapporteur rekening heeft gehouden met de culturele achtergrond van de verdachte, varieerde de manier waarop dit gebeurde van (zeer) summier tot uitgebreid, en ook op inhoudelijk niveau bleken verschillen te bestaan. Wanneer informatie werd gegeven over de culturele achtergrond van de verdachte, kon het algemene, demografische gegevens betreffen, zoals het land waar iemand is geboren, de wijk waarin iemand is opgegroeid of de taal die iemand spreekt. Het gegeven dat de rapporteur aandacht heeft besteed aan de culturele achtergrond van de verdachte (en de rapportage daarom is opgenomen in bovenstaande telling), betekent dus niet dat dit per definitie ook op een manier gebeurde die bijdroeg aan de kwaliteit van het advies dat in het rapport werd gegeven. Er werd bijvoorbeeld vermeld dat de betrokkene slecht Nederlands sprak, maar bij een beschrijving van de afgenomen testbatterij werd vervolgens niet vermeld of en in hoeverre de rapporteur het nodig heeft gevonden hiermee rekening te houden bij het presenteren van de resultaten daarvan. Een ander voorbeeld: een rapporteur gaf aan 'relevante standaarden' in de diagnostiek te betrekken, maar er werd niet geëxpliciteerd wat deze standaarden inhielden. In een ander geval, waarin de verdachte medewerking weigerde en er sprake was van een zeer beperkt gesprekscontact, concludeerde de rapporteur dat de verdachte uitvoerig heeft geparticipeerd in de Nederlandse samenleving, zodat er vanuit kan worden gegaan dat het tenlastegelegde niet alleen vanuit een culturele context begrepen kan worden. In beide gevallen is op basis van de rapportage niet te achterhalen of op een 'goede' manier rekening is gehouden met de culturele achtergrond van de verdachte en ook niet of en, zo ja, in hoeverre het rekening houden met de culturele achtergrond heeft bijgedragen aan een goede advisering van de rechter. Kortom, te zien is dat culturele aspecten in een deel van de rapporten worden meegewogen, maar of dat op een waardevolle manier gebeurt, is veel moeilijker te beoordelen.

Toch kan het benoemen van culturele aspecten in een rapportage op zich al van belang zijn, zou ik willen stellen, omdat het de relevantie daarvan laat zien en bijvoorbeeld ook de deur opent naar eventuele vragen om verheldering ter terechtzitting, of aanleiding geeft voor aanvullend (contra-expertise-)onderzoek. Zo is voorstelbaar dat in het geval van het bovenstaande voorbeeld de rechter nader vraagt naar de *mate waarin* culturele aspecten van belang zijn geweest bij het gedrag, ook al werd die gedraging er volgens de rapporteur niet uitsluitend door bepaald. Met andere woorden, het benoemen van de culturele factoren zal de kans kunnen verhogen dat ze worden meegewogen en dat dit bijdraagt aan het recht doen aan de persoon en de persoonlijke omstandigheden van de verdachte en een betere juridische uitkomst in de strafprocedure, waarbij recht wordt gedaan aan de specifieke omstandigheden van het geval.

4.2.3 *Culturele aspecten en de overige adviezen aan de rechter*

Naast de diagnostiek en prevalentie van stoornissen, betreft een belangrijk deel van het rapport het advies over de mate waarin het tenlastegelegde delict, indien bewezen, kan worden toegerekend (paragraaf 4.2.3.1) en de sanctie (paragraaf 4.2.3.2). Hieronder volgen enkele overwegingen.

4.2.3.1 *Toerekenen*

Op basis van de kwalitatieve analyse is betoogd dat etnische en/of culturele aspecten slechts in een klein aantal gevallen expliciet een rol speelden in de overwegingen van de rapporteur met betrekking tot het toerekeningsvatbaarheidsadvies, in die zin dat de rapporteur hierover verslag deed in de rapportage.³² Daarmee is niet uitgesloten dat etnische en/of culturele aspecten impliciet deel uitmaakten van het advies over de mate van toerekenen, bijvoorbeeld doordat taalkundige problemen een rol hebben gespeeld in de diagnostiek van een verstandelijke beperking, wat voor de rapporteur weer relevant is in de beoordeling van de keuzemogelijkheden die een verdachte voorhanden heeft gehad op het moment van het tenlastegelegde.

Een kwantitatieve analyse naar aanleiding van het dossieronderzoek laat in ieder geval geen verschil zien ten aanzien van het advies met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid.³³ In eerder onderzoek naar pro Justitia-adviezen werden wel aan etniciteit gerelateerde verschillen gevonden.³⁴ Mogelijk kan het verschil in resultaten verklaard worden doordat deze studie – in tegenstelling tot het onderzoek van Vinkers e.a. (2011) – niet hoofdzakelijk kwantitatief is ingestoken en (daardoor) veel beperkter van omvang is. Ook hebben Vinkers e.a. gekeken naar de etniciteit zoals omschreven in Forensisch Rapportage en Informatie Systeem (FRIS), waarna een onderscheid tussen allochtone en autochtone verdachten is gemaakt. Daarbij wordt door Vinkers e.a. opgemerkt dat niet duidelijk is wie de indeling naar etniciteit heeft gemaakt, de rapporteur of de verdachte, en in hoeverre dit in de verschillende rapportages op een vergelijkbare wijze is vastgesteld.³⁵ In de onderhavige studie is echter onderscheid gemaakt naar migratieachtergrond op basis van de inhoud van het rapport (gegevens over het geboorteland van de verdachte en het geboorteland van de ouders). Hoewel dus een vergelijkbaar onderscheid wordt gehanteerd, is niet sprake van hetzelfde onderscheid.

De kwalitatieve analyse in dit onderzoek biedt geen goede verklaring voor de eerdere bevinding dat het advies in de rapportages meer neigt naar extremen bij verdachten met een migratie-achtergrond (Vinkers e.a.). Waar het bijvoorbeeld bij IQ-testmateriaal begrijpelijk is dat, wanneer het niet op iemands culturele achtergrond is afgestemd, gekomen wordt tot een andere testscore, is niet duidelijk

---

32. Paragraaf 3.5.5.3.

33. Paragraaf 3.4.4.

34. Vinkers e.a. 2011.

35. Vinkers e.a. 2011, p. 802.

waarom etnische en/of culturele aspecten zouden leiden tot de extremen in advisering. Het is voorstelbaar dat de nuance meer ontbreekt. Echter, als we kijken naar de richtlijn voor rapportages in strafzaken van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie (NVvP), dan wordt daarin niet gesteld dat 'verminderde' toerekeningsvatbaarheid een genuanceerder oordeel zou zijn dan toerekeningsvatbaarheid of ontoerekeningsvatbaarheid. Eerder stelt men dat de extremen 'duidelijk' zijn en dat er een groep in het midden is waarbij het minder duidelijk is en aan wie dan het feit in verminderde mate wordt toegerekend.³⁶ Dit zou er juist op wijzen dat rapporteurs bij verdachten met een migratieachtergrond in het algemeen eerder het idee zou kunnen bestaan dat 'duidelijk' is wat er aan de hand is. De vraag is of dit dan klopt. Immers, bij verdachten met een migratieachtergrond lijkt men minder vaak tot een advies te komen, hetgeen juist meer onduidelijkheid suggereert. Kortom, het is niet eenvoudig deze bevinding van Vinkers e.a. te verklaren.

4.2.3.2 *Het sanctieadvies*

Ten aanzien van het sanctieadvies zijn significante verschillen gevonden in de steekproef. Daarbij moet worden opgemerkt dat het vooral dit advies is dat praktische consequenties heeft voor zowel de betrokken verdachte als voor de maatschappij. Voor verdachten zonder migratieachtergrond volgde vaker het advies tot sanctionering binnen het kader van de maatregel (tbs of artikel 37 (oud) Sr), terwijl dit bij verdachten met een migratieachtergrond minder vaak wordt geadviseerd. Overigens kan een 'strafadvies' ook een (verplicht) behandelkader inhouden, bijvoorbeeld in het kader van bijzondere voorwaarden bij een voorwaardelijk strafdeel.

Een verklaring voor dit verschil werd niet gevonden in de overwegingen van de rapporteur. Slechts een enkele keer is plaats voor aan etniciteit en cultuur gereleateerde aspecten in de overwegingen van de rapporteur ten aanzien van de sanctie, bijvoorbeeld wanneer wordt opgemerkt dat het succes van de behandeling samenhangt met het al dan niet hebben van kennis van de Nederlandse taal. Het is echter goed mogelijk dat in algemene zin een gebrek aan taalkennis samenhangt met het verschil in sanctioneringsadviezen aan de rechter, in die zin dat een maatregeloplegging minder 'haalbaar' wordt geacht wanneer zich een taalprobleem voordoet. Ook in eerder onderzoek naar jeugdrapportages wordt een selectiebias in sanctioneren gekoppeld aan taal: jongeren met problemen met de Nederlandse taal zouden eerder een 'gewone' vrijheidsstrafstraf opgelegd krijgen dan een maatregel.³⁷ Hoewel hierbij iets voor te stellen is, wordt een zodanig taalprobleem echter niet op die manier uit de bestudeerde rapporten duidelijk, althans niet in die mate waarin het fenomeen zich in de steekproef voordoet. Daarbij is het namelijk niet alleen de vraag of een bepaalde interventie minder haalbaar *wordt geacht*, maar

36. NVvP 2012, p. 65.

37. Komen 2003, p. 129-130.

ook of die interventie minder haalbaar en wenselijk is. Het kan bijvoorbeeld zo zijn dat taalproblemen als meer belemmerend worden gezien voor een bepaalde behandeling dan ze in feite zijn, maar er kan ook sprake zijn van een gebrek aan cultuursensitieve behandelmogelijkheden in het kader van een strafrechtelijke maatregel. Als er meer cultuursensitief behandelaanbod zou bestaan, zou het advies wellicht (vaker) kunnen veranderen in een maatregeladvies.

Aan de andere kant geldt dat een tbs-maatregel primair een beveiligingsmaatregel is. Dit betekent dat het voor de rapporteur niet per definitie relevant hoeft te zijn of verwacht wordt dat de verdachte ook daadwerkelijk behandelbaar is. Het is daardoor te beargumenteren dat taalproblemen die kunnen spelen in een behandelrelatie niet in de weg hoeven te staan aan een tbs-advies. Anders zou dat juist kunnen zijn wanneer een ambulante behandeling wordt overwogen, bijvoorbeeld gekoppeld aan een voorwaardelijk strafdeel, aangezien de verwachting van de rapporteur ten aanzien van de behandelbaarheid daar in ieder geval een duidelijke rol speelt.

Een taalbarrière in de tenuitvoerlegging van een behandelmaatregel is geen onbekend probleem. In de Aanwijzing TBS bij vreemdelingen van het College van Procureurs-Generaal die van kracht was tot 2010, werd expliciet gewezen op mogelijke problemen in een behandeling wanneer sprake is van een taal- en cultuurbarrière.³⁸ Voor zover hier relevant werd daarin opgemerkt:

“Ter beschikking gestelde vreemdelingen (...) stellen de TBS-klinieken vaak voor grote problemen, met name in de behandelingssfeer. De vreemdelingenstatus oefent in hoge mate invloed uit op de behandelingsmogelijkheden van de betrokken patiënt, terwijl in veel gevallen ook de taal- en cultuurbarrière een factor is die zeer remmend werkt.”

In de rechtspraak zijn voorbeelden terug te vinden waarin taalproblemen en daarmee samenhangende behandelproblemen een rol spelen in de overwegingen in het kader van de sanctietoemettingsbeslissing van de rechter. Soms wordt aangestuurd op tenuitvoerlegging in het land van herkomst, door een deskundige (“Geadviseerd wordt om te trachten een dergelijke behandeling zo snel mogelijk in Duitsland te laten plaatsvinden aangezien behandeling in Nederland vanwege de taalbarrière sterke beperkingen kent.”³⁹) of door de rechtbank zelf, zoals in de volgende overweging:

“Gelet op de problemen waarop de praktische uitvoerbaarheid van de TBS-maatregel stuit (taalbarrière en gebrek aan resocialisatiemogelijkheden), is een behandeling in een Nederlandse TBS-kliniek een farce. De rechtbank benadrukt daarom dat de tenuitvoerlegging

38. Een aanwijzing in de zin van artikel 130 lid 6 Wet RO, inmiddels vervangen door de Aanwijzing TBS bij vreemdelingen van december 2017, *Stcrt.* 2017, 33613, waarin dit citaat niet langer is opgenomen.

39. Rb Midden-Nederland 25 oktober 2017, ECLI:NL:RBMNE:2017:5343.

van de TBS-maatregel in het kader van de Wet wederzijdse erkenning en tenuitvoerlegging vrijheidsbenemende en voorwaardelijke sancties (WETS) zo spoedig mogelijk dient te worden overgedragen naar Litouwen.”⁴⁰

Op *www.rechtspraak.nl* zijn geen voorbeelden aangetroffen waarin expliciet en in het geheel wordt afgezien van een tbs-maatregel vanwege een taalbarrière.⁴¹ In een zaak die diende bij het Hof 's-Hertogenbosch en waarin de verdediging ter terechtzitting aanvoerde dat het nut en de noodzaak van een tbs-maatregel ontbraken omdat deze vanwege de Duitse nationaliteit van de verdachte niet in Nederland ten uitvoer zou worden gelegd, merkte het hof op:

“De vraag waar en op welk moment de Tbs-maatregel kan worden geëffectueerd, is aan de orde in de executiefase, en is niet aan het hof.”⁴²

Verder zijn voorbeelden te vinden waarin het gaat om de afweging over het meest geschikte tbs-kader. In een vonnis waarin de Rechtbank Overijssel komt tot een verminderde toerekening van het tenlastegelegde, wordt een taalbarrière bijvoorbeeld als argument gebruikt om te komen tot een tbs met dwangverpleging in plaats van een tbs met voorwaarden.

“Een terbeschikkingstelling met voorwaarden, zoals geadviseerd door de reclassering, biedt naar het oordeel van de rechtbank onvoldoende waarborgen voor het indammen van het gevaar voor herhaling tot een aanvaardbaar niveau, gezien de ernst van verdachtes problematiek, de voorsnog moeilijk te schatten duur van de behandeling en de ernst van de ten laste gelegde feiten. (...) Een complicerende factor in het geheel is dat verdachte analfabeet is en de Nederlandse taal niet of nauwelijks machtig is. Aandacht voor transculturele aspecten is van belang en inschakeling van een behandelaar in de Libanees Syrisch Arabische taal wordt geadviseerd zo dat mogelijk is. Hieraan zal binnen de behandeling aandacht moeten worden besteed.”⁴³

In een ander geval waarin een verdachte volledig ontoerekeningsvatbaar wordt geacht, motiveert de Rechtbank Oost-Brabant de oplegging van een tbs met verpleging als volgt:

“Door de rechtbank [is] gelet op het recidiverisico, het gebrek aan ziekte-inzicht bij verdachte, maar ook op de taalbarrière en de culturele achtergrondaspecten die een behandeling en bege-

40. Rb Limburg 26 juni 2017, ECLI:NL:RBLIM:2017:6009.

41. Gezocht op taalbarrière, taalprobleem, taalproblemen, gebrekkig Nederlands, (gebrekkige) taalvaardigheid in combinatie met tbs, tbs met voorwaarden, (gevangenis)straf, behandeling, behandelbaarheid/-heden.

42. Hof 's-Hertogenbosch 1 juli 2019, ECLI:NL:GHSHE:2019:2322.

43. Rb Overijssel 11 december 2018, ECLI:NL:RBOVE:2018:4730.

leiding compliceren. Dit alles samen leidt ertoe dat de rechtbank er niet zeker van is dat de behandeling en begeleiding van verdachte binnen de maximale termijn van een terbeschikkingstelling met voorwaarden zullen leiden tot een noodzakelijke en blijvende reductie van het recidiverisico tot een aanvaardbaar laag niveau.”⁴⁴

Een taalbarrière blijkt dus soms wel een expliciete rol te spelen in gevallen waarin een maatregel wordt overwogen. In het geval het delict niet kan worden toegerekend en de rechter een afweging maakt tussen het toepassen van de schakelbepaling van artikel 2.3 Wfz (voorheen oplegging van de maatregel plaatsing in een psychiatrisch ziekenhuis de duur van één jaar niet te boven gaand) of het opleggen van een tbs-maatregel (met voorwaarden of met verpleging), blijkt voor de rechter juist mee te spelen dat een taalbarrière een vlotte behandeling in de weg kan staan, wat op zichzelf weer aanleiding kan zijn voor het opleggen van een tbs met dwangverpleging.⁴⁵

Dat geen voorbeelden zijn gevonden waarbij de rechter naar aanleiding van taalproblemen expliciet stelt dat wordt gekozen voor een strafdader in plaats van een behandelkader, wil niet zeggen dat problemen met taal niet impliciet een rol spelen in de sanctietoemettingsbeslissing van de rechter. We hebben immers zojuist verschillende voorbeelden gezien waarin de rechter zich bewust blijkt te zijn van het belang van taalkennis voor het succes van een behandeling. Ook worden taalproblemen door gedragsdeskundigen genoemd in rapportages, zo blijkt uit verschillende uitspraken, en worden ze als argument gebruikt door de verdediging, bijvoorbeeld om te betogen dat een tbs-behandeling niet gepast is.⁴⁶ Het is zeker niet uit te sluiten dat ze ook een rol spelen in de keuze tussen een straf- of een maatregelkader, maar dat dit niet als zodanig in de uitspraak wordt gemotiveerd. Een rapporteur kan er in ieder geval goed aan doen om in het geval dat sprake is van een taalbarrière ook te benoemen in hoeverre een behandeling binnen de verschillende kaders in zijn optiek haalbaar is, bijvoorbeeld door in te gaan op de vraag of de verdachte in staat zou zijn zich de (Nederlandse) taal binnen aanzienlijke tijd eigen te maken.⁴⁷

Daarnaast kan de constatering dat in de sanctie-adviezen etnische en culturele aspecten maar zeer beperkt terugkeren te maken hebben met een meer algemeen probleem binnen de forensische psychiatrie, namelijk dat daarbinnen cultuursensitieve settingen minder voorhanden zijn dan binnen de algemene psychiatrie, hoewel ze daar ook wel als relatief schaars gezien kunnen worden. Maar er *zijn* instellingen die daarvoor over specifieke expertise beschikken.⁴⁸ In de forensische

44. Rb Oost-Brabant 6 september 2013, ECLI:NL:RBOBR:2013:4962.

45. Zoals in Rb Overijssel 11 december 2018, ECLI:NL:ROVE:2018:4730 en Rb Oost-Brabant 6 september 2018, ECLI:NL:RBOBR:2013:4962.

46. Bijvoorbeeld: Rb 's-Hertogenbosch 2 april 2010, ECLI:NL:RBSHE:2010:BL9740.

47. Paragraaf 3.5.5.5.

48. Zoals de Equator Foundation in Diemen, het Centrum voor Transculturele Psychiatrie Noord-Nederland de Evenaar in Beilen en I-psy (verschillende locaties).

psychiatrie (die kleiner is dan de algemene ggz) is duidelijk minder aanbod op dit terrein, zoals het Centrum voor Transculturele Psychiatrie Veldzicht in Balkbrug, waar ook patiënten op een forensische titel worden behandeld. Wanneer er meer cultuursensitieve forensische settingen waren, zou er in rapporten wellicht ook meer aandacht aan worden besteed, omdat er meer praktische consequenties voor de advisering aan te verbinden zouden zijn in de zin van behandel mogelijkheden.

In het algemeen is te zeggen dat wanneer op grond van een stoornis en risico een behandeling/maatregel de voorkeur zou verdienen, het vanuit het oogpunt van adequate sanctietoemeting te betreuren valt wanneer dit op grond van taalproblemen toch niet geadviseerd kan worden. De vraagpunten die hier genoemd worden, zijn, nogmaals, binnen de context van deze studie niet te beantwoorden, maar kunnen wel aanzetten tot vervolgonderzoek, waarbij rapporteurs naar hun overwegingen kan worden gevraagd.

Er zijn geen verschillen in de mate van toerekenen gevonden die het verschil in sanctie-adviezen zouden kunnen verklaren. Als een verschil was aangetroffen in de mate waarin het tenlastegelegde was toegerekend, had dat een (gedeeltelijke) verklaring kunnen zijn voor de verschillen in sanctie-adviezen, omdat bij een verminderde mate van toerekening andere sancties in beeld komen, zoals de tbs-maatregel. Zou het advies bij verdachten met een migratieachtergrond bijvoorbeeld vaker hebben geluid dat het tenlastegelegde volledig kon worden toegerekend, dan zou dat kunnen bijdragen aan een verklaring waarom bij deze groep vaker tot een strafadvies werd gekomen. Het verschil in sanctie-adviezen kon bovendien niet zonder meer verklaard of geëxpliciteerd worden aan de hand van overwegingen van de rapporteur in het rapport, aangezien bij de beoordeling van de relatie tussen stoornis en delict en het sanctie-advies, nauwelijks expliciete aandacht bestond voor de culturele achtergrond van de verdachte. De kwalitatieve analyse van rapportages pro Justitia heeft hier dan ook geen inzicht in gegeven.

Daarnaast kan het verschil in sanctie-adviezen niet zomaar worden verklaard door een verschil in het vóórkomen van psychopathologie. Het advies voor een (behandel)maatregel impliceert dat een stoornis is vastgesteld. Bij personen zonder migratieachtergrond worden niet meer of vaker stoornissen vastgesteld dan bij de groep met migratieachtergrond. Er is dus geen prevalentieverschil waardoor verschillen in sanctietoemetingsadviezen verklaard kunnen worden, bijvoorbeeld met betrekking tot psychotische stoornissen, dat op zichzelf weer aanleiding zou kunnen zijn om te komen tot advisering van een maatregelkader.⁴⁹ De prevalentie van stoornissen levert echter geen aanknopingspunten op om het verschil in sanctie-adviezen te verklaren.

Dat geen maatregeladvies volgt, hoeft niet te betekenen dat geen behandeling wordt geadviseerd door de rapporteur, aangezien het behandelingskader ook kan

---

49. De psychotische stoornis wordt bij uitstek geassocieerd met ontoerekeningsvatbaarheid, in zoverre dat als er sprake is van (volledige) ontoerekeningsvatbaarheid er vaak sprake is van een psychotische stoornis ten tijde van het delict: Meynen 2016, p. 17.

worden uitgevoerd in het kader van bijzondere voorwaarden bij de tenuitvoerlegging van een straf. Dit kader kan meer voor de hand liggen als sprake is van een geringe ernst van een feit. Ook kan het mogelijk zijn dat de rapporteur er voldoende vertrouwen in heeft dat de verdachte bereid en in staat is zich te conformeren aan de bijzondere voorwaarden en dat dit kader voldoende mogelijkheden biedt voor een succesvolle, recidiverisicoverlagende behandeling. Vanwege dergelijke aspecten, net als een blanco voorgeschiedenis wat betreft strafrechtelijke incidenten of een relatieve ernst van psychisch ontregelen, kan het zijn dat een tbs-behandeling disproportioneel wordt geacht in verhouding tot de omstandigheden van een geval, waardoor een behandeling in een ambulante kader meer voor de hand kan liggen. Andersom kan informatie over eerdere behandelingen die niet zijn geslaagd, de ernst van de psychische problematiek of het ontbreken van een intrinsieke behandelmotivatie, voor de rapporteur aanleiding zijn om te komen tot een tbs-maatregel, eventueel met dwangverpleging. Echter, het verschil in sanctieadviezen lijkt vooral tot uitdrukking te komen in de verhouding tussen enerzijds tbs met voorwaarden en anderzijds een ambulante of klinische behandeling in het kader van de bijzondere voorwaarden bij een straf(deel).⁵⁰ Voor een tbs met voorwaarden wordt *ook* een bepaalde mate van medewerking verwacht, net als een relatieve ernst van de stoornis. Een ernstige psychische ontregeling kan immers aan de bereidheid tot medewerking in de weg staan, zowel wanneer het gaat om tbs met voorwaarden als wanneer het gaat om een ambulante of klinische behandeling in het kader van bijzondere voorwaarden. Dat maakt de *motivering* voor beide kaders in zekere zin enigszins vergelijkbaar.

In theorie is het mogelijk dat de rechter de resocialisatiemogelijkheden van een verdachte, met het oog op het vreemdelingenbeleid, meeweegt bij het nemen van een beslissing over de sanctietoemeting. Immers, het uitgangspunt is dat vreemdelingen aan wie een tbs-maatregel wordt opgelegd en die niet rechtmatig in Nederland verblijven, niet voor verlof in aanmerking kunnen komen omdat vanwege de plicht Nederland te verlaten na afloop van de sanctie, “voorbereiding op terugkeer naar de (Nederlandse) maatschappij niet aan de orde is”.⁵¹ Als sprake is van een vreemdeling die geen rechtmatig verblijf heeft, dan is de behandeling gericht op terugkeer naar het land van herkomst. Resocialisatie geldt echter als een belangrijk uitgangspunt van een behandeling in het kader van een tbs-maatregel. Het is voorstelbaar dat het voorgaande invloed heeft op de sanctietoemetingsbeslissing van de rechter en voorkeur voor een strafdossier in de hand werkt vanwege het meer restrictieve karakter daarvan. Het Openbaar Ministerie is in ieder geval terughoudend bij het vorderen van een tbs-maatregel bij vreemdelingen van wie niet vaststaat dat zij rechtmatig in Nederland kunnen blijven, zo blijkt uit de Aanwijzing tbs bij vreemdelingen:

---

50. Zie paragraaf 3.4.5.

51. *Kamerstukken II* 2013/14, 29452, 167, p. 1.

“Voor zover er goede alternatieven zijn voor het beveiligen van de samenleving dient te worden afgezien van het vorderen van de tbs-maatregel. Dit zal mede afhangen van de mate van toerekeningsvatbaarheid van een verdachte vreemdeling. Bij (verminderd) toerekeningsvatbare vreemdelingen kan in sommige gevallen het vorderen van een gevangenisstraf voldoende recht doen aan de beveiliging van de maatschappij. Bij een vreemdeling die (sterk) verminderd of volledig ontoerekeningsvatbaar is, zal eerder het vorderen van een tbs-maatregel aangewezen zijn.”⁵²

In de voor dit onderzoek geanalyseerde rapportages (en de daaropvolgende beslissing van de strafrechter) zijn echter geen voorbeelden gevonden waarin deze problematiek een rol heeft gespeeld.

Een andere hypothese voor een verklaring van het verschil in advisering zou kunnen zijn dat de rapporteur bij personen met een migratieachtergrond minder vaak tot (diagnostische) conclusies komt dan bij personen zonder migratieachtergrond. Wanneer rapporteurs niet tot sluitende conclusies komen, terwijl tegelijkertijd wel aanwijzingen bestaan voor psychiatrische problematiek, dan ligt een vrijheidsstraf met daaraan bijvoorbeeld gekoppeld een ambulant behandelkader (wellicht) meer voor de hand dan een behandelmaatregel zoals de tbs. Voor oplegging van een tbs-maatregel is immers vaststelling van een stoornis vereist (artikel 37a Sr). Wanneer de rapporteur niet tot de vaststelling van een stoornis komt, kan de rechter daartoe in principe ook zelfstandig komen,⁵³ maar dan heeft de rechter met het oog daarop wel voldoende informatie nodig. Is geen voorgeschiedenis bekend, dan zou dat kunnen betekenen dat de conclusies van de rapporteur waaruit volgt dat geen stoornis kan worden vastgesteld, doorslaggevend zijn.

Wanneer de rapporteur onvoldoende inzicht heeft verkregen in de problematiek, dan is het op zichzelf begrijpelijk dat niet snel gekomen wordt tot een maatregel als de tbs. Ondanks dat de behandelbaarheid van de verdachte wellicht niet doorslaggevend hoeft te zijn voor het opleggen van een tbs-maatregel (sprake is immers, zoals gezegd, van een beveiligingsmaatregel), vormt een behandeling wel het uitgangspunt van de maatregel. Verwachtingen ten aanzien van de behandeling kunnen ook onderdeel zijn van de conclusies van een rapporteur. Dat is bijvoorbeeld aan de orde wanneer gesteld wordt dat sprake moet zijn van een ‘langdurige behandeling’ met het oog op het verminderen van het gevaar dat voortkomt uit de stoornis, een argument dat terugkomt in de motivering van rapporteurs in rapportages die in het kader van dit onderzoek zijn bekeken. Argumenten van deze aard kunnen ook een rol spelen in de overwegingen van de rechter, zoals hier gebeurt:

52. Aanwijzing TBS bij vreemdelingen van december 2017, *Stcrt.* 2017, 33613.

53. Kooijmans & Meynen 2017, p. 1-6 zijn kritisch over de praktijk waarbij rechters zelfstandig tot de vaststelling van een stoornis komen in zaken waar gedragsdeskundigen bij (weigerende) observandi geen stoornis konden vaststellen.

“Daarnaast brengen de aard en de ernst van de problematiek van verdachte mee dat langdurige behandeling evident noodzakelijk is ter voorkoming van recidive en ter maximale beveiliging van de samenleving tegen dergelijke recidive. Daarom wordt tevens de maatregel terbeschikkingstelling met verpleging van overheidswege opgelegd.”⁵⁴

Met andere woorden, hoewel de mate van behandelbaarheid wellicht niet doorslaggevend hoeft te zijn, geldt aan de andere kant dat een inschatting over het verloop van een behandeling wel deel uitmaakt van zowel de overwegingen van de rapporteur als die van de rechter. Er zijn in deze studie echter geen aanwijzingen gevonden die de hypothese ondersteunen dat het verschil in advisering te verklaren zou zijn doordat de rapporteur bij personen met een migratieachtergrond minder vaak tot (diagnostische) conclusies komt.

Alles overziend geldt dat ten aanzien van de sanctie-adviezen een duidelijke verklaring voor de aangetroffen verschillen in de overwegingen van de rapporteur ontbreekt. Hierdoor rijst het vermoeden dat etnische en/of culturele aspecten op impliciete wijze deel uitmaken van de overwegingen van de rapporteur, bijvoorbeeld vanwege verwachte belemmeringen in de behandeling in verband met een taalbarrière of culturele barrière, of een gebrek aan cultuursensitieve behandel mogelijkheden in het kader van strafrechtelijke maatregelen. In ieder geval kan worden gesteld dat het oordeel over de sanctie in verregaande mate bepalend is voor de uitkomst van een strafzaak en dat het problematisch zou zijn wanneer onverklaarbare verschillen bestaan die gerelateerd zijn aan de migratieachtergrond van de verdachte, zonder dat duidelijk wordt of en op welke manier deze verschillen gerechtvaardigd zijn.

4.2.4 *Culturele expertise in het pro Justitia-onderzoek*

Hoewel een deel van de rapporteurs cultuursensitief lijkt te werken, is cultuursensitiviteit in een aantal van de rapporten niet duidelijk zichtbaar geworden. Daarnaast variëren de mate waarin en de manier waarop aandacht wordt besteed aan culturele aspecten sterk. In deze paragraaf worden deze bevindingen nader beschouwd.

4.2.4.1 *Aandacht voor etnische en/of culturele aspecten in pro Justitia-onderzoek*

De vraag of een rapporteur bij de beantwoording van de onderzoeksvraag pro Justitia aandacht besteedt aan etnische en/of culturele aspecten, is in de kern afhankelijk van twee aspecten.

In de eerste plaats zal een rapporteur hieraan aandacht besteden indien hij beschikt over kennis en inzicht over de manier waarop specifieke culturele invloeden een rol kunnen spelen in een casus. Met andere woorden: “Je gaat het pas zien

---

54. Hof Arnhem-Leeuwarden 25 juli 2019, ECLI:NL:GHARL:2019:6124.

als je het doorhebt” (Cruijff). Dit is een belangrijk punt, want het betekent dat wanneer een rapporteur bepaalde kennis en ervaring niet heeft, het moeilijk is de culturele aspecten van een casus of van gedrag te onderkennen. Immers, de ethnocentrische reflex creëert een ‘blinde vlek’: we kunnen bijna niet anders dan direct zaken vanuit het eigen referentiekader beoordelen en ervaren. Het is niet eenvoudig om daar afstand van te nemen. Relevant is hier wel dat het NIFP feedback geeft op de rapporten.⁵⁵ Dat biedt een kans om, waar relevant, aandacht te vragen voor culturele factoren. Gedacht kan bijvoorbeeld worden aan een situatie waarin een biografie een vluchtverhaal bevat uit een niet-westers land, waarop in de diagnostiek en in het advies niet (expliciet) wordt teruggekomen.⁵⁶

In de tweede plaats zal de rapporteur hieraan aandacht besteden indien de casus daar (direct) aanleiding toe geeft. Wat betreft dit laatste aspect is het de vraag op basis van welke omstandigheden of zelfs criteria dit wordt beoordeeld. Niet alleen de rapporteur maakt gedurende het rapportageproces een afweging met betrekking tot het door hem ingeschatte belang van etnische en culturele aspecten in het pro Justitia-onderzoek, ook is een rol weggelegd voor het NIFP, dat immers door middel van *matching* een casus koppelt aan een rapporteur. Bestaat het vermoeden dat bepaalde culturele deskundigheid is gewenst, dan houdt het NIFP daarmee rekening, binnen de grenzen van de mogelijkheden. In een dergelijk geval zou een rapporteur met culturele expertise kunnen worden gevraagd. Culturele expertise zal nuttig zijn bij beantwoording van de vraag of bepaald gedrag passend is binnen een bepaalde culturele context of dat sprake is van afwijkend gedrag in de zin van een psychische stoornis. Ook kan worden voorkomen dat antropologische kennis van ‘algemene bekendheid’ (of stereotyperingen) de beeldvorming over een verdachte gaat domineren; het gaat dan mogelijk meer om culturele bias dan om cultuursensitiviteit. In de Nederlandse rapportagepraktijk is sprake van een beperkt aantal pro Justitia-rapporteurs met een specifieke culturele deskundigheid. In feite gaat het dan om naar schatting hooguit enkelen op honderden rapporteurs.

Wanneer de rapporteur zelf niet over specifieke kennis beschikt, zijn er ook andere manieren om culturele expertise in een pro Justitia-onderzoek in te brengen. Een rapporteur kan bijvoorbeeld overleg voeren met een cultureel deskundige, maar er kan ook een afzonderlijke culturele beschouwing worden opge maakt, bijvoorbeeld door een antropoloog.⁵⁷ Ook kunnen deskundigen op het gebied van taal worden ingeschakeld, zoals een arabist. Het is dus de vraag in hoeverre het geproblematiseerd moet worden dat slechts een beperkt deel van de pro Justitia-rapporteurs over culturele deskundigheid beschikt. Aan de andere kant moet worden opgemerkt dat slechts beperkt gebruik wordt gemaakt van (externe) culturele deskundigheid in pro Justitia-onderzoek, zoals een cultureel antropoloog,

---

55. Zie paragraaf 4.2.2.1.

56. Merzagora e.a. 2018, p. 29.

57. Zie nader paragraaf 4.3.2.3.

althans op basis van het geanalyseerde materiaal.⁵⁸ Het kan natuurlijk zo zijn dat de rapporteur of de rechter dit om gegronde redenen onnodig heeft gevonden. Het is echter ook goed mogelijk dat culturele expertise een relevante bijdrage had kunnen leveren, maar dat de rapporteur, de rechter en/of het NIFP, zich hiervan niet bewust was.

4.2.4.2 *Deskundigheid en cultureel onderzoek*

De rapporteur doet vanuit zijn positie als gedragsdeskundige een uitspraak over diagnostiek en behandelperspectieven.⁵⁹ Daarbij wordt van de rapporteur verwacht dat hij de rechter adviseert over de relatie tussen stoornis en delict, en het eventuele risico op recidive. We hebben inmiddels gezien dat etnische en culturele aspecten op al deze elementen van invloed kunnen zijn. De mate waarin etnische en culturele aspecten een relevante rol spelen, kan wisselen en bijvoorbeeld sterker aanwezig zijn na een recente migratie, maar gezien de oververtegenwoordiging van verdachten met een migratieachtergrond in de strafrechtsketen, is het een gegeven dat rapporteurs in een substantieel deel van de rapportages te maken kunnen krijgen met een mogelijke invloed van relevante etnische en culturele aspecten op het onderzoek. Dat betekent, met andere woorden, dat niet alleen sprake is van een multidisciplinaire insteek vanwege de strafrechtelijke dimensie in het onderzoek, maar dat het in voorkomende gevallen ook nodig kan zijn te beschikken over relevante antropologische kennis.⁶⁰ Het is de vraag over welke eigenschappen een rapporteur pro Justitia concreet dient te beschikken indien sprake is van een cultureel onderzoek. In de literatuur spreekt men in dat kader ook wel van de culturele competentie, *cultural capability* of cultuursensitiviteit.⁶¹ Dit wordt afzonderlijk besproken voor het gedragsdeskundige en meer juridische deel van het pro Justitia-onderzoek, zie voor dit laatste paragraaf 4.2.4.3.

Volgens de *American Psychiatric Association* is het de verantwoordelijkheid van professionals om ervoor te zorgen dat culturele competentie wordt nagestreefd, ontwikkeld en behouden.⁶² Een deskundige moet over passende vaardigheden beschikken om een bepaald onderzoek uit te voeren. Hebben we het over een onderzoek waarin etnische en/of culturele aspecten een relevante rol kunnen spelen, dan moet een forensisch gedragsdeskundige beschikken over relevante antropologische kennis. Een vraag is wat kan worden verstaan onder relevante antropologische kennis. Is het ideaal wanneer de rapporteur zelf specifieke kennis heeft over de etnische en/of culturele achtergrond van de verdachte? Wellicht is dat het geval, maar zoals gezegd is het aantal rapporteurs met specifieke culturele expertise schaars. Ook is het de vraag of een cultureel deskundige rapporteur over

---

58. Zie ook paragraaf 4.3.2.3.

59. Weiss & Rosenfeld 2012, p. 235.

60. Wiersinga 2002, p. 294-295.

61. Tussen deze begrippen bestaat wel onderscheid, zie voor een bespreking hiervan: paragraaf 2.4.6.

62. APA 2002; 2010.

bepaalde kennis moet beschikken, of dat het veel meer gaat om het uitoefenen van een bepaalde, cultuursensitieve werkwijze waarbinnen de rapporteur de benodigde informatie verzamelt. Het gaat mogelijk dus meer om een attitude en vaardigheid dan om specifieke kennis. Een rapporteur kan de verdachte vragen stellen die verband houden met zijn culturele achtergrond, bijvoorbeeld hoe bepaalde zaken voor hem werken, of wat hij denkt en voelt en hoeverre dat in zijn cultuur gebruikelijk is. De verdachte is een belangrijke bron van informatie over zijn eigen culturele achtergrond. Tegelijkertijd geldt (in een forensische context) dat de door de verdachte ingenomen procespositie het antwoord op deze vraag (sterk) kan kleuren.

In het onderzoek kan gebruik worden gemaakt van een cultureel interview, zoals ook opgenomen in de DSM-5.⁶³ Het hebben van een cultuursensitieve attitude in het bevragen van de verdachte lijkt een belangrijke voorwaarde voor cultuursensitief onderzoek, maar tegelijkertijd hoeft een verdachte zich niet bewust te zijn van de relevantie van zijn culturele achtergrond. In feite gaat het erom dat een verdachte dan ook weet welke zaken *voor de onderzoeker* relevant zouden kunnen zijn, omdat ze *verschillen* met de Nederlandse cultuur. Het kan vanzelfsprekend voor een verdachte heel moeilijk zijn om te zien wat nu relevant is vanuit Nederlands perspectief om over zijn eigen culturele achtergrond te vertellen. Zo kan het voor de rapporteur heel relevant zijn te weten dat in bepaalde culturen men anders omgaat met oogcontact dan we in het westen gewend zijn, maar hoe wéét die verdachte dit? Cultuur is juist wat doorgaans vanzelfsprekend is, onze cultuur valt ons niet op. Een verdachte kan in deze benadering dus makkelijk overvraagd worden – ook hij ziet het pas als hij het doorheeft. Dat neemt niet weg dat de open vraag naar culturele aspecten wel degelijk tot waardevolle informatie kan leiden. Deze informatie kan ook een eerste stap opleveren waarna een gericht onderzoek kan volgen. Overigens is in geen van de rapportages die in het kader van dit onderzoek zijn geanalyseerd gerapporteerd dat gebruik is gemaakt van een cultureel interview, ondanks dat het gebruik hiervan in de literatuur al geruime tijd wordt geadviseerd, waaronder door de *American Psychiatric Association*.⁶⁴

Wat betreft het gedragsdeskundige deel van het pro Justitia-onderzoek kunnen concreet drie onderdelen worden onderscheiden waarin etnische en culturele aspecten in het bijzonder een rol kunnen spelen, namelijk het diagnostische interview, waarin communicatie bijvoorbeeld een belangrijke rol speelt; het stellen van een diagnose, waarbij rekening gehouden moet worden met culturele invloeden op diagnostische criteria; en het toepassen van psychologisch testmateriaal, waarvan

63. APA 2014; Lewis-Fernandez e.a. 2016.

64. Paragraaf 2.4.5; Zie bijvoorbeeld: Braakman 2001; 2015; Van Dijk, Beijers & Groen 2012; Aggarwal 2012, p. 113-118; Aggarwal e.a. 2013; Lim 2015; Lewis-Fernandez e.a. 2016. APA 2013; Lewis-Fernández e.a. 2016. Zie ook Barber Rioja & Rosenfeld 2018, p. 1-10.

de validiteit en betrouwbaarheid niet voor alle groepen een gegeven zijn.⁶⁵ Over het toepassen van testmateriaal merkt de *American Psychiatric Association* in de *Specialty Guidelines for Forensic Psychology* op:

“When interpreting assessment results, forensic practitioners consider the purpose of the assessment as well as the various test factors, test-taking abilities, and other characteristics of the person being assessed, such as situational, personal, linguistic, and cultural differences that might affect their judgments or reduce the accuracy of their interpretations (...). Forensic practitioners strive to identify any significant strengths and limitations of their procedures and interpretations. Forensic practitioners are encouraged to consider how the assessment process may be impacted by any disability an examinee is experiencing, make accommodations as possible, and consider such when interpreting and communicating the results of the assessment.”⁶⁶

In de literatuur over cultureel forensisch onderzoek worden dergelijke aspecten omgezet in na te streven culturele competenties. Dergelijke aspecten zijn bijvoorbeeld ook terug te vinden in de beoordelingscriteria van culturele competenties van forensisch gedragsdeskundigen die in 2015 zijn opgesteld door de *Accreditation Council for Graduate Medical Education* en de *American Board of Psychiatry and Neurology*. Daarin wordt genoemd dat een forensisch gedragsdeskundige beschikt over:

“Knowledge of the importance of identifying specific DSM criteria to substantiate a diagnosis while maintaining an awareness of potential cultural influences, (...) familiarity with the specific DSM criteria necessary to support a diagnosis while maintaining an awareness of potential cultural influences, (...) knowledge of cultural influences relevant to the forensic psychiatric question.”

Is sprake van culturele verschillen die aan een effectieve communicatie in de weg staan, dan zoekt de forensisch gedragsdeskundige “*appropriate assistance from external sources*”.⁶⁷ Ook wordt verwacht dat een forensisch gedragsdeskundige zich bewust is van de eigen culturele achtergrond en overtuigingen en de manier waarop deze de communicatie met de verdachte kunnen beïnvloeden. Onder ‘culturele vaardigheden’ wordt, met andere woorden, nadrukkelijk ook verstaan het zelfbewustzijn van de gedragsdeskundigen ten aanzien van de eigen etnocentrische reflex. De *American Psychological Association* zegt hierover in de *Specialty Guidelines for Forensic Psychology* het volgende:

---

65. Weiss & Rosenfeld 2012, p. 235-237; Fernandez, Boccaccini & Noland 2007, p. 363-374 en paragraaf 2.4.4; Tseng 2007 en paragraaf 2.4.3; Tseng, Matthews & Elwyn 2004, p. 25-28; Weiss & Rosenfeld 2012, p. 234-240; Kois & Chahan 2016, p. 312-322.

66. APA 2013, p. 10, Guideline 10.03 (Appreciation of Individual Differences).

67. The forensic psychiatry milestone project:
<<https://www.acgme.org/acgmeweb/Portals/0/PDFs/Milestones/ForensicPsychiatryMilestones.pdf>>, (geraadpleegd op 18 april 2020).

“Forensic practitioners recognize that their own cultures, attitudes, values, beliefs, opinions, or biases may affect their ability to practice in a competent and impartial manner. When such factors may diminish their ability to practice in a competent and impartial manner, forensic practitioners may take steps to correct or limit such effects, decline participation in the matter, or limit their participation in a manner that is consistent with professional obligations.”⁶⁸

Dat zelfbewustzijn kan ook betrekking hebben op het bewustzijn van de eigen vermogens en het gegeven dat ieders competentiebereik aan grenzen is gebonden.⁶⁹

“When scientific or professional knowledge in the discipline of psychology establishes that an understanding of factors associated with (...) relevant individual and cultural differences affects implementation or use of their services or research, forensic practitioners consider the boundaries of their expertise, make an appropriate referral if indicated, or gain the necessary training, experience, consultation, or supervision.”⁷⁰

Wanneer een rapporteur meent niet over relevante culturele kennis te beschikken, kan dat dus aanleiding zijn om externe deskundigheid in te schakelen. Onder culturele competentie kan daarom, met andere woorden, ook worden verstaan dat de rapporteur weet wanneer en hoe de juiste deskundigheid in te schakelen, zoals psychiaters en psychologen met specifiek culturele kennis of medisch antropologen.⁷¹ Deze laatste categorie van deskundigen kan mogelijk een waardevolle bijdrage leveren aan een cultureel, forensisch onderzoek.

Een praktisch probleem voor rapporteurs kan zijn dat ze wel weten dat culturele factoren een rol kunnen spelen, maar niet goed op welke manier, of wat de relevante vragen zijn in een specifieke casus. Daarnaast is niet gezegd dat wanneer informatie wordt aangeleverd door cultureel en/of medisch antropologen, de rapporteur dan niet alsnog moeilijkheden ervaart in het verwerken van de aangeleverde informatie in de eigen conclusies. Indien diagnostiek bemoeilijkt wordt door een culturele barrière, zou dit ook kunnen leiden tot overdiagnostiek, zoals mogelijk het geval in een casus over een man met een Ghanese achtergrond die sinds zijn 30ste in Nederland verblijft. De man is eerder in het PBC onderzocht. Later wordt hij ook door andere (cultureel) deskundigen onderzocht die tot andere (diagnostische) conclusies komen. Deze luiden als volgt:

“De kans dat betrokkene aan alle criteria voldoet voor drie tot vier (!) persoonlijkheidsstoornissen (antisociale persoonlijkheidsstoornis, narcistische persoonlijkheidsstoornis, paranoïde persoonlijkheidsstoornis en een borderline persoonlijkheidsorganisatie) naast vele kenmerken van

68. APA 2013, p. 10, Guideline 2.07 (Considering the Impact of Personal Beliefs and Experience).

69. Kois & Chahan 2016, p. 314.

70. APA 2013, p. 10, Guideline 2.08 (Appreciation of Individual and Group Differences).

71. Fernandez, Boccaccini & Noland 2007, p. 369; Weiss & Rosenfeld 2012, p. 239; Campinha-Bacote 2017, p. 6. Tseng, Matthews & Elwyn 2004.

psychopathie is hoogst onwaarschijnlijk wanneer rekening wordt gehouden met zijn functioneren in Ghana en in Nederland. Wij moeten er van uitgaan dat de westerse diagnostiek die onverkort bij betrokkene werd toegepast een voorbeeld is van onbegrip voor betrokkene en zijn culturele achtergrond (al werden cultureel en medisch antropologen geraadpleegd) en dat er sprake is van overdiagnostiek. Dit fenomeen komt helaas vaker voor bij conflicten tussen culturen met een bepalende beoordelaar. De conflicten die tijdens de behandeling van betrokkene ontstonden hebben slechts geleid tot bevestiging van vooringenomen posities, waardoor betrokkene in een negatieve spiraal van restrictieve maatregelen door de kliniek terechtkwam.”⁷²

Een (algemeen) punt dat niet onbenoemd moet blijven, is dat bijvoorbeeld stereotypieën waar mogelijk vermeden moeten worden. In deze studie is primair gekeken naar de vraag of cultuur een rol speelde. Het is niet mogelijk geweest om te beoordelen of en, zo ja, in hoeverre dit op een *correcte* manier gebeurde. Er bestaat een mogelijkheid dat relevante culturele zaken wel worden opmerkt, maar niet op een manier worden geïnterpreteerd die recht doet aan de persoon van de verdachte.

4.2.4.3 *Forensische competenties deskundigen*

In het beoordelingskader voor culturele competentie in forensisch onderzoek wordt genoemd dat het noodzakelijk is dat gedragsdeskundigen kennis hebben van culturele invloeden en de betekenis daarvan voor de beantwoording van forensisch psychiatrische vragen, maar dit wordt niet nader gespecificeerd.⁷³ Ook de *Specialty Guidelines for Forensic Psychology* van de *American Psychiatric Association* geven geen specifieke aanknopingspunten. Daarin wordt namelijk vooral gesproken over culturele competentie in verband met gedragskundige beoordeling, maar niet zozeer in het kader van de beoordeling van de relatie tussen stoornis en delict.⁷⁴ Ook in de registratie-eisen voor forensisch gedragsdeskundigen van het NRGD wordt opgemerkt dat de rapporteur in staat moet zijn de forensisch relevante “invloed van de culturele achtergrond op de beleving, het gedrag en de psychopathologie van de verdachte te onderkennen en daarnaar te handelen”, maar er wordt niet gespecificeerd hoe de rapporteur dit kan of moet doen.⁷⁵ Het voorgaande laat zien dat er op zichzelf aandacht is voor relevante eigenschappen in cultureel forensisch onderzoek. Echter, wetenschappelijke literatuur die ingaat op de vraag naar benodigde competenties in verband met de beoordeling van de

72. Rb Noord-Holland 4 september 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:7790.

73. The forensic psychiatry milestone project:
<<https://www.acgme.org/acgmeweb/Portals/0/PDFs/Milestones/ForensicPsychiatryMilestones.pdf>>, (geraadpleegd op 18 april 2020).

74. APA 2014.

75. FPPO 2018 (versie 5.0), p. 12.

relatie tussen stoornis en delict is schaars en ziet vooral op het gebruik van culturele interviews met het doel gedragingen te contextualiseren.⁷⁶

Het is van belang voorzichtig om te gaan met ontoerekeningsvatbaarheid en de invloed van culturele aspecten daarop, omdat een nauwe samenhang tussen (gestoord) gedrag en de culturele achtergrond een stigmatiserend effect kan hebben.⁷⁷ Wanneer in meer algemene zin een ‘cultureel verweer’ wordt gevoerd, dan kan dat gegrond zijn op een dusdanig kort verblijf in een bepaald land dat kennis ontbreekt over de daar geldende wettelijke regels en voorschriften (ook wel een cognitief cultureel verweer genoemd), of op grond dat de verdachte zich in een dusdanige situatie bevond, teweggebracht door zijn culturele achtergrond, dat hij niet anders kon handelen dan hij deed (non-volitief cultureel verweer).⁷⁸ Met een cultureel verweer zou evenwel een risico op onrechtvaardigheid kunnen ontstaan, zo stellen Kirmayer, Rousseau en Lashley:

“It will undermine the fairness of the justice system by allowing inconsistent or arbitrary standards to be applied; crimes that are consistent with local cultural conventions will go unpunished.”

In een zaak waarin sprake lijkt te zijn van eerwraak, stelt de Rechtbank ‘s-Hertogenbosch:

“De vraag is niet of de aanwezigheid van een eerwraak-motief moet leiden tot een zwaardere of lichtere straf dan wanneer een dergelijk, cultureel bepaald motief niet aanwezig is, maar of dat eerwraak-motief en de daarmee verband houdende factoren – waarvan de rechtbank aanneemt dat deze aanwezig zijn geweest – deze verdachte zozeer onder druk hebben gezet dat hij daaraan niet redelijkerwijs weerstand had kunnen en behoren te bieden.”⁷⁹

Met andere woorden, culturele aspecten kunnen onderdeel zijn van de overwegingen van de rapporteur in het adviseren van de rechter over de relatie tussen stoornis en delict zonder dat dit hoeft af te doen aan de rechtvaardigheid van een strafrechtelijke beslissing. Een cultureel perspectief kan bijvoorbeeld bijdragen aan het contextualiseren van het gedrag en inzicht verschaffen in de mogelijkheden die de verdachte voorhanden had om bepaalde gedragskeuzes te maken, zoals ook in het hiervoor beschreven geval.⁸⁰ Ajaz, Owiti en Bhui merken daarover op:

76. Zoals in Ajaz, Owiti & Bhui 2014.

77. Paragraaf 2.5.3.3; Bloemink 1998, p. 55-56; Ten Voorde 2007, p. 73; Kirmayer, Rousseau & Lashley 2007, p. 98; Wolswijk 2010, p. 23. Zie ook Braakman & Göktas 2019, p. 493.

78. Siesling 2006, p. 96.

79. Rb ‘s-Hertogenbosch 3 februari 2001, ECLI:NL:RBSHE:2001:AA9954.

80. Merzagoza e.a. 2018, p. 29; Ajaz, Owiti & Bhui 2014, p. 608; Rb ‘s-Hertogenbosch, 3 februari 2001, ECLI:NL:RBSHE:2001:AA9954.

"The inclusion of a cultural perspective helps to contextualize actions and experiences and should therefore be considered in forensic psychiatric assessments and court reports. Cultural beliefs and background influence an individual's capacity to form intent, as well use cultural and social resources to contain risk behaviours. Accounting for culture in psychiatric assessments can add essential depth about pre-offending personality, achievements, child development and educational experiences, and the likelihood of offending being due to mental illness. Ultimately this approach will lead to a better determination of the level of culpability and therefore serve as a more fitting guide to appropriate sentencing."⁸¹

Culturele aspecten kunnen van invloed zijn op de mate waarin wordt toegerekend wanneer zij samenhangen met de omstandigheden waaronder het ten laste gelegde is begaan. Ter illustratie een casus uit de specifieke selectie van rapportages pro Justitia in het kader van deze studie, waarin een jonge vrouw met een migratieachtergrond haar familie te schande had gemaakt. De verdachte vreesde voor eergereleerd geweld en voerde dit aan ter verdediging van het door haar gepleegde delict. De rapporteurs adviseerden de rechter om dit feit in verminderde mate toe te rekenen. Er werd opgemerkt dat deze eerwraak-dreiging misschien niet goed is voor te stellen, maar dat dit voor de verdachte wel een echte dreiging was. De culturele achtergrond van de verdachte speelde een aanzienlijke rol in de angst die bij haar ontstond en dat heeft het handelen mede bepaald.

Met het oog op het advies aan de rechter over de mate waarin het delict aan de verdachte kan worden toegerekend, is het relevant om de invloed van culturele factoren te onderscheiden naar stoornis en naar delict, zoals zich voordeed in een andere rapportage afkomstig uit de specifieke selectie van deze studie. In deze casus was sprake van eergereleerd geweld waarbij het delict voortkwam uit een krenking van de mannelijke trots door afwijzing en verlating, samenhangend met de culturele achtergrond, aldus de rapporteurs. Dergelijke krenkingen kunnen ook samenhangen met narcistische aspecten in de persoonlijkheid. Het is van belang dat de rapporteur dit onderscheid beschrijft, zoals in deze casus gebeurde.

Behalve de invloed van culturele aspecten op de relatie tussen stoornis en delict en het inschatten van toekomstig risico, kunnen dergelijke aspecten ook een rol spelen bij het bepalen van de procespositie, zoals bekennen of ontkennen, wat op zichzelf weer van invloed kan zijn op het verloop van het onderzoek. Kenmerkend voor een forensisch onderzoek pro Justitia is dat de verdachte een procesbelang heeft. Dit kan consequenties hebben voor de mate waarin de verdachte meewerkt aan het onderzoek, maar ook kan het de houding van de verdachte in het onderzoek (mede) bepalen en dat kan er op zichzelf weer voor zorgen dat een verdachte over bepaalde zaken over zijn cultuur anders vertelt, en daarmee een onjuist of vertekend beeld geeft. Naast het al eerder genoemde punt dat het voor een verdachte moeilijk kan zijn om te zien wat nu relevant is vanuit Nederlands per-

---

81. Ajaz, Owiti & Bhui 2014, p. 608. Zie ook Kirmayer, Rousseau & Lashley 2007, p. 99.

spectief om over zijn eigen culturele achtergrond te vertellen, is het gegeven dat een procespositie de informatiedeling kan beïnvloeden een tweede reden waarom de verdachte als cultuur-bron beperkingen kent.

Het kan bij de beoordeling van gedrag tevens relevant zijn om rekening te houden met etniciteit in relatie tot psychofarmaca. Psychofarmaca zijn – net als het psychologische testmateriaal – in de regel onderzocht bij (witte) westerse personen. Het is dan ook belangrijk om bij voorschrijving van psychofarmaca zich bewust te zijn van ‘etnopsychofarmacologische aspecten’.⁸² Deze kunnen direct verband houden met (ernstige) bijwerkingen en (in)effectiviteit van medicatie. Hoewel rapporteurs geen medicatie voorschrijven, zullen zij geregeld met verdachten te maken hebben die in het verleden wel psychiatrische medicatie hebben gebruikt, en kennis van etniciteit in relatie tot farmacologie kan dan helpen om te begrijpen wat de mogelijke effecten ervan op het toestandsbeeld zijn geweest. Wellicht betreft dit ook het toestandsbeeld ten tijde van het tenlastegelegde. Met andere woorden, ook op medicamenteus – en (daarmee) lichamelijk – vlak kan etniciteit van belang zijn.

Een procespositie kan ook beïnvloed worden door vertrouwenskwesaties, samenhangend met een migratieachtergrond. Wanneer iemand recentelijk is gevlucht, kan bijvoorbeeld sprake zijn van angst voor autoriteiten, terwijl mensen die langer in Nederland zijn, meer kennis (en vertrouwen) kunnen hebben in de rechtsgang alhier. Ter illustratie een casus uit de *random* selectie van pro Justitia-rapportages voor deze studie, waarin de rapporteurs de ouders van een jongvolwassen verdachte uitnodigen voor een gesprek. De ouders vertellen dat het in het land van herkomst gebruikelijk is om in overleg met de familie van het slachtoffer tot genoegdoening te komen. De rapporteurs lichten de ouders in over de gang van zaken in een Nederlandse strafprocedure en dat sprake is van onafhankelijke rechtspraak en onafhankelijke deskundigen. De ouders schetsen dat aan het systeem in het land van herkomst ook nadelen kleven, en geven aan vertrouwen te hebben dat de Nederlandse rechter tot een rechtvaardige beslissing zal komen.

In het geval sprake is van een recente migratie, kan het extra belangrijk zijn te investeren in een vertrouwensrelatie. Het bestaan van een vertrouwensrelatie kan bijdragen aan het verhogen van de pro Justitia-onderzoeksopbrengst, in die zin dat de verdachte mogelijk meer bereid zal zijn medewerking te verlenen aan het onderzoek. Daarbij kan het nuttig zijn ook aandacht te hebben voor de familie van een verdachte, zeker wanneer de culturele achtergrond van een verdachte collectivistische kenmerken heeft.

---

82. Braakman & Göktas 2019, p. 485-498.

4.3 JURIDISCHE BESCHOUWING

4.3.1 *Inleiding*

Deze juridische beschouwing, die in het licht staat van de bevindingen van de hoofdstukken 2 en 3, ziet onder andere op de vraag wat de bevindingen van de onderhavige studie betekenen voor de rechtvaardigheid en effectiviteit van de sanctietoemettingsbeslissing van de rechter (paragraaf 4.3.4). Daarnaast is onderzocht wat de manieren zijn waarop thans culturele kennis (paragraaf 4.3.2) en taal-deskundigheid (paragraaf 4.3.3) in het rapportageproces worden ingebracht. Nagegaan is voorts welke rechtsmiddelen de verschillende procesdeelnemers voorhanden hebben om culturele expertise in het strafproces in te brengen en hoe hieraan in de strafrechtspraktijk toepassing wordt gegeven. In hoofdstuk 5 wordt, naar aanleiding van het navolgende, besproken welke (juridische) maatregelen kunnen worden genomen om het risico op onrechtvaardige en ineffectieve strafrechtelijke beslissingen te beperken.

4.3.2 *Culturele deskundigheid*

Door het inschakelen van cultureel deskundigen kan een eventueel gebrek aan culturele expertise bij een pro Justitia-rapporteur (en/of de procesdeelnemers) gecompenseerd worden. Er zijn verschillende manieren waarop culturele expertise in pro Justitia-onderzoek kan worden betrokken, waarbij met name in het oog springen:

1. de rapporteur pro Justitia zelf (en/of de feedbackgever) is cultureel deskundig;⁸³
2. de rapporteur laat zich in de voorlichting aan de rechter bijstaan door een cultureel deskundige; en
3. op verzoek van een van de betrokkenen bij een strafproces wordt naast een pro Justitia-rapportage ook een afzonderlijke culturele beschouwing opgemaakt door een cultureel expert.

In deze paragraaf wordt gekeken naar de inzet van (externe) culturele deskundigen (paragraaf 4.3.2.1), de rolverdeling bij het initiëren van cultureel onderzoek (paragraaf 4.3.2.2), de manier waarop de resultaten van tegenonderzoek zich verhouden tot de resultaten van (regulier) pro Justitia-onderzoek (paragraaf 4.3.2.3) en eerlijke procesvoering in de zin van artikel 6 EVRM in het licht van het voorgaande (paragraaf 4.3.2.4).

---

83. Gedoeld wordt op een rapportage die via het NIFP tot stand is gekomen en is voorzien van feedback door een gedragsdeskundige van dezelfde discipline als de rapporterende gedragsdeskundige, zie paragraaf 4.2.2.1.

4.3.2.1 Inzet culturele deskundigheid; derde-deskundigen

In de geselecteerde rapportages voor deze studie komt het slechts een enkele keer voor dat de rapporteur zelf cultureel deskundig is. Dit kan bijvoorbeeld blijken doordat de rapporteur dit zelf in de rapportage expliciteert, of door de manier waarop aandacht wordt besteed aan de culturele achtergrond van de verdachte.⁸⁴ Uit eerder onderzoek blijkt dat soms een afzonderlijke culturele beschouwing wordt opgesteld, zoals door een cultureel antropoloog.⁸⁵ Dit blijkt ook uit enkele voorbeelden uit de rechtspraak.⁸⁶ In het onderzoek naar rapportages pro Justitia in het kader van deze studie is ook een voorbeeld aangetroffen waarin een cultureel deskundige is ingeschakeld, maar daar is het rapport in de specifieke selectie dan ook op geselecteerd. In de *random* selectie van 73 rapportages pro Justitia zijn hiervan geen voorbeelden aangetroffen. Van het inschakelen van cultureel deskundigen lijkt in elk geval niet vaak sprake te zijn.

Zowel in de *random* selectie als in de specifieke selectie is een beperkt aantal zaken aangetroffen waarin de rapporteur zelfstandig een externe (cultureel) expert benadert, een zogenaamde derde-deskundige.⁸⁷ Een derde-deskundige rapporteert in een dergelijk geval niet zelf, maar adviseert de rapporterende psychiater of psycholoog. Ook in de rechtspraak zijn daarvan enkele voorbeelden bekend.⁸⁸ Over het algemeen is het beeld dat zowel uit deze studie als uit de rechtspraak naar voren komt, dat in een kleine minderheid van de gevallen gebruik wordt gemaakt van externe culturele expertise en dat slechts een enkele rapporteur pro Justitia zelf over specifieke antropologische deskundigheid beschikt.

Op zichzelf is het natuurlijk goed dat psychiaters en psychologen waar nodig in hun werk expertise inroepen. Maar daarbij dient wel het volgende in het oog gehouden te worden: het uitgangspunt van de rapportage is dat een benoemde deskundige het onderzoek zelf uitvoert.⁸⁹ In een annotatie merkt Reijntjes daarover op:

84. Zie voor voorbeelden hiervan buiten de rapportages in deze studie: Rb Utrecht 16 december 2010, ECLI:NL:RBUTR:2010:BO7539 en Hof Arnhem-Leeuwarden 11 maart 2020, ECLI:NL:GHARL:2020:1986.

85. Zie in dit kader ook het onderzoek van Wiersinga (2002) naar de rol van cultuur in het Nederlandse strafproces.

86. Rb 's-Hertogenbosch 3 februari 2001, ECLI:NL:RBSHE:2001:AA9954; Rb Haarlem 20 december 2004, ECLI:NL:RBHAA:2004:AR7822; Rb Almelo 3 april 2007, ECLI:NL:RBALM:2007:BA2375; Rb Rotterdam 3 december 2009, ECLI:NL:RBROT:2009:BK5278; Rb Den Haag 22 juli 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:7308.

87. In de *random* selectie van rapportages pro Justitia is het één keer voorgekomen dat externe deskundigheid is ingeschakeld.

88. Hof Den Haag 26 mei 2011, ECLI:NL:GHSGR:2011:BQ6330; Hof 's-Hertogenbosch 19 september 2012, ECLI:NL:GHSHE:2012:BX7796; Rb Noord-Holland 4 september 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:7790.

89. Hoving 2017, p. 118.

“De deskundige moet het hem opgedragen onderzoek persoonlijk uitvoeren. Hij mag zich weliswaar laten bijstaan door analisten en andere technici, maar delegatie van (onderdelen van) het onderzoek aan andere deskundigen is uit den boze. Acht hij dit toch noodzakelijk, dan geeft hij in wezen te kennen zelf over onvoldoende deskundigheid te beschikken en moet een andere, of in elk geval een tweede, deskundige worden benoemd.”⁹⁰

In de conclusie bij hetzelfde arrest merkt de advocaat-generaal op dat het niet de bedoeling is dat de deskundige “gaat functioneren als een soort deskundigenmakelaar die het onderzoek geheel of gedeeltelijk uitbesteedt aan die deskundigen uit zijn netwerk die daartoe naar zijn oordeel het beste in staat zijn”.⁹¹ Het komt in de praktijk echter geregeld voor dat de benoemde deskundige het onderzoek uitvoert in samenwerking of met hulp van derden.⁹² In de nota naar aanleiding van het verslag, behorende bij de wijziging van het Wetboek van Strafvordering naar aanleiding van de Wet deskundige in strafzaken, wordt daarover opgemerkt: “niet alle onderzoekshandelingen (behoeven te) worden verricht door de deskundige aan wie de opdracht tot deskundigenonderzoek is verleend. Hij is evenwel zonder meer inhoudelijk verantwoordelijk voor de resultaten van dat door anderen uitgevoerd onderzoek indien hij de resultaten daarvan in zijn rapport opneemt.”⁹³ Een derde-deskundige inschakelen mag dus, maar de inhoudelijke verantwoordelijkheid blijft liggen bij de benoemde deskundige. De toelichting bij het Besluit register deskundige in strafzaken vermeldt daarover: “Wanneer het onderzoek voor een deel wordt uitbesteed aan anderen is het van belang dat de deskundige zich vergewist van de kwaliteit daarvan omdat hij zich als deskundige dient te verantwoorden voor alle bevindingen en conclusies die deel uitmaken van zijn rapportage.”⁹⁴ In het kader van gedragsdeskundig onderzoek kan bij een derde-deskundige bijvoorbeeld worden gedacht aan het laten uitvoeren van testpsychologisch onderzoek door medewerkers van de Dienst Ondersteuning Psychodiagnostiek (DOP), zoals in het PBC gebeurt.⁹⁵

Een rapporteur kan, zoals hierboven besproken, ook beslissen zich te laten bijstaan door een cultureel expert in de uitvoering van een pro Justitia-onderzoek om zo de relevante antropologische deskundigheid in te brengen. In dat geval kunnen verschillende eigenschappen in één onderzoek verenigd worden, namelijk gedragsdeskundigheid en forensische en antropologische deskundigheid.⁹⁶ Een

90. Noot onder HR 17 februari 2009, ECLI:NL:HR:2009:BG7751, NJ 2009/327.

91. HR 17 februari 2009, ECLI:NL:PHR:2009:BG7751.

92. Dat geldt niet alleen bij gedragsdeskundig onderzoek, Hoving 2017, p. 118.

93. *Kamerstukken II* 2007/08, 31116, 6, p. 5.

94. Besluit register deskundige in strafzaken, *Sib.* 2009, 330, p. 28, toelichting op art. 12 lid 2 onder d. Daarbij wordt opgemerkt: “De eisen die de deskundige in dat verband wil stellen aan degene die hij een deel van de opdracht laat uitvoeren, kan hij desgewenst in het contract dat hij met deze sluit laten vastleggen.”

95. Zo vermeldt de website van het NIFP; <<https://www.nifp.nl/pieter-baan-centrum/onderzoek/index.aspx>>, (geraadpleegd op 12 juli 2020).

96. Bijvoorbeeld: Rb Noord-Holland 4 september 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:7790.

nadeel kan echter zijn dat de manier waarop de informatie wordt verkregen, verwerkt en geselecteerd, niet is geprotocolleerd en daardoor ook niet inzichtelijk en controleerbaar is voor de procespartijen en de rechter. Ter illustratie een voorbeeld uit de rechtspraak:

“Verder is van belang dat het multidisciplinaire rapport Pro Justitia van het Pieter Baan Centrum van 22 februari 2001, dat destijds mede aan de oplegging van de maatregel ten grondslag is gelegd, tot stand is gekomen na overleg met professor (...), cultureel antropoloog.”⁹⁷

Niet duidelijk is wat ‘overleg’ inhoudt en op welke manier deze deskundige heeft bijgedragen aan het rapportageproces. Ook ter illustratie, in de *random* selectie van deze studie werd een (externe) deskundige geraadpleegd waarbij alleen heel algemene kenmerken van de verdachte werden gedeeld, en geen specifieke informatie over de verdachte of inhoudelijke informatie over de casus. Hoewel dit vanuit een oogpunt van privacy wellicht wenselijk en begrijpelijk is, ontstaat daarmee wel het risico dat de bijdrage van de cultureel deskundige het niveau van algemene culturele noties niet overstijgt. Doordat de informatie van de expert niet inhoudelijk betrekking heeft op de verdachte, kunnen gemeenschappen de beeldvorming over deze verdachte (mede) gaan bepalen, wat in een individuele casus geen winst hoeft te zijn.⁹⁸ Met het oog op de kwaliteit van het advies in het pro Justitia-rapport, verdient het de voorkeur als gebruik wordt gemaakt van een constructie waarin de kenmerken van de individuele casus wel gedeeld en besproken kunnen worden. De rapporteur kan de verdachte om toestemming verzoeken om informatie over de persoon van de verdachte en/of uit het procesdossier met deze derde-deskundige te delen. Wel zou in dat geval sprake moeten zijn van een *informed consent*: “een verplichting om voorafgaand aan het vragen van toestemming bepaalde informatie te verstrekken omtrent de aanleiding van dat verzoek en de eventuele consequenties van het al dan niet verlenen van toestemming”.⁹⁹ Ook heeft de derde-deskundige de mogelijkheid zich te wenden tot de zaaksofficier van justitie, die immers fungeert als verstrekker van strafvorderlijke gegevens uit het procesdossier.¹⁰⁰ Artikel 39f lid 2 onder a Wet justitiële en strafvorderlijke gegevens (Wjsg) zou daarvoor als grondslag kunnen dienen. Door het Openbaar Ministerie moet dan beoordeeld worden of het verstrekken van deze informatie noodzakelijk is met het oog op “een zwaarwegend algemeen belang of de vaststelling, de uitoefening of de verdediging van een recht in rechte”.¹⁰¹ Overigens geldt dat de

97. Rb Utrecht 11 april 2011, ECLI:NL:RBUTR:2011:BQ1668.

98. Zie ook Wiersinga 2002, p. 292.

99. HR 9 juli 2019, ECLI:NL:HR:2019:1143, NJ 2019/351 m.nt. T. Kooijmans; Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 432-433.

100. *Kamerstukken II* 2002/03, 28886, 3, p. 4. Meer specifiek is ingevolge art. 39a lid 1 Wjsg het College van Procureurs de verwerkingsverantwoordelijke voor het verwerken van strafvorderlijke gegevens.

101. Art. 39f lid 2 onder a Wjsg.

derde-deskundige, anders dan een gewone deskundige, “niet rechtstreeks op basis van een strafvorderlijke regeling (...) tot geheimhouding kan worden verplicht”.¹⁰² Het lijkt aangewezen dat artikel 51j lid 2 Sv van overeenkomstige toepassing wordt verklaard voor het geval aan deze derde-deskundige (delen van) het procesdossier worden overhandigd. Dit zou procedureel geoperationaliseerd kunnen worden door de benoemde deskundige de taak toe te kennen de derde-deskundige bij de rechter-commissaris of het Openbaar Ministerie aan te melden, zodat de rechter-commissaris (al dan niet op vordering van het Openbaar Ministerie) artikel 51j lid 2 Sv kan activeren.

Er zijn nog andere punten van belang.¹⁰³ Sommige daarvan zijn niet (per se) juridisch van aard, maar wel relevant voor de kwaliteit van het deskundigenrapport, zoals: heeft de verdachte in persoon contact met de cultureel deskundige of heeft die deskundige alleen (schriftelijk) contact met de rapporteur? In welke gevallen geeft een zaak aanleiding om een deskundige in te schakelen en wat is dan bepalend voor de manier waarop de deskundige wordt ingezet (op afstand en alleen contact met de rapporteur of spreekt de deskundige ook zelf met de verdachte)? Hoe wordt de informatie die de deskundige levert verwerkt in het rapport (geïntegreerd of als bijlage toegevoegd)? De gedragscode van het NRGD vermeldt over de inzet van ‘derde-deskundigen’:

“U volbrengt uw taak zo goed mogelijk. Hiervoor kan het noodzakelijk zijn om derden-deskundigen in te schakelen. Indien u uw opdracht uitvoert in samenwerking met andere deskundigen is niet vereist dat deze laatsten ook in het register van het NRGD zijn opgenomen; voorkeur verdient het echter wel. U blijft persoonlijk verantwoordelijk voor het door u uitgebrachte verslag, ook als u zich door derden-deskundigen laat bijstaan. Uw eigen oordeel is in dat geval herkenbaar in het verslag. U neemt nauwgezet de door u gebruikte bronnen, waaronder die van derden-deskundigen, op in uw eigen verslag. Het doel hiervan is de gebruiker duidelijk te maken hoe het verslag tot stand is gekomen” (Ad II.1).¹⁰⁴

Hieruit wordt in ieder geval duidelijk dat het niet vereist is dat de externe deskundige geregistreerd is in het NRGD, maar onduidelijk blijft wel hoe beoordeeld moet worden op de deskundige beschikt over relevante expertise. Hoewel dus informatie is opgenomen over de inzet van ‘derde-deskundigen’ in de gedragscode, geeft dit weinig houvast in een zoektocht naar antwoorden op de hierboven gestelde vragen. Koenraadt merkt in dit kader op:

102. *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 3, p. 23. De rechter kan een beëdigde deskundige wel geheimhouding opleggen, art. 51j lid 2 Sv.

103. Zoals eerder gesteld in Van Oploo 2017, p. 539.

104. Gedragscode NRGD Versie 2.0, <https://www.nrgd.nl/binaries/Gedragscode%20gerechtelijk%20deskundigen_tcm39-88125.pdf>, (geraadpleegd op 20 april 2020).

“Als de cultureel deskundige pro Justitia wordt ingeschakeld, zijn waarborgen noodzakelijk om zuiverheid van de strafprocesrechtelijke positie te realiseren. Dat geldt te meer omdat de cultureel deskundige zich op het terrein van de daadgerichte als ook op dat van de dadergerichte expertise kan begeven en omdat de inschakeling van deze deskundige soms strafverzwarend kan uitpakken.”¹⁰⁵

Kortom, de invloed van een extern ingeschakelde cultureel deskundige kan groot zijn. Het is daarom aangewezen dat artikel 51l Sv van overeenkomstige toepassing wordt verklaard voor niet-benoemde derde-deskundigen die in het pro Justitia-onderzoek worden betrokken, zodat gewaarborgd is dat de benoemde deskundige (een met reden omkleed) verslag doet van de toegepaste methode, verslag doet van de bekwaamheid van de derde-deskundige daarin en de betrouwbaarheid van de resultaten, en daarin ook vermeldt dat het verslag van de informatie geleverd door deze derde-deskundige naar ‘waarheid, volledigheid en naar beste inzicht is opgesteld’.¹⁰⁶

Als bij de verdediging en het Openbaar Ministerie vragen bestaan met betrekking tot de informatie die door de derde-deskundige is aangeleverd, is het aangewezen dat deze procesdeelnemers in staat worden gesteld om deze niet-benoemde deskundige vragen te stellen, bijvoorbeeld tijdens de behandeling van de strafzaak. In een recente uitspraak oordeelde de Hoge Raad dat “de opvatting dat een persoon uitsluitend als deskundige ter terechtzitting door de rechter kan worden gehoord indien deze persoon voorafgaand aan dat verhoor – overeenkomstig artikel 51i, eerste lid, Sv op de in de wet bepaalde wijze – als deskundige is benoemd (...) geen steun [vindt] in het recht”.¹⁰⁷ Dit betekent dat ook een niet-benoemde deskundige ter terechtzitting kan worden gehoord.¹⁰⁸ Deze deskundige hoeft daarvoor niet (alsnog) benoemd te worden; beëdiging van deze deskundige is voldoende.

Culturele expertise kan op verzoek van een van de procespartijen ook als afzonderlijke beschouwing in een strafproces worden ingebracht, bijvoorbeeld in de vorm van een aanvullend onderzoek (artikelen 150a, 227 en 231 Sv).¹⁰⁹ Een voordeel kan zijn dat procespartijen en de rechter op deze manier over heel specifieke culturele kennis kunnen beschikken. Doordat het niet per se nodig is dat de expert ook over forensische kennis beschikt, wordt hiermee de poule vergroot van deskundigen waaruit geput kan worden. Het gegeven dat de deskundige mogelijk niet over gedragsdeskundige en/of strafrechtelijke expertise beschikt, kan aan de andere kant ook een nadeel zijn.¹¹⁰ Als we kijken naar het belang van de etnische

105. Koenraadt 2009, p. 337.

106. Art. 51l lid 1 en 3 Sv.

107. HR 1 oktober 2019, ECLI:NL:HR:2019:1476, NJ 2019/406. Ingevolge art. 299 Sv is art. 51m van overeenkomstige toepassing op deskundigen en hun verklaringen.

108. Zie ook Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 851; art. 343 Sv.

109. Zie bijvoorbeeld Rb Noord-Nederland 16 december 2014, ECLI:NL:RBNNE:2014:6344.

110. Zie ook Ton & Lim 2015, p. 34.

en/of culturele achtergrond van de verdachte in pro Justitia-onderzoek, dan is het juist ook relevant om te kijken naar de relatie tussen stoornis en delict. Dat kan ook worden afgeleid uit de registratie-eisen zoals geformuleerd in het Besluit register deskundige in strafzaken, artikel 12 lid 2, onder b, e en f.¹¹¹ In een afzonderlijke culturele beschouwing kan de relatie tussen stoornis en delict onderbelicht blijven, aangezien de deskundige in dat geval waarschijnlijk niet over forensische expertise beschikt. Hoewel de procesdeelnemers hiermee (vermoedelijk) rekening zullen houden bij het raadplegen van de afzonderlijke culturele beschouwing, is het goed mogelijk dat in het geval de meningen van de deskundigen omtrent de beantwoording van de pro Justitia-onderzoeksvragen (sterk) verschillen, de ‘juridische bruikbaarheid’ van het pro Justitia-advies toch van belang is. Het blijkt bovendien nogal eens dat de mening van cultureel deskundigen sterk afwijkt van die van niet-antropologisch gespecialiseerde pro Justitia-rapporteurs, zoals met het oog op de diagnostiek.¹¹² Het kan voor de procesdeelnemers moeilijk zijn het belang van zo’n afwijkend oordeel voor de strafzaak te bepalen wanneer de cultureel deskundige de gedragskundige en juridische achtergrond mist om de bevindingen helder op de zaak (en de vragen die daarbij aan de orde zijn) te betrekken. In een dergelijk geval kan de rechter de deskundigen ter terechtzitting horen, zodat (ook) de verschillende procesdeelnemers gelegenheid hebben hen te bevragen en zo het belang van het afwijkende oordeel te bepalen. Dat neemt echter niet weg dat 1) het de cultureel deskundige nog steeds aan forensische expertise zal ontbreken en 2) het voor de procesdeelnemers nog steeds lastig kan zijn om het belang van het afwijkende (diagnostische) oordeel voor de strafzaak te bepalen.

Betoogd zou kunnen worden dat wanneer een rapporteur in een bepaalde zaak zelf beschikt over kennis van de etnische en/of culturele achtergrond van de verdachte, sprake is van een ideaal geval. Aan de ene kant is de rapporteur zich dan immers bewust van forensisch relevante aspecten, zoals de gekozen proceshouding, terwijl de rapporteur aan de andere kant ook relevante etnische en/of culturele aspecten in het advies kan meewegen. Dat kan helpen om in het onderzoek zelf de ‘culturele afstand’ te verminderen.¹¹³ Culturele expertise wordt dan niet alleen als ‘kennis’ ingezet, maar ook in termen van vaardigheden zoals – heel belangrijk – het leggen van contact. Omdat deze manier van het inzetten van culturele expertise toch duidelijk de voorkeur verdient, lijkt het goed wanneer gepoogd

---

111. De deskundige: b) beschikt over voldoende kennis van en ervaring in het desbetreffende rechtsgebied en is voldoende bekend met de positie en de rol van de deskundige daarin; e) is in staat onderzoeksmaterialen en -gegevens in een forensische context volgens de daarvoor geldende maatstaven te verzamelen, vast te leggen, te interpreteren en te beoordelen; f) is in staat om de geldende onderzoeksmethoden in een forensische context volgens de daarvoor geldende maatstaven toe te passen.

112. Bijvoorbeeld Rb Utrecht 8 april 2011, ECLI:NL:RBUTR:2011:BQ1668; Rb Noord-Holland 4 september 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:7790; zie ook Noyon 2016, p. 114-115.

113. Zoals genoemd wordt door Komen 2003, p. 135; Kortmann 2016, p. 10-18.

wordt het aantal rapporteurs met culturele expertise te vergroten, en in elk geval ook te zorgen dat de rapporteurs die daarover beschikken duidelijk in beeld zijn.¹¹⁴

Rapporteurs pro Justitia die tevens cultureel deskundig zullen echter – voorlopig – schaars blijven. Daarom is het ook belangrijk om de bepaalde mate van culturele competentie die bij gedragsdeskundigen verondersteld mag worden goed te benutten en waar mogelijk te versterken. Uit het beoordelingskader voor registratie van forensisch deskundigen van het NRGD blijkt dat een zekere mate van culturele competentie ook van deskundigen wordt verwacht:

“Een aanvrager dient (...) te beschikken over specifieke kennis en vaardigheden gerelateerd aan de vraagstelling, waarbij minimaal het volgende wordt vereist: (...) in staat te zijn de eventuele forensisch relevante invloed van de culturele achtergrond op de beleving, het gedrag en de psychopathologie van de verdachte te onderkennen en daarnaar te handelen.”¹¹⁵

Met andere woorden, bepaalde aspecten in de relatie tussen etniciteit, cultuur en gedrag en de psychopathologie worden verondersteld bekend te zijn bij rapporteurs. Daarbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de beperkingen bij de toepassing van psychologisch testmateriaal. Ter illustratie een uitspraak van de rechtbank Noord-Holland, waarin de cultureel deskundige psychiater als volgt wordt geciteerd:

“Het is algemeen bekend (uit de literatuur) dat alle westerse diagnostische testen (intelligentietesten, LvO) een lager niveau van functioneren aangeven bij personen afkomstig uit niet-westerse culturen. De literatuur hierover had bij beide klinieken bekend moeten zijn (of is daar bekend), waardoor, ook wanneer ‘aangepaste’ testen worden gebruikt ruimere marges dan normaal moeten worden aangehouden. Betrokkene komt niet over als een zwakbegaafde man. Het moeilijk kunnen lezen en schrijven geeft informatie over schoolse vaardigheden, maar zegt weinig over de intelligentie van betrokkene.”¹¹⁶

Dat het veel rapporteurs bekend is dat testresultaten vertekend kunnen zijn, wordt ook duidelijk uit de analyse van de rapportages pro Justitia in deze studie, aangezien met regelmaat werd opgemerkt dat rekening is gehouden met het interpreteren van de scores, al was dat niet altijd (expliciet) het geval.¹¹⁷

Hoewel culturele psychiatrie een onderwerp is in de rapporteursopleiding van het NIFP, is er nog steeds winst te behalen, bijvoorbeeld door bijscholingsbijeenkomsten te organiseren waarin rapporteurs, pro Justitia supervisors en feedback-

114. Zie nader paragraaf 5.3.2.2.

115. FPPO 2018 (versie 5.0), p. 12.

116. Rb Noord-Holland, 4 september 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:7790.

117. Paragraaf 3.5.5.2.

gevers concrete handvatten worden geboden die kunnen bijdragen aan het versterken van de mate van culturele vaardigheden.¹¹⁸

Het voorgaande in overweging nemend, lijkt het erop dat bij een ideale inzet van culturele deskundigheid zowel sprake is van relevante antropologische kennis, juridische kennis, relevante kennis van forensisch gedragskundig onderzoek net als gedragsdeskundige kennis. In hoofdstuk 5 worden in dit licht aanbevelingen gedaan.

4.3.2.2 *Initiëren van cultureel onderzoek*

Het inschakelen van cultureel deskundigen kan een manier zijn om de informatie te verkrijgen die de rapporteur helpt te komen tot een beter begrip van de stoornis en (de houding ten aanzien van) het ten laste gelegde feit, wat op zichzelf weer bevorderlijk kan zijn voor het uiteindelijk vaststellen van een succesvol behandeltraject en daarmee het verminderen van het recidiverisico. In het initiëren van cultureel onderzoek lijkt primair een rol te zijn weggelegd voor de rechter(-commissaris) en de officier van justitie, namelijk door in de benoeming van de deskundige rekening te houden met diens specifieke deskundigheid.¹¹⁹ Ook de zittingsrechter kan opdracht geven tot het uitvoeren van een aanvullend onderzoek, wat in een aantal ten behoeve van deze studie onderzochte zaken ook gebeurde.¹²⁰ In het kader van een tbs-verlengingsonderzoek ziet het Hof Den Haag daarnaast ook expliciet een rol voor de benoemde deskundigen:

“Voorts heeft de Staat terecht naar voren gebracht dat de professionele autonomie van de benoemde deskundigen meebrengt dat zij zelf een oordeel hebben te vellen over de vraag of wellicht extra transculturele expertise nodig is. Hoewel goed denkbaar zou zijn geweest dat de Staat uit zichzelf een transcultureel deskundige bij de zesjaarrapportage zou hebben betrokken, kan niet worden gezegd dat hij in redelijkheid niet tot de beslissing heeft kunnen komen de deskundigen (...) en (...), die voldoen aan de criteria welke worden gesteld aan deskundigen die de zesjaarrapportage uitbrengen, te benoemen en het aan hun oordeel over te laten of een dergelijke deskundige bij het onderzoek zou worden betrokken.”¹²¹

Het hof vindt – met andere woorden – dat een beslissing over de inbreng van extra expertise mag liggen bij de benoemde deskundigen. Dit onderstreept het belang dat pro Justitia-rapporteurs sensitief zijn in hun onderzoek naar de mogelijke invloed van culturele aspecten op het onderzoek en daar ook actief naar handelen. Uit het dossieronderzoek bleek echter dat rapporteurs wisselend aandacht hebben voor culturele aspecten in pro Justitia-onderzoek en dat niet vaak culturele expertise wordt ingezet. In dat opzicht is het goed verdedigbaar dat bij het inschakelen

118. Paragraaf 4.2.2.1. Zie nader de aanbevelingen in paragraaf 5.3.3.

119. Art. 227 Sv.

120. Art. 317 Sv. Zie ook paragraaf 2.3.4.

121. Hof Den Haag 17 april 2008, ECLI:NL:GHSGR:2008:BC9830.

van culturele expertise een actievere houding van de rechter mag worden verwacht, al dan niet nadat op het belang daarvan is gewezen door de verdediging, die daarmee ook een actieve rol toekomt.¹²² Overigens heeft zeker ook het NIFP een rol bij de inbreng van culturele expertise in pro Justitia-onderzoek. Het NIFP is namelijk verantwoordelijk voor het 'matchen' van rapporteurs aan casuïstiek. Daarbij kan rekening worden gehouden met culturele expertise, zij het met beperkte mogelijkheden. Het NIFP is daarom in algemene zin medebepalend voor de manier waarop de onderzoeksoopdracht pro Justitia wordt uitgevoerd.

4.3.2.3 *Contra-expertise naast regulier pro Justitia-onderzoek*

Er zijn, zoals genoemd, maar weinig pro Justitia-rapporteurs die beschikken over specifieke culturele deskundigheid. Dit geldt in het bijzonder wanneer het gaat om een verlengingsonderzoek tbs, dat niet door elke deskundige kan worden uitgevoerd, zoals het Hof Den Haag opmerkt:

"Want het mag zo zijn, dat de twee transculturele deskundigen een andere visie op [eiser] hebben dan de andere deskundigen die hun visie op hem hebben gegeven, dat brengt nog niet mee, dat de Staat niet in redelijkheid heeft kunnen beslissen om (...) en (...) te benoemen. Allereerst is gesteld noch gebleken dat er transculturele deskundigen zijn, die voldoen aan de strenge criteria die gelden voor in dit geval te benoemen deskundigen."¹²³

Omdat er zo weinig rapporteurs zijn met de gewenste culturele expertise, en culturele expertise bij een aanzienlijk aantal van de zaken belangrijk is, is sprake van een bepaalde mate van toeval of de verdachte onderzocht wordt door een pro Justitia-rapporteur die ook cultureel deskundig is. Zou een verdachte misschien het 'recht' moeten hebben onderzocht te worden door een cultureel deskundige? In Nederlandse en Europese rechtspraak naar het inschakelen van een cultureel deskundige in de fase voorafgaand aan de berechting, wordt niet direct een antwoord gevonden. Sterker nog, in geen enkele uitspraak van het EHRM wordt gesproken over de rol van transculturele of culturele experts in het kader van gedragskundig onderzoek dan wel in onderzoek anderszins. Aan de ene kant zou dit kunnen betekenen dat de vraag naar culturele deskundigheid in strafrechtelijke procedures geen prangende is en/of dat in de dagelijkse praktijk de ervaring bestaat dat voldoende expertise voorhanden is. Aan de andere kant kan dit ook betekenen dat de verschillende procesdeelnemers zich onvoldoende bewust zijn van wat het belang kan zijn van het betrekken van culturele expertise bij forensisch gedragskundig onderzoek.

In algemene zin heeft het EHRM zich met betrekking tot artikel 6 EVRM op het standpunt gesteld dat het bepalen van deskundigheid aan de lidstaten zelf toe-

122. Zie ook Wiersinga 2002, p. 281-283.

123. Hof Den Haag 17 april 2008 (ECLI:NL:GHSGR:2008:BC9830).

komt.¹²⁴ In paragraaf 2.3.8 is uitgebreid aan de orde gekomen welke (kwaliteits)eisen in Nederland worden gesteld aan deskundigen pro Justitia. Heel concreet is bijvoorbeeld het beoordelingskader Forensische Psychiatrie, Forensische Psychologie en Forensische Orthopedagogiek (FPPO) van het NRGD relevant, waarin verschillende inhoudelijke registratie-eisen zijn opgenomen. Culturele vaardigheden maken daar als zodanig ook deel van uit, doordat minimaal vereist is dat de deskundige wordt geacht “in staat te zijn de eventuele forensisch relevante invloed van de culturele achtergrond op de beleving, het gedrag en de psychopathologie van de verdachte te onderkennen en daarnaar te handelen”.¹²⁵ Niet duidelijk is op welke manier deze algemene ‘registratie-eis’ inhoudelijk wordt getoetst.

Mocht een verdachte zich niet kunnen vinden in (het resultaat van) het uitgevoerde onderzoek, dan heeft hij naar Nederlands recht een aantal mogelijkheden om dat onderzoeksresultaat ter discussie te stellen.¹²⁶ Zo mag een verdachte op grond van artikel 228 lid 4 Sv een deskundige benoemen die optreedt als ‘controleerende deskundige’.¹²⁷ Deze deskundige heeft het recht bij het onderzoek aanwezig te zijn en kan aanwijzingen geven en opmerkingen maken. De controlerende deskundige kan op grond van artikel 230 lid 2 Sv ook op een later moment worden ingeschakeld, namelijk ter controle van de uitslag van het onderzoek (zoals het pro Justitia-advies). Daarnaast kan de rechter-commissaris op grond van artikel 231 lid 1 Sv, al dan niet op verzoek van de verdachte of op vordering van de officier van justitie, dezelfde of een nieuwe deskundige gelasten nader onderzoek te doen.¹²⁸ Hierin ligt de mogelijkheid tot contra-expertiseonderzoek voor de verdachte besloten.¹²⁹ Indien dit door de rechter-commissaris geweigerd wordt, staat het de verdachte vrij op eigen kosten contra-onderzoek te laten uitvoeren.¹³⁰ Dat contra-

---

124. EHRM 6 mei 1985, ECLI:NL:XX:1985:AB9401, NJ 1989/385 m.nt. P. van Dijk (Bönisch v. Oostenrijk); EHRM 28 augustus 1991, zaak 11170/84, Series A, 211 (Brandstetter v. Oostenrijk). Al is recentelijk (in een zaak waarin de vraag centraal stond of sprake was van schending van art. 5 lid 1 onder e EVRM) wel expliciet aan de orde geweest wat moet worden verstaan onder ‘*objective medical expertise*’, EHRM 3 maart 2015, app. no. 73560/12 (Constancia v. the Netherlands).

125. FPPO 2018 (versie 5.0), p. 12.

126. Hoving 2017, p. 148 e.v.

127. Naar Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 423.

128. Art. 231 jo. 227 Sv. Corstens/Borgers & Kooijmans (2018, p. 424) merken op dat de wet geen nadere voorschriften bevat over de rechten en plichten die rusten op deze aangewezen deskundige, maar zij veronderstellen dat de algemene voorschriften van de artikelen 51i-51l Sv ook in dit geval gelden omdat het de gedachte zou zijn dat de aangewezen deskundige ook als zodanig wordt benoemd.

129. Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 425.

130. Zoals naar voren kwam in paragraaf 2.3.8.4 kan niet zonder meer aanspraak worden gemaakt op een financiële vergoeding, HR 13 mei 1997, ECLI:NL:HR:1997:ZD0705, NJ 1998/152 m.nt. T.M. Schalken (Zaanse verhoormethode). Wordt het verzoek ingewilligd, dan vindt dit plaats op kosten van de staat. In andere gevallen is het op kosten van de verdediging. Wel kan een verzoek tot vergoeding worden ingediend op grond van artikel 529 Sv. Zie ook artikel 51j lid 4 Sv.

onderzoek de verdachte toekomt, kan ook worden afgeleid uit artikel 6 lid 1 EVRM.¹³¹

Het is echter de vraag wat de waarde is van contra-expertiseonderzoek wanneer de deskundige die door de verdediging is ingeroepen niet forensisch onderlegd is. Ter illustratie, in de casus besproken in paragraaf 2.5.4 wordt op verschillende manieren geprobeerd onderzoek door een cultureel deskundige af te dwingen, eerst via de RSJ, maar later ook via een civiele procedure met beroep op artikel 5 EVRM (resocialisatie).¹³² Nadat door de verdediging verschillende contra-onderzoeken zijn ingebracht (al dan niet opgemaakt op eigen kosten), wordt desondanks geprobeerd (juridisch) af te dwingen dat de verdachte onderzocht wordt door een *forensisch* cultureel deskundige. De Hoge Raad heeft zich er in deze zaak van onthouden een principiële uitspraak te doen, want er is “geen taak voor de burgerlijke rechter bij de beoordeling of de staat in de redelijkheid heeft kunnen beslissen tot het niet benoemen van een transcultureel psychiater in het kader van de zesjaarsrapportage bij een vordering tot verlenging van terbeschikkingstelling”.¹³³ Dat de zaak niet inhoudelijk is beoordeeld, is met het oog op de discussie over het ‘recht op culturele deskundigheid’ jammer, aangezien dat inzicht had kunnen geven in de eisen die gesteld mogen worden in het kader van cultuursensitief forensisch onderzoek en de culturele vaardigheden van pro Justitia-rapporteurs.

In het vormgeven van de vraagstelling pro Justitia die aan de rapporterende (cultureel) deskundige wordt voorgehouden, zou met een gebrek aan juridische kennis rekening gehouden kunnen worden, in die zin dat forensische vraagstukken achterwege blijven, al lijkt dat niet wenselijk aangezien dit juist een belangrijk onderdeel is van die vraagstelling.¹³⁴ Een legitiem argument is ook dat het vooral gaat om het bediscussiëren van wat de eerdere deskundige heeft gerapporteerd, het betreft immers ‘nader onderzoek’ naar een bepaald aspect van het rapport.¹³⁵ In dat opzicht is mogelijk verdedigbaar dat specifieke forensische deskundigheid niet per se nodig is.

Toch is de vraag relevant in hoeverre het culturele contra-deskundigenrapport, opgemaakt door een psychiater of psycholoog die niet forensisch onderlegd is, in staat is ‘overeind’ te blijven tegenover een pro Justitia-rapport opgesteld door een forensisch onderlegd gedragsdeskundige. Bij multidisciplinaire rapportages wordt

131. Zo kan worden opgemaakt uit EHRM 6 mei 1985, ECLI:NL:XX:1985:AB9401, NJ 1989, 385 m.nt. P. van Dijk (Bönisch v. Oostenrijk) en EHRM 28 augustus 1991, app. no. 11170/84 (Brandstetter v. Oostenrijk).

132. Rb Breda 10 maart 2004 (ECLI:NL:RBBRE:2004:AO5753); Rb Den Haag 3 augustus 2007 (ECLI:NL:RBSGR:2007:BB1071); Hof Den Haag 17 april 2008 (ECLI:NL:SGSGR:2008:BC9830); HR 19 maart 2010 (ECLI:NL:HR:2010:BL1116); Rb Utrecht 8 april 2011 (ECLI:NL:RBUTR:2011:BQ1668).

133. HR 19 maart 2003 (ECLI:NL:HR:2003:BL1116). Thans vindt herbeoordeling iedere vier jaar plaats; *Kamerstukken II* 2015/14, 29452, 187, p. 3; artikel 6:6:12 lid 3 Sv.

134. Van Marle 2013, p. 258.

135. Van Marle 2013, p. 266.

bovendien standaard feedback geleverd door een jurist, werkzaam bij het NIFP. In geval van enkelrapportages heeft de rapporteur de mogelijkheid tot overleg met een jurist. Deze feedback draagt bij aan een evenwichtig advies aan de rechter.

De vraag in hoeverre een tegenonderzoek waarin forensische expertise ontbreekt standhoudt tegenover een pro Justitia-rapport geldt wellicht nog meer als de mening van de cultureel deskundige, bijvoorbeeld met het oog op de diagnostiek, lijnrecht tegenover die van de forensisch deskundige staat. Reijntjes noemt het problematisch dat “de regelmatig door rechter of OM ingeschakelde deskundigen vaak over aanzienlijk méér forensische ervaring beschikken dan (potentiële) contra-experts. Dat verhoogt hun kwaliteit, maar ook hun vaardigheid om hun oordeel voor de rechter aannemelijk te maken.”¹³⁶

Nog relevanter wordt deze discussie wanneer er een advies ligt dat is opgesteld door het PBC, een gezaghebbend instituut met een monopoliepositie. Bij het wegen van verschillende deskundigenadviezen kan een rechter in overweging nemen dat in het PBC (zeer) uitvoerig, multidisciplinair en observationeel onderzoek is uitgevoerd. Het voordeel van het werken in teamverband, zoals gebeurt in het PBC, is dat gedurende het onderzoek voortdurend sprake is van intervisie waarbij de verschillende onderzoekers elkaar voorzien van feedback. Daarbij geven PBC-rapporten in algemene zin niet tot nauwelijks inzicht in discussies die zijn gevoerd, zoals ook bleek bij het analyseren van de verschillende PBC-rapportages in het kader van deze studie. De Roos zegt over de monopoliepositie van het PBC in relatie tot het voorgaande:

“Dit roept niet alleen vragen op met betrekking tot procedurele fairness (is contra-expertise mogelijk van hetzelfde gewicht en kaliber?), maar het is evenmin bevorderlijk voor de legitimiteit (ontoetsbaarheid van een oordeel maakt dat oordeel per definitie een beetje dubieus).”¹³⁷

In dit verband is een zaak uit 2014 van belang, waarin het Hof Arnhem-Leeuwarden zich buigt over de strafzaak van een verdachte, die enkele jaren daarvoor als vluchteling naar Nederland was gekomen en vervolgens zijn vriendin en een politieagent om het leven bracht. Het hof valt op dat aan het interdisciplinaire overleg in het PBC “ook andere personen deelnemen dan de gedragsdeskundigen die uiteindelijk de conclusies voor hun rekening nemen” en dat “in de eindbespreking [wordt] gestreefd naar een eenduidige conclusie, waarbij de deelrapportages van andere betrokkenen mede een rol spelen”.¹³⁸ Het hof refereert hiermee, met andere woorden, enerzijds aan het gegeven dat andere personen dan gedragsdeskundigen deel uitmaken van het interdisciplinaire overleg (zoals juristen) die invloed (kunnen) uitoefenen op het advies aan de rechter, en anderzijds aan het effect van dit interdisciplinaire overleg, namelijk een eensluidende conclusie. Een van de

---

136. Reijntjes 2007, p. 181.

137. De Roos 2013, p. 379.

138. Hof Arnhem-Leeuwarden 11 december 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:9618.

betrokken deskundigen in de zojuist aangehaalde strafzaak verklaart ter terechtzitting dat tijdens het overleg langdurig is gediscussieerd en dat hij naar aanleiding daarvan zijn aanvankelijke diagnose heeft bijgesteld. Deze discussie blijkt niet uit het uiteindelijke PBC-rapport, zo stelt het hof:

“Uit het rapport van het PBC blijkt niet dat er kennelijk verschil van inzicht heeft bestaan, hetgeen naar het oordeel van het hof wel zou hebben gemoeten, gelet op de wet en de Gedragscode, met de daarop gegeven toelichting dat dit ook geldt als er samen met anderen gerapporteerd wordt. Voor het hof is immers van groot belang voor de beantwoording van de vraag over de toerekenbaarheid om te vernemen of er tussen de rapporterende deskundigen onderling en met de overige deelnemers van het interdisciplinair overleg verschillen van opvatting bestaan over de kwaliteit van het verrichte onderzoek en de uit dat onderzoek getrokken conclusies. Alleen een dergelijke openheid stelt de rechter in staat de betrouwbaarheid en de navolgbaarheid van het deskundigenrapport voor de door hem te nemen beslissingen te beoordelen. Of een rapport waarin verschillen van opvattingen tussen deskundigen staan vermeld voor die beslissingen bruikbaar zijn, is ter beoordeling van de rechter, niet van deskundigen.”¹³⁹

Niet alleen wijst het hof in het licht van de legitimiteit van de onderzoeksvragen op het belang van openheid over verschillende opvattingen en de discussie die daarover is gevoerd, voor het hof is het ook de vraag in hoeverre het diagnostische proces binnen het PBC de deskundige in staat stelt te voldoen aan de Gedragscode Gerechtelijk deskundigen van het NRGD. Uit deze gedragscode blijkt namelijk de verwachting dat de deskundige “zelfstandig tot een op zijn deskundigheid gebaseerd oordeel [komt]”, ook indien sprake is van samenwerking. Ook moet de deskundige het melden wanneer de bevindingen “binnen het desbetreffende deskundigheidsgebied redelijkerwijs kunnen leiden tot uiteenlopende interpretaties of conclusies”. Aan deze gedragscode zijn deskundigen gebonden, gelet op hun registratie in het NRGD.¹⁴⁰

De opmerking die het hof maakt over de (onwenselijke) situatie dat andere personen dan gedragsdeskundigen deel uitmaken van het interdisciplinaire overleg (zoals juristen) en daarmee invloed (kunnen) uitoefenen op het advies aan de rechter, is betrekkelijk eenvoudig verholpen, namelijk wanneer de verschillende deelnemers aan het disciplinaire overleg zich strikt houden aan de eigen taakstelling. Bij het tweede aspect ligt dit vermoedelijk ingewikkelder, omdat met de werkwijze van het PBC, waarin veelvuldig wordt overlegd, juist wordt beoogd intervisie uit te voeren om daarmee de kwaliteit van het onderzoek te bewaken.¹⁴¹ Intervisie kan echter op zichzelf weer zorgen voor het aanpassen van individuele conclusies. Een onderdeel van het NIFP-rapportageproces is ook het geven van feedback aan de rapporteur. Tevens dienen rapporteurs volgens de eisen van het

139. Hof Arnhem-Leeuwarden 11 december 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:9618.

140. De artikelen 3.1 en 4.11 van de Gedragscode Gerechtelijk deskundigen.

141. Zie in dit kader ook Van Mulbregt 2015, p. 225-230.

NRGD deel te nemen aan intervisie, dus ook bij ambulante rapporten is intervisie een onderdeel van het proces. En het lijkt een onderdeel dat bij uitstek kwaliteitsverhogend kan zijn, ook om blinde vlekken – wellicht ook op het terrein van cultuur – te herkennen. Daarbij is het de vraag of intervisie op zichzelf strijdig is met het zelfstandig komen tot een op iemands deskundigheid gebaseerd oordeel. Een situatie van supervisie zou hiermee strijdig kunnen zijn, maar intervisie maakt voor veel zelfstandig opererende professionals een waardevol – in feite onmisbaar – deel van hun werk uit. Zelfstandigheid hoeft niet te betekenen dat je in volledige isolatie werkt. Wel dat je de conclusies voor eigen rekening kunt nemen, ze kunt beargumenteren, en ze eventueel in het licht van nieuwe informatie kunt wijzigen. Het is belangrijk dit punt hier aan te snijden omdat juist waar het gaat om culturele expertise, vaak overleg, intervisie en feedback van belang zijn.

Een andere – deels vergelijkbare – situatie doet zich overigens voor bij dubbel- en triplerapportages, waar in beperktere mate overleg plaatsvindt en waarin de afzonderlijke ideeën van beide rapporteurs beter herkenbaar zijn. Een rechter kan ter terechtzitting hierover een discussie laten ontstaan. Het bijzondere van het proces met veelvuldig overleg zoals het PBC dit kent, is dus dat daardoor niet altijd inzichtelijk is waar de discussiepunten hebben gelegen en op welke punten de rechter moet doorvragen, bijvoorbeeld ter terechtzitting. Tegelijkertijd is het voor te stellen dat de uitvoerigheid van het observationele onderzoek voor een strafrechter aanleiding is om meer gewicht te geven aan een advies dat door het PBC wordt afgegeven dan aan ambulant tegenonderzoek.

In het kader van een maatregel zoals de tbs wordt om een rapport gevraagd van twee gedragsdeskundigen, onder wie een psychiater.¹⁴² De bedoeling daarvan lijkt vooral te zijn dat een ‘vollediger beeld’ van de verdachte wordt geschetst en dus niet zozeer dat aan de rechter één eensluidend advies wordt gepresenteerd.¹⁴³ De rechter zou zich kritischer kunnen opstellen tegen (veelvuldige) eenstemmigheid in rapportages.¹⁴⁴ Overwegingen omtrent de totstandkoming van de rapportage kunnen een ‘verhelderende rol’ spelen voor de rechterlijke oordeelsvorming.¹⁴⁵ Meer inzicht in de discussie die binnen het PBC is gevoerd om tot een bepaald advies te komen, kan in ieder geval ook relevant zijn voor het (instemmen met) cultureel ‘nadere onderzoek’ en in het kader van een culturele contra-expertise.

4.3.2.4 *Recht op een eerlijk proces*

De vraag of een advies van een cultureel deskundige zonder forensisch-gedragsdeskundige expertise in de rol van contra-gedragsdeskundige tegenwicht kan

---

142. Art. 37a Sr.

143. Hofstee 1987, p. 237-240; 452-453; *Kamerstukken II* 1969/70, 10694, 2, p. 8.

144. Zo betoogt ook De Roos 2013, p. 280. Zie ook: Van Marle 2013, p. 267.

145. Kelk 1999, p. 59-70. Zie ook Merckelbach, Crombag & Van Koppen 2003, p. 715; De Roos 2013, p. 379.

bieden aan een pro Justitia-onderzoek, geeft wellicht aanleiding om (in de fase vóór berechting) een beroep te doen op artikel 6 EVRM. In hoeverre biedt het huidige strafprocesrecht voldoende mogelijkheden om te komen tot *equality of arms* die ook *practical and effective* kan worden genoemd? Het beginsel van *equality of arms* (gelijkheid der wapenen) wordt afgeleid uit het recht op een eerlijk proces als bedoeld in artikel 6 lid 1 EVRM. Het recht op *equality of arms*:

“implies that each party must be afforded a reasonable opportunity to present his case – including his evidence – under conditions that do not place him at a substantial disadvantage vis-à-vis his opponent.”¹⁴⁶

Equality of arms ziet op de procedure ‘as a whole’, inclusief het deskundigenonderzoek. Er kan sprake zijn van schending van het recht op een eerlijk proces wanneer sprake is van (grote) verschillen tussen de verdediging en aanklager ten aanzien van de mogelijkheden die bestaan om deskundigen in te schakelen en/of relevante informatie in te brengen.¹⁴⁷ In algemene zin zou bij contra-onderzoek de frequentie van het gesprekscontact een rol kunnen spelen. De intensiteit van het contact tussen pro Justitia-rapporteur en verdachte kan leiden tot een genuanceerder oordeel dan het oordeel van een contra-expert met veel beperktere onderzoeksmogelijkheden en contactduur. Oei zegt daarover:

“herhaaldelijke gesprekken met de verdachte door dezelfde rapporteur [kunnen] eveneens voeren tot een meer genuanceerd en evenwichtig gedragskundig oordeel.”¹⁴⁸

Een andere vraag is of *equality of arms* ook ziet op het recht om onderzocht te worden door een cultureel deskundige. Het antwoord op deze vraag is afhankelijk van verdedigingsrechten die de verdachte met het oog op deskundigenonderzoek ter beschikking staan. Naar huidig recht heeft de verdediging een aantal mogelijkheden om invloed uit te oefenen op het onderzoek dat wordt uitgevoerd op verzoek van de officier van justitie. Bij benoeming van een deskundige stelt de officier van justitie de verdediging daarvan schriftelijk op de hoogte. Deze kennisgeving ziet ook op de gegeven opdracht.¹⁴⁹ Hierna kan de verdediging de officier van justitie een verzoek doen met betrekking tot deze opdracht. Dit kan bijvoorbeeld zien op aanvullend onderzoek door de benoemde deskundige of aanwijzingen op de manier waarop het onderzoek ten uitvoer moet worden gebracht (artikel 150a lid 1

146. EHRM 27 oktober 1993, app. no. 14448/88 (Dombo Beheer B.V. v. Nederland), par. 33.

147. Hoving 2017, p. 608.

148. Oei 1998, p. 152. Zie ook Reijntjes 2007, p. 181.

149. Tenzij het belang van het onderzoek zich daartegen verzet, artikel 150a lid 1 Sv.

Sv).¹⁵⁰ De officier van justitie kan het verzoek gemotiveerd weigeren (artikel 150b lid 1 Sv). Ook de rechter-commissaris stelt de verdediging bij benoeming van een deskundige schriftelijk op de hoogte, aldus artikel 228 lid 1 Sv. De verdediging kan een deskundige aanwijzen “die het recht heeft bij het onderzoek van de deskundige tegenwoordig te zijn, daarbij de nodige aanwijzingen te doen en opmerkingen te maken” (artikel 228 lid 4 Sv).

Mocht de officier van justitie het verzoek van de verdediging op grond van artikel 150a lid 1 Sv weigeren, dan kan de verdediging binnen twee weken na kennisgeving hiervan de rechter-commissaris verzoeken alsnog over te gaan tot uitbreiding van het onderzoek (artikel 150b lid 2 Sv). Hoving maakt hieruit op dat ook de rechter-commissaris de door de officier benoemde deskundige opdracht kan geven tot het uitvoeren van het door de verdediging verzochte aanvullende onderzoek.¹⁵¹ Ook bepaalt artikel 227 lid 2 Sv: “Tenzij het belang van het onderzoek zich hiertegen verzet, kiest de rechter-commissaris een of meer der deskundigen uit de door de verdachte aanbevolen personen.”¹⁵²

Met een verzoek ten aanzien van de opdracht kan voorkomen worden dat in een later stadium om een aanvullend onderzoek moet worden verzocht.¹⁵³ Met een beroep op de mogelijkheid om in overleg te treden over de vraagstelling voor het deskundigenonderzoek, kan invulling worden gegeven aan het recht op *equality of arms*.¹⁵⁴ Van deze bevoegdheden zou volgens De Ridder e.a. echter zelden gebruik worden gemaakt.¹⁵⁵ Voor pro Justitia-onderzoek geldt namelijk dat vaak gebruik wordt gemaakt van een standaardvraagstelling.¹⁵⁶ In de regel vindt, aldus Hoving, geen overleg plaats over het formuleren van de opdracht.¹⁵⁷ Ook zou invulling kunnen worden gegeven aan het recht op *equality of arms* wanneer de verdediging participeert in het onderzoek van de benoemde deskundige.¹⁵⁸ Van de mogelijkheid een controlerende deskundige aan te wijzen, zou echter ook zelden gebruik

---

150. Overigens is niet duidelijk of de verdediging ook kan verzoeken de opdracht te wijzigingen, maar dit ligt volgens Hoving (2017, p. 115) wel in de rede. Een dergelijke bepaling is ook opgenomen in het nieuwe Wetboek van Strafvordering (artikel 2.4.3 lid 1), conceptwetsvoorstel voor Boek 2 van het Wetboek van Strafvordering (hoofdstuk 4), p. 11. Zie ook *Kamerstukken II* 2006/07, 31116, 6, p. 18, waarin wordt opgemerkt: “De verdachte die deze mededeling ontvangt kan meteen om aanvullend onderzoek vragen of voorstellen doen voor de wijze waarop het onderzoek moet worden uitgevoerd.”

151. Hoving 2017, p. 115.

152. Eenzelfde bepaling is ook opgenomen in het nieuwe Wetboek van Strafvordering (artikel 2.10.4.1.1), conceptwetsvoorstel voor Boek 2 van het Wetboek van Strafvordering (hoofdstuk 10), p. 80.

153. Hoving 2020, p. 5.

154. Zoals niet gebeurde in EHRM 5 juli 2007, app. no. 31930/04 (Sara Lind Eggertsdóttir v. IJsland), par. 50.

155. De Ridder e.a. 2014, p. 64.

156. Zie nader paragraaf 2.3.3.

157. Hoving 2020, p. 5.

158. Zoals niet gebeurde in EHRM 25 juli 2013, app. nos. 1108/06 en 13772/05 (Khodorkovskiy en Lebedev t. Rusland), par. 712.

worden gemaakt.¹⁵⁹ Als reden daarvoor wordt genoemd dat de verdediging liever zou afwachten wat de officier van justitie aandraagt: “Hij zal diens procespositie niet compromitteren door zelf onderzoek te entameren dat mogelijk belastende resultaten zal hebben.”¹⁶⁰

Met het oog op cultuursensitiviteit in pro Justitia-onderzoek, kan dit als een gemiste kans worden gezien, hoewel daarbij de kanttekening op zijn plaats is dat rapporterende gedragsdeskundigen met culturele expertise schaars zijn. Wel zou invloed op de onderzoeksopdracht ertoe kunnen leiden dat ook culturele deskundigheid wordt ingeschakeld. Betoogd zou in ieder geval kunnen worden dat het huidige juridische kader de verdediging de mogelijkheid biedt om invloed uit te oefenen op het onderzoek dat wordt uitgevoerd door de door de rechter(-commissaris) of officier van justitie benoemde deskundige en op de daartoe geformuleerde onderzoeksopdracht.

Nog een manier om invulling te geven aan het recht op *equality of arms*, is het inschakelen van contra-expertise. De verdediging mag een verzoek tot contra-onderzoek indienen bij het openbaar ministerie (artikelen 150, 150a, 150b Sv) of de rechter-commissaris (artikelen 182 juncto 227-236 Sv).¹⁶¹ Indien de officier van justitie of de rechter-commissaris hiertoe geen noodzaak ziet, staat het de verdachte alsnog vrij een contra-expertise te laten uitvoeren en de resultaten hiervan in te brengen in de procedure, maar dan kan niet zonder meer aanspraak worden gemaakt op een financiële vergoeding.¹⁶² In het geval de rechter een verzoek tot contra-expertise niet inwilligt, betekent dit niet zomaar dat het recht op een eerlijk proces geschonden is.¹⁶³ Van een dergelijke schending zou sprake kunnen zijn indien het contra-onderzoek de enige mogelijkheid is om de disbalans tussen de procesdeelnemers te corrigeren, zo stelt Hoving.¹⁶⁴

Wanneer *equality of arms* zo wordt begrepen dat tegenonderzoek de mogelijkheid moet bieden om op *adequate wijze* te reageren op het gedragskundige onderzoek dat in de strafprocedure is ingebracht, dan is het de vraag of daarvan ook sprake is wanneer de cultureel deskundige niet ook over (enige) kennis beschikt

159. De Ridder e.a. 2014, p. 64.

160. De Ridder e.a. 2014, p. 64.

161. Ten aanzien van het contra-onderzoek zijn geen wijzigingen beoogd met invoering van het nieuwe Wetboek van Strafvordering, zo werd (in algemene zin) al aangekondigd in *Kamerstukken II* 2015/16, 29279, 278, p. 48, 108, en zo blijkt ook uit het conceptwetsvoorstel voor Boek 2 van het Wetboek van Strafvordering en de bijbehorende memorie van toelichting. Overigens bevatten de conceptwetsvoorstellen voor het nieuwe Wetboek van Strafvordering ‘wel degelijk inhoudelijke wijzigingen’, aldus Hoving (2020, p. 1).

162. Paragraaf 2.3.8.4 (contra-expertise); HR 13 mei 1997, ECLI:NL:HR:1997:ZD0705, NJ 1998/152 m.nt. T.M. Schalken (Zaanse verhoormethode); artikel 51j lid 4 Sv.

163. Van een schending was bijvoorbeeld sprake in EHRM 11 december 2008, app. no. 6293/04 (Mirlashvili v. Rusland), par. 190; EHRM 5 april 2007, app. no. 17995/02 (Stoimenov v. Macedonië), par. 42; EHRM 18 maart 1997, app. no. 21497/93 (Mantovanelli v. Frankrijk), par. 36; EHRM 6 mei 1985, ECLI:NL:XX:1985:AB9401, NJ 1989/385 m.nt. P. van Dijk (Bönisch v. Oostenrijk), par. 34.

164. Hoving 2017, p. 343.

van het strafprocesrecht in het algemeen en het gedragsdeskundig pro Justitia-onderzoek in het bijzonder.¹⁶⁵ Het ontbreken van kennis van het strafprocesrecht bij de cultureel deskundige kan worden gecompenseerd door welomschreven onderzoeksvragen aan hem voor te leggen.¹⁶⁶ Het is vervolgens aan de procespartijen en de rechter om, kort gezegd, te beoordelen hoe de inbreng van de deskundige in de strafzaak moet worden gewaardeerd.

Maar in het geval de cultureel gedragsdeskundige rapporteert over diagnostiek en de relatie tussen stoornis en delict, kan het problematisch zijn dat de door de rechter of het Openbaar Ministerie ingeschakelde deskundige over *meer* forensische ervaring beschikt dan de contra-expert. Zoals Reijntjes opmerkt kan forensische ervaring namelijk niet alleen de kwaliteit van de rapportage verbeteren (gerapporteerd wordt immers over de relatie tussen stoornis en delict), maar ook bijdragen aan de overtuigingskracht daarvan.¹⁶⁷ Dit wordt wellicht versterkt doordat NIFP-juristen feedback geven op (in ieder geval multidisciplinair) pro Justitia-onderzoek, aangezien dit kan leiden tot een (op juridisch vlak) meer evenwichtig advies aan de rechter.¹⁶⁸

Met andere woorden, als een (contra-)deskundige rapporteert over aspecten die onderdeel kunnen zijn van een strafrechtelijke beslissing, zoals de vraag naar de relatie tussen stoornis en delict, dan kan betoogd worden dat kennis is vereist van de basisbeginselen van het strafproces, de (proces)positie van de verdachte en de taak en verantwoordelijkheid van de rapporterende deskundige daarin.¹⁶⁹ De eis van eerlijke procesvoering zou de verdediging ruimte kunnen bieden voor een verzoek om specifiek contra-onderzoek, bijvoorbeeld door een cultureel *forensisch* deskundige, mocht culturele expertise niet anderszins gestandaardiseerd worden in pro Justitia-onderzoek.

4.3.3 *Taaldeskundigheid*

In de rapportages pro Justitia die deel uitmaken van de *random* selectie is veel aandacht voor communicatie. De rapporteur heeft de mogelijkheid om een tolk in te schakelen wanneer sprake is van een probleem in de communicatie. Het dossieronderzoek laat zien dat dit soms ook gebeurt. Naar aanleiding van dit dossieronderzoek zijn twee opmerkingen te maken, namelijk 1) over de manier waarop pro Justitia-rapporteurs omgaan met vertolkte informatie in het rapport (paragraaf 4.3.3.1)

165. Zo ook Van Marle 2013, p. 267; EHRM 28 augustus 1991, app. no. 11170/84 (Brandstetter v. Oostenrijk) en Kwakman 1999, p. 360.

166. HR 23 november 1999, ECLI:NL:HR:1999:AA3794, NJ 2000/128.

167. Reijntjes 2007, p. 181.

168. Het NIFP hanteert een werkwijze waarbij een jurist meeleeft bij het formuleren van een advies aan de rechter, zo is mij (schriftelijk) door het NIFP medegedeeld. Dat gebeurt standaard bij multidisciplinaire rapportages en op verzoek van de rapporteur bij enkelvoudige rapportages. Zie ook paragrafen 4.2.2.1 en 4.3.2.3.

169. Zie in dit kader ook Hoving 2017, p. 543.

en 2) over het leveren van aanvullende, culturele informatie door de tolk (paragraaf 4.3.3.2).

4.3.3.1 Tolkenbijstand bij de afname van psychologisch testmateriaal

Het blijkt dat wanneer er aanwijzingen waren voor communicatieproblemen, soms onduidelijk bleef welke rol deze hadden gespeeld in het pro Justitia-onderzoek. Deze aanwijzingen konden bijvoorbeeld bestaan wanneer daarover in het kader van de afname van psychologisch testmateriaal werd gerapporteerd, zoals wanneer werd opgemerkt dat rekening werd gehouden met de soort test (non-verbaal, vertaalde vragenlijsten of ‘cultuurvrij’) of een correctie werd gemaakt op het uiteindelijke scoreresultaat. In dergelijke gevallen werd overigens niet altijd duidelijk of de taalproblemen ook voor problemen in het verdere contact tussen verdachte en rapporteur hadden gezorgd.

Opvallend zijn de gevallen waarin een tolk werd ingezet bij de afname van psychologisch testmateriaal, zoals bij intelligentieonderzoek. Ondanks het feit dat het de voorkeur heeft te communiceren in de moedertaal van de verdachte, is tolkenbijstand bij de afname van psychologisch testmateriaal niet zonder risico op misverstanden in het vertalingsproces. Formuleringen in testmateriaal luisteren soms erg nauw, ze zijn in elk geval op een bepaalde wijze gevalideerd.¹⁷⁰ Het heeft dan ook niet de voorkeur testmateriaal als zodanig door een tolk te laten vertalen, maar wel om te werken met gevalideerde, vertaalde testen.

Hoewel tolkenbijstand in bepaalde gevallen nu eenmaal noodzakelijk is om gedragsdeskundig onderzoek te kunnen verrichten, bleek de tolk ook een storende factor te kunnen zijn in het onderzoek. Het maakt de communicatie indirecter, en voor gedragskundige en verdachte ook wel inspannender – in elk geval zal, ervan uitgaande dat er evenveel informatie wordt uitgewisseld, het gesprek langer duren. Ook is belangrijk dat het niet meer goed mogelijk is om te achterhalen *hoe* iemand iets zegt. De gedragskundige ziet de verdachte dingen zeggen, en hoort even later de vertaling, maar de relatie tussen mimiek, kracht van de stem en het vertaalde zijn niet goed meer te achterhalen. Of audiovisuele registratie daarin een oplossing biedt, is de vraag.¹⁷¹ Ten eerste is het voor te stellen dat registratie van gesprekken tussen de psychiater, psycholoog en de verdachte effect heeft op de mate waarin de verdachte het gevoel heeft vrijelijk over zijn gevoelsleven en de ten laste gelegde feiten te kunnen spreken. Ten tweede doet een dergelijke registratie niets af aan de zojuist genoemde belemmerende factoren, namelijk dat sprake is van indirecte communicatie met een vertraging tussen non-verbale communicatie

170. Zie bijvoorbeeld Borra, Van Dijk en Verboom 2016.

171. De Aanwijzing auditief en audiovisueel registreren van verhoren van aangevers, getuigen en verdachten (*Stcrt.* 2018, 60346) ziet thans niet op het contact tussen verdachten en gedragsdeskundigen in het kader van pro Justitia-onderzoek. Het zou echter wel te overwegen zijn de hiervoor genoemde aanwijzing te laten strekken tot beschermen van een kwetsbare verdachte – namelijk een niet-Nederlands sprekende verdachte – die pro Justitia wordt onderzocht en waarbij vanwege taalproblemen een tolk wordt ingeschakeld.

en een vertolking van de verbale communicatie. Audiovisuele registratie biedt – met andere woorden – alleen mogelijkheden voor (enige) correctie na afloop van het gesprek.

Voor het psychiatrisch onderzoek is de wijze waarop mensen dingen vertellen vanzelfsprekend heel relevant. Psychiaters en psychologen citeren de verdachte soms letterlijk. Dat kan na een tolkenvertaling eigenlijk niet meer – maar het gebeurde nog wel in de onderzochte rapporten. Het citeren van een vertaling van de tolk alsof het verdachtes eigen woorden zijn, vormt in elk geval een risico doordat het de lezer van een rapport op het verkeerde been kan zetten ten aanzien van de gehanteerde woordkeus. Het lijkt sowieso goed om eventuele problemen in de communicatie – ook als dat ziet op complicaties in het kader van tolkenbijstand – in het rapport te expliciteren zodat daar bij de waardering van de inhoud rekening mee gehouden kan worden.

4.3.3.2 *Afbakening van de taak van de tolk*

In een rapportageproces kan het voorkomen dat de ingeschakelde tolk een grotere rol bekleedt dan het puur vertalen van informatie. Soms geeft de tolk aanvullende informatie – bijvoorbeeld “dat is gebruikelijk in land X” – waardoor hij als het ware optreedt als een cultureel deskundige. Om te kunnen beoordelen of er in een dergelijk geval sprake kan zijn van oneigenlijk gebruik van tolkenbijstand, moet eerst worden vastgesteld wat het juridische kader is met betrekking tot de precieze taakomschrijving van de tolk (of vertaler).¹⁷²

Het recht op (kosteloze) tolkenbijstand is juridisch verankerd en in nationale en Europese wet- en regelgeving en jurisprudentie uitgewerkt.¹⁷³ Een verdachte moet gedurende de behandeling van de strafzaak bijstand krijgen van een tolk indien hij het Nederlands niet machtig is, zo is ook verwoord in artikel 6 lid 3 sub e EVRM.¹⁷⁴ Artikel 14 lid 3 onder f IVBPR bevat een bepaling van vergelijkbare strekking. De Richtlijn 2010/64/EU van 20 oktober 2010 betreffende het recht op vertolking en vertaling in strafprocedures, bevat minimumregels met betrekking tot vertolking en vertaling in strafprocedures.¹⁷⁵ De richtlijn is bij wet van 1 oktober 2013 in ons

---

172. Een tolk zet gesproken taal om, een vertaler geschreven taal.

173. Relevant is bijvoorbeeld de Richtlijn 2010/64/EU van het Europees Parlement en de Raad van 20 oktober 2010 betreffende het recht op vertolking en vertaling in strafprocedures (PbEU L 280); de Wet van 28 februari 2013, *Stb.* 2013, 85 betreffende het recht op vertolking en vertaling in strafprocedures; de Wet van 11 oktober 2007 (Wet beëdigde tolken en vertalers), *Stb.* 2007, 375; Aanwijzing bijstand van tolken en vertalers bij de opsporing en vervolging van strafbare feiten, *Stcrt.* 2013, 35062. In het kader van de rapportage pro Justitia is nog van belang de regeling die op 1 maart 2015 in werking is getreden: Regeling uitbreiding afnameplicht Wbtv (*Stcrt.* 2015, 4089) waarin is vastgesteld dat ook afnemers binnen het domein van politie en justitie, zoals de Dienst Justitiële Inrichtingen, gebruik moeten maken van beëdigde tolken en vertalers.

174. Zie ook het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (artikel 48 lid 2, zie voor toelichting op de reikwijdte PbEU 2007, C 303, p. 17 e.v.; 30).

175. Richtlijn nr. 2010/64/EU van het Europees Parlement en de Raad van 20 oktober 2010 betreffende het recht op vertolking en vertaling in strafprocedures (PbEU L 280).

ationale recht geïmplementeerd en daarmee is het recht op vertolking en vertaling in strafprocedures uitgebreid, bijvoorbeeld wat betreft bijstand van tolken en vertalers in de opsporingsfase.¹⁷⁶ Het recht op vertaling geldt gedurende de hele strafprocedure, dus ook tijdens het voorbereidende onderzoek.¹⁷⁷ Relevant om te noemen is dat het recht op vertaling ook ziet op de verdachte die gebrekkig Nederlands verstaat of kan spreken.¹⁷⁸ De Aanwijzing bijstand van tolken en vertalers bij de opsporing en vervolging van strafbare feiten, specificeert hoe kan worden vastgesteld of een verdachte het Nederlands voldoende beheerst. De verdachte moet vragen en mededelingen begrijpen. Daarnaast moet de verdachte niet alleen in staat zijn een eigen lezing te geven over de gebeurtenissen, maar ook in staat zijn daarin nuances aan te brengen. De aanwijzing vervolgt: “Indien de verdachte bijvoorbeeld slechts in staat is om de hem gestelde vragen met ‘ja’ of ‘nee’ te beantwoorden, beheerst hij het Nederlands onvoldoende.”¹⁷⁹

In diverse wet- en regelgeving worden eisen gesteld aan de kwaliteit en integriteit van (beëdigde) tolken en vertalers. De eerder genoemde Richtlijn 2010/64/EU betreffende het recht op vertolking en vertaling in strafprocedures, bevat verschillende bepalingen inzake de kwaliteit van tolken en vertalers. De artikelen 2 lid 8 en 3 lid 9 van de richtlijn bepalen dat vertolking en vertalingen van voldoende kwaliteit moeten zijn “om het eerlijke verloop van de procedure te waarborgen, met name door ervoor te zorgen dat de verdachte of beklaagde geïnformeerd is over de zaak tegen hem en in staat is zijn recht van verdediging uit te oefenen”. Artikel 5 van de richtlijn schrijft de lidstaten voor concrete maatregelen te nemen om ervoor te zorgen dat de verstrekte vertolking en vertaling voldoen aan de kwaliteitsvereisten zoals genoemd in artikel 2 lid 8 en 3 lid 9. Ook “streven de lidstaten naar de instelling van een register of registers van onafhankelijke vertalers en tolken die naar behoren zijn gekwalificeerd”.¹⁸⁰

Als gevolg van artikel 28 lid 1 van de Wet beëdigde tolken en vertalers (Wbtv) mag alleen gebruik worden gemaakt van volgens die wet beëdigde en geregistreerde tolken of vertalers, waar bij de betreffende registratie kwaliteits- en integriteitseisen gelden, die bijvoorbeeld zien op de genoten opleiding.¹⁸¹ Het is mogelijk om de specialisatie ‘tolk/vertaler in strafzaken’ in het register te laten vastleggen.¹⁸² De afnameplicht van de volgens de Wbtv beëdigde en geregistreerde tolk of vertaler geldt ook voor afnemers binnen het domein van politie en justitie, zoals de

176. *Stb.* 2013, 85.

177. EHRM 19 december 1989, no. 9783/82 (Kamasinski/Oostenrijk).

178. Artikel 275 lid 1 en 2 Sv.

179. Aanwijzing bijstand van tolken en vertalers bij de opsporing en vervolging van strafbare feiten, onder 3.3 (*Stcrt.* 2013, 35062), een uitwerking van artikel 2 lid 4 van de Richtlijn 2010/64/EU. Zie ook *Kamerstukken II* 2010/11, 33355, 3, p. 11.

180. Art 5 lid 2 van de richtlijn.

181. *Stb.* 2007, 375.

182. Zie het Besluit specialisatie van de Raad voor Rechtsbijstand (*Stcrt.* 2012, 12134) en het Besluit aanwijzen specialisatie (*Stcrt.* 2012, 12136).

Dienst Justitiële Inrichtingen, waardoor ook zij gebruik moeten maken van beëdigde tolken en vertalers.¹⁸³ Daarvan afwijken mag alleen wanneer een geregistreerde en beëdigde tolk of vertaler niet tijdig beschikbaar is vanwege vereiste spoed of omdat geen geregistreerde en beëdigde tolk of vertaler beschikbaar is met de benodigde taalkennis.¹⁸⁴ In dat geval kan gebruik worden gemaakt van de 'uitwijklijst', waarop tolken en vertalers staan vermeld die niet voldoen aan de kwaliteitseisen voor het register, maar aan de lager gestelde eisen die gesteld zijn in het kader van de uitwijklijst.¹⁸⁵

Wat betreft de precieze taakomschrijving van tolken – voor zover relevant in het kader van deze studie – is uit de Gedragscode Wet beëdigde tolken en vertalers op te maken dat zij zich "in de uitoefening van hun beroep onthouden (...) van het tot uitdrukking brengen van een persoonlijke mening". Om het predicaat 'persoonlijke mening' te overstijgen in een situatie waarin de tolk de rapporteur pro Justitia extra informatie verschaft, in die zin dat sprake is van een advies van een deskundige, zal de tolk (aantoonbaar) over relevante culturele kennis moeten beschikken. Dat het beschikken over culturele kennis überhaupt belangrijk wordt geacht, blijkt ook uit artikel 8 lid 2 van het Besluit beëdigde tolken en vertalers, waarin staat dat tolken en vertalers niet alleen een taal- maar ook een cultuurtoets kan worden afgenomen. In de artikelsgewijze toelichting wordt opgemerkt: "Om te kunnen fungeren als tolk/vertaler is op zijn minst een redelijke kennis van bron- en doeltaal en de bijbehorende culturen noodzakelijk."¹⁸⁶ Hieruit lijkt te kunnen worden opgemaakt dat om culturele kennis wordt gevraagd in het kader van een goede uitvoering van het werk als tolk of vertaler. Het EHRM maakt in de zaak Kamasinski versus Oostenrijk wel expliciet onderscheid tussen 'translation' en 'interpretation' binnen de functie van één persoon, de tolk.¹⁸⁷ Dit betekent dat het EHRM voor de tolk dus méér rol ziet dan het enkel omzetten van woorden, namelijk het verschaffen van een eventuele/noodzakelijke toelichting op dat wat vertaald wordt.

Maar toch is er wel een grens: een tolk is geen cultureel deskundige in de hierboven besproken zin. Waar ligt dan de grens? De *Best practice vertolking en vertaling strafrechtspreek* van het Landelijk Overleg Vakinhoud Strafrecht (LOVS) van de Rechtspraak vermeldt over tolkenbijstand tijdens een strafzitting: "De tolk vertaalt al het gesprokene, maar doet dit betekenisvol. Dat wil zeggen dat hij op zo'n manier tolkt dat de boodschap goed wordt overgebracht en dat sociale, culturele en maatschappelijke verschillen worden overbrugd. Hij vertaalt uitdrukkingen niet

183. Regeling uitbreiding afnameplicht Wbtv (*Stcrt.* 2015, 4089).

184. Artikel 28 lid 3 Wbtv.

185. Besluit Uitwijklijst Wet beëdigde tolken en vertalers (*Stcrt.* 2009, 102); *Kamerstukken II* 2010/11, 33355, 3, p. 18.

186. Besluit beëdigde tolken en vertalers (*Stb.* 2008, 555), artikelsgewijze toelichting onder 8.

187. EHRM 19 december 1989, no. 9783/82 (Kamasinski/Oostenrijk).

letterlijk, maar brengt de betekenis daarvan over.”¹⁸⁸ Enerzijds is dit begrijpelijk. Vertalen is meer dan woorden omzetten, het gaat erom betekenis over te dragen. Het kan nuttig zijn wanneer de tolk toelichting geeft op culturele verschillen, bijvoorbeeld met betrekking tot communicatiestijlen.¹⁸⁹ Tegelijkertijd is het de vraag of hiermee niet teveel ruimte wordt gegeven voor inkleuring, mogelijk ook op een meer subjectieve manier. Yeşilgöz waarschuwt dat het raadplegen van tolken in strafzaken als cultureel deskundigen kan leiden tot generaliserende en onjuiste informatie.¹⁹⁰ Van het raadplegen van tolken als cultureel deskundigen zijn ook voorbeelden gezien in deze studie.¹⁹¹ Volgens Wiersinga is er ruimte voor enige toelichting, bijvoorbeeld op juridisch jargon, maar komt de grens van de tolkentaak daarna spoedig in zicht: “hij is doorgaans niet bevoegd, en niet opgeleid, om als antropoloog, taalkundige of jurist op te treden”.¹⁹²

In geval sprake is van een gedragskundig pro Justitia-onderzoek zou de grens tussen vertaling en interpretatie mogelijk scherp moeten worden gesteld, aangezien hetgeen de verdachte vertelt essentieel kan zijn bij het stellen van een diagnose en bij de beoordeling van de relatie tussen stoornis en delict. Ter illustratie een voorbeeld uit de specifieke selectie van de deze studie waarin het de vraag is of zich bij verdachte psychotische episodes hebben voorgedaan en waar in de rapportage wordt opgetekend dat dit “volgens de tolk geen uitzonderlijke gedachte is, maar in het geheel past in de X gedachtewereld van de zwarte magie”.¹⁹³ Omdat hierboven het vermoeden is geuit dat er schaarste is met betrekking tot culturele expertise en een tolk deze expertise tot op zekere hoogte kan hebben, is het op zichzelf wel begrijpelijk dat van de culturele expertise van de tolk gebruik wordt gemaakt. Maar het is wel de vraag of dit in het kader van kwaliteitsbewaking van het onderzoek wenselijk is zolang de culturele deskundigheid van de tolk niet expliciet is vastgesteld, zeker wanneer de informatie direct kan bijdragen aan een gedragsdeskundig oordeel. Wanneer de tolk niet over expliciete culturele deskundigheid beschikt, maar wel informatie verschaft over zaken zoals het al dan niet gebruikelijk zijn van gedrag binnen een bepaalde culturele context, dan bestaat het risico dat cultureel bepaalde interpretaties, die generaliserend of onjuist kunnen zijn, onderdeel vormen van het advies van de rapporteur aan de rechter. Een uitspraak over zwarte magie zoals hierboven, kan direct van belang zijn voor het antwoord op de vraag of sprake is van een psychotische stoornis, hetgeen weer van (groot) belang kan zijn voor de beantwoording van de pro Justitia-onderzoeksvragen. Ten Voorde noemt het ‘wel verklaarbaar’ wanneer een tolk de vraag wordt

188. Best practice vertolking en vertaling strafrechtspraak, Landelijk Overleg Vakinhoud Strafrecht (LOVS) van de Rechtspraak 2016, p. 9, onder 4.7.

189. Merzagora e.a. 2018, p. 29.

190. Yeşilgöz 1995, 154-158.

191. Zie paragraaf 3.5.3.1.

192. Wiersinga 2002, p. 86-88.

193. X staat voor de culturele achtergrond waar deze gedachtewereld op ziet en is met het oog op herleidbaarheid niet nader gedefinieerd.

gesteld toelichting te geven op aspecten die de culturele achtergrond van de verdachte betreffen, aangezien culturele kennis genoemd wordt als één van de competenties van de tolk in de Wet beëdigde tolken en vertalers, maar het is “niet gezegd dat de verklaring van de tolk correct is. Controle daarop is niet altijd mogelijk en de kans bestaat dat een verklaring van een tolk wordt onthouden en als ‘feit van algemene bekendheid’ ook in volgende zaken (ongewild) een rol gaat spelen.”¹⁹⁴ Dit kan consequenties hebben voor de uitkomst een strafprocedure. Het is goed wanneer een tolk zich bewust is van de hierboven geschetste kwesties en gedurende het onderzoek steeds expliciteert waar hij de woorden van de verdachte ‘cultureel inkleurt’.

De vraag is wat de verdachte concreet kan doen indien de informatie zoals die in het uiteindelijke pro Justitia-rapport is opgenomen, door toedoen van de tolk onjuiste informatie bevat. Bij klachten over het gedrag of het handelen van een beëdigde tolk (of een tolk die op de Uitwijklijst staat), kan een klacht worden ingediend bij het Bureau Wet beëdigde tolken en vertalers (Bureau Wbtv).¹⁹⁵ Een gegrondverklaring van de klacht – hetgeen kan leiden tot een (tijdelijke) doorhaling in het register¹⁹⁶ – zou wellicht behulpzaam kunnen zijn bij het voeren van een betrouwbaarheidsverweer conform artikel 359 lid 2 Sv. In zijn conclusie bij HR 8 oktober 2019, ECLI:NL:HR:2019:1542 stelt advocaat-generaal Keulen overigens dat een dergelijk betrouwbaarheidsverweer ook kan worden gevoerd “als de Wet beëdigde tolken en vertalers volledig is nageleefd”.¹⁹⁷

4.3.4 *Rechtvaardige en effectieve sanctietoemeting*

Er blijken in het kwantitatieve onderzoek verschillen in sanctieadviezen te bestaan, zonder dat die op grond van de kwalitatieve analyses goed kunnen worden verklaard. Het verschil in advieskaders komt vooral tot uitdrukking in de verhouding tussen enerzijds tbs met voorwaarden en anderzijds een ambulante of klinische behandeling als bijzondere voorwaarde in het kader van de tenuitvoerlegging van een straf(deel). Omdat het advies van de deskundige in de meeste gevallen integraal door de rechter wordt overgenomen, ontstaan vragen met betrekking tot de rechtvaardigheid (paragraaf 4.3.4.1) en effectiviteit (paragraaf 4.3.4.2) van de sanctietoemeting door de strafrechter.¹⁹⁸

4.3.4.1 *Rechtvaardige sanctietoemeting*

Niet alleen moet overheidsoptreden door verdachten worden begrepen, het moet ook tegemoetkomen aan hun rechtsgevoel en effectief zijn, zodat recidive wordt

194. Ten Voorde 2008, p. 9; art. 3 Wbtv.

195. Art. 5 Reglement Klachtencommissie Wet beëdigde tolkers en vertalers (Wbtv).

196. Art 11 lid 2 Reglement Klachtencommissie Wbtv.

197. PHR 27 augustus 2019, ECLI:NL:PHR:2019:834.

198. Harte e.a. 2005, p. 1391-1396; Boonekamp e.a. 2008, p. 294-303; zie ook paragraaf 2.3.6.

voorkomen.¹⁹⁹ Wat maakt een beslissing rechtvaardig? Met een rechtvaardige sanctietoemeting wordt bedoeld op een sanctie die in het licht van de omstandigheden wat betreft de duur en het geïndiceerde beveiligingsniveau passend kan worden geacht. Dit is afhankelijk van de omstandigheden van het geval en daardoor niet eenvoudig te objectiveren. Groenhuijsen en Kooijmans kiezen daarom voor de benadering om niet te beoordelen of een beslissing van de rechter rechtvaardig is, maar of sprake is van een onrechtvaardige beslissing, nu onrechtvaardigheid makkelijker te herkennen zou zijn.²⁰⁰

De strafrechter houdt in zijn sanctietoemetingsbeslissing rekening met de persoon van de verdachte en de omstandigheden waaronder het bewezen verklaarde feit is begaan. Dit neemt niet weg dat enige consistentie in sanctietoemeting is vereist.²⁰¹ De vraag is – ook in het licht van de resultaten van het empirische onderzoek in deze studie – of de rapportage voldoende cultuursensitief is om de rechter goed zicht te geven op de persoon van de verdachte, en om tot passende adviezen te komen. Cultuur is op vele manieren van belang voor psychopathologie en communicatie, en we zagen dat cultuur in de rapportages slechts gedeeltelijk gethematiseerd wordt.

Volgens Schuyt gaat het bij rechtvaardigheid om de begrijpelijkheid van de sanctiebeslissing, in het bijzonder over de hoogte van de straf en de strafsoort.

“De nadruk is derhalve verschoven van consistentie in de strafoplegging naar transparantie in het strafvormingsproces. Het gaat niet meer om het eindresultaat maar om de weg er naar toe, waarover de rechter in zijn vonnis verantwoording aflegt.”²⁰²

De begrijpelijkheid van een beslissing kan blijken uit de overwegingen van de rechter. Met een rapportage pro Justitia laat de rechter zich informeren over de persoon van de verdachte, eventuele psychiatrische problematiek en de relatie met het ten laste gelegde feit. Als de rechter de conclusies van de rapporteur overneemt, dan volstaat de rechter soms met een zinsnede als: “de rechtbank heeft tevens in aanmerking genomen dat verdachte blijkens de rapportage (...), welke conclusie de rechtbank overneemt en tot de hare maakt”. In dat geval komt een deel van de overwegingen voort uit de overwegingen van de deskundigen in de rapportage pro Justitia.

De kwantitatieve analyse heeft een verschil laten zien in sanctie-adviezen aan de rechter tussen verdachten zonder een migratieachtergrond, bij wie vaker een maatregeladvies volgde, en verdachten met een migratieachtergrond, bij wie vaker een strafadvies volgde. Het verschil komt voornamelijk tot uitdrukking bij enerzijds een tbs met voorwaarden en anderzijds een ambulante of klinische

199. Bovenkerk & Yeşilgöz 2003, p. 14.

200. Groenhuijsen & Kooijmans 2013, p. 2-5; 9; 10.

201. Groenhuijsen & Kooijmans 2013, p. 75.

202. Schuyt 2010, p. 4-5.

behandeling als bijzondere voorwaarde. Bijzondere voorwaarden kunnen gekoppeld worden aan een voorwaardelijk strafdeel, maar bijvoorbeeld ook worden opgelegd na afloop van een detentieperiode in het kader van de voorwaardelijke invrijheidsstelling.²⁰³ Met een ‘persoonlijke interventie’ in de vorm van bijzondere voorwaarden, wordt volgens het Openbaar Ministerie gestreefd naar “gedragsverandering bij de veroordeelde of verdachte en bescherming van de maatschappij en het slachtoffer in het bijzonder”.²⁰⁴ Waar bijzondere voorwaarden dus met name gericht zijn op gedragsverandering en bescherming van de maatschappij, vormt vergelding tijdens het daar (in beginsel) aan voorafgaande strafdeel het wezen van de straf.²⁰⁵ Volgens Pompe “steunt [de vergelding] op de gedachte, dat de dader verantwoordelijk is voor de daad als zijn eigen werk, en dat hij overeenkomstig dit eigen werk, maar ook niet meer, gestraft dient te worden”.²⁰⁶

In een bepaald opzicht zijn er gelijkenissen tussen bijzondere voorwaarden bij een (voorwaardelijk) straf(deel) en bij een tbs met voorwaarden. Immers, niet alleen is bij het opleggen van de bijzondere voorwaarden een bepaalde mate van medewerking vereist (artikel 14c lid 3 Sr), ook is met een op de persoon toegesneden interventie bescherming van de maatschappij en het slachtoffer beoogd. Voor het Openbaar Ministerie is bij het vorderen van een tbs met voorwaarden de ernst van het indexdelict bepalend, maar ook het recidivegevaar:

“Indien het recidivegevaar onvoldoende afgewend kan worden met behulp van voorwaarden, zal gekozen moeten worden voor een tbs met verpleging. Dat is eveneens het geval wanneer betrokkene zich niet bereid toont tot medewerking aan de voorwaarden of niet in staat is (bijvoorbeeld vanuit de geconstateerde stoornis) om aan de voorwaarden te voldoen.”²⁰⁷

Waar de essentie van de straf kan worden teruggebracht naar de verantwoordelijkheid van de veroordeelde, wordt de kern van de tbs-maatregel (al dan niet met voorwaarden) gevormd door het (vanuit de stoornis) voortkomende gevaar. Dit komt tot uitdrukking in de opleggingscriteria voor een tbs-maatregel, welke criteria overigens hetzelfde zijn voor een tbs met voorwaarden als voor een tbs met dwangverpleging. Vereist is, voor zover hier relevant, een gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis en een gevaar voor de algemene veiligheid van personen of goederen (artikel 37a lid 1 sub 1 Sr). Voor het opleggen van een tbs-maatregel is

203. Het wettelijke kader van de voorwaardelijke invrijheidsstelling is recentelijk gewijzigd, *Stb.* 2020, 224. De Wet straffen en beschermen is naar verwachting medio 2021 van kracht.

204. Aanwijzing voorwaardelijke vrijheidsstraffen en schorsing van voorlopige hechtenis onder voorwaarden, *Stcrt.* 2019, 10374.

205. In beginsel, want bijzondere voorwaarden zijn onder omstandigheden dadelijk uitvoerbaar (artikel 14e Sr), waar bijvoorbeeld sprake van kan zijn bij een ‘vrije voeter’ in afwachting van zijn strafzaak.

206. Pompe 1928, p. 14.

207. Aanwijzing tbs met voorwaarden en voorwaardelijke beëindiging van het bevel tot verpleging van overheidswege, *Stct.* 2016, 68524.

weliswaar geen verminderde mate van toerekening vereist (sprake moet zijn van gelijktijdigheid),²⁰⁸ maar in de praktijk is daar over het algemeen wel sprake van.²⁰⁹ Op dit punt verschillen beide kaders dus enigszins; waar een veroordeelde bij een straf verantwoordelijk wordt gehouden voor het bewezen verklaarde feit, wordt de veroordeelde bij een tbs-oplegging in de regel in verminderde mate verantwoordelijk gehouden voor het gepleegde feit, zo blijkt in de strafrechtspraktijk, hetgeen de strafmaat kan matigen. Hoewel beide kaders dus overeenkomsten hebben, bestaat tussen beide dus ook een belangrijk verschil dat verband houdt met de mate waarin een verdachte of veroordeelde verantwoordelijk wordt gehouden voor het bewezen verklaarde feit.

Op grond van de literatuurstudie tezamen met het empirische onderzoek en de beschouwing daarover tot dusver in deze studie, is het op zijn minst de vraag in hoeverre rechterlijke beslissingen op grond van rapportages waarbij cultuurverschillen speelden, steeds als rechtvaardig te beschouwen zijn. De verschillen in sanctie-adviezen zijn op basis van de resultaten van deze studie niet te verklaren. Hoewel beide sanctiekaders gelijkenissen kennen, vormt een strafdader, vanuit een vergeldingsgedachte, een wezenlijk ander uitgangspunt voor strafrechtelijke afdoening dan een maatregelkader, dat primair vanuit beveiligingsoogpunt wordt toegepast. Het is denkbaar dat pro Justitia-rapporteurs dit onderscheid niet voor ogen hebben in hun advies aan de rechter. Desondanks kan het wel als zodanig uitdrukking krijgen in de sanctietoemettingsbeslissing van de rechter, aangezien het advies van deskundigen veelal zonder nadere motivering door de rechter wordt overgenomen.²¹⁰

Ook is het de vraag of de verdachte beschikt over voldoende middelen in zijn verdediging wanneer hij meent dat in het voorbereidend onderzoek geen recht is gedaan aan zijn culturele achtergrond. Vanwege de schaarste van pro Justitia-rapporteurs die óók over culturele expertise beschikken, zal de verdachte zich hiertegen niet altijd adequaat kunnen verdedigen, zo kan worden betoogd. Het valt namelijk te betwijfelen of de deskundige die contra-onderzoek uitvoert en wel beschikt over culturele, maar niet over forensische expertise, in staat is om zich voldoende rekenschap te geven van de (proces)belangen en -positie van de verdachte. Dat geldt in het bijzonder wanneer gerapporteerd wordt over aspecten die onderdeel kunnen zijn van een strafrechtelijke beslissing, zoals de vraag naar de relatie tussen stoornis en delict. Het is de vraag of het recht op een eerlijk proces als bedoeld in artikel 6 EVRM in een dergelijk geval niet geschonden wordt, aangezien betoogd kan worden dat een tegenonderzoek waarin forensische expertise ontbreekt de verdachte niet per definitie de mogelijkheid biedt tot het voeren van een adequate verdediging met het oog op *equality of arms*.

208. Bijlsma 2014; Kooijmans 2002, p. 156-159.

209. Van der Wolf 2015.

210. Zie ook Reijntjes 2013, p. 391.

4.3.4.2 *Effectieve sanctietoemeting*

Het verbeteren van de kwaliteit van de rapportage – waar nodig – kan van belang zijn in het kader van een effectieve sanctietoemeting door de rechter. Met een effectieve sanctietoemeting wordt bedoeld dat overeenstemming bestaat tussen de sanctietoepassing en het doel van de sanctie.

Ter illustratie, een maatregel als de tbs is nadrukkelijk gericht op (primair) beveiliging en (secundair) een geleidelijke terugkeer in de samenleving.²¹¹ De behandeling is daardoor gericht op een zodanige vermindering van de (met de stoornis samenhangende) gevaarlijkheid, dat deze pas voldoende effectief wordt geacht indien terugkeer in de maatschappij verantwoord is.²¹² In het geval ten onrechte is geconcludeerd dat het handelen van verdachte is beïnvloed door een ziekelijke stoornis of gebrekkige ontwikkeling, dan kan het zijn dat de maatschappij vanuit het oogpunt van bescherming meer gebaat is bij een straf dan bij een op resocialisatie gerichte tbs-maatregel. Is sprake van deels onjuiste diagnostiek, dan lijkt het behandelen van de (in feite niet aanwezige) stoornis niet zinvol met het oog op het recidivegevaar. Daar staat tegenover dat het niet behandelen van een aanwezige, maar niet opgemerkte stoornis mogelijk een risico op recidive zou kunnen opleveren. De rapportage kan bovendien na de beslissing van de rechter vaak nog doorwerken in de behandeling gedurende de tenuitvoerlegging van een maatregel. Een rapport dat onvoldoende recht doet aan culturele aspecten, kan dus ook resulteren in een minder doeltreffende behandeling. Een correcte inschatting van de persoon van de verdachte en goede diagnostiek zijn dus van groot belang in het kader van effectieve sanctietoemeting. Een sanctie die niet passend is, kan in elk geval zowel op individueel als op maatschappelijk vlak een risico opleveren en tot onrechtvaardige sanctietoemeting leiden.

Een onvoldoende effectieve behandeling of een verkeerde inschatting van de persoon van de verdachte kan effect hebben op de duur van de maatregel en het verondersteld benodigde beveiligingsniveau. Tegelijkertijd moet worden opgemerkt dat de stoornis in het algemeen niet geldt als de centrale risicofactor voor recidive.²¹³ In de praktijk zijn andere factoren ook of zelfs meer van belang. Daarbij is ook te denken aan sociale inbedding, waarbij cultuur en taal een essentiële rol kunnen spelen. Zoals gesteld maakt risicotaxatie deel uit van de besluitvorming over een op te leggen sanctie, terwijl culturele aspecten een rol spelen in de presentatie van risico. Gedacht kan bijvoorbeeld worden aan gedragsnormen, reactie op

---

211. Veurink 2009, p. 202.

212. Van Kuijk 2011, p. 20; vgl. artikel 2 lid 1 Beginselenwet verpleging ter beschikking gestelden (Bvt).

213. Bijlsma e.a. 2019, p 1-6; Bijlsma e.a. 2020; Beukers 2017. Zie ook NVvP 2012, p. 68: “Stoornisgebonden risicofactoren maken slechts een klein deel uit van alle factoren waarvan is aangetoond dat ze van invloed kunnen zijn op het recidiverisico. Ook als er geen psychische stoornis wordt gediagnosticeerd, kunnen er zinnige uitspraken over risicotaxatie en risicomangement worden gedaan op grond van eerder risicovol gedrag.”

dreiging, emotionele presentatie en communicatie.²¹⁴ Er zijn aanwijzingen dat risicotaxatie-instrumenten juist bij groepen met andere etnische achtergrond minder goed voorspellen. Douglas e.a. 2017 schrijven:

“Existing data suggest that most risk assessment tools have poor to moderate accuracy in most applications. Typically, more than half of individuals judged by tools as high risk are incorrectly classified – they will not go on to offend. These persons may be detained unnecessarily. False positives may be especially common in minority ethnic groups.”

Zij voegen daaraan toe:

“Of particular concern, few validation studies have been conducted in women, ethnic minority populations, and individuals motivated by religious or political extremism.”²¹⁵

De inschatting van het risico dat uitgaat van de veroordeelde die een tbs-maatregel ondergaat, is bovendien relevant voor de looptijd van de maatregel. In artikel 38e lid 3 Sr wordt immers niet de stoornis, maar “de veiligheid van anderen, dan wel de algemene veiligheid van personen” als vereiste voor verlenging van de maatregel genoemd. De stoornis is daarbij niet doorslaggevend, aangezien bij een forensische risicotaxatie ook allerlei andere aspecten worden meegewogen.²¹⁶ Een forensische risicotaxatie is dus niet alleen relevant bij de sanctietoemeting waar het gaat om het taxeren van het gevaar dat voortkomt uit de stoornis, maar ook bij de verlenging van de maatregel. De omstandigheid dat risicotaxatie-instrumenten minder goed voorspellen bij groepen met een andere etnische achtergrond, kan effect hebben op de duur van de maatregel bij personen uit deze groepen. In het geval onvoldoende recht is gedaan aan de etnische en/of culturele achtergrond van een verdachte in een pro Justitia-onderzoek, kan dit dus zowel via diagnostiek als via risicotaxatie invloed hebben op de sanctietoemetingsbeslissing zelf als op de tenuitvoerlegging daarvan.

Wanneer ten onrechte of op onjuiste gronden is geconcludeerd dat het handelen van een verdachte is beïnvloed door een ziekelijke stoornis of gebrekkige ontwikkeling terwijl een tbs-maatregel is opgelegd, dan kan zich een probleem voordoen ten aanzien van de rechtmatigheid van de detentie. Artikel 5 lid 1 EVRM schrijft

214. Shepherd & Lewis-Fernandez 2016, p. 434.

215. Ook schrijven Douglas e.a. 2017, p. 136: “For example, members of a particular ethnic group may be more likely than average to receive high risk scores. Some may hold that such a correlation is problematic, especially if it is due to past wrongdoing against members of the demographic group in question (e.g., members of the ethnic group are indeed more likely to offend, but only because they are victims of unjust social exclusion), if the correlation does not reflect a true difference in risk (e.g., false positives occur more frequently than average in the minority ethnic group), or if the correlation is likely to lead to stigmatisation of the group deemed to be higher risk.”

216. Van Oploo, Prinsen & Bakkum 2020, p. 2389. Zie daarnaast Bijlsma e.a. 2020, p. 361; Mackor 2005, p. 993-994.

voor dat aan niemand zijn vrijheid mag worden ontnomen, tenzij sprake is van één van de in het artikel omschreven gevallen. De gronden waarop iemand van zijn vrijheid mag worden ontnomen moeten ‘lawful’ zijn en ‘in accordance with a procedure prescribed by law’.²¹⁷ De vrijheidsontneming moet in ieder geval overeenstemmen met het doel van artikel 5 EVRM, namelijk het beschermen tegen willekeur: “no detention that is arbitrary can ever be regarded as ‘lawful’”.²¹⁸ Een tbs-maatregel kan zowel worden geschaard onder artikel 5 lid 1 onder a (*detention of a person after conviction*; na veroordeling) als onder artikel 5 lid 1 onder e EVRM (*detention of persons of unsound mind*; wegens een stoornis).²¹⁹ De eerste grond vereist een causaal verband met het strafbare feit. Van een causaal verband met het strafbare feit is op het moment van oplegging van de maatregel zonder meer sprake, maar bij het voortduren van de maatregel kan zich een moment aandienen waarop dit niet langer het geval is.²²⁰ Het laten voortduren van de maatregel kan in een dergelijke geval ook gegrond worden op artikel 5 lid 1 onder e EVRM,²²¹ mits aan drie voorwaarden is voldaan, namelijk 1) er moet door een daartoe bekwame deskundige in een gedragsdeskundige rapportage zijn vastgesteld dat sprake is van *a true mental disorder*; 2) de aard en de ernst van de stoornis moeten detentie rechtvaardigen en 3) het voortduren van de detentie moet door de stoornis worden gerechtvaardigd.²²²

In voorkomende gevallen kan sprake zijn van een schending van artikel 5 EVRM en dat is in ieder geval zo wanneer de vrijheidsontneming ‘willekeurig’ is.²²³ Wanneer de pro Justitia-rapporteur geen relevante etnische en/of culturele aspecten in overweging heeft genomen in de diagnostiek, terwijl daartoe wel aanleiding bestond, dan kan onder omstandigheden betoogd worden dat niet aan het eerste vereiste van artikel 5 lid 1 onder e EVRM is voldaan, namelijk een (juridische) beslissing genomen door een “competent authority on the basis of objective medical expertise”.²²⁴ Kan de verdediging namelijk op goede gronden motiveren dat sprake is van een te eenzijdig advies omdat relevante aspecten in de diagnostiek, die verband houden met de etnische en/of culturele achtergrond van de verdachte,

217. Zie (onder andere) EHRM 24 oktober 1979, NJ 1980/114 (Winterwerp/Nederland), r.o. 39; 45.

218. EHRM 24 oktober 1979, NJ 1980/114 (Winterwerp/Nederland), r.o. 39. Zie ook Ligthart, Kooijmans & Meynen 2019, p. 1149.

219. De verschillende gronden in artikel 5 lid 1 EVRM sluiten elkaar niet uit, EHRM 3 maart 2015, app. no. 73560/12 (Constancia v. the Netherlands), r.o. 29.

220. Mevis, Struijk & Van der Wolf 2018, p. 13-15; Bijlsma e.a. 2020, p. 369.

221. Mevis, Struijk & Van der Wolf 2018, p. 13-15; Kooijmans & Meynen 2017; Ligthart, Kooijmans & Meynen 2019, p. 1149; EHRM 3 maart 2015, app. no. 73560/12 (Constancia v. the Netherlands), r.o. 29; EHRM 5 april 2011, app. no. 6051/07 (Nelissen v. the Netherlands) r.o. 59; EHRM 11 mei 2004, app. no. 49902/99 (Brand v. the Netherlands) r.o. 59. Zie ook EHRM 6 september 2012, app. no. 71407/10 (Simons v. Belgium), r.o. 32.

222. EHRM 13 januari 2011, 6587/04 (Haidn v. Duitsland), r.o. 77. Ook vereist zijn passende detentie-omstandigheden, r.o. 78.

223. EHRM 24 oktober 1979, NJ 1980/114 (Winterwerp/Nederland), r.o. 39.

224. EHRM 13 januari 2011, 6587/04 (Haidn v. Duitsland), r.o. 77.

niet in overweging zijn genomen, wordt naar het mij voorkomt niet zonder meer voldaan aan het vereiste van een “*objective medical expertise*”. Tenminste, daarvan kan sprake zijn wanneer door de rechter geen gehoor wordt gegeven aan een door de verdachte gemotiveerd verzoek tot nader onderzoek, en de rechter deze beslissing niet of niet adequaat onderbouwt. Immers, het is juist deze motiveringsplicht die *arbitrariness* in juridische besluitvorming moet vermijden, zo blijkt ook uit rechtspraak van het EHRM:

“the accused, and indeed the public, must be able to understand the verdict that has been given; this is a vital safeguard against arbitrariness.”²²⁵

Is de stoornis niet vastgesteld door een daartoe bekwame deskundige, bijvoorbeeld doordat bepaalde expertise bij deze deskundige ontbreekt, dan is het de vraag in hoeverre dat de conclusie rechtvaardigt dat sprake is van *a true mental disorder* die (het voortduren van) een detentie kan rechtvaardigen. Kooijmans en Meynen merken op dat aan het ontbreken van dit laatste vereiste in ieder geval altijd consequenties verbonden moeten worden, ongeacht de oorzaak van het ontbreken daarvan:

“We believe that the criterion of ‘a true mental disorder must be established before a competent authority on the basis of objective medical expertise’ is an important safeguard, and if a ‘true mental disorder’ cannot be established on the basis of ‘objective medical expertise’ – which is psychiatric expertise by nature, not legal expertise – this should have consequences, independent of the reason why a ‘true mental disorder’ could not be established.”²²⁶

Een veroordeelde die meent dat onvoldoende recht is gedaan aan zijn culturele achtergrond tijdens de diagnostiek zou, nadat alle nationale rechtsmiddelen zijn uitgeput waarin nog kan worden aangestuurd op nader onderzoek, de rechtmatigheid van zijn detentie ter discussie kunnen stellen met een beroep op artikel 5 lid 1 EVRM.

4.4 SAMENVATTING EN CONCLUSIE

Cultuursensitief pro Justitia onderzoek kan bijdragen aan een beter begrip van de stoornis en daarmee ook aan een beter begrip van (de houding ten aanzien van) het ten laste gelegde delict. Rekening houden met de eigen culturele achtergrond en die van de verdachte kan etnocentrische reflexen – althans ten dele – beteugelen. Een cultuursensitieve houding kan sowieso bijdragen aan de kwaliteit van het onderzoeksresultaat van het pro Justitia-onderzoek. Daarnaast zijn er verschillende

225. Zie EHRM 22 februari 2011, app. no. 26036/08, NJ 2012/306 m.nt. Schalken (Lalmahomed v. the Netherlands) r.o. 90; EHRM 16 november 2010, app. no. 926/05 (Taxquet v. Belgium) r.o. 90.

226. Kooijmans & Meynen 2017, p. 5.

manieren waarop culturele deskundigheid in het rapportageproces kan worden ingebracht. Een rapporteur kan zelf over culturele expertise beschikken, maar er zijn maar weinig pro Justitia-rapporteurs die ook cultureel deskundig zijn. Daarnaast kan een cultureel expert een afzonderlijke culturele beschouwing opstellen en kan een rapporteur zich ten behoeve van zijn advies aan de rechter laten informeren door een cultureel expert. Over het algemeen wordt echter van deze mogelijkheden weinig gebruik gemaakt. De tolk kan een zeer waardevolle rol spelen bij de rapportage, ook al wordt de tolk zelden met het oog op culturele aspecten van de zaak of van de verdachte ingezet. Een tolk lost ook niet zomaar alle problemen op. Zo wordt het contact met de verdachte omslachtiger, inspannender voor beide partijen, en het neemt in elk geval meer tijd. De tolk kan over culturele expertise beschikken. Gezien is dat die soms in de vertaling wordt ingezet, maar een risico is dat de tolk te veel inkleurt.

Bij de in deze studie onderzochte rapportages pro Justitia werden verschillen in sanctie-adviezen aangetroffen, vooral ten aanzien van de verhouding tbs met voorwaarden en een ambulante of klinische behandeling als bijzondere voorwaarde bij een straf(deel), terwijl niet kon worden vastgesteld op welke manier die verschillen tot stand kwamen. Dit gegeven, tezamen met de bevindingen van de literatuurstudie, is relevant omdat de rapporten vaak van grote invloed kunnen zijn op de rechterlijke sanctietoemettingsbeslissing. Twijfels kunnen rijzen over de rechtvaardigheid van deze beslissing. Daarbij werd ook gewezen op het punt dat risicotaxatie-instrumenten voor sommige etnische groepen minder goed gevalideerd zijn en juist bij hen eerder tot een uitkomst van 'hoog risico' zouden leiden. Het aanzienlijke belang van etniciteit en cultuur voor de rapportage enerzijds en het grote belang van de rapportage voor de straftoemettingsbeslissing van de rechter anderzijds, maken dat maatregelen zoals aan het begin van deze samenvatting zijn genoemd van waarde kunnen zijn om het risico op onrechtvaardige en ineffectieve strafrechtelijke beslissingen te beperken.

Het is goed mogelijk dat met het inbrengen van (meer) culturele expertise in het rapportageproces, onbedoelde en onbewuste verschillen in advisering aan de rechter kunnen worden tegengegaan. Er is echter sprake van schaarste van cultureel deskundigen in het forensisch-psychiatrische werkveld. Het is daardoor in een bepaalde mate afhankelijk van het toeval of een verdachte met een migratieachtergrond wordt onderzocht door een rapporteur die beschikt over culturele expertise. Ook dat gegeven is – met het oog op een eerlijke procesvoering – niet zonder meer gerechtvaardigd. Op basis van de literatuurstudie, het empirische onderzoek en de juridische beschouwing daarvan, is het de vraag of (voldoende) recht wordt gedaan aan de culturele positie van de verdachte.

Enerzijds bestaat dus een probleem van schaarste in culturele expertise in pro Justitia-onderzoek, terwijl anderzijds het vermoeden bestaat dat culturele expertise in pro Justitia-onderzoek kan bijdragen aan het verkleinen van het risico op onrechtvaardige en ineffectieve strafrechtelijke beslissingen. Het probleem van

schaarste in culturele expertise kan niet zomaar opgelost worden met het inschakelen van cultureel deskundigen die niet beschikken over forensische expertise, bijvoorbeeld in de vorm van een contra-onderzoek. In algemene zin zal bij contra-expertise sprake zijn van een onderzoek dat qua duur en intensiteit relatief beperkt is; het betreft immers een 'nader onderzoek'. Dat is (in beginsel) anders voor het pro Justitia-onderzoek dat op last van de rechter of officier van justitie wordt uitgevoerd. Het verschil in duur en intensiteit geldt in het bijzonder wanneer het pro Justitia-onderzoek is uitgevoerd in klinisch verband. Het ligt in de rede dat de uitvoerigheid van een klinisch onderzoek kan leiden tot een meer evenwichtig en genuanceerd advies.

Het is, met name vanuit het perspectief van *equality of arms*, de vraag in hoeverre contra-onderzoek, uitgevoerd door een expert zonder forensische expertise, tegenwicht kan bieden aan een pro Justitia-rapport van een gedragsdeskundige. Dit geldt waarschijnlijk nog sterker wanneer door het PBC is gerapporteerd. In principe is het aangewezen dat een cultureel expert beschikt over kennis van het Nederlandse strafprocesrecht in het algemeen, en het pro Justitia-onderzoek in het bijzonder. Wanneer een (contra-)deskundige rapporteert over aspecten die onderdeel kunnen zijn van een strafrechtelijke beslissing, zoals de relatie tussen stoonis en delict, terwijl hij niet over *forensische* expertise beschikt, kan dit ertoe leiden dat onvoldoende rekenschap worden gegeven van relevante belangen van een verdachte in het kader van een strafrechtelijke procedure. Dat maakt een dergelijk contra-advies kwetsbaar, temeer wanneer de door de rechter of het Openbaar Ministerie ingeschakelde deskundige over *meer* forensische ervaring beschikt. Betoogd kan worden dat de verdachte in een dergelijk geval niet per definitie beschikt over een toereikend rechtsmiddel om zijn verdediging adequaat te kunnen voeren, hetgeen kan leiden tot de conclusie dat geen sprake is van *equality of arms* in de zin van artikel 6 EVRM.

5.1

INLEIDING

In de voorgaande hoofdstukken is onderzoek gedaan naar de plaats en betekenis van etnische en culturele aspecten in de pro Justitia-rapportages. De relevantie van deze rapportages is gelegen in de belangrijke rol die zij spelen in strafrechtelijke beslissingen. In dit hoofdstuk volgen de belangrijkste conclusies. In paragraaf 5.2 worden deze conclusies per hoofdstuk weergegeven. Naar aanleiding van de bevindingen in deze studie kunnen een aantal aanbevelingen worden gedaan. Deze worden besproken in paragraaf 5.3 en hebben betrekking op drie aspecten, namelijk het ‘cultuursensitiveren’ van pro Justitia-onderzoek (paragraaf 5.3.1); culturele deskundigheid in pro Justitia-onderzoek (paragraaf 5.3.2) en het bewaken van de kwaliteit van pro Justitia-rapportages, in het bijzonder met betrekking tot cultureel pro Justitia-onderzoek (paragraaf 5.3.3). In paragraaf 5.4 volgen enkele opmerkingen ter afsluiting en de beantwoording van de onderzoeksvragen.

5.2

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

In het eerste hoofdstuk is de aanleiding voor deze studie besproken. Ten eerste is er een etnisch en cultureel gediversifieerde samenstelling van de verdachten- en daderpopulatie. Ten tweede is cultuursensitiviteit en culturele deskundigheid bij psychiatrisch en psychologisch onderzoek belangrijk om tot de juiste diagnostische uitkomsten te komen. Ten derde wijst onderzoek op aan etniciteit en cultuur gerelateerde verschillen in pro Justitia-onderzoek. De adviezen die worden geformuleerd in een rapportage pro Justitia kunnen op zichzelf weer de straftoemingsbeslissing van de rechter (in belangrijke mate) beïnvloeden. Dit heeft tot een tweeledige onderzoeksvraag geleid. In de eerste plaats wordt in deze studie de vraag gesteld:

Wat is de plaats en betekenis van etnische en culturele aspecten in het gedragskundige onderzoek in het kader van de rapportage pro Justitia ten aanzien van verdachten met een migratieachtergrond?

In de tweede plaats staat in deze studie als vraag centraal:

Welke (juridische) maatregelen kunnen worden genomen om het risico op onrechtvaardige en ineffectieve strafrechtelijke beslissingen te beperken?

Ter beantwoording van de gestelde onderzoeksvragen zijn verschillende methoden gehanteerd. In de eerste plaats is een literatuurstudie uitgevoerd (hoofdstuk 2). In de tweede plaats is een uitgebreide dossierstudie uitgevoerd naar 73 *random* en 19 specifiek geselecteerde rapportages pro Justitia. Als terreinverkenning en in het kader van het samenstellen van een scorelijst voor het empirische deel van deze studie, zijn ook gesprekken gevoerd met experts. In hoofdstuk 1 is beschreven hoe het dossieronderzoek is opgebouwd en uitgevoerd en welke waarborgen daarbij in acht zijn genomen, bijvoorbeeld in het kader van de betrouwbaarheid en validiteit, maar ook met betrekking tot aan privacy gerelateerde belangen.

In hoofdstuk 2 (achtergrond van het cultureel forensisch psychiatrisch onderzoek) staat de inbedding van de onderzoeksvraag in het onderzoeksveld centraal. In paragraaf 2 is beschreven hoe de Nederlandse samenleving in de afgelopen decennia etnisch en cultureel is gediversifieerd. Dit heeft effect gehad op de samenstelling van de verdachten- en daderpopulatie. Een substantieel – en onevenredig – deel van de verdachten en afgestraften heeft een migratieachtergrond. In het kader van pro Justitia-onderzoek is dit relevant omdat gedragsdeskundigen met grote regelmaat verdachten met een migratieachtergrond pro Justitia onderzoeken. De verwachting is bovendien dat de groep verdachten met een migratieachtergrond de komende decennia zal groeien. Dit laat de relevantie – en ook enige urgentie – zien van kennis van de manier waarop etnische en culturele aspecten het pro Justitia-onderzoek kunnen beïnvloeden en welke plaats zij daarin hebben.

In paragraaf 3 van hoofdstuk 2 werd nader stilgestaan bij de rapportage pro Justitia. Het pro Justitia-onderzoek kan de sanctietoemettingsbeslissing van de rechter in belangrijke mate beïnvloeden, zowel wat betreft de sanctiesoort, -duur als het gewenste beveiligingsniveau tijdens de forensische zorg. Dat is niet verassend, aangezien de rechter niet voor niets deskundigheid inschakelt om zich te laten adviseren bij het nemen van een passende beslissing, maar het laat wel zien hoe groot het belang is van een goed gedragsdeskundig onderzoek. Sprake is echter ook van een complex gedragsdeskundig onderzoek. Wat in het kader van deze studie voornamelijk relevant is, is dat een belangrijke bron van onderzoek gevormd wordt door de verdachte zelf. Dit kan specifieke uitdagingen met zich brengen doordat de verdachte om allerlei redenen geen betrouwbare of volledige bron van informatie hoeft te zijn. De verdachte heeft gezien de context van het onderzoek in de regel een eigen belang in het onderzoek en dat strookt niet (altijd) met het onderzoeksbelang van de rapporteur. De mate waarin de verdachte mede-

werking aan het onderzoek verleent, is (mede) afhankelijk van de gekozen proceshouding.

In paragraaf 4 van hoofdstuk 2 volgt een beschouwing van culturele diagnostiek. De manier waarop psychiatrische ziekten worden beleefd, geuit en verklaard, is op verschillende manieren sterk afhankelijk van de culturele context waarbinnen dit gebeurt en wordt beschouwd. Indien sprake is van een culturele afstand tussen de gedragsdeskundige en de patiënt of verdachte, kan dit het beoordelingsproces compliceren, in het bijzonder wanneer de gedragsdeskundige daarbij moet afgaan op het gedrag en verhaal van de verdachte. Het stellen van een juiste diagnose in pro Justitia-onderzoek is om een aantal redenen van groot belang, namelijk vanwege de sleutelrol in de relatie tussen stoornis en delict en de adviezen omtrent de toerekeningsvatbaarheid en een geschikt sanctiekader. Een bijzondere kant van dit onderzoek dat de deskundige voor de rechter uitvoert, is ook dat het eenmalig is, het moet “in één keer goed”.¹ In de gezondheidszorgpraktijk kun je gaandeweg soms een diagnose aanpassen. Hier ligt het onderzoek als basis voor een advies dat vervolgens door de rechter kan worden overgenomen, en die rechterlijke uitspraak ligt vast, behoudens de mogelijkheden van hoger beroep en beroep in cassatie. Het is niet mogelijk om een aantal weken later de zaak alsnog bij te stellen, omdat de rechterlijke uitspraak die is gedaan niet te veranderen is.² Daarnaast wordt de rapportage vaak als uitgangspunt gebruikt bij een behandeling op een later moment in het traject van de tenuitvoerlegging.

In paragraaf 5 van hoofdstuk 2 werden verschillende manieren beschreven waarop het pro Justitia-onderzoek gecompliceerd kan worden indien bij de verdachte sprake is van een migratieachtergrond. Gedacht kan worden aan de communicatie en de werkrelatie tussen rapporteur en de verdachte, die beide nodig zijn omdat de verdachte zelf een belangrijke bron in het onderzoek is. De te beantwoorden vragen pro Justitia zien op de diagnostiek, de adviezen met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid en sanctie, en het eventuele risico op recidive. Eerder onderzoek laat zien dat aan etniciteit gerelateerde verschillen bestaan met betrekking tot deze kernelementen: de adviezen over verdachten met een migratieachtergrond neigen vaker naar uitersten, terwijl bij verdachten zonder migratieachtergrond vaker tot een advies van verminderd toerekenen wordt gekomen en een behandeling in een ambulante kader. Dit kan de sanctietoemettingsbeslissing van de rechter beïnvloeden, aangezien het advies van deskundigen meestal wordt gevolgd. Kleine verschillen in de sanctioneringspraktijk kunnen hierbij grote gevolgen hebben, zowel voor individuele veroordeelden als voor de maatschappij als geheel.

Hoofdstuk 3 betreft het empirische deel van deze studie. Voor een deels kwantitatieve en grotendeels kwalitatieve analyse zijn 73 rapportages pro Justitia *random*

---

1. Aanvullend en contra-onderzoek niet inbegrepen.

2. Nogmaals, behoudens de mogelijkheden van hoger beroep en beroep in cassatie.

geselecteerd en geanalyseerd. Een groot deel van de verdachten die deel uitmaken van de onderzoeksgroep in het kader van deze studie heeft een migratieachtergrond. Dat geldt in mindere mate voor de rapporterende gedragsdeskundigen. De analyses hebben laten zien of en zo ja, op welke manier, culturele overwegingen deel kunnen uitmaken van pro Justitia-onderzoek.

De prevalentie van stoornissen bleek ongeveer gelijk tussen verdachten met en zonder migratieachtergrond; stoornissen worden dus globaal even vaak vastgesteld bij verdachten met en zonder een migratieachtergrond. Sommige stoornissen lijken vaker voor te komen bij een van de groepen, waar met name de diagnostiek van een laag IQ opvalt (zwakbegaafdheid en verstandelijke beperkingen), in die zin dat deze diagnoses vaker worden gezien bij verdachten met een migratieachtergrond dan bij verdachten zonder een migratieachtergrond. Weliswaar is geen sprake van een significant verschil, maar het is mogelijk dat een herhaalstudie met een grotere onderzoeksgroep wel een significant verschil zou opleveren ten aanzien van de diagnostiek van zwakbegaafdheid en verstandelijke beperkingen. Relevant om te noemen is dat in deze studie regelmatig werd gewezen op problemen met taal en vertaling van testpsychologisch onderzoek, zoals de intelligentietest.

Een significant verschil werd wel gevonden met betrekking tot de geadviseerde sanctie. Een maatregel werd vaker geadviseerd bij verdachten zonder een migratieachtergrond. Dat is opvallend omdat geen verschillen zijn gevonden in de mate waarin de tenlastegelegde delicten zijn toegerekend. Het verschil in advieskaders komt vooral tot uitdrukking in de verhouding tussen enerzijds een tbs met voorwaarden en anderzijds ambulante of klinische behandeling als bijzondere voorwaarde bij een straf(deel). Met de nodige voorzichtigheid kan gezegd worden dat deze kaders enigszins vergelijkbaar zijn. Immers, voor beide kaders is een zekere bereidwilligheid nodig bij verdachten om zich te conformeren aan een behandeling, en een relatieve ernst van psychiatrische problematiek en het daarvan uitgaande gevaar. Een belangrijk verschil is evenwel het punitieve element binnen een strafdader en het meer beveiligend/herstellend element binnen een maatregelkader. Het gevonden verschil in sanctie-adviezen zou iets kunnen zeggen over de mate waarin de verdachten verantwoordelijk worden gehouden voor hun gedrag.

Tot slot is nog gekeken naar de werkrelatie tussen verdachten met en zonder een migratieachtergrond en de rapporterende psychiaters en psychologen. De analyse laat zien dat ten aanzien van verdachten met en zonder een migratieachtergrond geen significant verschil bestaat tussen psychiatrische en psychologische onderzoeken met betrekking tot de kwaliteit van de werkrelatie, zoals is gerapporteerd door de rapporteur.

Uit de kwalitatieve analyse bleek dat rapporteurs in pro Justitia-onderzoek over het algemeen oog hebben voor culturele aspecten, zoals die samenhangen met de migratieachtergrond van een verdachte. In de meeste gevallen gaat het dan om

algemene informatie die is opgenomen in de biografische anamnese. Het valt op dat niet vaak over verbale communicatieproblemen in het contact tussen onderzoeker en verdachte gerapporteerd wordt, terwijl soms wel aanwijzingen werden gezien voor het bestaan hiervan, bijvoorbeeld doordat dit aan de orde kwam bij het afnemen van psychologisch testmateriaal. Indien sprake is van taalproblematiek, werd soms een tolk ingeschakeld. Hoewel soms noodzakelijk, kan tolkenbijstand echter ook weer voor nieuwe moeilijkheden zorgen in het onderzoek.

Wat betreft de diagnostische overwegingen van de rapporteur, bleek dat wanneer gerapporteerd werd over etnische en/of culturele aspecten, het meestal ging om acculturatieproblematiek. Uit de kwalitatieve analyse volgt ook dat etnische en/of culturele overwegingen nauwelijks deel uitmaakten van toerekeningsvatbaarheidsadviezen. Ook maakten etnische en/of culturele aspecten nauwelijks deel uit van de overwegingen van de rapporteur ten aanzien van de sanctie, hetgeen opvallend is nu een aan de migratieachtergrond significant verschil is geconstateerd met betrekking tot de sanctieadviezen. Deze verschillen naar aanleiding van het kwantitatieve onderzoek zijn daarmee niet te verklaren naar aanleiding van een kwalitatieve analyse van de onderzochte rapportages. Met andere woorden, er zijn geen (expliciete) aanwijzingen gevonden die het verschil in advisering zouden kunnen verklaren. Mogelijk gaat het dus om onbewuste en onbedoelde verschillen. Omdat de rechter het advies van de deskundige meestal volgt, is het de vraag wat het gevolg is voor de beslissing van de strafrechter in termen van rechtvaardigheid en effectiviteit van sancties.

Rapporteurs hebben in het onderzoek dus regelmatig oog voor culturele aspecten, maar dit beperkt zich over het algemeen voornamelijk tot de biografische anamnese. Culturele overwegingen worden niet zozeer gehanteerd in het kader van de kernelementen van het pro Justitia-onderzoek waarbij het gaat om toerekening, recidiverisico en sanctieadvies. Indien de rapporteur hieraan wel aandacht besteedt, gebeurt dit met name in het kader van diagnostiek. In de uiteindelijke overwegingen en advisering aan de rechter zijn culturele overwegingen over het algemeen niet duidelijk terug te zien. Dit hoeft op zichzelf niet te betekenen dat cultuur onvoldoende aandacht heeft gekregen binnen het rapport. Het is mogelijk dat er geen aanleiding was om bij elk van de kernpunten op culturele aspecten terug te komen. Het blijft de vraag: is de rapporteur op een goede manier met relevante etnische en/of culturele aspecten in het onderzoek omgegaan, in die zin dat de rechter voldoende handvatten krijgt om te komen tot een oordeel omtrent de mate van toerekeningsvatbaarheid en omtrent een passende sanctie? Tegelijkertijd geldt dat het in het algemeen goed is om relevante overwegingen in het rapport te expliciteren, en overwegingen rond etniciteit en cultuur – met name taal(problemen) – zijn, zo kunnen we ook stellen op grond van de literatuurstudie, geregeld relevant.

In hoofdstuk 4 zijn de kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksresultaten bediscussieerd en juridisch beschouwd, welke beschouwing onder andere ziet op de vraag of sprake is van een eerlijk proces in de zin van artikel 6 EVRM in het geval de verdachte voor inbreng van culturele expertise is aangewezen op tegenonderzoek door een deskundige die niet ook over strafrechtelijk kennis beschikt en of in het licht van de onderzoeksresultaten van deze studie gesproken kan worden van een rechtvaardigde en effectieve sanctietoemeting.

Cultuursensitief onderzoek kan in een pro Justitia-onderzoek een bijdrage leveren aan een beter begrip van de stoornis en daarmee ook aan een beter begrip van (de houding van de verdachte ten aanzien van) het ten laste gelegde delict. Culturele deskundigheid kan op verschillende manieren worden ingebracht in het pro Justitia-onderzoek. Ten eerste kan de rapporteur zelf over specifieke deskundigheid beschikken. Hiervan is echter beperkt sprake; er zijn maar weinig rapporteurs die zelf cultureel deskundig zijn, zo bleek, en dit geldt ook binnen de groep die rapporteert in het kader van een tbs-verlenging. Ten tweede kan een cultureel deskundige worden ingeschakeld die de rechter een (afzonderlijk) advies overlegt. Ten derde bestaat de mogelijkheid dat de pro Justitia-rapporteur zelf een cultureel deskundige benadert om zich te laten informeren. Ook van de laatste twee genoemde mogelijkheden werden in de rapportages die zijn bestudeerd in het kader van deze studie weinig gebruik gemaakt. Naar mijn idee beschikt een ingeschakelde cultureel deskundige bij voorkeur ook over kennis van het pro Justitia-onderzoek. Het is namelijk de vraag of met een onderzoek dat is uitgevoerd door een weliswaar cultureel, maar niet forensisch, onderlegde gedragsdeskundige, voldoende tegenwicht wordt geboden aan een pro Justitia-rapport, in die zin dat sprake is van *equality of arms* (artikel 6 EVRM). Deze vraag is nog relevanter wanneer door het PBC is gerapporteerd, omdat het een gezaghebbend instituut betreft met een monopoliepositie.

In het geval de verdachte het Nederlands niet machtig is, kan een tolk een waardevolle bijdrage leveren aan het onderzoek. In de voor deze studie geanalyseerde rapportages werd een tolk niet vaak ingezet. Het inzetten van een tolk is soms nodig, maar kan ook weer voor nieuwe problemen zorgen in het onderzoek, bijvoorbeeld doordat het contact omslachtiger en ingewikkelder wordt, en daardoor meer tijd in beslag neemt en meer energie kost, ook van de verdachte. Er zijn voorbeelden gezien waarin de tolk hetgeen de verdachte opmerkt verklaart vanuit een cultureel perspectief, maar dat brengt wel het risico met zich dat de tolk te veel inkleurt wat de verdachte bedoelt. Toch is culturele expertise onderdeel van de competenties van een tolk, en het ligt voor de hand om, zeker gezien het feit dat andere bronnen voor culturele expertise schaars zijn, dit ook niet onbenut te laten. Maar dan moet de rapporteur wel beoordelen en/of beschrijven dat de tolk de benodigde expertise ook daadwerkelijk bezit. Om het voor de rapporteur mogelijk te maken om dit te beoordelen, is het aan te bevelen dat het tolkenregister niet

alleen vermeldt tot welk taalgebied de kennis van de tolk reikt, maar ook over welke culturele expertise een tolk beschikt.

Bij de 73 in deze studie onderzochte rapportages pro Justitia, onderdeel van de *random* steekproef, werden verschillen in sanctie-adviezen aangetroffen. Een kwalitatieve analyse heeft geen objectieve verklaring voor deze verschillen opgeleverd. Het is een reële mogelijkheid dat de verschillen onbewust en onbedoeld ontstaan. Dit zou kunnen samenhangen met de mate van culturele expertise van de rapporteurs. Een cultuursensitieve houding kan bijdragen aan de kwaliteit van het onderzoeksresultaat van het pro Justitia-onderzoek en mogelijk bijdragen aan een vermindering van de gevonden verschillen, en/of inzichtelijk maken waarop zij zijn gebaseerd. Hoe dan ook, de hoofdstukken 2-4 laten zien dat culturele deskundigheid belangrijk en vooralsnog schaars is. Het is waarschijnlijk dat dit consequenties heeft voor een deel van de duizenden rapportages die jaarlijks worden opgesteld. Relevant is daarbij dat de rechter het advies van de deskundige meestal volgt, dat daarmee van grote invloed kan zijn op de rechterlijke sanctietoemettingsbeslissing. Dit raakt aan de rechtvaardigheid van strafrechtelijke beslissingen. Daarbij komt dat risicotaxatie-instrumenten voor sommige groepen minder goed gevalideerd zijn, en dat bij verdachten met een migratieachtergrond risicotaxatie eerder tot een uitkomst van 'hoog risico' zou kunnen leiden. De geconstateerde verschillen kunnen consequenties hebben voor de effectiviteit van sanctioneren. Daarbij is relevant dat het vaak gaat om plegers van ernstige delicten. Is een sanctie niet passend in het licht van het beoogde doel, zoals het verminderen van het gevaar dat uitgaat van een stoornis, dan kan de genomen maatregel weinig effectief zijn. Dit kan schijnzekerheid creëren en een risico opleveren, zowel voor individuele veroordeelden als voor de maatschappij als geheel. Alles overziend komt aan de rechter de belangrijke taak toe alert te zijn op de invloed van etnische en culturele aspecten op het gedrag van de verdachte en op diens beoordeling daarvan.

De vraag welke (juridische) maatregelen genomen kunnen worden om het risico op onrechtvaardige en ineffectieve strafrechtelijke beslissingen te beperken, wordt in dit vijfde hoofdstuk (nader) besproken.

5.3 AANBEVELINGEN

5.3.1 *Inleiding*

De aan de migratieachtergrond gerelateerde significante verschillen met betrekking tot de sanctie-adviezen kunnen na een kwalitatieve analyse en een nadere beschouwing niet objectief verklaard worden. Dit doet vermoeden dat ook impliciete problemen een rol spelen wanneer gerapporteerd wordt over verdachten met een migratieachtergrond. Deze studie heeft in samenhang met een literatuurstudie aanwijzingen opgeleverd dat cultuursensitief pro Justitia onderzoek kan bijdragen aan een beter begrip van de stoornis en daarmee ook aan een beter begrip van (de

houding ten aanzien van) het ten laste gelegde delict. Wanneer je zou kijken naar mogelijke strategieën om cultuursensitiviteit te verbeteren, dan kan gedacht worden aan aanbevelingen op de volgende drie gebieden: 1) culturele deskundigheid in pro Justitia-onderzoek (paragraaf 5.3.2), 2) cultuursensitiveren van pro Justitia-onderzoek (paragraaf 5.3.3) en 3) het ontwikkelen van verder onderzoek gericht op het bewaken van de kwaliteit van pro Justitia-onderzoek (paragraaf 5.3.4).

5.3.2 *Culturele deskundigheid in pro Justitia-onderzoek*

Op bepaalde momenten in het rapportageproces en gedurende het strafproces zou expliciet gekeken kunnen worden naar de vraag of sprake is van een casus waarin men in het bijzonder alert moet zijn op etnische of culturele invloeden en, zo ja, welke (additionele) middelen moeten worden ingezet. In de beoordeling of alertheid op de mogelijke invloed van culturele aspecten op het onderzoeksproces gewenst is, al dan niet in combinatie met het inschakelen van specifieke culturele deskundigheid, moet gekeken worden naar het psychiatrische toestandsbeeld van de verdachte; de persoon van de verdachte en diens persoonlijke omstandigheden; de omstandigheden waaronder het ten laste gelegde feit is gepleegd en/of een uitdrukkelijk verzoek van de verdediging. In deze paragraaf worden de verschillende partijen geadresseerd die daarin een rol hebben, namelijk de rapporterende gedragsdeskundigen (paragraaf 5.3.2.1); de rechter en de officier van justitie (paragraaf 5.3.2.2) en de verdediging (paragraaf 5.3.2.3). In paragraaf 5.3.2.4 volgen enkele overwegingen over kritische vragen die door de procesdeelnemers kunnen worden gesteld en het voeren van een dialoog tussen deskundigen ter terechtzitting.

5.3.2.1 *De gedragsdeskundige*

De manier waarop ziekteverschijnselen door de verdachte worden geuit, verklaard of beleefd, zou aanleiding kunnen geven expliciet aandacht te besteden aan de etnische en/of culturele achtergrond in het pro Justitia-onderzoek. Hierin lijkt ook een belangrijke rol weggelegd voor de gedragsdeskundige die de verdachte spreekt in het kader van een voorgeleidings- of trajectconsult en advies over detengeschiedenis en een gepaste rapportagevariant.³

Tijdens het voorgeleidings- of trajectconsult wordt in de eerste plaats geïnventariseerd of pro Justitia-onderzoek geïndiceerd is, en zo ja, in welke vorm (soort rapportage). In de tweede plaats wordt bekeken of er sprake is van een bijzondere zorgbehoefte, binnen of buiten detentie. De gedragsdeskundige die het consult uitvoert, schrijft vervolgens een advies. In dit advies (aan de rechter-commissaris) zou de gedragsdeskundige ook aandacht kunnen besteden aan de culturele component, door een aantal aspecten te bevragen en/of te beschrijven die belangrijk

---

3. Zie paragraaf 2.3.5.

kunnen zijn voor het vervolg van het onderzoek, bijvoorbeeld in het kader van het matchen van een rapporteur aan de casus. Zo kan de gedragsdeskundige beknopt aandacht besteden aan de taalvaardigheid en de eventuele additionele middelen die in dat kader zijn vereist. Ook kan de gedragsdeskundige inschatten of eventuele specifieke, aanvullende culturele deskundigheid gewenst is. Aandacht voor de culturele component in het beginstadium van het strafrechtelijke onderzoek heeft als groot voordeel dat meteen wordt gestreefd naar een juiste inzet van middelen (zoals een cultureel interview, tolkenbijstand) en menskracht (matchen van deskundigen) om zo te komen tot een zo compleet mogelijke onderzoeksopbrengst.

Een vraag is vervolgens hoe de gedragsdeskundige beoordeelt of sprake is van een casus waarin de rapporteur in het bijzonder alert moet zijn op etnische of culturele invloeden. De enkele vaststelling dat sprake is van een migratieachtergrond geeft onvoldoende aanleiding om bijzondere aandacht of expertise vast te stellen. Het is immers niet zo dat etnische of culturele aspecten altijd van doorslaggevend belang zijn in een casus indien sprake is van een migratieverleden, net zoals culturele verschillen tussen rapporteur en verdachte ook kunnen bestaan indien een migratieverleden ontbreekt. De rapporteur dient dus een inschatting te maken waarbij gekeken wordt of aspecten samenhangend met een (recent) migratieverleden (zoals taalkennis), de specifieke omstandigheden (zoals het ten laste gelegde feit) en eventuele psychopathologie hiertoe aanleiding geven. Het verdient aanbeveling dat de gedragsdeskundige in de consultbrief aan de rechter(-commissaris) hierover verslag doet.

Ook voor het NIFP is een rol weggelegd, en wel op verschillende manieren. Het NIFP is verantwoordelijk voor het 'matchen' van rapporteurs aan casuïstiek. Daarbij kan rekening worden gehouden met culturele expertise, zij het met beperkte mogelijkheden aangezien de hoeveelheid rapporteurs met culturele expertise (zeer) beperkt is. Het is daarom belangrijk om de mate van culturele competentie die bij gedragsdeskundigen verondersteld mag worden goed te benutten en waar mogelijk te versterken. Het NIFP verzorgt de opleiding tot pro Justitia-rapporteur. In de rapporteursopleiding is sinds 2016 ook een module (trans)culturele psychiatrie opgenomen. Maar daarnaast kan worden gedacht aan bijscholingsbijeenkomsten en het trainen van pro Justitia supervisors in het ontwikkelen en versterken van '*cultural capability*', waaronder kan worden verstaan cultureel bewustzijn en zelfreflectie, competenties, vaardigheden, kennis en attitudes, en een voortdurende professionele ontwikkeling.⁴ Bij voorkeur komen in deze training ten minste de volgende aspecten aan de orde: stereotyperingen en ethnocentrische reflexen die een gedragsdeskundige beoordeling kunnen beïnvloeden; bias van testmateriaal; verschillen in de uiting, beleving en verklaring van psychopathologie en de consequenties daarvan voor de diagnostische overwegingen van de rap-

---

4. Saucier e.a. 2012, p. 1194-1205; Bhugra & Bhui 2018, p. 111.

porteur en het advies met betrekking tot de relatie tussen stoornis en de sanctie.⁵ Daarbij kan gebruik worden gemaakt van literatuur, discussie, vignetten, rollenspellen en video-interactie.⁶ Het zou daarnaast wenselijk zijn wanneer het NIFP rapporteurs activeert om gebruik te maken van een cultureel interview en in het afnemen daarvan ook training aanbiedt.⁷ Dit kan bijdragen aan het ontwikkelen van concrete vaardigheden in het cultuursensitiveren van pro Justitia-onderzoek.

Het trainen van de culturele competentie van rapporteurs kan helpen om te voorkomen dat onbedoelde en onbewuste vooroordelen en stereotyperingen bijdragen aan de adviesvorming van de rapporteur.⁸ Verschillend onderzoek laat zien dat impliciete en expliciete cognitieve systemen met elkaar in verband staan, in zoverre dat men expliciete motiveringsprocessen kan gebruiken bij het veranderen en controleren van impliciete overwegingen.⁹ Een kanttekening is volgens Stone en Moskowitz echter op zijn plaats:

“Contemporary training in cultural competence is insufficient to reduce these problems because even educated, culturally sensitive, egalitarian individuals can activate and use their biases without being aware they are doing so.”¹⁰

Wel merken zij ook op:

“However, training health care providers to control their implicit biases can mitigate the impact of implicit bias.”¹¹

Dit zou niet alleen kunnen pleiten voor het intensiveren van training van pro Justitia-rapporteurs, maar ook voor het expliciteren van de rol van etnische en culturele aspecten in de pro Justitia-rapportage, zie nader paragraaf 5.3.3.1.

5.3.2.2 *De rechter en de officier van justitie*

Bij het initiëren van cultureel onderzoek is primair een rol weggelegd voor de rechter(-commissaris) of de officier van justitie. Bij de benoeming van een deskundige kan rekening worden gehouden met specifieke deskundigheid.¹² De benoemde deskundige krijgt vervolgens van de rechter(-commissaris) of de officier van justitie een opdracht die ofwel ziet op het geven van informatie, ofwel op het

5. Diaz e.a. 2016, p. 366-367; *Canadian Psychiatric Association* (CPA) 2011, p. 1-17; Lim 2015.

6. Zoals gebeurde in de training voor artsen die zich specialiseerden in psychiatrie, ontwikkeld door Diaz e.a. 2016, p. 366-367. Zie in dit verband ook CPA 2011, p. 10-11.

7. Diaz e.a. 2016, p. 366; Zie nader paragraaf 5.3.3.2 (cultureel interview).

8. Stone & Moskowitz 2011, p. 769.

9. Blair & Banaji 1996, p. 1142-1163; Stone & Moskowitz 2011, p. 773; Kawakami e.a. 2000, p. 871-888; Monteith, Lybarger & Woodcock 2009, p. 211-226; Moskowitz 2010, p. 140-158.

10. Stone & Moskowitz 2011, p. 768.

11. Stone & Moskowitz 2011, p. 774.

12. De artikelen 150; 196-198; 227-232 Sv.

doen van onderzoek (artikel 51i lid 1 en 2 Sv). Met het verstrekken van de opdracht kunnen de rechter(-commissaris) of de officier van justitie sturen op een cultuursensitief onderzoek, namelijk door hier in de onderzoeksopdracht expliciet naar te vragen.¹³ De vraag is vervolgens, hoe kunnen de rechter(-commissaris) en de officier beoordelen of sprake is van een casus waarin etnische of culturele invloeden een mogelijke rol spelen? Er is een aantal aspecten waar de rechter(-commissaris) of de officier van justitie alert op kan zijn en die aanleiding kunnen vormen om culturele deskundigheid in te schakelen, zoals ook in het inleidende deel van deze paragraaf werd benoemd.

Ten eerste kan het zo zijn dat de persoon van de verdachte of diens persoonlijke omstandigheden hiertoe aanleiding geven. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn wanneer sprake is van een (recente) migratie, bijvoorbeeld uit een niet-westers land, maar ook het contact tijdens een (pro forma) zitting kan hiervoor aanleiding zijn, zoals problemen in de communicatie.

Ten tweede kunnen ziekteverschijnselen bij de verdachte aanleiding geven expliciet aandacht te besteden aan de etnische en/of culturele achtergrond. Zo kan de voorgeleidings- of trajectconsultatiebrief aanwijzingen bevatten die aanleiding geven om culturele deskundigheid te overwegen dan wel expliciet in de opdracht aan de benoemde deskundige op te nemen.¹⁴ De gedragsdeskundige zou er goed aan doen de rechter(-commissaris) en de officier van justitie hierover in de consultatiebrief te informeren (zie eerder).

Ten derde kunnen de omstandigheden van het ten laste gelegde feit aanleiding geven alert te zijn op relevante etnische en/of culturele aspecten in de gedragsdeskundige beoordeling van de verdachte. Aan het inzetten van culturele expertise kan bijvoorbeeld gedacht worden bij vermoedens van eengerelateerd geweld, wat nu in de praktijk ook al wel gebeurt.¹⁵ Gedacht kan bijvoorbeeld ook worden aan een situatie waarin sprake is van een (ernstige) mishandeling wegens het verdrijven van kwade geesten, zoals aan de orde in een uitspraak van het Hof Den Haag.¹⁶

Ten vierde zou een uitdrukkelijk verzoek van de verdediging aanleiding kunnen zijn om culturele deskundigheid in te schakelen of het geven van opdracht tot aanvullend onderzoek. Daarbij is een rol weggelegd voor de zittingsrechter, die

---

13. Zie nader paragraaf 5.3.3.1 (culturele vraag).

14. Paragraaf 2.3.5.

15. Zie bijvoorbeeld: Rb Midden-Nederland 26 juni 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:2874; Rb Almelo 3 april 2007, ECLI:NL:RBALM:2007:BA2375; Rb Haarlem 20 januari 2004, ECLI:NL:RBHAA:2004:AR7822; Hof Arnhem 12 juni 2002, ECLI:NL:GHARN:2002:AE4024/AE4025/AE4026/AE4029; Rb 's-Hertogenbosch 13 februari 2001, ECLI:NL:RBSHE:2001:AA9954.

16. Hof Den Haag 19 januari 2010, ECLI:NL:GHSGR:2010:BK9356, al wordt hierin het verzoek van de verdediging om een transculturele psychiater nader onderzoek te laten doen door het hof afgewezen, nu daarvoor 'geen noodzaak' is gebleken.

hier immers opdracht toe kan geven, wat in een aantal van de geanalyseerde rapportages in het kader van deze studie ook gebeurde.¹⁷

De zittingsrechter moet dus alert zijn op mogelijke relevantie van etnische en culturele aspecten op het psychiatrische toestandbeeld van de verdachte. Alertheid van de zittingsrechter is niet alleen gewenst met het oog op deskundigeninzet, maar ook omdat de rechter (zelfstandig) kan komen tot het vaststellen van een stoornis, hij de relatie tussen stoornis en delict beoordeelt en een beslissing neemt over de sanctie. Voor de rechter is het – met andere woorden – van belang dat hij zich bewust is van de invloed van cultuur op gedrag, net als van de mogelijkheid dat vanwege ethnocentrische reflexen gedrag mogelijk verkeerd geïnterpreteerd wordt. Ook dient de rechter kritisch te zijn op de informatie die hij of zij krijgt aangeleverd, bijvoorbeeld wanneer het gaat om de resultaten van testpsychologisch onderzoek. Dit vergt een alerte houding van de rechter. Het is immers de verantwoordelijkheid van de rechter om de rapportages op waarde te schatten, en ook het culturele aspect daarbinnen.

Datzelfde geldt met betrekking tot de sanctie-adviezen. Boehnlein, Schaefer en Bloom merken op dat binnen het vakgebied van de (culturele) forensische psychiatrie relatief weinig aandacht uitgaat naar de sanctietoematingsbeslissing, terwijl:

“the sentencing is exactly the place where cultural evaluation and testimony can have significant impact on the final outcome of the case.”¹⁸

Relevant is dat in deze studie aan de migratieachtergrond gerelateerde verschillen zijn gevonden met betrekking tot de sanctie-adviezen in de rapportages pro Justitia. Ook is na een analyse gebleken dat de rechter de adviezen die in het pro Justitia-rapport worden gegeven, vaak volgt. Het is wenselijk dat rechters – net als gedragsdeskundigen (en officieren van justitie) – (bij)geschoold worden en zo bewust raken van culturele verschillen ten aanzien van psychopathologie en de consequenties daarvan voor de (diagnostische) overwegingen van de rapporteur, en de mogelijkheid van een culturele bias in test- en risicotaxatiemateriaal. De SSR, het opleidingsinstituut van de Rechtspraak en het Openbaar Ministerie, zou hierin een centrale rol kunnen spelen. Meer kennis kan de rechter ook in staat stellen om gedurende het onderzoek ter terechtzitting kritische vragen te stellen aan rapporterende gedragsdeskundige(n).

5.3.2.3 *De verdediging*

In paragraaf 4.3.2.4 (recht op een eerlijk proces) is beschreven dat de verdediging verschillende mogelijkheden toekomt om invloed uit te oefenen op het onderzoek dat door een benoemde deskundige wordt uitgevoerd. Zo kan de verdediging de

17. Art. 317 Sv, zie ook paragraaf 2.3.4 (het pro Justitia-onderzoek).

18. Vaker gaat het bijvoorbeeld over het toerekeningsvraagstuk, Boehnlein, Schaefer & Bloom 2005, p. 339.

officier van justitie een verzoek doen met betrekking tot deze opdracht, bijvoorbeeld het geven van aanwijzingen of het initiëren van aanvullend onderzoek (artikel 150a lid 1 Sv). Dat van deze bevoegdheden in de praktijk zelden gebruik wordt gemaakt,¹⁹ is met het oog op het cultuursensitiveren van pro Justitia-onderzoek een gemiste kans. De verdediging heeft met deze bevoegdheden namelijk de mogelijkheid om de relevantie van etnische en/of culturele aspecten voor het pro Justitia-onderzoek onder de aandacht te brengen en zij kan verzoeken dergelijke aspecten onderdeel te laten zijn van de onderzoeksopdracht. Datzelfde geldt voor het aanbevelen van deskundigen aan de rechter-commissaris (artikel 227 lid 2 Sv). De verdediging zou hier – met andere woorden – een actieve(re) rol kunnen aannemen. Ook biedt de eis van eerlijke procesvoering de verdediging ruimte voor een verzoek om specifiek contra-onderzoek, bijvoorbeeld door een cultureel *forensisch* deskundige, zoals is betoogd in paragraaf 4.3.2.4. De verdediging zal in een dergelijk geval moeten onderbouwen waarom 1) culturele en 2) forensisch psychiatrische deskundigheid noodzakelijk is²⁰ en 3) het gebrek aan culturele en/of forensisch psychiatrische deskundigheid niet op een andere manier gecompenseerd kan worden.

Het is de vraag welke middelen de verdediging ter beschikking staan indien een dergelijk verzoek om een rapportage van een forensisch cultureel deskundige wordt afgewezen. De verdediging zou een beroep kunnen doen op artikel 6 EVRM, omdat betoogd kan worden dat geen sprake is van *equality of arms* wanneer de verdachte afhankelijk is van een contra-onderzoek dat is uitgevoerd door een cultureel deskundige die niet ook tevens forensisch is onderlegd. Voor de behandelfase geldt daarnaast dat in een kort geding de vraag aan de orde was of, met een beroep op artikel 5 EVRM (resocialisatieverplichting), op de Nederlandse staat een plicht rust om een transcultureel psychiater aan te wijzen in het kader van een tbs-verlengingsonderzoek. De Hoge Raad heeft zich in deze (civiele) procedure op het standpunt gesteld dat het niet aan de burgerlijke rechter is om te beoordelen of de staat in redelijkheid heeft kunnen beslissen tot het niet benoemen van een transcultureel psychiater.²¹ Het ligt echter in de rede dat met een beroep op artikel 5 lid 1 onder e EVRM (*detention of persons of unsound mind*) wél een inhoudelijke beoordeling volgt over de vraag of deze grond het recht omvat om onderzocht te worden door cultureel forensische gedragsdeskundige en of sprake is van een rechtmatige detentie.

5.3.2.4 *Derde-deskundigen*

Hoewel het uitgangspunt is dat de benoemde deskundige het pro Justitia onderzoek zelf uitvoert, mogen onderdelen van het onderzoek worden uitbesteed. De benoemde deskundige zou bepaalde onderdelen van het onderzoek bijvoorbeeld

19. De Ridder e.a. 2014, p. 64.

20. Zie in dit kader artikel 12 lid 2 Besluit register deskundige in strafzaken, onder b, e en f.

21. HR 19 maart 2003, ECLI:NL:HR:2003:BL1116.

kunnen uitbesteden aan een cultureel deskundige. De benoemde deskundige blijft evenwel inhoudelijk verantwoordelijk voor de resultaten van het onderzoek. Dat geldt ook voor de resultaten van andere deskundigen die in het rapport van de benoemde deskundige zijn opgenomen. De benoemde deskundige moet – met andere woorden – “beoordelen of dat onderzoek op de juiste wijze is uitgevoerd en of het valide is”.²² In paragraaf 4.3.2.1 zijn vragen besproken die zien op de situatie waarin een rapporteur zich in de voorlichting aan de rechter laat bijstaan door een cultureel deskundige. Naar aanleiding van deze vragen worden hier een aantal aanbevelingen gedaan ten aanzien van het gebruik van derde-deskundigen in pro Justitia-onderzoek. Het is wenselijk de positie van derde-deskundigen juridisch te verankeren. De hieronder genoemde aspecten kunnen daarbij in overweging worden genomen.

Het vaststellen van de kwaliteit van de deskundige

Er is een schaarste van pro Justitia-rapporteurs die tevens cultureel deskundig zijn. Met het oog op het cultuursensitiveren van pro Justitia-onderzoek is het daarom wenselijk dat voorzien wordt in een overzicht van cultureel deskundigen die door rapporteurs benaderd kunnen worden als derde-deskundigen. Voor derde-deskundigen is geen registratie vereist in het NRGD, al heeft dat volgens de gedragscode van het NRGD wel de voorkeur.²³ Indien de derde-deskundige niet geregistreerd is in het NRGD, blijft onduidelijk hoe moet worden beoordeeld of de deskundige beschikt over relevante expertise. Het Besluit register deskundige in strafzaken geeft wel een aanwijzing, al is die niet erg concreet, namelijk ‘dat de deskundige zich vergewist van de kwaliteit daarvan’.²⁴

Het is wenselijk dat de rapporteur in het pro Justitia-rapport de inzet en kwaliteit van de derde-deskundige expliciet motiveert. Het Besluit register deskundige in strafzaken (Brds) en de Gedragscode NRGD geven geen specifieke aanwijzingen op welke manier dit gemotiveerd zou kunnen worden. Maar de rapporteur zou, ook bij een niet-geregistreerde deskundige, in zijn motivering aansluiting kunnen zoeken bij de eisen die in het Besluit register deskundige in strafzaken zijn geformuleerd. Al zijn deze eisen bedoeld als registratie-eisen, ze worden ook als motivering gebruikt door de rechter bij de benoeming van een niet-geregistreerde deskundige (de artikelen 51k lid 2 Sv en artikel 20 Brds). In het bijzonder relevant lijkt hetgeen onder artikel 12 lid 2 onder a Brds is opgenomen, namelijk het beschikken over voldoende kennis van en ervaring binnen het deskundigheidsgebied: “Het moet gaan om actuele kennis en ervaring; getoetst wordt of betrokkene

22. *Kamerstukken II* 2007/08, 31116, 6, p. 5.

23. Gedragscode NRGD, artikel II.1.

24. Besluit register deskundige in strafzaken, *Stb.* 2009, 330, p. 28, toelichting op art. 12 lid 2 onder d Brds.

op de hoogte is van de actuele stand van zaken binnen zijn deskundigheidsgebied.”²⁵

Het is natuurlijk wel moeilijk om de deskundigheid van een derde-deskundige te testen op een gebied waarin je juist zelf niet deskundig bent – anders zou je die derde-deskundige überhaupt niet hoeven te consulteren. Mede hierom lijkt het dus goed als er een overzicht komt met te benaderen derde-deskundigen, waarbij collega-rapporteurs met culturele expertise zich al hebben kunnen vergewissen van de deskundigheid van de personen die op dit overzicht genoemd worden. Het is in ieder geval aangewezen dat de rapporteur zijn beoordeling of de derde-deskundige over de kennis beschikt die betrekking heeft op het gevraagde kennisgebied, en over die vaststelling (en de manier waarop tot die conclusie is gekomen), ook verslag doet in het rapport.

Het verstrekken van informatie aan de deskundige

In een rapportage die in het kader van deze studie werd geanalyseerd en waarin een derde-deskundige werd geraadpleegd, merkte de rapporteur op alleen algemene kenmerken van de casus met de derde-deskundige te hebben gedeeld en geen specifieke informatie, bijvoorbeeld over de verdachte en de omstandigheden van het geval. Dit kan ertoe leiden dat algemeenheden de beeldvorming over een verdachte (mede) gaan bepalen. Het is daarom wenselijk om te werken met een constructie waarin de kenmerken van de individuele casus wel met de derde-deskundige worden gedeeld en besproken. De rapporteur kan de verdachte met gebruik van een *informed consent* vragen om toestemming voor het delen van gegevens,²⁶ maar de derde-deskundige kan zich ook wenden tot de officier van justitie, die op grond van artikel 39f lid 2 onder a Wjsg, indien sprake is van “een zwaarwegend algemeen belang of de vaststelling, de uitoefening of de verdediging van een recht in rechte”, bevoegd is strafvorderlijke gegevens aan derden te verstrekken.

Om culturele kennis in het pro Justitia-onderzoek te integreren, kan het van belang zijn dat de gegevens (in vertrouwelijkheid) kunnen worden gedeeld, zodat het derde-deskundigenadvies ook recht doet aan de persoon van de verdachte en de specifieke omstandigheden van het geval. Er ligt een taak voor de wetgever, die de positie van derde-deskundigen in het kader van modernisering van het Wetboek van Strafvordering steviger juridisch kan verankeren. Daarbij wordt specifiek bedoeld op het voor derde-deskundigen van overeenkomstige toepassing verklaren van de artikelen 51l en 51j lid 2 Sv, die betrekking hebben op waarborgen omtrent het op te stellen deskundigenverslag en de op te leggen geheimhouding door de rechter.

---

25. Besluit register deskundige in strafzaken, *Stb.* 2009, 330, p. 27, toelichting op art. 12 lid 2 onder a Brds.

26. Zie paragraaf 4.3.2.

Het verwerken van de informatie in het rapport

Wanneer de rapporteur informatie van een derde-deskundige verwerkt in de rapportage, is het van belang dat helder blijft welke informatie door deze deskundige is aangeleverd. Zoals in de toelichting op artikel 12 lid 2 Brds is vermeld:

“Controleerbaarheid is zowel van belang voor de bevindingen (de verzamelde gegevens) als voor de daaruit voortkomende conclusies. Controleerbaarheid van de verzamelde gegevens is vooral van belang om desgewenst te kunnen doen nagaan, bijvoorbeeld door een contradeskundige, of de bevindingen op correcte wijze tot stand zijn gekomen en correct zijn weergegeven. Bij controleerbaarheid van de conclusies is vooral van belang dat voor de procespartijen begrijpelijk is weergegeven hoe de deskundige op basis van zijn bevindingen tot de door hem getrokken conclusies heeft kunnen komen. Wanneer het onderzoek voor een deel is uitbesteed aan anderen is het van belang dat de rapportage inzicht biedt in de uitvoering daarvan, zodat ook dat deel verifieerbaar en controleerbaar is, zowel voor de opdrachtgever als voor een eventuele contradeskundige.”²⁷

Daaraan zou toegevoegd kunnen worden dat de informatie die door de derde-deskundige is geleverd ook identificeerbaar moet zijn, zodat voor de verschillende partijen te achterhalen is welke informatie van deze derde-deskundige afkomstig is en hoe deze informatie heeft bijgedragen aan de totstandkoming van de onderzoeksconclusies van de rapporteur. In dit verband is het niet alleen wenselijk steeds in het rapport te expliciteren waar en op welke manier de informatie van de derde-deskundige in het rapport is verwerkt, maar ook om de informatie die is aangeleverd door deze deskundige als bijlage toe te voegen. Doordat de Hoge Raad recentelijk heeft bevestigd dat ook een niet-benoemde deskundige ter terechtzitting kan worden gehoord, wordt het belang onderstreept dat de informatie die wordt aangeleverd door de derde-deskundige niet alleen controleerbaar, maar ook identificeerbaar is.

5.3.2.5 Kritische vragen en het voeren van een dialoog ter terechtzitting

De rechter kan een gedragsdeskundige (ambtshalve) horen tijdens de behandeling van een strafzaak ter terechtzitting.²⁸ Dit geeft de rechter de gelegenheid om de deskundige te bevragen over het deskundigenverslag, hetgeen kan bijdragen aan de oordeelsvorming van de rechter.²⁹ De deskundige kan daarnaast gehoord worden op vordering van de officier van justitie of van de verdediging (artikel 51m lid 1 Sv). Het horen van de deskundige ter terechtzitting geeft de verschillende proces-

27. Besluit register deskundige in strafzaken, *Stb.* 2009, 330, p. 28, toelichting op art. 12 lid 2 onder g Brds.

28. Art. 51m lid 1 Sv. Voor het oproepen van deskundigen gelden de bepalingen voor getuigen overeenkomstig, art. 299 Sv.

29. Hoving 2017, p. 513.

deelnemers de gelegenheid om kritische vragen te stellen.³⁰ De bevindingen in deze studie geven reden tot alertheid ten aanzien van het deskundigenadvies wanneer gerapporteerd wordt over een verdachte met een (recente) migratieachtergrond. Deze alertheid zou concreet aanleiding kunnen geven tot het stellen van vragen aan de deskundige, bijvoorbeeld met betrekking tot de eventueel relevantie van etnische en culturele aspecten voor de diagnostiek en de relatie tot het strafbare feit. Het kan echter lastig zijn om door te vragen over (het ontbreken van) een culturele beschouwing in het pro Justitia-onderzoek, wanneer bij de procesdeelnemers zelf deskundigheid daaromtrent ontbreekt. In een dergelijk geval zou moeten worden achterhaald op welke gebied de deskundigheid van de rapporteur of derde-deskundige precies ziet, en ook op welk gebied *niet*. Hier ligt een taak voor de rechter, maar ook voor de andere procesdeelnemers. Mocht de vraag naar de relevantie van culturele aspecten uit de onderzoeksbevindingen niet duidelijk worden, terwijl de verdachte wel een migratieachtergrond heeft, dan kunnen de procesdeelnemers op deze manier proberen te achterhalen of de culturele context ontbreekt omdat de deskundige deze (op goede gronden) niet van belang heeft geacht, of dat deze achterwege is gelaten omdat de deskundige het belang daarvan niet heeft kunnen beoordelen. In het geval dat zowel een pro Justitia- als een contra-onderzoek is uitgevoerd en de deskundigen elkaar daarin tegenspreken, bijvoorbeeld ten aanzien van de diagnostiek, kan het goed zijn om de deskundigen gelijktijdig te horen zodat ter terechtzitting een dialoog kan ontstaan. Dit kan de rechter alsnog de mogelijkheid bieden om relevante aspecten met betrekking tot de etnische of culturele achtergrond van de verdachte te betrekken op de zaak, zoals ten aanzien van de relatie tussen stoornis en delict.

5.3.3 *Cultuursensitiveren van pro Justitia-onderzoek*

Het is in het kader van een cultuursensitief onderzoek van belang dat informatie wordt verzameld die relevant is voor de rapporteur bij de beantwoording van de onderzoeksvragen. In deze paragraaf worden drie middelen besproken die kunnen bijdragen aan het verzamelen van relevante informatie over de etnische en/of culturele achtergrond van een verdachte in het rapportageproces, namelijk het toevoegen van een culturele vraag aan de standaardvraagstelling pro Justitia (paragraaf 5.3.3.1), het gebruik van een cultureel interview (paragraaf 5.3.3.2) en het inzetten van (medisch) antropologen in pro Justitia-onderzoek (paragraaf 5.3.3.3).

---

30. Hoving (2017, p. 601) noemt er zes, namelijk een deskundigheidsvraag (is de deskundige daadwerkelijk een deskundige bron?); een kennisgebiedsvraag (heeft de kennis van de deskundige betrekking op het kennisgebied waarop hij informatie geeft?); een communicatievraag (kunnen de conclusies van het deskundigenargument worden gebaseerd op de beweringen die de deskundige heeft overgebracht op zijn publiek?); een geloofwaardigheidsvraag (is de deskundige persoonlijk te vertrouwen als bron?); een consistentievraag (zijn de beweringen van de deskundige consistent met wat andere deskundigen beweren?) en een bewijsvraag (zijn de beweringen van de deskundige gebaseerd op bewijsmateriaal?).

5.3.3.1 *Culturele vraag*

Een mogelijkheid om te komen tot meer eenduidigheid met betrekking tot het besteden van aandacht aan etnische en culturele aspecten in het pro Justitia-rapport, is door het stellen van een 'culturele vraag'. Deze vraag zou kunnen luiden:

Zijn er specifieke etnische of culturele aspecten die in het onderzoek een rol hebben gespeeld?
Zo ja, welke aspecten betreft het en op welke manier hebben zij een rol gespeeld?

Deze culturele vraag zou incidenteel aan de rapporteur gesteld kunnen worden door de opdrachtgever van het onderzoek (de rechter(-commissaris) of officier), maar zou ook aan de standaardvraagstelling pro Justitia kunnen worden toegevoegd. Het voordeel van toevoeging aan de standaardvraagstelling is dat het stellen van de vraag en het formuleren van een antwoord daarop kan bijdragen aan het creëren van bewustzijn bij alle betrokken partijen. Bovendien is een substantieel deel van alle verdachten die worden onderworpen aan pro Justitia-onderzoek niet in Nederland geboren. In deze studie betrof dat 30,1 procent van de verdachten. Dat maakt het standaardiseren van deze vraag verdedigbaar.

Het voordeel van het toevoegen van een culturele component aan de onderzoeksvraag pro Justitia is tweeledig. In de eerste plaats kan het leiden tot een eenduidiger beleid aangezien het de rapporteur uitnodigt etnische en culturele aspecten in overweging te nemen in het pro Justitia-onderzoek, zodra de persoon van de verdachte, de casuïstiek of het delict en/of de eventuele psychopathologie daartoe aanleiding geven. In de tweede plaats is reeds geconcludeerd dat etnische en culturele aspecten mogelijk onbewust en onbedoeld deel uitmaken van het rapportageproces. Het motiveren of dergelijke aspecten een rol hebben gespeeld in het onderzoek en of dit van betekenis is voor de resultaten hiervan, voorkomt wellicht dat etnocentrische reflexen onbewust deel uitmaken van de adviesvorming.

Het toevoegen van een cultureel element aan de standaardvraagstelling pro Justitia, kan daarbij aanleiding zijn om aan de rapporteur specifiek op dit punt terugkoppeling te bieden middels het reeds bestaande systeem van feedback (het monitoren van de kwaliteit van de rapportage en de rapporteur door het NIFP).³¹ Ook kan het aanleiding zijn voor de NRGD om culturele overwegingen onderdeel te maken van de toetsingsprocedure in het kader van de registratie in het deskundigenregister.

5.3.3.2 *Cultureel interview*

In geen van de rapportages die deel uitmaakten van het dossieronderzoek is gerapporteerd dat gebruik is gemaakt van een cultureel interview; een vragenlijst die als hulpmiddel kan dienen om zicht te krijgen op culturele aspecten die mogelijk van

---

31. Let wel: de rapporteur is onafhankelijk in motivering, het NIFP mag de rapporteur enkel adviseren over eventuele verbeterpunten.

belang zijn bij de diagnostiek en die ook behulpzaam zou kunnen zijn bij het beantwoorden van de hiervoor geformuleerde 'culturele vraag'.³² Dit is opvallend omdat het gebruik hiervan al geruime tijd in de literatuur wordt geadviseerd, zoals door de *American Psychiatric Association*.³³ Dit geldt in het bijzonder voor situaties waarin sprake is van een (recente) migratie. Het is voor te stellen dat de tijdsinvestering die gepaard gaat met het afnemen van een cultureel interview de toepassing ervan in de rapportagepraktijk parten speelt. In 2017 publiceerde de Vereniging van Pro Justitia Rapporteurs een notitie waarin gesproken wordt van "een forse toename van het aantal uren dat nodig is voor het uitvoeren van de werkzaamheden zonder dat de normtijden aangepast zijn. Hierdoor is de verhouding tussen het daadwerkelijk aantal gewerkte uren en de uitbetaalde uren in toenemende mate scheef komen te liggen."³⁴ Als redenen daarvoor worden genoemd de verschillende eisen die voortvloeien uit (nieuwe) wet- en regelgeving en de bijgestelde eisen van het NIFP, de NRGD en verschillende beroepsverenigingen.

Dat sprake is van een (extra) tijdsinvestering kan niet worden ontkend. Uit een evaluatieonderzoek blijkt dat een regulier cultureel interview gemiddeld 125 minuten in beslag nam. Bij de verkorte versie duurde de afname gemiddeld 80 minuten.³⁵ De informatie die beide versies opleverden was vergelijkbaar, ook met het oog op relevantie daarvan in behandelplanbesprekingen.³⁶ Het is echter niet gezegd dat het gebruik van een cultureel interview veel *extra* tijd hoeft te kosten. Er zijn verschillende (Nederlandse) versies voorhanden, waaronder de zojuist genoemde verkorte.³⁷ De informatie die tijdens het interview verzameld wordt, kan gebruikt worden in de biografische anamnese. Het schrijven van een biografische anamnese is onderdeel van het rapportageproces en behoort tot het takenpakket van de rapporteur. Overigens is uit het dossieronderzoek gebleken dat het culturele interview ook niet in klinisch verband werd gebruikt, terwijl een omvangrijk onderzoek zoals dat in het PBC wordt uitgevoerd zich daarvoor wel makkelijker zou kunnen lenen. Bovendien zou die taak in het PBC bij de nieuw aan te stellen (medisch) antropoloog kunnen liggen; zie verderop in paragraaf 5.3.3.3.

In het forensische werkveld kan het gebruik van een cultureel interview een waardevolle bijdrage leveren, niet alleen in de behandelfase, maar ook bij de uitvoering van gedragskundig onderzoek.³⁸ Op dit moment is nog geen versie van het culturele interview ontwikkeld voor toepassing in pro Justitia-onderzoek. Over het algemeen geldt dat de verschillende culturele interviews in de kern gaan over vier aspecten, namelijk:

---

32. Zie paragraaf 2.4.5.

33. Lewis-Fernández e.a. 2016; Zie ook paragraaf 4.2.4.2.

34. <<https://www.pjrapporteurs.nl/wp-content/uploads/2018/01/notitie-toename-benodigd-aantal-uren-sinds-2008-d.d.-13-07-2017.pdf>>; Van Dijk, Beijers & Groen, p. 232 e.v.

35. Groen 2008, p. 99.

36. Groen 2008, p. 101.

37. Zie bijvoorbeeld <www.cultureelinterview.nl>.

38. Verstegen & Wisse 2012, p. 125 e.v.; Aggarwal 2012, p. 113-118.

1. de culturele identiteit van de geïnterviewde;
2. culturele verklaringen voor de (psychische) klachten;
3. culturele factoren in de psychosociale omgeving en
4. de relatie tussen hulpverlener en de geïnterviewde.

Mogelijk zijn niet steeds alle vragen in de al bestaande culturele interviews relevant in het kader van een pro Justitia-onderzoek, en zullen sommige vragen die relevant zijn voor de rapportage-context ontbreken.³⁹ Bijvoorbeeld, in sommige gevallen kunnen vragen over de 'klacht' minder relevant zijn, niet zozeer omdat geen klachten kunnen bestaan, maar vooral omdat niet per definitie sprake hoeft te zijn van een hulpvraag bij de verdachte.⁴⁰ Ook zijn verschillende vragen vooral goed om te stellen indien sprake is van een recente migratie, zoals met betrekking tot taalvaardigheid.

In ieder geval relevant zijn de vragen over de etnische en culturele achtergrond, zoals: hoort u bij een bepaalde groep? Wat maakt deze groep anders? Wat is belangrijk in uw cultuur?⁴¹ Het antwoord op deze vragen kan gebruikt worden in de biografische anamnese, maar bijvoorbeeld ook in diagnostiek, zoals met het oog op acculturatieproblematiek.

Relevant zijn vragen met betrekking tot de taal, zoals: welke taal spreekt u thuis en in welke taal droomt u? Kunt u in het Nederlands uitleggen wat u bedoelt? Het antwoord op deze vragen ziet niet alleen op de vraag of tolkenbijstand gewenst is, het kan de rapporteur ook van belangrijke informatie voorzien met het oog op de afname van psychologisch testmateriaal. In het kader van een pro Justitia-onderzoek kan daar nog een vraag aan worden toegevoegd over bekendheid met bepaalde (juridische) terminologie. Zijn daar vergelijkbare begrippen voor in de taal/cultuur van de verdachte en begrijpt de verdachte wat hem ten laste is gelegd?⁴² Maar ook, begrijpt de verdachte de strekking van het pro Justitia-onderzoek en de rol van de rapporteur daarin?

Is sprake van een (recente) migratie, dan zijn vragen met het oog op de psychosociale omgeving van nut, zoals met betrekking tot de inbedding in de Nederlandse maatschappij en de mate waarin sprake is van een steunnetwerk. Dit kan de rapporteur informatie geven die bijvoorbeeld relevant is voor de biografische anamnese, maar ook bij het in kaart brengen van zowel beschermende als risicofactoren in het kader van een risicotaxatie.

Met het oog op het opbouwen van een werkrelatie, kunnen vragen worden gesteld over bijvoorbeeld de man-vrouw-verhouding tussen rapporteur en verdachte. Ook kan gesproken worden over de (etnische) achtergrond van de

---

39. Zie ook Van Oploo 2017, p. 538.

40. Van Oploo 2017, p. 538.

41. Van Dijk, Beijers & Groen, p. 232 e.v.

42. Aggarwal 2012, p. 115.

tolk.⁴³ Sprake kan immers zijn van vertrouwenskwesties, zoals wanneer de tolk dezelfde migratiegrond heeft en de verdachte bang is dat informatie aan anderen binnen een groep wordt doorverteld.⁴⁴ Voor het bepalen van het sanctie-advies kan bovendien relevant zijn te achterhalen hoe de verdachte aankijkt tegen een eventuele behandeling en het kader waarin zo'n behandeling gestalte kan krijgen.

Aan de lijst kunnen nog vragen worden toegevoegd over het ten laste gelegde feit. De rapporteur kan proberen te achterhalen of culturele invloeden te ontdekken zijn in de motivatie achter bepaald handelen; wat door de verdachte wordt beschouwd als 'goed en fout' en hoe wordt aangekeken tegen concepten als straf en rehabilitatie.⁴⁵ Deze informatie kan een rol spelen in de boordeling van de relatie tussen stoornis en delict, ook tijdens de behandeling van de zaak door de rechter. Ook kan de informatie die is verkregen door middel van een cultureel interview handvatten bieden bij het bepalen van een passend sanctiekader, zoals een forensische behandeling.

Tot slot kan het culturele interview ook worden aangegrepen voor een moment van zelfreflectie. Het beantwoorden van de het culturele onderdeel van de standaardvraagstelling kan hier aanleiding toe geven. Aggarwal zegt hierover:⁴⁶

"Forensic professionals could also use this opportunity to reflect on the consequences of their own cultural identities with evaluatees, especially around values, language, communication, socioeconomic class, intercultural affinities and enmities, and observations regarding behavior and treatment. Unconscious biases in emotions, motivations, fund of knowledge, and information processing may prejudice the expert, as can ethnic, racial, and cultural biases against the evaluatee, which an internal dialogue may limit. (Have I considered potential biases in the diagnosis of the evaluatee? Have the psychological or risk assessment tests been validated for the evaluatee's ethnic or linguistic group? Have I considered potential biases in assessing dangerousness?) Likewise, the forensic professional could introspect about the risks of cultural connectedness. (Am I overidentifying with this evaluatee? Is the attorney retaining me on the basis of ethnocultural similarities with the client? Am I ignoring results from the medical or psychiatric examination? Is the evaluatee disclosing too much based on perceptions of a shared background?)"

43. Van Dijk, Beijers & Groen, p. 235-236; 240.

44. Koenraadt & Muller 2013, p. 328.

45. Aggarwal (2012, p. 115) noemt bijvoorbeeld: "Do you know anyone else who faced similar problems? How did they handle the problem? How are such situations handled where you are from?" Indien sprake is van recente migratie wordt genoemd: "Is there a term for this type of behavior? Does the legal system get involved in these circumstances? Are people with these behaviors normally helped or punished? If so, how?", p. 116. Tegelijkertijd geldt dat het geen gegeven is dat de verdachte dergelijke vragen 'juist' beantwoordt. De rapporteur zal dan ook niet zonder meer conclusies hoeven te verbinden aan de informatie die met het interview wordt ingewonnen.

46. Aggarwal 2012, p. 116.

Het motiveren of dergelijke aspecten een rol hebben gespeeld in het onderzoek en of dit van betekenis is voor de resultaten hiervan, voorkomt wellicht dat etnocentrische reflexen onbewust deel uitmaken van de adviesvorming.

5.3.3.3 (Medisch) antropologen

In pro Justitia-onderzoek wordt regelmatig gebruik gemaakt van milieurapporteurs. In de voor deze studie geanalyseerde rapportages gebeurde dat in ruim de helft van de gevallen. Het milieuonderzoek biedt in de regel een uitgebreide beschrijving van de achtergrond van de verdachte. Dat kan relevant zijn voor het schetsen van een beeld van de persoon van de verdachte. Een andere mogelijkheid om te komen tot relevante informatieverzameling zou dus kunnen bestaan in het (meer) standaardiseren van een milieuonderzoek indien het vermoeden bestaat dat etnische en/of culturele aspecten een rol spelen. Deze informatie kan bijdragen aan het vergroten van (wederzijdse) empathie in het onderzoeksproces en daarmee wellicht bijdragen aan het versterken van de werkrelatie tussen de rapporteur en de verdachte. Ook zou het relevante inzichten kunnen geven met betrekking tot de invulling van de behandeling; weten waar iemand 'vandaan komt' kan aanknopingspunten bieden in de behandeling.

Tegelijkertijd bleek dat het milieurapport niet per se die informatie aanlevert die vervolgens een rol speelt in de beantwoording van de onderzoeksvragen pro Justitia. Het is dus de vraag of de oplossing voor het cultuursensitiveren van pro Justitia-onderzoek gezocht moet worden in een milieuonderzoek. Daarbij, een milieurapporteur is getraind in het in kaart brengen van de leefwereld van de verdachte, maar is geen cultureel deskundige. Met andere woorden, hoewel een milieurapporteur een bijdrage kan leveren aan de voorlichting aan de rechter, in het bijzonder ook wanneer de verdachte over een migratieachtergrond beschikt, is het tegelijkertijd de vraag of de rol van een milieuonderzoeker in een dergelijk geval niet vervuld zou moeten worden door een (medisch) antropoloog. Een (medisch) antropoloog is namelijk niet alleen in staat om een beeld te schetsen van de culturele context van de verdachte, maar is ook deskundig in het leveren van die informatie die relevant is voor bijvoorbeeld diagnostiek en het bepalen van een passend behandelkader. Per casus zal, afhankelijk van de specifieke omstandigheden van een geval, beoordeeld moeten worden welke inzet het meest passend is; die van een milieurapporteur of die van een (medisch) antropoloog, waarbij van het laatste bijvoorbeeld sprake is wanneer de persoon van de verdachte, de ziekteverschijnselen of de omstandigheden van het ten laste gelegde feit daartoe aanleiding geven. Het ligt voor de hand dat hiertoe een voorzet wordt gedaan door de deskundige die naar aanleiding van een voorgeleidings- of trajectconsult verslag doet en dat daarmee rekening wordt gehouden in de matchingsprocedure die wordt uitgevoerd door het NIFP.⁴⁷

---

47. Zie nader paragraaf 2.3.5.

Het toevoegen van een (medisch) antropoloog is vooral aan de orde in een klinische omgeving, zoals in het PBC (al is het eveneens denkbaar dat deze deskundige ook in ambulant onderzoek wordt ingezet). De (medisch) antropoloog zou daar een vaste rol kunnen krijgen in het onderzoeksteam, zoals ook de milieudeskundige dat heeft. Ook hier zal per situatie beoordeeld moeten worden welke inzet passend is; die van een milieudeskundige of van een cultureel deskundige. Aspecten die daarbij in overweging genomen kunnen worden zijn het psychiatrische toestandbeeld van de verdachte, de persoon van de verdachte en zijn persoonlijke omstandigheden, de omstandigheden waaronder het ten laste gelegde feit is gepleegd, of een verzoek van de opdrachtgever – rechter(-commissaris) of officier van justitie – of de verdediging. Wanneer deze cultureel deskundige onderdeel is van het onderzoeksteam, kan diens visie onderdeel worden van het advies aan de rechter en zo een relevante bijdrage leveren in de beantwoording van de pro Justitia-onderzoeksvragen. Een (medisch) antropoloog zou – met andere woorden en tot op zekere hoogte – compensatie kunnen bieden voor het tekort dat bestaat aan cultureel deskundige rapporteurs. Het inbrengen van dergelijke deskundigheid kan bijdragen aan het cultuursensitiveren van het rapportageproces en een ‘volledige’ voorlichting van de rechter over de persoon van de verdachte, die de rechter in staat stelt te komen tot een evenwichtige afweging met betrekking tot de sanctietoemeting.

5.3.4 *Aanbevelingen voor toekomstig onderzoek*

De insteek van deze studie is niet geweest om te beoordelen of rapporteurs *op juiste wijze* omgaan met relevante culturele aspecten, maar *of* rapporteurs culturele aspecten in hun onderzoek adresseren en zo ja, *op welke wijze* en *bij welk onderdeel* van het onderzoek. Op grond van het dossieronderzoek kan in ieder geval wel worden vastgesteld dat culturele overwegingen in een groot deel van de pro Justitia-onderzoeken geen onderdeel zijn van de rapportage. Het is op basis van de gegevens die in deze studie voorhanden zijn geweest echter niet te achterhalen in hoeverre het relevant was geweest wanneer de rapporteur in deze rapportages wel etnische en/of culturele aspecten in overweging had genomen. Hoewel deze studie dus beperkingen kent, geven de bevindingen wel aanleiding tot nader onderzoek.

Met het oog op eventueel toekomstig onderzoek dat zich (wel) richt op de mate van cultuursensitiviteit en de kwaliteit van het advies, kan een aantal aanbevelingen worden gedaan. Een vervolgstudie zou nader kunnen kijken naar de inhoud van de overwegingen van de rapporteurs, en de mate waarin interpretaties en beslissingen die zijn gestoeld op deze overwegingen verdedigbaar zijn. Het beoordelen van de culturele overwegingen van de rapporteur en de samenhang daarvan met de interpretaties en beslissingen in het pro Justitia-onderzoek, is met het oog op de manier waarop thans de onderzoeksopdracht aan de rapporteur

(over het algemeen) is geformuleerd, niet makkelijk vast te stellen. Er is namelijk geen (standaard)vraag over de relevantie van culturele aspecten in de vraagstelling opgenomen, waardoor de rapporteur dit in een groot deel van de gevallen niet (expliciet) overweegt. Zoals het pro Justitia-onderzoek op dit moment (meestal) is vormgegeven, zou op zijn minst meer informatie bekend moeten zijn over de verdachte en dan bij voorkeur niet uit tweede hand. Denkbaar is dat een onderzoeker zelf aanwezig is bij de gesprekken tussen psychiater, psycholoog en de verdachte, al kleven daar allerlei (ethische) bezwaren aan. Het is bijvoorbeeld de vraag in hoeverre de aanwezigheid van een derde het onderzoeksverloop beïnvloedt (en in hoeverre dit juridisch kan, gezien de bijzondere aard van het contact tijdens een rapportage pro Justitia). Om het pro Justitia-onderzoek zo min mogelijk te verstoren, zouden audiovisuele middelen wellicht uitkomst kunnen bieden, al is het ook voor te stellen dat dit effect heeft op mate waarin de verdachte meent vrijelijk te kunnen spreken over de ingewikkelde onderwerpen die tijdens een pro Justitia-onderzoek de revue passeren.⁴⁸ Bovendien zou deze studie bij voorkeur (mede) uitgevoerd moeten worden door een forensisch cultureel gedragsdeskundige.

Een setting als het PBC zou wellicht meer zicht kunnen bieden op hoe cultuursensitiviteit binnen de rapportage een rol speelt, aangezien het gegeven dat sprake is van een uitgebreid onderzoek in een multidisciplinaire en klinische setting de rapporteurs ruimte biedt (ook) het culturele component te onderzoeken.⁴⁹ Daarbij dient rekening te worden gehouden met het feit dat het PBC een bijzondere setting is waar slechts ongeveer vijf procent van de verdachten over wie gerapporteerd wordt, opgenomen zal worden. Tegelijkertijd is het een belangrijk centrum, omdat in de regel de ernstigere casuïstiek daar gevonden wordt, en de adviezen relatief vaak verstrekkend zijn: globaal de helft van de tbs-adviezen komt uit het PBC. Daarom lijkt het PBC een instelling te zijn die vanuit dit oogpunt zeer relevant kan zijn: hier – tijdens werk in uitvoering – kan meer zicht komen op het proces, en zouden rapporteurs mogelijk ook geïnterviewd kunnen worden, en hun beslissingen kunnen uitleggen.

Ook zou een mogelijkheid kunnen zijn om te werken met vignetten; het voorleggen van een hypothetische situatie waarin culturele aspecten een rol spelen. Deze mogelijkheid kent echter een belangrijke beperking, namelijk dat geen sprake is van gesprekscontact tussen een verdachte en de rapporteur. Het voordeel is evenwel dat onderzocht zou kunnen worden hoe rapporteurs die al dan niet beschikken over een specifieke culturele expertise, reageren op dezelfde casus.

Een andere mogelijkheid is het gebruik van (semigestructureerde) interviews, waarbij de visie en ervaringen van verschillende stakeholders – rapporteurs,

---

48. Zie ook paragraaf 4.2.4.1 (aandacht voor etnische en/of culturele aspecten in pro Justitia-onderzoek).

49. Zoals bijvoorbeeld in het geval van observatie.

rechters, officieren, advocaten en mogelijk ook verdachten – geïnventariseerd en geanalyseerd zouden kunnen worden.

Het onderzoek is ook met een meer praktische insteek mogelijk. Er is al gesproken over het culturele interview, dat enerzijds belangrijke waarde heeft, anderzijds arbeidsintensief is en niet helemaal op de forensische context toegesneden. Onderzoek zou zich kunnen richten op het ontwikkelen van een forensische versie. Daarbij lijkt het ook goed de werkbaarheid voor rapporteurs in de gaten te houden, hetgeen sowieso relevant is bij de (mogelijke) implementatie van de in dit hoofdstuk beschreven aanbevelingen.

Een cruciaal punt is het (psychologische) testmateriaal. Besproken is, ten eerste, hoe belangrijk het testmateriaal is om een uitspraak te doen over, met name, IQ en persoonlijkheidsstoornissen. Anderzijds komt uit de literatuur en het empirische onderzoek duidelijk naar voren hoe zeer het vanuit cultureel perspectief beperkingen kent. Onderzoek dat kan leiden tot een breder palet aan onderzoeksmogelijkheden voor mensen met een (recente) migratieachtergrond zou daarom zeer waardevol kunnen zijn. In deze studie is een opvallend verschil gezien in prevalentie van door rapporteurs geconstateerde zwakbegaafdheid en verstandelijke beperkingen.⁵⁰ Hieraan konden in deze studie geen harde conclusies worden verbonden aangezien geen sprake was van een statistische significantie, maar doordat rapporteurs ook regelmatig taalproblemen constateerden bij het afnemen psychologische testmateriaal, is deze bevinding nader onderzoek waard. Het is aan te bevelen om in dat geval grotere groepen verdachten in het (kwantitatieve) vervolgonderzoek te betrekken.

Een aspect dat daarbij ook aandacht verdient is de risicotaxatie, die een steeds prominentere rol speelt tijdens verschillende momenten in de strafrechtsketen, bijvoorbeeld in het toekennen van verloven of overplaatsingen in het kader van detentiefasering. Er is aanleiding om te denken dat de instrumenten een ongewenste bias kennen wanneer zij worden toegepast bij personen met een migratieachtergrond.⁵¹ Dat maakt nader onderzoek naar het bestaan – en uiteindelijk natuurlijk voorkomen – van deze mogelijke bias van groot belang.

5.4 TOT SLOT: BEANTWOORDING VAN DE ONDERZOEKSVRAGEN

In deze studie is onderzocht wat de plaats en betekenis is van etnische en culturele aspecten in het gedragskundige onderzoek in het kader van de rapportage pro Justitia ten aanzien van verdachten met een migratieachtergrond. Met gebruik van een literatuurstudie en een empirisch onderzoek is duidelijk geworden dat etnische en culturele aspecten op verschillende deelgebieden van het pro Justitia-onderzoek relevant kunnen zijn, zoals bij het stellen van een diagnose, het taxeren

50. Paragrafen 3.4.3 (prevalentie van stoornissen); 3.5.5.2 (het gebruik van psychologisch testmateriaal) en 3.7.

51. Zie paragraaf 2.5.3.2 (risicotaxatie).

van risico, het beoordelen van de relatie tussen stoornis en delict en het adviseren van de rechter over de sanctie. Etnische en culturele aspecten kunnen – met andere woorden – het gedragskundige onderzoek op diverse manieren beïnvloeden.

Na een deels kwantitatieve, voornamelijk kwalitatieve analyse, is duidelijk geworden dat aan etniciteit gerelateerde verschillen bestaan in sanctie-adviezen aan de rechter, terwijl niet duidelijk is geworden hoe deze verschillen te verklaren zijn. Deze bevindingen staan niet op zichzelf; ook in eerdere studies zijn dergelijke aanwijzingen gevonden. Doordat de verschillen in advisering van de rechter in deze studie niet verklaard konden worden, en het vermoeden bestaat dat zij onbedoeld en onbewust ontstaan, zijn deze verschillen niet zonder meer gerechtvaardigd. Het is goed mogelijk dat culturele expertise van deskundigen een rol zou kunnen spelen bij het verkleinen van deze verschillen. Pro Justitia-rapporteurs met een culturele deskundigheid zijn echter schaars en het hangt tot op zekere hoogte af van toevalligheden of een verdachte door een rapporteur met die specifieke deskundigheid wordt onderzocht. Betoogd is dat een contra-onderzoek, uitgevoerd door een cultureel deskundige die niet over forensische expertise beschikt, de verdachte niet zonder meer de mogelijkheid biedt om zich op adequate wijze te verdedigen. Hierdoor rijst de vraag of sprake is van een eerlijk proces in de zin van artikel 6 EVRM.

Een vervolgvraag in deze studie is welke (juridische) maatregelen genomen kunnen worden om het aanwezige risico op onrechtvaardige en ineffectieve strafrechtelijke beslissingen te beperken.

Zolang er schaarste is onder rapporteurs pro Justitia met een specifieke culturele deskundigheid, is het zaak om te zoeken naar een constructie waarin toch voldoende recht wordt gedaan aan de etnische en/of culturele achtergrond van de verdachte in het gedragskundige onderzoek pro Justitia. Culturele expertise kan bijvoorbeeld in het onderzoek worden ingebracht via derde-deskundigen. Voor de wetgever ligt er een taak om de positie van deze derde-deskundigen (juridisch) te verstevigen. Daarvoor lijkt het aangewezen de artikelen 51l en 51j lid 2 Sv voor hen van overeenkomstige toepassing te verklaren.

Ten aanzien van het onderzoek van de persoon van de verdachte, zo laat deze studie zien, zijn er belangrijke uitdagingen om recht te kunnen doen aan diens etnische en culturele achtergrond. Hier ligt duidelijk een taak voor het forensisch psychiatrische en psychologische werkveld. Betoogd is dat geïnvesteerd moet worden in kennis en kunde. Er is echter ook een belangrijke taak weggelegd voor het juridische werkveld, aangezien rechters zich in de overwegingen omtrent de stoornis, de mate van toerekeningsvatbaarheid en de sanctie, bewust moeten zijn van de mogelijkheid van het ontstaan van (on)rechtvaardige aan etniciteit gerelateerde verschillen en de uitwerking daarvan op de effectiviteit van de sanctie. De rechter zal de deskundige op dit specifieke gebied kritisch moeten bevragen en zal, om een pro Justitia-rapport ook op dit gebied goed op waarde te kunnen schatten, moeten investeren in het ontwikkelen van kennis daartoe.

Ook de verdediging heeft de taak om de gedragsdeskundige rapportage, bijvoorbeeld ter terechtzitting, kritisch te bevragen, waarbij in ieder geval moet worden gevraagd naar de kennis van de deskundige met betrekking tot het kennisgebied waarover hij informatie geeft. Daarnaast kan de verdediging invloed uitoefenen op de vraagstelling die aan rapporteur(s) pro Justitia wordt voorgelegd; een mogelijkheid waar thans weinig gebruik van zou worden gemaakt. Tot slot ligt er een taak voor de verdediging om de rechter in haar pleidooi erop te wijzen dat zij niet over een toereikend rechtsmiddel beschikt om de verdediging op adequate wijze te kunnen voeren.

Dit alles overziend geven de onderzoeksresultaten van deze studie in ieder geval aanleiding te concluderen dat het van groot belang is te investeren in verder onderzoek en om kennis en kunde uit te bouwen ten aanzien van de relevantie van culturele factoren bij de beoordeling van de relatie tussen stoornis en delict, bij alle bij het strafproces betrokken partijen.

SUMMARY

This thesis studies the role and significance of ethnic and cultural traits in the forensic psychiatric and psychological evaluation of defendants. Additionally, the legal measures that can be taken to reduce the risk of unjust or ineffective decisions regarding defendants with different cultural and ethnic backgrounds are identified. Several methods were used to address these issues: a literature study, a semi-quantitative and qualitative analysis of 92 forensic psychiatric evaluations of defendants, as well as legal research methods.

Chapter 1 describes the methods which are used in this thesis to study the sample of forensic psychiatric evaluations of defendants (see chapter 3). It addresses, among others, the safeguards that have been observed – for example in the context of reliability and validity – and research ethics.

Chapter 2 consists of five sections. Following a general introduction, the second section analyses demographic information about ethnic and cultural minorities in the criminal justice system. The considerable percentage of people from ethnic and cultural minorities in the population of defendants underlines the relevance of understanding the role ethnic and cultural traits play in behavioral evaluations of defendants.

The third section discusses the practice of behavioral evaluations of defendants and their legal framework. There are several types of evaluations: mono-psychiatric and mono-psychological, double or triple evaluations on outpatient basis, and multidisciplinary in-patient evaluations at a psychiatric hospital or at the *Pieter Baan Center*. These evaluations focus on the defendant's criminal responsibility (legal insanity), the risk of recidivism, and advice about the sanction to be imposed. The behavioral expert, therefore, needs to identify whether the defendant is suffering from a mental disorder, and if so, how this disorder can be classified. Another important aspect of the psychiatric evaluation relates to the impact of the disorder on the commission of the alleged crime. When examining these issues, the behavioral expert may use various methods, such as psychiatric and (neuro)psychological test material, and examination of the defendant's somatic and neurological condition.

The fourth section focusses on cultural considerations in the diagnostic process. It reveals that the way in which psychiatric disorders are experienced, expressed and explained strongly depends on the cultural context. Cultural traits are an inalienable part of the diagnostic process. After all, both behavior and communication are thoroughly influenced by a person's cultural background. Culture is also relevant for psychological test materials. Such materials may have a cultural bias and their results can be influenced by Western education (or absence thereof), which could lead to incorrect results, for example, when it comes to intelligence tests.

The fifth section considers the impact of culture on psychiatric and psychological evaluations of defendants, and it also describes the extent to which the evaluation process is currently 'culture sensitive'. It discusses differences between the ethnic and cultural backgrounds of the psychiatrist, psychologist and the defendant that may complicate the evaluation of the defendant and, consequently, the court's ability to administer justice.

Chapter 3 contains quantitative and qualitative analyses of forensic psychiatric evaluations of defendants. These analyses aim to show to what extent cultural considerations are part of those evaluations, and how they play a role in the expert's reasoning. The prevalence of psychiatric disorders appeared to be approximately the same in defendants with and without a migrant background. Some disorders, however, seem to occur more often in one of the groups. Although not significantly different, a low IQ was more often reported for defendants with a migrant background. Problems with language and translation of psychological test material, such as the intelligence test, were mentioned frequently in the group with a migration background. No differences were seen in the degree to which defendants were being held responsible for their behavior. A significant difference, however, existed in sentencing advices. A mandatory treatment order (tbs-measure) was more often advised for defendants without a migration background. As no differences in the degree to which defendants were being held responsible for their behavior were found, such variations in sanction advices could, perhaps, be explained by a different degree to which defendants are *implicitly* held responsible, since a tbs-measure may also be imposed if the impact of the mental disorder resulted in diminished criminal responsibility.

The qualitative analysis shows that psychiatrists and psychologists often included information about the ethnic or cultural background of the defendant in the biographical anamnesis. Psychiatrists and psychologists less often included information on the cultural or ethnic background in their diagnostic considerations and in the advice regarding the degree of the defendant's responsibility, risk assessment, and sentencing. The qualitative analysis did not provide an objective explanation for the differences in the quantitative analysis of this research, which suggests that the observed differences arise unconsciously and unintentionally.

The results of the quantitative and qualitative analyses are discussed in *Chapter 4*. Since an objective explanation for the differences was not found in the quantitative analysis of this research, a question arises about the fairness of the current decisional practice. After all, courts significantly rely on the advice of forensic practitioners, whose opinions are often accepted. Possible culture-based misinterpretations could therefore influence the court's decision. The 'cultural competence' of forensic practitioners and a 'culture-sensitive' approach in assessing defendants are likely relevant in reducing the risk of such misinterpretations. Forensic psychiatrists and psychologists with specific cultural expertise, however, are scarce and it often depends on chance whether a defendant is assessed by someone with such expertise. I argue that contra-expertise, carried out by a cultural expert who does not have forensic expertise, does not automatically offer the defendant the opportunity to defend himself adequately. This raises the question of whether a trial is still fair within the meaning of Article 6 ECHR. Cultural expertise can also be involved by consulting third party experts, but the position of these experts needs to be legally strengthened.

Chapter 5 focusses on (legal) measures which may be helpful to reduce the risk of unjust and ineffective decisions. Psychiatrists and psychologists could make the role of cultural or ethnic traits more explicit in their reports in order to disclose to what extent those were factored in their evaluations. Providing insight into the role of cultural traits may also motivate other participants asking (additional) questions, for example during court proceedings, and it also enables the court substantiating their decisions if the ethnic or cultural background information is included in psychiatric evaluations. Furthermore, it offers the opportunity to better monitor the quality of legal decisions. It may also be an incentive for other parties to decide whether counter-expertise is required. Therefore, it might be useful to add a 'cultural sub-question' to the standard questionnaire for behavioral evaluations. This sub-question could ask whether and, if so, how ethnic or culture-related aspects were relevant for and considered in the evaluation. The expert could also make use of (a version) of the cultural formulation interview.

Improving the 'cultural competence' of forensic practitioners may reduce the risk of unfair and unjust decisions. Still, experts with forensic and cultural expertise are scarce, and therefore alternative ways of incorporating cultural expertise in forensic psychiatric assessment could be explored, such as involving (medical) anthropologists. In general, it is important to invest in broadening and deepening cultural knowledge and skills. This also applies to the judiciary; judges should be aware of the possibility that challenges may emerge in relation to the ethnic or cultural background of defendants, as well as be aware of the impact these may have on the fairness of the decision and the effectiveness of the imposed sanction. Furthermore, defense lawyers should be alert to cultural issues and they could ask critical culture-related questions about forensic evaluations in court.

In *conclusion*, the findings of this thesis indicate that cultural and ethnic traits play a significant role in behavioral evaluations of defendants. This topic requires further research to obtain more knowledge and expertise about cultural aspects in the assessment of the relationship between mental disorder and crime, by all parties involved in criminal proceedings.

SCORELIJST CULTURELE OVERWEGINGEN IN PRO JUSTITIA-RAPPORTAGES

A. Gegevens

1. Demografische gegevens

Geslacht
Geboortedatum betrokkene en diens ouders
Leeftijd ten tijde van tenlastegelegde
Nationaliteit en geboorteland
Burgerlijke staat
Kinderen
Tenlastegelegde indexdelict¹
    Zeden
    Geweld (niet-zeden)
    Brandstichting
    Vermogensdelicten
Wordt er gesproken van een cultureel delict?
Slachtoffer binnen of buiten huiselijke kring?
Justitiële documentatie aanwezig?

2. Rapportagevorm

Weigerrapportage
Verlengingsrapportage
Enkel (psychiatrisch/psychologisch)
Dubbel (psychiater/psycholoog/milieुरapporteur, intramuraal/extramuraal – primair/secundair)
Triple (intramuraal/extramuraal – primair/secundair)
Klinisch

B. Psychiatrisch onderzoek – C. Psychologisch onderzoek

3. Gegevens psychiater/psycholoog

---

1. Bij meerdere delicten het meest centraal staande delict.

4. Anamnese

Door wie zijn de biografische gegevens verzameld?

Rapporteur

Milieurapporteur (invullen onder b)

I. Welke bronnen worden gebruikt om deze informatie te verzamelen?

Geen

Gesprek met betrokkene

Gesprekken met referenten, zo ja, met:

Externe (schriftelijke) bronnen, zo ja, namelijk:

II. In geval van migratie, welke buitenlandse bronnen worden gebruikt om deze informatie te verzamelen?

Geen

Gesprek met betrokkene

Gesprekken met referenten, zo ja, met:

Externe (schriftelijke) bronnen, zo ja, welke...

a. Psychiatrisch/psychologisch onderzoek

Ouders

Woont betrokkene (het grootste deel) van zijn/haar jeugd (0 tot 18) bij (één van zijn/haar) ouders?

Gezin

Broers of zussen

Plaats in het gezin

Context (jeugd betrokkene – 0 tot 18 jaar)

1. Sociaal-economische context van betrokkene

Betrokkene

– Waar is de betrokkene het grootste deel van zijn jeugd opgegroeid?

– Hoogst genoten opleiding

– Beroepsstatus

Vader

– Hoogst genoten opleiding

– Beroepsstatus

Moeder

– Hoogst genoten opleiding

– Beroepsstatus

Financieel

- Inkomen (totale gezin)
- Schulden?

2. Hoe wordt de religieuze context van betrokkene door de rapporteur omschreven (jeugd betrokkene – 0 tot 18 jaar)?

Betrokkene

- Tot welke religie rekent betrokkene zich?
- Indien betrokkene zich tot een geloof rekent, hoe wordt het geloof beleden (actief – passief)?

Vader

- Tot welke religie rekent vader zich?
- Indien vader betrokkene zich tot een geloof rekent, hoe wordt het geloof beleden (actief – passief)?

Moeder

- Tot welke religie rekent moeder zich?
- Indien moeder betrokkene zich tot een geloof rekent, hoe wordt het geloof beleden (actief – passief)?

3. Hoe wordt de culturele context van betrokkene door de rapporteur omschreven?

Context (volwassenheid betrokkene – vanaf 18e jaar)

Ouders

1. Woont betrokkene het grootste deel van zijn/haar volwassen leven (vanaf 18e jaar) bij (één van zijn/haar) ouders?
2. Hoe wordt de sociaal-economische context van betrokkene in volwassenheid (vanaf 18e jaar) door de rapporteur omschreven?
  - Waar heeft betrokkene het grootste deel van zijn/haar volwassen leven gewoond?
  - Heeft betrokkene in zijn/haar volwassenheid aanvullend onderwijs gevolgd, zo ja, welk?
  - Beroepsstatus betrokkene
  - Inkomen (totale gezin)
  - Kampt betrokkene met schulden?
3. Hoe wordt de religieuze context van betrokkene in volwassenheid (vanaf 18^e jaar) door de rapporteur omschreven?
  - Tot welke religie rekent betrokkene zich?
  - Indien betrokkene zich tot een geloof rekent, hoe wordt het geloof beleden (actief – passief)?

4. Hoe wordt de culturele context van betrokkene door de rapporteur omschreven?

Cultuur-gerelateerde uitdagingen/relevante feiten

1. Worden er etnisch/cultuur-gerelateerde uitdagingen/relevante feiten met betrekking tot het verzamelen van de informatie genoemd?
2. In hoeverre worden door de rapporteur (passende) maatregelen genomen om eventuele cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden op te lossen?
3. Aanvullende opmerkingen

Cultureel deskundigen

1. Wordt er een cultureel deskundige ingeschakeld?
Ja, zo ja, wie, deskundig op welk gebied en hoe wordt dit door de rapporteur gemotiveerd?
2. Via welke weg is de deskundige ingeschakeld?
3. Hoe wordt de deskundige ingezet (op afstand, bijvoorbeeld telefonisch; gesprek met rapporteur; gesprek met betrokkene; anders, namelijk).
4. Hoe is de informatie van de deskundige in het rapport verwerkt (als bijlage; in rapport verwerkt, geciteerd; in rapport verwerkt, eigen weergave rapporteur; anders, namelijk).
5. Motiveert de rapporteur wat hij met de informatie doet?
6. Beschrijft de rapporteur relevante aspecten met betrekking tot inzet deskundigen, bijvoorbeeld ten aanzien van selectie van geschikte deskundige, contact met deskundige, verwerken van informatie of anderszins?
7. In hoeverre worden door de cultureel deskundige (passende) maatregelen genomen om eventuele cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden op te lossen?
8. Wat zijn de bevindingen van de cultureel deskundige?

5. Culturele aspecten in rapportage

Beschrijft de rapporteur op de volgende gebieden (Hofstede & Hofstede 2016) culturele/etnische verschillen omdat gedrag of denkwijzen afwijken van dat wat gangbaar is in Nederland?

1. Culturele verschillen²a. *Man-vrouw-verhoudingen*³

- Heeft betrokkene masculiene of feminiene opvattingen met betrekking tot de uitwisselbaarheid sekserollen?
- Wordt een verschil in opvattingen over masculiene of feminiene opvattingen door de rapporteur opgemerkt en/of beschreven?

b. *Eer vs eerlijkheid (groep-individu)*⁴

- Is voor betrokkene eer belangrijker dan eerlijkheid of andersom?
- Wordt een verschil in opvattingen over eer en eerlijkheid door de rapporteur opgemerkt en/of beschreven?

c. *Toekomstperspectief (lange-korte termijn)*⁵

- Richt betrokkene zich ten aanzien van het toekomstperspectief vooral gericht op de lange of vooral op de korte termijn.
- Wordt een verschil in opvattingen over tijdsoriëntatie door de rapporteur opgemerkt en/of beschreven?

d. *Risicovermijding (onzekerheid-risico)*⁶

- Vermijdt betrokkene in een hoge of lage mate risico's?
- Wordt een verschil in opvattingen over onzekerheidsvermijding door de rapporteur opgemerkt en/of beschreven?

2. Aanvullende vragen

- a. Zijn vanwege etnisch/cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden niet eerder genoemde relevante aspecten te benoemen?⁷
- b. Zo ja, worden deze aspecten ook door de rapporteur benoemd?
- c. Worden door de rapporteur (passende) maatregelen genomen om eventuele etnisch/cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden op te lossen?

---

2. Hofstede & Hofstede 2005; Hofstede, Hofstede & Minkov 2016)

3. Een samenleving is masculien als (sociaal en cultureel bepaalde) sekserollen duidelijk gescheiden en niet uitwisselbaar zijn. Een samenleving is feminien als deze (sociaal en cultureel bepaalde) sekserollen elkaar overlappen (Hofstede, Hofstede & Minkov 2016, p. 129).

4. Binnen een individualistische samenleving zijn onderlinge banden tussen individuen los en ongedwongen. In een collectivistische samenleving worden individuen vanaf de geboorte opgenomen in sterke, hechte groepen die in ruil voor onvoorwaardelijke loyaliteit levenslange bescherming bieden (Hofstede, Hofstede & Minkov 2016, p. 93).

5. De tijdoriëntatie wordt door Hofstede, Hofstede & Minkov (2016, p. 198) als volgt gedefinieerd: "Langetermijngerichtheid staat voor het streven naar beloning in de toekomst, vooral via volharding en spaarzaamheid. De tegenovergestelde pool, kortetermijngerichtheid, staat voor het nastreven van deugden gericht op het verleden en het heden, vooral respect voor traditie, gezichtsverlies voorkomen, en het voldoen aan sociale verplichtingen."

6. De mate waarin mensen binnen een samenleving zich bedreigd voelen door onzekere of onbekende situaties en deze proberen te vermijden. In landen met een hoge onzekerheidsvermijding is veel behoefte aan regels en formaliteit. Dit wordt zichtbaar door hoge mate van stress en behoefte aan voorspelbaarheid (formele en informele regels, Hofstede, Hofstede & Minkov 2016, p. 164).

7. Bijvoorbeeld met betrekking tot het overbruggen van een eventuele (merkbare) culturele afstand tussen rapporteur en betrokkene, of anderszins.

- d. Geeft het rapport blijk van een actieve poging van het begrijpen van het wereldbeeld van de betrokkene?

6. Relationale factoren

Worden op (één van) de volgende gebieden cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden benoemd met betrekking tot relatie tussen betrokkene en rapporteur?

- Verbale communicatie (a)
- Non-verbale communicatie (b)
- Opbouwen werkrelatie (c)

a. Verbale communicatie

Moedertaal rapporteur

Moedertaal betrokkene

1. In welke taal wordt gecommuniceerd?
2. Worden er (door rapporteur of betrokkene) relevante aspecten met betrekking tot verbale communicatie benoemd?⁸
3. Worden door de rapporteur (passende) maatregelen genomen om eventuele etnisch/cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden op te lossen?
4. Wordt een tolk ingeschakeld?
Is dit dezelfde tolk als in psychologisch onderzoek?
5. Is de tolk in persoon aanwezig of wordt gebruik gemaakt van een tolkentelefoon?
Indien gebruik wordt gemaakt van een tolkentelefoon: worden er (door rapporteur of betrokkene) relevante aspecten met betrekking tot het gebruik van de tolkentelefoon benoemd?⁹
6. Reageert betrokkene op aanwezigheid van de tolk?¹⁰
7. Op welke manier wordt getolkt?
8. Geeft de tolk aanvullende informatie, bijvoorbeeld met betrekking tot culturele achtergrondinformatie?
9. Aanvullende opmerkingen

---

8. Zijn er bijvoorbeeld problemen in de communicatie en/of wordt er door beide partijen gecheckt of men elkaar juist verstaat en begrijpt, of anderszins?

9. Worden bijvoorbeeld moeilijkheden genoemd met betrekking tot het gebruik van de tolkentelefoon, zoals vertraging in communicatie, door elkaar heen praten, ruis, etc.

10. Bijvoorbeeld een verandering in houding, manier van communiceren, of anderszins.

b. Non-verbale communicatie

1. Worden er relevante aspecten met betrekking tot non-verbale communicatie genoemd?
2. Worden door de rapporteur (passende) maatregelen genomen om eventuele etnisch/cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden op te lossen?

c. Werkrelatie

1. Hoe duidt de rapporteur de werkrelatie met betrokkene (voornamelijk goed – gemiddeld – slecht)
2. Is sprake van contactgroei tussen rapporteur en betrokkene gedurende het onderzoek
3. In hoeverre werkt betrokkene mee aan het onderzoek?
werkt volledig mee, tenminste aan bijna alle onderdelen van het onderzoek
werkt gedeeltelijk mee aan het onderzoek
werkt niet mee aan het onderzoek, tenminste aan bijna geen enkel onderdeel van het onderzoek
4. Verandert de houding van betrokkene gedurende het onderzoek?
Heeft bij aanvang een weigerachtige positie, maar werkt uiteindelijk toch mee
Werkt bij aanvang van het onderzoek mee, maar stelt zich uiteindelijk weigerachtig op
Onveranderd
5. Worden door de rapporteur (passende) maatregelen genomen om eventuele uitdagingen en/of moeilijkheden met betrekking tot de werkrelatie op te lossen?

7. Open categorie met betrekking tot relationele factoren

8. Te beantwoorden vragen pro Justitia

Diagnostiek (algemeen)

Tot welke diagnose komt de rapporteur?

Hoe is dit volgens de DSM(-IV-TR) geclassificeerd?

AS I (Klinische stoornis)

AS II (Persoonlijkheidsstoornissen/verstandelijke beperking)

AS III (Somatische aandoeningen)

AS IV (Psychosociale factoren)

AS V (GAF-score)

a. Diagnostiek (klinisch oordeel)

1. Worden er specifieke etnisch/cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden benoemd met betrekking tot de diagnostiek, meer specifiek het klinische oordeel?
2. Worden door de rapporteur (passende) maatregelen genomen om eventuele etnisch/cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden op te lossen?

b. Diagnostiek (het gebruik van testmateriaal)

1. Worden eventuele taalkundige invloeden bij het gebruik van testmateriaal benoemd en beschreven?
2. Wordt het gebruik van specifiek testmateriaal gemotiveerd?
3. Worden er specifieke etnisch/cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden benoemd in het kader van toepassing van het testmateriaal?
4. Worden er specifieke etnisch/cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden benoemd in het kader van interpretatie van het testmateriaal?
5. Worden door de rapporteur (passende) maatregelen genomen om eventuele etnisch/cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden op te lossen?

c. Risicotaxatie

1. Wordt de keuze voor een specifiek instrument gemotiveerd?
2. Neemt de rapporteur de culturele/etnische aspecten in overweging bij taxeren risico?

9. Open categorie te beantwoorden vragen pro Justitia**C. Conclusie**d. Toerekeningsvatbaarheid

1. Welke conclusie met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid wordt geadviseerd?

Toerekeningsvatbaar

Enigszins verminderd toerekeningsvatbaar

Verminderd toerekeningsvatbaar

Sterk verminderd toerekeningsvatbaar

Ontoerekeningsvatbaar

Geen

2. Zijn er relevante etnische/culturele aspecten te benoemen met betrekking tot het advies omtrent de toerekeningsvatbaarheid?¹¹
3. Worden door de rapporteur (passende) maatregelen genomen om eventuele etnisch/cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden op te lossen?
- e. Het advies over de sanctie

1. Wat wordt geadviseerd met betrekking tot de sanctie?
Straf
Maatregel
Geen
2. Worden er specifieke relevante etnische/culturele aspecten genoemd met betrekking tot het advies omtrent de sanctie?¹²
3. Worden door de rapporteur (passende) maatregelen genomen om eventuele etnisch/cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden op te lossen?

10. Bijzonderheden (open categorie)

D. Milieurapporteur

- I. Welke bronnen worden gebruikt om deze informatie te verzamelen?
Geen
Gesprek met betrokkene
Gesprekken met referenten, zo ja, met:
Externe (schriftelijke) bronnen, zo ja, namelijk:
- II. In geval van migratie, welke buitenlandse bronnen worden gebruikt om deze informatie te verzamelen?
Geen
Gesprek met betrokkene
Gesprekken met referenten, zo ja, met:
Externe (schriftelijke) bronnen, zo ja, welke...

---

11. Worden er bijvoorbeeld door rapporteur(s) cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden genoemd die het komen tot een advies met betrekking tot de toerekenbaarheid bemoeilijken, of anderszins.

12. Worden er bijvoorbeeld door rapporteur(s) cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden die het komen tot een advies met betrekking tot de sanctie bemoeilijken, zoals plaatsingsproblemen, taalproblemen, en/of anderszins.

Ouders

Woont betrokkene (het grootste deel) van zijn/haar jeugd (0 tot 18) bij (één van zijn/haar) ouders?

Gezin

Broers of zussen

Plaats in het gezin

Context (jeugd betrokkene – 0 tot 18 jaar)

1. Sociaal-economische context van betrokkene

Betrokkene

- Waar is de betrokkene het grootste deel van zijn jeugd opgegroeid?
- Hoogst genoten opleiding
- Beroepsstatus

Vader

- Hoogst genoten opleiding
- Beroepsstatus

Moeder

- Hoogst genoten opleiding
- Beroepsstatus

Financieel

- Inkomen (totale gezin)
- Schulden?

2. Hoe wordt de religieuze context van betrokkene door de milieुरapporteur omschreven (jeugd betrokkene – 0 tot 18 jaar)?**Betrokkene**

- Tot welke religie rekent betrokkene zich?
- Indien betrokkene zich tot een geloof rekent, hoe wordt het geloof beleden (actief – passief)?

Vader

- Tot welke religie rekent vader zich?
- Indien vader betrokkene zich tot een geloof rekent, hoe wordt het geloof beleden (actief – passief)?

Moeder

- Tot welke religie rekent moeder zich?
- Indien moeder betrokkene zich tot een geloof rekent, hoe wordt het geloof beleden (actief – passief)?

3. Hoe wordt de culturele context van betrokkene door de milieurapporteur omschreven?

Context (volwassenheid betrokkene – vanaf 18e jaar)

Ouders

1. Woont betrokkene het grootste deel van zijn/haar volwassen leven (vanaf 18e jaar) bij (één van zijn/haar) ouders?
2. Hoe wordt de sociaal-economische context van betrokkene in volwassenheid (vanaf 18e jaar) door de milieurapporteur omschreven?
3. Waar heeft betrokkene het grootste deel van zijn/haar volwassen leven gewoond?
  - Heeft betrokkene in zijn/haar volwassenheid aanvullend onderwijs gevolgd, zo ja, welk?
  - Beroepsstatus betrokkene
  - Inkomen (totale gezin)
  - Kampt betrokkene met schulden?
4. Hoe wordt de religieuze context van betrokkene in volwassenheid (vanaf 18^e jaar) door de milieurapporteur omschreven?
  - Tot welke religie rekent betrokkene zich?
  - Indien betrokkene zich tot een geloof rekent, hoe wordt het geloof beleden (actief – passief)?
5. Hoe wordt de culturele context van betrokkene door de milieurapporteur omschreven?

Cultuur-gerelateerde uitdagingen/relevante feiten

1. Worden er etnisch/cultuur-gerelateerde uitdagingen/relevante feiten met betrekking tot het verzamelen van de informatie genoemd?
2. In hoeverre worden door de rapporteur (passende) maatregelen genomen om eventuele cultuur-gerelateerde uitdagingen en/of moeilijkheden op te lossen?
3. Aanvullende opmerkingen

Tolk in milieurapportage

Wordt een tolk ingeschakeld?

Is dit dezelfde tolk als in het psychiatrisch en/of psychologisch onderzoek?

Is de tolk in persoon aanwezig of wordt gebruik gemaakt van een tolkentelefoon?

Indien gebruik wordt gemaakt van een tolkentelefoon: worden er (door rapporteur of betrokkene) relevante aspecten met betrekking tot het gebruik van de tolkentelefoon benoemd?¹³

Reageert betrokkene op aanwezigheid van de tolk?¹⁴

Op welke manier wordt getolkt (consecutief/simultaan)

Geeft de tolk aanvullende informatie, bijvoorbeeld met betrekking tot culturele achtergrondinformatie?

Aanvullende opmerkingen.

-
13. Worden bijvoorbeeld moeilijkheden genoemd met betrekking tot het gebruik van de tolkentelefoon, zoals vertraging in communicatie, door elkaar heen praten, ruis, etc.
  14. Bijvoorbeeld een verandering in houding, manier van communiceren, of anderszins.

LITERATUUR

Aggarwal 2012.

N.K. Aggarwal, 'Adapting the Cultural Formulation for Clinical Assessments in Forensic Psychiatry', *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 2012(40)-1, p. 113-118.

Aggarwal e.a. 2013.

N.K. Aggarwal, A.V. Nicasio, R. DeSilva, M. Boiler & R. Lewis-Fernández, 'Barriers to implementing the DSM-5 cultural formulation interview: a qualitative study', *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 2013(37)-3, p. 505-533.

Ajaz, Owiti & Bhui 2014.

A. Ajaz, J. Owiti & K. Bhui, 'Using a cultural formulation for assessment of homicide in forensic psychiatry in the UK', *International Review of Psychiatry*, 2014(26)-5, p. 607-614.

Akgündüz 1993.

A. Akgündüz, 'Een analytische studie naar de arbeidsmigratie van Turkije naar West-Europa, in het bijzonder naar Duitsland en Nederland (1960-1974)', *Sociologische Gids*, 1993(40)-5, p. 352-385.

Al-Ashqar 2005.

U.S. Al-Ashqar, *The world of the jinn & devils in the light of the Qur'an and Sunnah* (vertaald door Al-Khattab), Riyadh: International Islamic Publishing House 2005.

Amodio & Devine 2006.

D.M. Amodio & P.G. Devine, 'Stereotyping and Evaluation in Implicit Race Bias: Evidence for Independent Constructs and Unique Effects on Behavior', *Journal of Personality and Social Psychology*, 2006(91)-4, p. 652-661.

Andreasen, Flaum & Arndt, 1992.

N.C. Andreasen, M.C. Flaum & S. Arndt, 'The Comprehensive Assessment of Symptoms and History (CASH): An instrument for assessing diagnosis and psychopathology', *Archives of General Psychiatry*, 1992(49)-8, p. 615-623.

Ang, Ng & Rockstuhl 2020.

S. Ang, K.Y. Ng & T. Rockstuhl, 'Cultural competence', in: *Research Encyclopedia of Psychology*, Oxford: Oxford University Press 2020.

APA 1969.

American Psychiatric Association, 'Position Statement on the Delineation of Transcultural Psychiatry as a Specialized Field of Study', *American Journal of Psychiatry*, 1969(126), p. 453-455.

APA 1995.

American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition (international version with ICD-10 codes)*, Washington: American Psychiatric Association 1995.

APA 2000.

American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition Revisited*, Washington: American Psychiatric Association 2000.

APA 2002.

American Psychological Association, *Guidelines on multicultural education, training, research, practice, and organizational change for culturally diverse populations*, 2002. Retrieved from <http://www.apa.org/pi/oema/resources/policy/multiculturalguideline.pdf> (geraadpleegd op 18 april 2020).

APA 2010.

American Psychological Association, *Ethical principles of psychologists and code of conduct*, 2010. Retrieved from <http://www.apa.org/ethics/code/> (geraadpleegd op 18 april 2020).

APA 2012.

American Psychological Association, 'Specialty Guidelines for Forensic Psychology', *Journal of the American Psychologist*, 2012(68)-1, p. 7-19.

APA 2013.

American Psychiatric Association, 'Cultural formulation', in: *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition*, Washington: American Psychiatric Association 2013, p. 749-759.

Appadurai 1996.

A. Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis: University of Minnesota Press 2006.

Argyle 1972.

M. Argyle, 'Nonverbal communication in human social interaction', in: Hinde, R. (red.), *Nonverbal communication*, New York: Cambridge University Press 1972.

Bal & Koenraadt 2004.

P. Bal & F.A.M. Koenraadt, *Het psychisch onvermogen terecht te staan: Waarborg of belemmering van het recht op een eerlijk proces*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2004.

Barber Rioja & Rosenfeld 2018.

V. Barber Rioja & B. Rosenfeld, 'Addressing Linguistic and Cultural Differences in the Forensic Interview', *International Journal of Forensic Mental Health*, 2018(17)-4, p. 377-386.

Bartelsman & Eckhardt 2007.

M. Bartelsman & P.P. Eckhardt, 'Geestesziek in Nederlands-Indië – vier psychiatrische syndromen: amok, latah, koro en tropenneurasthenie', *Nederlands Tijdschrift Voor Geneeskunde*, 2007(151)-51, 2845-2851.

Bassett & Baker 2015.

A.M. Bassett & C. Baker, 'Normal or Abnormal? 'Normative Uncertainty' in Psychiatric Practice', *Journal of Medical Humanities*, 2015(36), p. 89-111.

Baumann 1999.

G. Baumann, *The Multicultural Riddle*, New York: Routledge 1999.

Berrios & Morley 1984.

G.E. Berrios & S.J. Morley, 'Koro-like symptom in a Non-Chinese Subject', *British Journal of Psychiatry*, 1984-145, p. 331-334.

Beukers 2008.

M.M. Beukers, 'De psychische stoornis in het strafrecht', in: B.A. Blansjaar, M.M. Beukers & W.F. Kordelaar (red.), *Stoornis en delict*, Utrecht: De Tijdstroom 2008, p. 9-27.

Beukers 2017.

M.M. Beukers, *Over de grenzen van de stoornis* (diss.), Rotterdam: Erasmus University 2017.

Bhugra & Bhui 2018.

D. Bhugra & K. Bhui, *Textbook of Cultural Psychiatry*, Cambridge: Cambridge University Press 2018.

Bhugra, Sumathipala & Siribaddana 2005.

D. Bhugra, A. Sumathipala & S. Siribaddana, 'Culture-bound syndromes: a re-evolution', in: D. Bhugra & K. Bhui (red.), *Textbook of cultural Psychiatry*, New York: Cambridge University Press 2007, p. 95-112.

Bhui e.a. 2003.

K. Bhui, S. Stansfeld, S. Hull, S. Priebe, F. Mole, & G. Feder, 'Ethnic variations in pathways to and use of specialist mental health services in the UK: Systematic review', *The British Journal of Psychiatry*, 2006(182), p. 105-116.

Birdwhistell 1970.

R.L. Birdwhistell, *Kinesics and Context*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1970.

Bijlsma 2014.

J. Bijlsma, 'Het gelijktijdigheidsvereiste bij oplegging van tbs. Een onderzoek naar een dubbelzinnigcriterium', *Delikt en Delinkwent*, 2014/4.

Bijlsma 2016.

J. Bijlsma, *Stoornis en strafuitsluiting: Op zoek naar een toetsingskader voor ontoerekenbaarheid*, Oisterwijk: Wolf legal publishers 2016.

Bijlsma & Meynen 2017.

J. Bijlsma & G. Meynen, 'Heeft ons strafrecht de 'verminderde' toerekeningsvatbaarheid wel nodig', *Nederlands Juristenblad*, 2017(92)-5, p. 262-310.

Bijlsma e.a. 2019.

J. Bijlsma, T. Kooijmans, F. de Jong & G. Meynen, 'Legal insanity and risk: an international perspective on the justification of indeterminate preventive commitment', *International Journal of Law and Psychiatry*, 2019(66), p. 1-6.

Bijlsma e.a. 2020.

J. Bijlsma, E. Nauta, T. Kooijmans, F. de Jong, L. Dalhuisen & G. Meynen, 'Stoornis en gevaar: Een aanzet tot onderzoek naar een alternatief voor tbs', *Delikt en Delinkwent*, 2020(5), p. 357-371.

Blair & Banaji 1996.

I.V. Blair & M.R. Banaji, 'Automatic and controlled processes in stereotype priming', *Journal of Personality and Social Psychology*, 1996(70), p. 1142-1163.

Bloemink 1998.

S. Bloemink, 'Cultureel verweer', in: G. Anders e.a. (red.), *De onvermijdelijkheid van rechtspluralisme*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 1998, p. 53-68.

Blom & Hoffer 2012.

J.D. Blom & C.B.M. Hoffer, 'Djinns', in: J.D. Blom & I.E.C. Sommer (red.), *Hallucinations: Research and Practice*, New York: Springer, p. 235-247.

Blom & Jennissen 2014.

M. Blom & R.Jennissen, 'The Involvement of Different Ethnic Groups in Various Types of Crime in the Netherlands', *European Journal On Criminal Policy And Research*, 2014(20)-1, p. 51-72.

Boehnlein, Schaefer & Bloom 2005.

J.K. Boehnlein, M.N. Schaefer & J.D. Bloom, 'Cultural Considerations in the Criminal Law: The Sentencing Process', *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 2005(33), p. 335-341.

Boer (de) 2008.

M.S. de Boer, *Culturele diversiteit in opvattingen over misdaad en straf onder leerlingen van het VMBO*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2008.

Boer (de) e.a. 2006.

Y. de Boer, A. de Gier, M. Verschuur en B. de Wit, *Bruggen bouwen. Onderzoekers over hun ervaringen met interdisciplinair onderzoek in Nederland*, RMNO, KNAW, NWO en COS 2006.

Bochhah, Kort & Seddic 2005.

N. Bochhah, W. Kort & H. Seddic (red.), *Toepasbaarheid van enkele psychologische tests bij personeelsbeoordeling bij etnische minderheden*, Rotterdam: LBR/NPI 2005.

Bonjour 2008.

S. Bonjour, 'Ambtelijke onmin rond gezinnen van gastarbeiders. Beleidsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland, 1955-1970', *Tijdschrift Voor Sociale En Economische Geschiedenis*, 2008(5)-1, p. 101-127.

Bonjour 2009.

S. Bonjour, *Grens en gezin: Beleidsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland, 1955-2005*, Amsterdam: Aksant 2009.

Bonjour & Schrover 2015.

S. Bonjour & M. Schrover, 'Public Debate and Policy-Making on Family Migration in the Netherlands, 1960-1995', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2015(41)-9, p. 1475-1494.

Boon & Colijn 2002.

A.E. Boon & S. Colijn, *Adolescents in residential psychiatric care: treatment outcome, social support and cultural background. Results from the Laanzicht research project*, Proefschrift Universiteit Leiden 2002.

Boon e.a. 2010.

A.E. Boon, A.M. de Haan & S.B.B. de Boer, 'Verschillen in etnische achtergrond van forensische en reguliere jeugd-ggz cliënten', *Kind en Adolescent*, 2010(31)-1, p. 16-28.

Boone 2003.

M.M. Boone, 'Reclassering', in: F. Bovenkerk, M. Komen & Y. Yeşilgöz (red.), *Multiculturaliteit in de strafrechtspleging*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2003, p. 167-182.

Boonekamp e.a. 2008.

J. Boonekamp, M. Barendregt, M. Spaans, E. de Beurs & Th. Rinne, 'Hoe gebruikt de rechtbank de PBC-rapportage? Een onderzoek naar PBC-rapporten van 2000-2005', *Sancties* 2008, p. 294-303.

Borghans & Ter Weel 2003.

L. Borghans & W. ter Weel, 'Criminaliteit en etniciteit', *Economisch Statistische Berichten*, 2003(88)-4419, p. 548-550.

Borra, Van Dijk & Rohlof 2002.

R. Borra, R.C.J. van Dijk & H. Rohlof (red.), *Cultuur, classificatie en diagnose. Cultuursensitief werken met de DSM-IV*, Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum 2002, p. 7-20.

Borra, Van Dijk & Verboom 2016.

R. Borra, R.C.J. van Dijk & H. R. Verboom, *Professioneel werken met psychodiagnostische instrumenten*, Houten: Bohn Stafleu van Loghum 2016.

Bouras 2012.

N. Bouras, *Het land van herkomst: perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010* (diss. Universiteit Leiden), Hilversum: Uitgeverij Verloren BV 2012.

Boumans, Postulart & Van Os 2015.

C. Boumans, D. Postulart & J. van Os, 'Risicotaxatie: Meten is niet altijd weten', *Tijdschrift Voor Psychiatrie*, 2015(57)-7, p. 535-538.

Bovenkerk 2003.

F. Bovenkerk, 'Over de oorzaken van allochtone misdaad', in: F. Bovenkerk, M. Komen & Y. Yeşilgöz (red.), *Multiculturaliteit in de strafrechtspleging*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2003, p. 29-58.

Bovenkerk & Yeşilgöz 2003.

F. Bovenkerk & Y. Yeşilgöz, 'Nieuwe strafrechtsproblemen in Nederland', in: F. Bovenkerk, M. Komen & Y. Yeşilgöz (red.), *Multiculturaliteit in de strafrechtspleging*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2003, p. 1-27.

Bleichrodt & Van der Vijver 2001.

N. Bleichrodt & F.J.R. van de Vijver (red.), *Diagnostiek bij allochtonen: mogelijkheden en beperkingen van psychologische tests*, Lisse: Swets & Zeitlinger 2001.

Blok e.a. 2010.

G. Blok, E. De Beurs, A. De Ranitz & T. Rinne, 'Psychometrische stand van zaken van risicotaxatie-instrumenten voor volwassenen in Nederland', *Tijdschrift Voor Psychiatrie*, 2010(52)-5, p. 331-342.

Blokland e.a. 2010.

A. Blokland, K. Grimbergen, W. Bernasco & P. Nieuwbeerta, 'Criminaliteit en etniciteit. Criminele carrières van autochtone en allochtone jongeren uit het geboortecohort 1984', *Tijdschrift voor Criminologie*, 2010(52)-2, p. 122-152.

Blom e.a. 2005.

M. Blom, J. Oudhof, R.V. Bijl & B.F.M. Bakker, *Verdacht van criminaliteit. Allochtonen en autochtonen nader bekeken*, Den Haag: WODC/CBS 2005.

Braakman 2001.

M. Braakman, 'Valkuilen in de transculturele psychiatrie', *Psychopraxis*, 2001(03), p. 20-23.

Braakman 2015.

M. Braakman, 'Transculturele psychiatrie: interculturele verschillen', in: H.J.C. van Marle (red.), *Forensische psychiatrie*, Assen: Koninklijke Van Gorcum 2015, p. 189-210.

Braakman en Göktas 2019.

M.H. Braakman & Göktas, 'Transculturele psychiatrie', in: K.R. Goethals, G. Meynen, & A. Popma (red.), *Leerboek Forensische psychiatrie*, Utrecht: De Tijdstroom 2019. P. 485-498.

Brand 2005.

E.F.J.M. Brand, 'Een maat voor de kwaliteit van instrumenten voor risicotaxatie', in: M. Sjerps & J. Coster van Voorhout, *Het onzekere bewijs: Gebruik van statistiek en kansrekening in het strafrecht*. Deventer: Kluwer 2005, p. 429-456.

Brero (van) 1895.

P.C.J. van Brero, 'Iets over het zoogenaamde 'latah', een in Nederlandsch-Indië voorkomende neurose', *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, 1895(39), p. 270-280.

Bruinen 2015.

R.S.E. Bruinen, 'De gedragsdeskundige rapportage in het licht van art. 511 Wetboek van Strafvordering. Een te strikte maatstaf in het Baflo-arrest?', *Tijdschrift Praktijkwijzer Strafrecht*, 2015(25)-13, p. 24-30.

Burdine & Koch 2019.

K. Burdine & J.M. Koch, 'Multicultural competence and Big Five personality as predictors of instructor effectiveness in counseling and psychology faculty', *Scholarship of Teaching and Learning in Psychology*, 2019 (Advance online publication).

Campinha-Bacote 2017.

J. Campinha-Bacote, 'Cultural considerations in forensic psychiatry: The issue of forced medication', *Josepha International Journal of Law and Psychiatry*, 2017(50), p. 1-8.

Canton 2004.

W.J. Canton, *Gerapporteerd... en dan? Een onderzoek naar risicotaxatie, behandeling en recidieven bij personen over wie pro Justitia is gerapporteerd* (diss.), Breda: Twintype 2004.

Cantor-Graae & Selten 2005.

E. Cantor Graae J.P. & Selten, 'Schizophrenia and migration. A meta-analysis and review', *American Journal of Psychiatry*, 2005(162), p. 12-24.

CBS 2018.

CBS, *Jaarrapport Integratie 2018*, Den Haag: CBS 2018.

Chowdhury 1994.

A.N. Chowdhury, 'Koro in Females: An Analysis of 48 Cases', *Transcultural Psychiatry*, 1994(31)-4, p. 369-380.

Cima 2003.

M.J. Cima, *Faking good, bad and ugly, malingering in forensic psychiatric inpatients* (diss.), Landgraaf: Drukkerij Groeneveldt B.V. 2003.

Cima e.a. 2002.

M.J. Cima, H.L.G.J. Merckelbach, H. Nijman, E. Knauer, S. Hollnack, 'I can't remember Your Honor: Offenders who claim amnesia', *The German Journal of Psychiatry*, 2002(5), p. 24-34.

Corstens/Borgers & Kooijmans 2018.

G. Corstens, M. Borgers & T. Kooijmans, *Het Nederlands strafprocesrecht*, Deventer: Kluwer 2018.

CPA 2011.

Canadian Psychiatric Association, 'Guidelines for Training in Cultural Psychiatry', *The Canadian Journal of Psychiatry*, 2011(57)-3, p. 1-17 (positioning paper).

Cresswell e.a. 2003.

J.W. Creswell, V.L. Plano Clark, M.L. Gutmann, & W.E. Hanson, *Advanced mixed methods research designs. Handbook of mixed methods in social and behavioral research*, Los Angeles: Sage 2003, p. 209-240.

Deutekom (van) & Koenraadt 2004.

C.M. van Deutekom & F. Koenraadt, 'Het psychologisch onderzoek', in: F. Koenraadt, A.W.M. Mooij & J.M.L. Van Mulbregt (red.), *De persoon van de verdachte. De rapportage pro justitia vanuit het Pieter Baan Centrum*, Deventer: Kluwer 2004.

Diaz e.a. 2016.

E. Díaz, T. Armah, C.T. Linse, A. Fiskin, A. Jordan & J. Hafler, 'Novel brief cultural psychiatry training for residents', *Academic Psychiatry*, 2016(40)-2, p. 366-368.

Dijck (van) 2020.

G. van Dijck, 'Algoritmische risicotaxatie van recidive; Over de Oxford Risk of Recidivism tool (OxRec), ongelijke behandeling en discriminatie in strafzaken', *Nederlands Juristenblad*, 2020(1558)-25, p. 1784-1790.

Dijk (van) 2010.

R. van Dijk, 'Cultuur in de geestelijke gezondheidszorg', in: J. de Jong & S. Colijn, *Handboek Culturele psychiatrie en psychotherapie*, Utrecht: De Tijdstroom 2010.

Dijk (van) 2011.

R.C.J. van Dijk, 'Cultuurbewuste psychodiagnostiek: een methodische aanpak', *Psychopraktijk*, 2011(3)-4, p. 30-33.

Dijk (van) 2012.

R. van Dijk, 'Het Culturele Interview: uitnodiging voor een dialoog met de patiënt', in: R. van Dijk, H. Beijers & S. Groen, *Het culturele interview. Deel I – Praktijkervaringen*, Utrecht: Stichting Pharos 2012, p. 20-37.

Dijk (van), Beijers & Groen 2012.

R. van Dijk, H. Beijers & S. Groen, *Het culturele interview. Deel I – Praktijkervaringen*, Utrecht: Stichting Pharos 2012.

Dillon e.a. 2016.

F.R. Dillon, L. Odera, A. Fons-Scheyd, H.-B. Sheu, R.C. Ebersole & L.B. Spanierman, 'A dyadic study of multicultural counseling competence', *Journal of Counseling Psychology*, 2016(63)-1, p. 57-66.

DJI 2015.

DJI, *Forensische Zorg in getal 2010-2014*, Den Haag: 2015, p. 47.

DJI 2017.

DJI, *DJI in getal 2012-2016*, Den Haag 2017.

DJI 2018.

DJI, *DJI in getal 2013-2017*, Den Haag: 2018.

Dorelijers 2011.

Th.A.H. Dorelijers, 'Jeugdige delinquenten met psychische stoornissen: epidemiologie, diagnostiek en behandeling', in: H. Groen, M. Drost & H.L.I. Nijman (red.), *Handboek forensische geestelijke gezondheidszorg*, Utrecht: De Tijdstroom 2011, p. 107-117.

Douglas e.a. 2017.

T. Douglas, J. Pugh, I. Singh, J. Savulescu & S. Fazel, 'Risk assessment tools in criminal justice and forensic psychiatry: The need for better data', *European Psychiatry*, 2017(42), p. 134-137.

Driessen e.a. 2002.

F. M. H. M. Driessen, B.G.M. Völker, H.M. Op den Kamp, A.M.C. Roest & R.J.M. Mooleenaar, *Zeg me wie je vrienden zijn: Allochtone jongeren en criminaliteit* (Politiewetenschap, nr. 5), Utrecht: Bureau Dries 2002.

Driessen, Duursma & Broekhuizen 2014.

F.M.H.M. Driessen, F. Duursma, J. Broekhuizen, *De ontwikkeling van de criminaliteit van Rotterdamse autochtone en allochtone jongeren van 12 tot 18 jaar: De rol van achterstanden, ouders, normen en vrienden*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap 2014.

Duijl (van) 2014.

E.M. van Duijl, *Spirits, devils and trauma. Dissociation in south-west Uganda*, Maastricht: Boekenplan 2014.

Duits 2000.

N. Duits, 'Wikken en beschikken, dilemma's en organisatie van de pro Justitia rapportage en de PIJ', *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, 2000(12), p. 1085-1098.

Duits 2006.

N. Duits, *Kwaliteit onderzoek pro Justitia van jongeren* (diss.), Assen: Van Gorcum 2006.

Duits e.a. 2012.

N. Duits, S. van der Hoorn, M. Wiznitzer, R. Wettstein & E. de Beurs, 'Quality improvement of forensic mental health evaluations and reports of youth in the Netherlands', *International Journal of Law and Psychiatry*, 2012(35)-5/6, p. 440-444.

Durà-Vilà & Hodes 2012.

G. Durà-Vilà & M. Hodes, 'Cross-cultural study of idioms of distress among Spanish nationals and Hispanic American migrants: susto, nervios and ataque de nervios', *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 2012(47)-10, p. 1627-1637.

Eck (van) 2000.

C.M. van Eck, *Door bloed gezuiverd. Eerwraak bij Turken in Nederland*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 2000.

Edwards 1985.

J.W. Edwards, 'Indigenous Koro, A Genital Retraction Syndrome of Insular Southeast Asia: A Critical Review', in: R.C. Simons & C.C. Hughes, *The Culture-Bound Syndromes: Folk Illnesses of Psychiatric and Anthropological Interest*, Dordrecht/Boston/Lancaster/Tokyo: D. Reidel Publishing Company 1985, p. 169-192.

Emmerik (van) 2007.

J.L. van Emmerik, 'Voorspellen van delictrecidive in de forensische psychiatrie: risicotaxatie', in: B.C.M. Raes & F.A.M. Bakker, *De psychiatrie in het Nederlandse recht*, Deventer: Kluwer 2007, p. 205-222.

Emmerik (van) & Brand 2013.

J.L. van Emmerik & E.F.J.M. Brand, 'Risicotaxatie in de forensische psychiatrie', in: H.J.C. van Marle, P.A.M. Mevis, & M.J.F. van der Wolf, *Gedragskundige rapportage in het strafrecht*. Deventer: Kluwer 2013, p. 187-206.

Eppink 1983.

A. Eppink, 'Cross-culturele gedragsbeoordeling', *Nederlands Juristenblad*, 1983(85)-19, p. 603-607.

Faccini 2009.

L. Faccini, 'The Incredible Case of the Shrinking Penis: A Koro-Like Syndrome in an Person with Intellectually Disability', *Sexuality And Disability*, 2009(27)-3, p. 173-178.

Fazel e.a. 2012.

S. Fazel, J.P. Singh, H. Doll & M. Grann, 'Use of risk assessment instruments to predict violence and antisocial behaviour in 73 samples involving 24 827 people: systematic review and meta-analysis', *BMJ*, 2012-345, p. 1-12;

Fernandez, Boccaccini & Noland 2007.

K. Fernandez, M.T. Boccaccini & R.M. Noland, 'Professionally Responsible Test Selection for Spanish-Speaking Clients: A Four-Step Approach for Identifying and Selecting Translated Tests', *Professional Psychology: Research and Practice*, 2007(38)-4, p. 363-374.

Field 2009.

A.P. Field, *Discovering statistics using IBM SPSS statistics: and sex and drugs and rock 'n' roll* (3th editions), Los Angeles: Sage 2009.

Frances 2013.

A. Frances, *Terug naar normaal. Inside informatie over de epidemie van psychische stoornissen, dsm-5, Big Pharma en de medicalisering van het dagelijks leven* (oorspronkelijke titel: Saving Normal – An Insider's Revolt against Out-of-Control Psychiatric Diagnosis, dsm-5, Big Pharma, and the Medicalization of Ordinary Life), Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds 2013.

Frisby, O'Donohue, Benuto & Casas 2018.

C.L. Frisby, W. O'Donohue, L.T. Benuto & J.B. Casas, 'Conceptual and Empirical Issues in Training Culturally Competent Psychologists', in: C. Frisby & W. O'Donohue (red.), *Cultural Competence in Applied Psychology*, Springer International Publishing, p. 95-102.

Fuertes & Brobst 2002.

J.N. Fuertes & K. Brobst, 'Clients' ratings of counselor multicultural competency', *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 2002(8)-3, p. 214-223.

Geertz 1973.

C. Geertz, *The interpretation of cultures: Selected essays*, London: Fontana Press 1993.

Gemert (van) 2015.

F. van Gemert, Cultuur op den duur, *Tijdschrift voor Criminologie*, 2015(57)-3, p. 315-318.

Giel 1996.

R. Giel, 'DSM-IV of ICD-10, een schijnprobleem?', *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 1996(38)-6, p. 418-423.

Good 1996.

B.J. Good, 'Culture and DSM-IV: Diagnosis, knowledge and power', *Culture Medicine and Psychiatry*, 1996(20)-2, p. 127-132.

Govere & Govere 2016.

L. Govere & E.M. Govere, 'How Effective is Cultural Competence Training of Healthcare Providers on Improving Patient Satisfaction of Minority Groups? A Systematic Review of Literature', *Worldviews on Evidence-Based Nursing*, 2016(13)-6, p. 402-410.

Gremmen 2018.

E.M. Gremmen, *De kwetsbare psychisch gestoorde verdachte in het strafproces: Regelgeving, praktijk en Europese standaarden* (diss.), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2018.

Groen 2008.

S. Groen, 'Een nieuwe versie van het culturele interview. Toepassing en evaluatie van een vragenlijst voor cultuursensitieve diagnostiek in de ggz', *Cultuur, Migratie en Gezondheid*, 2008(5)-2, p. 92-102.

Groen 2019.

S.P.N. Groen, *Cultural identity and trauma: Construction of meaning among Afghan and Iraqi refugees under treatment in Dutch mental health care*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam 2019.

Groenhuijsen & Kooijmans 2013.

M.S. Groenhuijsen & T. Kooijmans, *Bestrafing in Nederland en België*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2013, p. 1-100.

Harte 2013.

J.M. Harte, 'Instrumenten voor risicotaxatie: Betere beslissingen of te hoog gespannen verwachtingen?', *Nederlands Juristenblad*, 2013(32), p. 2187-2190.

Harte 2014.

J. Harte, 'Instrumenten voor risicotaxatie. Betekenis in de forensisch psychiatrische en psychologische advisering', in: M.J.F. van der Wolf, F.A.M.M. Koenraadt & C. Kelk (red.), *Van aandoening tot delict, van delict tot sanctie. Ontwikkelingen op het grensvlak van psychiatrie en strafrecht: 2000-2014*, Deventer: Wolters Kluwer 2014, p. 315-322.

Harte, Van den Berg & Stroobach 2005.

M.M. Harte, W.M.C van den Berg & C. Stroobach, 'De invloed van klinische Pro Justitia rapportage op de rechter', *Nederlands Juristenblad* 2005, p. 1391-1396.

Harte & Breukink 2010.

J. Harte & M. Breukink, 'Objectiviteit of Schijnzekerheid? Kwaliteit, mogelijkheden en beperkingen van instrumenten voor risicotaxatie', *Tijdschrift voor criminologie*, 2010(52)-1, p. 52-72.

Hildebrand e.a. 2005.

M. Hildebrand, B.L. Hesper, M. Spreen & H.L.I. Nijman, *De waarde van gestructureerde risicotaxatie en van de diagnose psychopathie: een onderzoek naar de betrouwbaarheid en predictieve validiteit van de HCR-20, HKT-30, en PCL-R*, Utrecht: Expertisecentrum Forensische Psychiatrie 2005.

Hinton e.a. 2010.

D.E. Hinton, V. Pich, L. Marques, A. Nickerson & M.H. Pollack, 'Khyâl attacks: a key idiom of distress among traumatized cambodia refugees', *Culture, Medicine and Psychiatry*, 2010(34)-2, p. 244-78.

Hirschi 1969.

T. Hirschi, *Causus of delinquency*, Berkely: University of California Press 1969.

Hofstede & Hofstede 2005.

G. Hofstede & G. Hofstede, *Allemaal andersdenkenden: Omgaan met cultuurverschillen*, Amsterdam: Contact 2005.

Hofstede, Hofstede & Minkov 2016.

G. Hofstede, G. Hofstede & M. Minkov, *Allemaal andersdenkenden: Omgaan met cultuurverschillen*, Amsterdam: Uitgeverij Business Contact 2016.

Hofstee 1987.

E.J. Hofstee, *TBR en TBS. De TBR in rechtshistorisch perspectief*, Arnhem: Gouda Quint BV 1987.

Horn (van), Eisenberg & Uzieblo 2016.

J. van Horn, M. Eisenberg, K. Uzieblo, Risicotaxatie in de Nederlandse ambulante forensische geestelijke gezondheidszorg, *Tijdschrift voor psychiatrie*, 2016(58)-8, p. 583-592.

Horwitz 2002.

A.V. Horwitz, *Creating mental illness*, Chicago: University of Chicago Press 2002.

Hoving 2017.

R.A. Hoving, *Deskundigenbewijs in het strafproces*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2017.

Hoving 2020.

R.A. Hoving, 'De deskundige in het gemoderniseerde Wetboek van Strafvordering', *Platform Modernisering Strafvordering*, 2020, p. 1-17.

Hullu (de) 2018.

J. de Hullu, *Materieel strafrecht: Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer: Wolters Kluwer 2018.

Hummelen 2016.

J.W. Hummelen, Wat is de kwaliteit van pro Justitia rapportages?, *Expertise en Recht*, 2016-6, p. 241-242.

Ingleby 2008.

D. Ingleby, *New perspectives on migration, ethnicity and schizophrenia*, Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations 1/08, Zweden: Malmö University 2008.

Jenner 1991.

J.A. Jenner, 'Een Nederlandse patiënte met Latah', *Voordrachtenreeks Van De Nederlandse Vereniging Van Psychiaters In Dienstverband*, 1991(33)-7, p. 490-495.

Jennissen 2009.

R.P.W. Jennissen, *Criminaliteit, leeftijd en etniciteit. Over de afwijkende leeftijdsspecifieke criminaliteitscijfers van in Nederlands verblijvende Antillianen en Marokkanen*, Den Haag: WODC 2009.

Jennissen 2011.

R.P.W. Jennissen (red.), *De Nederlandse migratiekaart. Achtergronden en ontwikkelingen van verschillende internationale migratietypen*, Den Haag: WODC 2011.

Jennissen & Blom 2007.

R.P.W. Jennissen & M. Blom, *Allochtone en autochtone verdachten van verschillende delicttypen nader bekeken*, Den Haag: WODC 2007.

Jennissen & Nicolaas 2014.

R.P.W. Jennissen & H. Nicolaas 2014, *De Nederlandse Migratiekaart 2013. Achtergronden en ontwikkelingen in internationale migratiestromen in de periode vanaf 2000*, Den Haag: WODC 2014.

Jong (de) 1992.

J.T.V.M. de Jong, 'Het universalisme-debat aan de hand van twee cultuurgebonden syndromen. Naar een nieuw paradigma in de vergelijkende psychiatrie', *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 1992(34)-10, p. 684-699.

Jong (de) 2012.

J.T.V.M. de Jong, 'DSM-5 en cultuur', *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 2012(54)-9, p. 807-818.

Junger 1989.

M. Junger, 'Discrepancies between police and self-report data for Dutch racial minorities', *British Journal of Criminology*, 1989(29)-3, p. 273-284.

Junger-Tas, Kruissink & Van der Laan 1992.

J. Junger-Tas, M. Kruissink & P.H. van der Laan, *Ontwikkeling van de jeugdcriminaliteit en de justitiële kindbescherming*, Den Haag: WODC 1992.

Kaiser e.a. 2014.

B.N. Kaiser, K.E. McLean, B.A. Kohrt, A.K. Hagaman, B.H. Wagenaar, N.M. Khoury & H.M. Keys, 'Reflechi twòp – thinking too much: description of a cultural syndrome in Haiti's Central Plateau', *Culture, Medicine and Psychiatry*, 2014(38)-3, p. 448-472.

Kawakami e.a. 2000.

K. Kawakami, J. Dovidio, J. Moll, S. Hermsen, A. Russin, 'Just say no (to stereotyping): effects of training in the negation of stereotype associations on stereotype activation', *Journal of Personality and Social Psychology*, 2000(78), p. 871-888.

Kelk 1999.

C. Kelk, 'De veelzijdige functies van het Pieter Baan Centrum', in: F.A.M. Bakker, F.A.M.M. Koenraadt & A.W.M. Mooij (red.), *Om ernstige zaken. Opstellen ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Pieter Baan Centrum*, Deventer: Gouda-Quint 1999, p. 59-70.

Kelk/De Jong 2019.

C. Kelk & F. de Jong, *Studieboek materieel strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2019.

Kirmayer 2007.

L.J. Kirmayer, 'Cultural psychiatry in historical perspective', in: D. Bhugra and K. Bhui (red.), *Textbook of Cultural Psychiatry*, Cambridge: Cambridge University Press 2007, p. 2-19.

Kirmayer 2012.

L.J. Kirmayer, 'Rethinking cultural competence', *Transcultural Psychiatry*, 2012(49)-2, p. 149-164.

Kirmayer & Minas 2000.

L.J. Kirmayer & H. Minas, 'The future of cultural psychiatry: an international perspective', *Canadian Journal of Psychiatry*, 2000(45)-5, p. 438-446.

Kirmayer, Rousseau & Lashley 2007.

L.J. Kirmayer, C. Rousseau & M. Lashley, 'The Place of Culture in Forensic Psychiatry', *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 2007(35), p. 98-102.

Klappe, Mevis en Van der Wolf 2020.

A.W.T. Klappe, P.A.M. Mevis en M.J.F. van der Wolf, 'Het afgeven van een zorgmachtiging door de strafrechter: overzicht en eerste indrukken van de praktijk betreffende art. 2:3 Wfz sedert 1 januari 2020', *Delikt en Delinkwent*, 2020/43.

Kleemans, Korf & Staring 2008.

E.R. Kleemans, D.J. Korf & R. Staring, 'Mensen van vlees en bloed. Kwalitatief onderzoek in de criminologie', *Tijdschrift voor Criminologie*, 2008(50)-4, p. 323-226.

Kleijn, Verboom & Van der Schrier 2003.

W. Kleijn, R. Verboom & W. van der Schrier, *Psychodiagnostiek bij migranten en vluchtelingen*, Utrecht: ggz Nederland 2003.

Kleinman 1977.

A.M. Kleinman, 'Depression, Somatization, and New Cross-Cultural Psychiatry', *Social Science & Medicine*, 1967(11)-1, p. 3-10.

Knoop (van der) & Elzinga 2011.

J. van der Knoop & H. Elzinga, *De daling van het aantal opleggingen van de PIJ-maatregel nader beschouwd* (eindrapport), Groningen: Rijksuniversiteit Groningen/Dutch Group/Decide (WODC) 2011.

Köbben 1971.

A.F.J. Köbben, *Van primitieven tot medeburgers*, Assen: Van Gorcum 1971.

Koenraadt 2009.

F.A.M.M. Koenraadt, 'De cultureel deskundige in het strafproces – tolk nog gedragskundige', in: C.H. Brants & S. van der Poel (red.), *Diverse kwesties; liber amicorum prof. dr. Frank Bovenkerk*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2009, p. 331-338.

Koenraadt & Van Deutekom 2007.

F.A.M.M. Koenraadt, A.W.M. Mooij & J.M.L. van Mulbregt (red.), *The Mental Condition in Criminal Law. Forensic Psychiatric and Psychological Assessment in a Residential Setting*, Amsterdam: Dutch University Press 2007.

Koenraadt & Van Mulbregt 2013.

F.A.M.M. Koenraadt & J.M.L. van Mulbregt, 'Het bereik van zelfintoxicatie: allesbehalve een vrijbrief', *Ars Aequi*, 2013(62), p. 750-754.

Koenraadt & Muller 2013.

F.A.M.M. Koenraadt & E. Muller, 'Het psychologisch onderzoek en de daarop gebaseerde rapportage pro Justitia', in: H.J.C. van Marle, P.A.M. Mevis & M.J.F. van der Wolf (red.), *Gedragskundige rapportage in het strafrecht*, Deventer: Kluwer 2013, p. 269-346.

Koenraadt & Van Vloten 1982.

F.A.M.M. Koenraadt & E. van Vloten, 'Forensische psychiatrische rapportage en cultuurconflict. Een randprobleem in een randgebied', *Nederlands Juristenblad*, 1982(35), p. 953-964.

Kois & Chauhan 2016.

L. Koïs & P. Chauhan, 'Forensic Evaluators' Self-Reported Engagement in Culturally Competent Practices', *International Journal of Forensic Mental Health*, 2016(15)-4, p. 312-322.

Komen 2003.

M. Komen, 'Psychiatrische rapportage Pro Justitia', in: F. Bovenkerk, M. Komen & Y. Yeşilgöz (red.), *Multiculturaliteit in de strafrechtspleging*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2003, p. 125-136.

Komen 2006.

M. Komen, 'Difficulties of cultural diversity. An exploratory study into forensic psychiatric reporting on serious juvenile offenders in the Netherlands', *Crime Law and Social Change*, 2006(45)-1, p. 55-69.

Komen & Van Schooten 2006.

M. Komen & E. van Schooten, 'Allochtone jongeren gemiddeld langer vast', *Nederlands Juristenblad*, 2006(81)-25, p. 1352-1355.

Komen & Van Schooten 2009.

M. Komen & E. van Schooten, 'Ethnic Disparities in Dutch Juvenile Justice', *Journal of Ethnicity in Criminal Justice*, 2009(7)-2, p. 85-106.

Kool 2004.

R.S.B. Kool, 'De menselijke maat', in M. Boone, R.S.B. Kool, C.M. Pelser & T. Boekhout van Solinge (red.), *Discretie in het strafrecht*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2004, p. 211-226.

Kooijmans 2002.

T. Kooijmans, *Op maat geregeld?*, Deventer: Kluwer 2002.

Kooijmans & Jörg 2013.

T. Kooijmans & N. Jörg, 'Het juridische kader van de gedragskundige rapportage', in: H.J.C. van Marle, P.A.M. Mevis, & M.J.F. van der Wolf, *Gedragskundige rapportage in het strafrecht*. Deventer: Kluwer 2013, p. 347-372.

Kooijmans & Meynen 2012.

T. Kooijmans & G. Meynen, 'De hybride structuur van de rapportage pro Justitia', *Delikt en Delinkwent*, 2012(13)-6, p. 477-489.

Kooijmans & Meynen 2017.

T. Kooijmans & G. Meynen, 'Who establishes the presence of a Mental disorder in defendants? Medicolegal Considerations on a European Court of Human rights Case', *Frontiers in Psychiatry*, 2017(8)-199, p. 1-6.

Kordelaar (van) 1999.

W.F. van Kordelaar, 'Rechtsgelijkheid en de persoon van de verdachte. over de ongelijke inzet van middelen en ongelijke kansen in de strafrechtspleging', *Sancties*, 1999(3)-3, p. 155-174.

Kordelaar (van) 2000.

W.F. van Kordelaar, 'Over de ontwikkelingen van richtlijnen voor de besluitvorming', in: T.I. Oei & M.S. Groenhuijsen (red.), *Forensische psychiatrie anno 2000. Actuele ontwikkelingen in breed perspectief*, Deventer: Gouda Quint 2000, p. 97-118.

Kordelaar (van) 2002.

W.F.J.M. van Kordelaar, *Beslissingsondersteuning onderzoek Geestvermogens in het strafrecht voor volwassenen*, Deventer: Kluwer 2002.

Kordelaar (van) 2010.

W.F. van Kordelaar, 'Het deskundigenonderzoek', in: B.A. Blansjaar, M.M. Beukers & W.F. Kordelaar (red.), *Stoornis en delict*, Utrecht: De Tijdstroom 2010, p. 29-41.

Kordelaar (van) & Veurink 2013.

W.F. van Kordelaar & G.R.C. Veurink, 'De indicatiestelling voor gedragsdeskundige expertises', in: H.J.C. van Marle, P.A.M. Mevis, & M.J.F. van der Wolf, *Gedragskundige rapportage in het strafrecht* (red.), Deventer: Kluwer 2013, p. 209-241.

Korf 2001.

D.J. Korf, 'Witte allochtonen en zwarte autochtonen: etniciteit en criminaliteit in Nederland', *Delikt en Delinkwent*, 2001(31)-6, p. 531-547.

Kort & Schittekatte 2016.

W. Kort & M. Schittekatte, 'Werk in uitvoering: de non-verbale DECOMET', in: R. Borra, R. van Dijk & R. Verboom, *Cultuur en psychodiagnostiek. Professioneel werken met psychodiagnostische instrumenten*, Houten: Bohn Stafleu van Loghum 2016, p. 105-122.

Kortmann 2002.

F.A.M. Kortmann, 'Psychiatrie in een multiculturele samenleving', in: J. Lucassen & A. de Ruijter, *Nederland multicultureel en pluriform? Een aantal conceptuele studies*, Amsterdam: Aksant 2002, p. 141-176.

Kortmann 2005a.

F.A.M. Kortmann, 'Interculturalisatie van de forensische psychiatrie: hulpverlening aan allochtone patiënten', in: C. de Ruiter & M. Hildebrand, *Behandelstrategieën bij forensisch-psychiatrische patiënten*, Houten: Bohn Stafleu van Loghum 2005, p. 126-138.

Kortmann 2005b.

F.A.M. Kortmann, 'Meetinstrumenten in de transculturele psychiatrie', *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 2005(47)-11, p. 787-793.

Kortmann 2008.

F.A.M. Kortmann, 'Transculturele psychiatrie; ontwikkelingen in de laatste 25 jaar', *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 2008(50), p. 145-149.

Kortmann 2010.

F.A.M. Kortmann, *Transculturele psychiatrie. Van praktijk naar theorie*, Assen: Koninklijke Van Gorcum BV 2010.

Kortmann 2011a.

F.A.M. Kortmann, 'Transculturele hulpverlening', in: H. Groen, M. Drost & H.L.I. Nijman (red.), *Handboek forensische geestelijke gezondheidszorg*, Utrecht: De Tijdstroom 2011, p. 163-174.

Kortmann 2011b.

F.A.M. Kortmann, 'Een theoretisch model voor transculturele psychiatrie', *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 2011(53)-6, p. 355-364.

Kortmann 2016.

F.A.M. Kortmann, *Culturele competenties in psychiatrie en psychologie. Theorie en praktijk*, Assen: Koninklijke Van Gorcum 2016.

Kromhout & Van San 2003.

M. Kromhout & M. van San, *Schimmige werelden. Nieuwe etnische groepen en jeugdcriminaliteit*, Den Haag: WODC/Boom Juridische uitgevers 2003.

Kuijck (van) 2011.

Y.A.J.M. van Kuijck, 'Juridische kaders voor de geestelijke gezondheidszorg van de forensische patiënt', in: H. Groen, M. Drost & H.L.I. Nijman (red.), *Handboek forensische geestelijke gezondheidszorg*, Utrecht: De Tijdstroom 2011, p. 13-28.

Kwakman 1999.

N.J.M. Kwakman, 'Het onderzoek ter zitting', in: G. Knigge & M.S. Groenhuijsen (red.), *Onderzoeksproject Strafoordering 2001: eerste interimrapport*, Groningen: Rijksuniversiteit Groningen/WODC, p. 347-400.

Kwakman 2000.

N.J.M. Kwakman, 'De deskundige in het strafproces', in: M.S. Groenhuijsen en G. Knigge (red.), *Het onderzoek ter zitting; eerste interimrapport van de onderzoeksgroep Strafoordering 2001*, Groningen 2000, p. 343-393.

Kwakman 2011.

N. Kwakman, 'Het nieuwe deskundigenregister; gestolde deskundigheid', *Nederlands Juristenblad*, 2011(31), p. 2083-2086.

Laan (van der) e.a. 2009.

A.M. van der Laan, L. Vervoorn, N. Nimwegen en F.L. Leeuw, *Justitie en demografie: over ontgroening, vergrijzing en verkleuring. Veranderingen in de bevolkingssamenstelling en de gevolgen voor Justitie*, Den Haag: WODC 2009.

Laajaj e.a. 2019.

R. Laajaj, K. Macours, D.A. Pinzon Hernandez, O. Arias, S.D. Gosling, J. Potter, M. Rubio-Codina, R. Vakis, 'Challenges to capture the big five personality traits in non-WEIRD populations', *Science Advances*, 2019(5)-7, p. 1-13.

Lammers 2007.

S. Lammers, 'Blijven stoute jongens stout? Taxatie van het recidiverisico in de tbs', *De Psycholoog*, 2007(42)-4, p. 194-201.

Leenderts e.a. 2016.

F. Leenderts, I. Berends, N. Duits & Th. Rinne, *Zicht op de kwaliteit van ambulante pro Justitia rapportages (onderzoeksrapport)*, Utrecht: NIPF 2016.

Leun (van der) e.a. 2010.

J. van der Leun, M. Kromhout, M. Easton & F. Weerman, 'Criminaliteit, migratie en etniciteit. Nieuwe richtingen binnen een complex en beladen onderzoeksterrein', *Tijdschrift voor criminologie*, 2010(52)-2, p. 107-121.

Lewis-Fernandèz 1996.

R. Lewis-Fernandèz, 'Cultural formulation of psychiatric diagnosis. Case No. 02. Diagnosis and treatment of Nervios and Ataques in a female Puerto Rican migrant', *Culture, Medicine and Psychiatry*, 1996(20)-2, p. 155-163.

Lewis-Fernández e.a. 2014.

R.J. Lewis-Fernández e.a., 'Culture and Psychiatric Evaluation: Operationalizing Cultural Formulation for DSM-5', *Psychiatry*, 2014(77)-2, p. 130-154.

Lewis-Fernández e.a. 2015.

R. Lewis-Fernández, N.K. Aggarwal, L. Hinton, D.E. Hinton & L.J. Kirmayer, *DSM-5® Handbook on the Cultural Formulation Interview*, American Psychiatric Association: Washington 2015.

Lewis-Fernández e.a. 2016.

R. Lewis-Fernández, N.K. Aggarwal, L. Hinton, D.E. Hinton & L.J. Kirmayer (red.), *DSM-5® handbook on the cultural formulation interview*, American Psychiatric Publishing, Inc 2016.

Lewis-Fernández & Aggarwal 2013.

R.J. Lewis-Fernández & N.K. Aggarwal, 'Culture and psychiatric diagnosis', *Advances in Psychosomatic Medicine*, 2013(33), p. 15-30.

Ligthart, Kooijmans & Meynen 2018.

S.L.T.J. Ligthart, T. Kooijmans & G. Meynen, Een juridisch criterium voor de ontoerekeningsvatbaarheid: Een uitspraak van het gerechtshof Den Haag geanalyseerd, *Delikt en Delinkwent*, 2018(9)-1, p. 101-110.

Ligthart, Kooijmans & Meynen 2019.

S.L.T.J. Ligthart, T. Kooijmans & G. Meynen, 'TBS en stoornis: enkele overwegingen voor de wetgever', *Nederlands Juristenblad*, 2019(16), p. 1148-1153.

Lim 2015.

R.F. Lim (red.), *Clinical Manual of Cultural Psychiatry*, Washington: American Psychiatric Publishing 2015.

Lodewijks e.a. 2008.

H. Lodewijks, T. Doreleijers & C. De Ruiter, 'Savry risk assessment in violent Dutch adolescents – relation to sentencing and recidivism', *Criminal Justice and Behavior*, 2008(35)-6, p. 696-709.

Loeber & Slot 2007.

R. Loeber & W. Slot, 'Serious and Violent Juvenile Delinquency: An Update', *Crime and Justice*, 2007-35, p. 503-592.

Maas, Legters & Fazel 2020.

M. Maas, E. Legters & S. Fazel, 'Professional en risicotaxatieinstrument hand in hand. Hoe de reclassering risico's inschat' (met naschrift G. van Dijck), *Nederlands Juristenblad*, 2020(1558)-28, p. 2055-2060.

Mackor 2005.

A.R. Mackor, 'TBS-verlenging zonder stoornis?', *Nederlands Juristenblad* 2005, p. 993-994.

Mandelman & Grigorenko 2011.

S.D. Mandelman & E.L. Grigorenko, 'Intelligence: Genes, environments, and their interactions', in: R. J. Sternberg & S.B. Kaufman (red.), *Cambridge handbooks in psychology. The Cambridge handbook of intelligence*, Cambridge: Cambridge University Press 2011, p. 85-106.

Marle (van) 2007.

H.J.C. van Marle, 'Het strafrechtelijk psychiatrisch gedragskundigenonderzoek', in: B.C.M. Raes & F.A.M. Bakker, *De psychiatrie in het Nederlandse recht*, Deventer: Kluwer 2007, p. 113-136.

Marle (van) 2013.

H.J.C. van Marle, 'Van vakmanschap naar meesterschap: eisen te stellen aan de forensische gedragskundige rapportage', in: H.J.C. van Marle, P.A.M. Mevis, & M.J.F. van der Wolf (red.), *Gedragskundige rapportage in het strafrecht*, Deventer: Kluwer 2013, p. 243-267.

Marle (van) e.a. 2013.

H.J.C. van Marle, P.A.M. Mevis, & M.J.F. van der Wolf, 'Prolegomena', in: H.J.C. van Marle, P.A.M. Mevis, & M.J.F. van der Wolf (red.), *Gedragskundige rapportage in het strafrecht*. Deventer: Kluwer 2013, p. 3-75.

Mattelaer & Jilek 2007.

J.J. Mattelaer & W. Jilek, 'Koro-The Psychological Disappearance of the Penis', *The Journal Of Sexual Medicine*, 2007(4)-5, p. 1509-1515.

Merckelbach e.a. 2005.

H.L.G.J. Merckelbach, K.I.M van Oorsouw, P.J. van Koppen, P. J. and M. Jelicic, 'Weet er niets meer van, edelachtbare: Over daderamnesie', *Delikt en Delinkwent*, 2005(35), p. 11-30.

Merckelbach, Crombag & Van Koppen 2003.

H. Merckelbach, H.F.M. Crombag & P.J. van Koppen, 'Hoge verwachtingen: Over het corrupterend effect van verwachtingen op forensische expertise', *Nederlands Juristenblad*, 2003-78, p. 710-716.

Merton (1938) 1968.

R.K. Merton, 'Social structure and anomie', in: D.R. Cressey & D.A. Ward (red.), *Delinquency, Crime and Social Process*, New York: Harper & Row (1938) 1969, p. 254-284.

Merzagora 2018.

I. Merzagora, A. Amadasi, A. Blandino & G. Travaini, 'The expert and the foreigner: Reflections of forensic transcultural psychopathology on a total of 86 reports by experts on criminal liability', *International Journal of Law and Psychiatry*, 2018(57), p. 24-30.

Meurs & Gluckers 1998.

P. Meurs & G. Gluckers, 'Acculturatieproblemen', in: M. Taal e.a. (red.), *Handboek kinderen & adolescenten: problemen en risicosituaties*, Houten: Bohn Stafleu Van Loghum 1998.

Mevis 2013.

P.A.M. Mevis, *Capita Strafrecht. Een thematische inleiding*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2013.

Mevis, Struijk & Van der Wolf 2018.

P.A.M. Mevis, S. Struijk & M.J.F. van der Wolf, *Juridische haalbaarheid van voorgestelde oplossingen voor de weigeraarsproblematiek omtrent tbs-oplegging*, Den Haag: Boom Juridisch Uitgevers 2018.

Meynen 2013a.

G. Meynen, *Mad or bad? Over de grenzen van de psychiatrie (oratie Tilburg)*, Tilburg: PrismaPrint Tilburg University 2013.

Meynen 2013b.

G. Meynen, 'Een juridische standaard voor ontoerekeningsvatbaarheid?', *Nederlands Juristenblad*, 2013(88)-21, p. 1384-1389.

Meynen 2013c.

G. Meynen, 'De psychiater en de toerekeningsvatbaarheid', *Justitiële verkenningen*, 2013(39)-1, p. 54-64.

Meynen 2016.

G. Meynen, *Legal Insanity. Explorations in Psychiatry, Law, & Ethics*, Springer 2016.

Meynen & Van Marle 2013.

G. Meynen & H.J.C. van Marle, 'Rapportage pro justitia – theoretische achtergronden bij de discussie', in: H.J.C. van Marle, P.A.M. Mevis, & M.J.F. van der Wolf, *Gedragskundige rapportage in het strafrecht*, Deventer: Kluwer 2013, p. 187-206.

Meynen & Kooijmans 2015.

G. Meynen & T. Kooijmans, 'Reactie II op 'Functionele diagnostiek in plaats van een advies aangaande toerekeningsvatbaarheid'', *Expertise en Recht*, 2015, p. 178-182.

Meynen & Ralston 2011.

G. Meynen & A. Ralston, 'Zeven visies op een psychiatrische stoornis', *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 2011(53)-12, p. 895-903.

Mezzich e.a. 1997.

J. Mezzich e.a., 'Section on cultural issues', in: T.A. Widiger, A.J. Frances, H.A. Pincus, R. Ross e.a. (red.), *DSM-IV sourcebook, Volume 3*, Washington: American Psychiatric Publishing 1997.

Mezzich e.a. 1999.

J.E. Mezzich L.J. Kirmayer, A. Kleinman, H. Fabrega Jr, D.L. Parron, B.J. Good, K.-M. Lin & S.M. Manson, 'The place of culture in DSM-IV', *The Journal Of Nervous And Mental Disease*, 1999(187)-8, p. 457-464.

Mezzich e.a. 2009.

J.E. Mezzich, G. Caracci H. Fabrega & L.J. Kirmayer, 'Cultural Formulation Guidelines', *Transcultural Psychiatry*, 2009(46)-3, p. 383-405.

Mezzich & Caracci 2008.

J.E. Mezzich & G. Caracci (red.), *Cultural formulation: A reader for psychiatric diagnosis*, Lanham: Jason Aronson 2008.

Mol 2015.

E. Mol, 'De praktijk van het forensisch gedragskundig onderzoek', in: H.J.C. van Marle (red.), *Forensische psychiatrie*, Assen: Koninklijke Van Gorcum 2015, p. 42-55.

Monteith, Lybarger & Woodcock 2009.

M.J. Monteith, J.E. Lybarger, A. Woodcock, 'Schooling the cognitive monster: the role of motivation in the regulation and control of prejudice', *Social and Personality Psychology Compass*, 2009(3), p. 211-226.

Mooij 2012.

A.W.M. Mooij, 'De Toerekeningsvatbaarheid. Hoe Verder?', *Delikt en delinkwent*, 2012(42)-1, p. 36-54.

Morgan e.a. 2010.

C. Morgan, M. Charalambides, G. Hutchinson & R.M. Murray, 'Migration, Ethnicity, and Psychosis: Toward a Sociodevelopmental Model', *Schizophrenia Bulletin*, 2010(36)-4, p. 655-664.

Moskowitz 2010.

G.B. Moskowitz, 'On the control over stereotype activation and stereotype inhibition', *Social and Personality Psychology Compass*, 2010(4)-2, p. 140-158.

Mulbregt (van) 2009.

J.M.L. van Mulbregt, 'Over toerekenen en afrekenen', in: F.A.M.M. Koenraadt & I. Weijers (red.), *Vrijheid en verlangen – Liber amicorum prof. dr. Antoine Mooij*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers, p. 273-292.

Mulbregt (van) 2015.

J.M.L. van Mulbregt, 'Het collegiaal overleg bij de gedragskundige rapportage pro Justitia', *Expertise en Recht*, 2015-6, p. 225-230.

Mutsaers 2015.

P. Mutsaers, *A public anthropology of policing: Law enforcement and migrants in the Netherlands* (eigen beheer), Tilburg 2015.

Na & Burns 2016.

S.D. Na & T.G. Burns, 'Wechsler Intelligence Scale for Children-V: Test review', *Applied Neuropsychology: Child*, 2016-5, p. 156-160.

Nagtegaal 2018.

M.H. Nagtegaal, *Weigerende observandi op een speciale afdeling in het Pieter Baan Centrum. Planevaluatie en bevindingen over het eerste half jaar*, Den Haag: WODC 2018.

Nagtegaal e.a. 2018.

M.H. Nagtegaal, m.m.v. D.J. Janssen, S.E.B. Eltink & J.J. de Vries, *Vijftien jaar weigerende verdachten in het Pro Justitia onderzoek. Prevalentie, informatiebehoefte Openbaar Ministerie en rechterlijke macht, en afdoeningen door de rechter* (Cahier 2018-15), Den Haag: WODC 2018.

Netter 2007.

B. Netter, 'Using group statistics to sentence individual criminals: an ethical and statistical critique of the Virginia risk assessment program', *Journal of Criminal Law and Criminology*, 2007(97)-3, p. 600-730.

Nicolaas, Liu & De Boer 2011.

H. Nicolaas, J. Liu & S. de Boer, 'Gezinsmigratie', in: R.P.W. Jennissen, *De Nederlandse migratiekaart. Achtergronden en ontwikkelingen van verschillende internationale migratietypen*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Nicolaas, Sprangers & Witvliet 2003.

H. Nicolaas, A. Sprangers & H. Witvliet, 'Arbeidsmigranten en hun gezinnen', in: *Bevolkingstrends Statistisch kwartaalblad over de demografie van Nederland*, Voorburg: CBS 2003.

Nijenhuis (te) e.a. 2016.

J. te Nijenhuis, D. Willigers, J. Dragt & H. van der Flier, 'The effects of language bias and cultural bias estimated using the method of correlated vectors on a large database of IQ comparisons between native Dutch and ethnic minority immigrants from non-Western countries', *Intelligence*, 2016(54), p. 117-135.

Noyon 2016.

L. Noyon, *Als vreemde ogen dwingen. Een onderzoek naar de positie van de transcultureel gedragskundige in een strafrechtelijke context*, Den Haag: Boom juridisch 2016.

NVvP 2012.

Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie, *Richtlijn psychiatrisch onderzoek en rapportage in strafzaken*, Utrecht: De Tijdstroom 2012.

O'Brien 2005.

M. O'Brien, 'What is cultural about cultural criminology?' *British Journal of Criminology*, 2005(45)-5, p. 599-612.

Oei 1998.

T.I. Oei, 'De rapportagetaak van de districtopsychiater', *Proces*, 1998(77)-9/10, p. 150-152.

Oploo (van) 2013.

L.E. van Oploo, *Cultuursensitiviteit bij het rapporteren pro Justitia. De invloed van cultuur en etniciteit bij het onderzoek naar de geestesvermogens in het strafrechtelijke kader* (masterscriptie Tilburg University), 2013.

Oploo (van) 2015.

L.E. van Oploo, 'Transculturele verschillen in de forensische psychiatrie', *Sancties*, 2015(46)-6, p. 298-309.

Oploo (van) 2017.

L.E. van Oploo, 'Het belang van cultuursensitief pro Justitia-onderzoek', *Strafblad*, 2017(6)-82, p. 536-540.

Oploo (van) 2018.

L.E. van Oploo, annotatie bij Gerechtshof Den Haag 16 mei 2018, ECLI:NL:GHDHA:2018:1151, *Sancties*, 2018(4)-45.

Oploo (van), Prinsen & Bakkum 2020.

L.E. van Oploo, M.M. Prinsen & Th.J.G. Bakkum, 'De invoering van artikel 2.3 Wfz. Consequenties voor de strafrechtspraktijk', *Nederlands Juristenblad*, 2020(32), p. 2384-2390.

Os (van) 2014.

J. van Os, *Persoonlijke diagnostiek in een nieuwe ggz: De DSM-5 voorbij!*, Leusden: Diagnosis Uitgevers 2014.

Oude Breuil 2011.

B.C. Oude Breuil, 'Alles stroomt...? Over 'cultuur' in de culturele criminologie', *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 2011(1)-0, p. 18-33.

Paalman e.a. 2015.

C. Paalman e.a., 'Internalizing and externalizing problems in immigrant boys and girls: comparing native Dutch and Moroccan immigrant adolescents across time', *International Journal of Behavioral Development*, 2015(39)-3, p. 242-254.

Panhuis (van) 1994.

P.J.A. van Panhuis, 'Van de gek, de wijzen en vooral de vragen – over de Pro Justitia rapportage in het strafrecht', *Proces*, 1994(73)-10, p. 187-192.

Panhuis (van) 2000.

P.J.A. van Panhuis, 'De vraagstelling in de Pro Justitia rapportage opnieuw bekeken', *Proces*, 2000(79)-7/8, p. 103-105.

Parsons 1984.

C. D. F. Parsons, 'Idioms of distress: Kinship and sickness among the people of the Kingdom of Tonga', *Culture, Medicine And Psychiatry*, 1984(8)-1, p. 71-93.

Philipse 2011.

M.W.G. Philipse, 'Risicotaxatie in de forensische psychiatrie: Principes, doelen en instrumenten', in: H. Groen, M. Drost & H.L.I. Nijman (red.), *Handboek forensische geestelijke gezondheidszorg*, Utrecht: De Tijdstroom 2011, p. 399-418.

Pinto 2007.

D. Pinto, *Interculturele communicatie: een stap verder*, Houten: Bohn Stafleu van Loghum 2007.

Pompe 1928.

W.P.J. Pompe, *De persoon des daders in het strafrecht* (oratie Nijmegen), Dekker, Van de Vegt en Van Leeuwen, 1928.

Put (van der) e.a. 2014.

C.E. van der Put, G.J.J.M. Stams, M. Dekovic, M. Hoeve & P.H. van der Laan, 'Etnische verschillen in risicofactoren. Verschillen tussen Nederlandse, Marokkaanse, Surinaamse, Turkse en Antilliaanse jongeren in risicofactoren voor recidive', *Kind en adolescent*, 2014(35)-2, p. 70-85.

Reddy 2002.

S. Reddy, 'Temporarily Insane: Pathologising Cultural Difference in American Criminal Courts', *Sociology of Health & Illness*, 2002(24)-5, p. 667-687.

Reijntjes 2007.

J.M. Reijntjes, *Deskundigen en tegenspraak in het Belgische en Nederlandse strafrecht*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2007, p. 93-188.

Reijntjes 2013.

J. Reijntjes, 'Gedragskundige rapportage en de strafrechter', in: H.J.C. van Marle, P.A.M. Mevis, & M.J.F. van der Wolf, *Gedragskundige rapportage in het strafrecht* (red.), Deventer: Kluwer 2013, p. 131-164.

Ridder (de) e.a. 2014.

J. de Ridder, C. Akerboom, R.A. Hoving, L.T. Schudde & N. Struiksma, *Evaluatie van het Nederlands Register Gerechtelijke Deskundigen*, Groningen: Pro Facto 2014.

Rohloff & Beijers 2012.

H. Rohloff & H. Beijers, 'Het culturele interview en de toepassing daarvan bij kinderen en jeugdigen', in: Y. te Poel, D. Geraci, J. van Driel & P. Termaat, *Interculturele Diagnostiek bij kinderen en jongeren*, NVO, Zon-MW & Nip: Utrecht 2012, p. 211-243.

Rohloff & Groen 2010.

H. Rohloff & S. Groen, 'De Cultural Formulation of Diagnosis', in: J. de Jong & S. Colijn (red.), *Handboek Culturele psychiatrie en psychotherapie*, Utrecht: De Tijdstroom 2010, p. 367-380.

Roos (de) 2013.

Th. A. de Roos, 'Forensisch gedragskundig onderzoek en de verdediging in strafzaken', in: H.J.C. van Marle, P.A.M. Mevis, & M.J.F. van der Wolf, *Gedragskundige rapportage in het strafrecht* (red.), Deventer: Kluwer 2013.

Rossum (van) 2007.

W. van Rossum, *Gelet op de cultuur. Reflectie op de relevantie van culturele achtergronden van etnische minderheden in de Nederlandse rechtspraak*, Den Haag: Raad voor de Rechtspraak 2007.

Rovers 1999.

R. Rovers, *Klassenjustitie. Overzicht van onderzoek naar selectiviteit in de Nederlandse strafrechtssystemen*, Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam, Fac. Rechtsgeleerdheid 1999.

RSJ 2007.

Raad voor de Strafrechtstoepassing (RSJ), *Als niemand begrijpt wat ik bedoel. Omgaan met allochtonen in de tbs*, advies van 12 november 2007.

Rubel 1964.

A.J. Rubel, 'The Epidemiology of a Folk Illness: Susto in Hispanic America', *Ethnology*, 1964(3)-3, p. 268-283.

Rubel, O'neil & Collado 1985.

A.J. Rubel, C.W. O'neil & R. Collado, 'The Folk Illness Called Susto. Folk Aspects of the Illness', in: R.C. Simons & C.C. Hughes, *The Culture-Bound Syndromes: Folk Illnesses of Psychiatric and Anthropological Interest*, Dordrecht/Boston/Lancaster/Tokyo: D. Reidel Publishing Company 1985, p. 333-350.

Ruiter (de) 2000.

C. de Ruiter, *Voor verbetering vatbaar* (oratie), Amsterdam: Vossiuspers AUP 2000.

RVZ 2000.

Raad voor de Volksgezondheid en Zorg, *Interculturalisatie van de zorg*, Zoetermeer: RVZ 2000.

Saucier e.a. 2012.

D. Saucier, L. Paré, L. Côté, & L. Baillargeon, 'How core competencies are taught during clinical supervision: participatory action research in family medicine', *Medical Education*, 2012(46)-12, p. 1194-1205.

Schmand e.a. 2014.

B. Schmand, J.P.C.M. Campen, J.L. Parlevliet & M. Goudsmit, *Cross-culturele Dementiescreening (CCD)*, Houten: Bohn Stafleu van Loghum 2014.

Schrier 2013.

A.C. Schrier, *Depression and anxiety in migrants in the Netherlands. Population studies on diagnosis and risk factors*, Amsterdam: Vrije Universiteit 2013.

Schrier e.a. 2017.

A.C. Schrier, S.J. Hogerzeil, M.A.S. de Wit & A.T.F. Beekman, 'Depressie en angst bij Turkse en Marokkaanse minderheidsgroepen in Nederland: prevalentie, symptomen, risico- en beschermende factoren in de algemene bevolking. Een systematische review', *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 2017(59)-1, p. 30-39.

Schuyt 2010.

P.M. Schuyt, *Verantwoorde straftoemeting* (diss. Nijmegen), Deventer: Kluwer 2010.

Shepherd 2016.

S.M. Shepherd, 'Violence risk instruments may be culturally unsafe for use with Indigenous patients', *Australasian Psychiatry*, 2016(24)-6, p. 565-567.

Shepherd & Lewis-Fernandez 2016.

S.M. Shepherd & R. Lewis-Fernandez, 'Forensic Risk Assessment and Cultural Diversity: Contemporary Challenges and Future Directions', *Psychology, Public Policy and Law*, 2016(22)-4, p. 427-438.

Shepherd & Sullivan 2016.

S.M. Shepherd & D. Sullivan, 'Covert and implicit influences on the interpretation of violence risk Instruments', *Psychiatry, Psychology and Law*, 2016, p. 1-10.

Siesling 2006.

M. Siesling, *Multiculturaliteit en verdediging in strafzaken*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2006.

Singh e.a. 2007.

S.P. Singh, N. Greenwood, S. White & R. Churchill, 'Ethnicity and the Mental Health Act 1983', *The British Journal of Psychiatry*, 2007(191)-2, p. 99-105.

Smidt I 1891.

H. Smidt & J. Smidt, *Geschiedenis van het wetboek van strafrecht: Volledige verzameling van regeeringsontwerpen, gewisselde stukken, gevoerde beraadslagingen, enz*, Haarlem: H.D. Tjeenk Willink 1891.

Spores 1988.

J.C. Spores, *Running Amok. An Historical Inquiry*, Athens: Ohio University 1988.

Sternberg 2019.

R.J. Sternberg, 'IQ Testing', in: C.D. Llewellyn, S. Ayers, C. McManus, S. Newman, K.J. Petrie, T.A. Revenson & J. Weinman (red.), *Cambridge Handbook of Psychology, Health and Medicine*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 196-205.

Stevens e.a. 2014.

M. Stevens, C. Roeters, M.M. Beukers, *Gedragsdeskundig advies in strafzaken: Het juridisch perspectief*, Den Haag: Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie (NIFP) 2014.

Stevens & Prinsen 2009.

L. Stevens & M.M. Prinsen, 'Afwezigheid van opzet bij de geestelijk gestoorde verdachte. Het gedragskundig oordeel vanuit juridisch perspectief', *Expertise en Recht*, 2009-5/6, p. 113-118.

Strijbosch 1991.

F. Strijbosch, 'Culturele delicten in de Molukse gemeenschap', *Nederlands Juristenblad*, 1991-16, p. 666-672.

Stone & Moskowitz 2011.

J. Stone & G.B. Moskowitz, 'Non-conscious bias in medical decision making: what can be done to reduce it?', *Medical Education*, 2011(45), p. 768-776.

Sue, Arredondo & McDavis 1992.

D.W. Sue, P. Arredondo & R.J. McDavis, 'Multicultural counseling competencies and standards: A call to the profession', *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 1992(20)-2, p. 64-88.

Tan 1981.

E.S. Tan, 'Culture-bound syndromes among overseas Chinese', in: A. Kleinman & T. Y. Lin (red.), *Normal and abnormal behavior in Chinese culture* Dordrecht: D. Reidel Publishing Company 1981, p. 371-386.

Tarricone e.a. 2016.

I. Tarricone, J. Boydell, A. Kokona, F. Triolo e.a., 'Risk of psychosis and internal migration: Results from the Bologna First Episode Psychosis study', *Schizophrenia Research*, 2016(173)-1-2, p. 90-93.

Ton & Lim 2015.

H. Ton & R.F. Lim, 'Assessment of Culturally Diverse Individuals: Introduction and Foundations', In: R.F. Lim (red.), *Clinical Manual of Cultural Psychiatry*, Washington: American Psychiatric Publishing 2015, p. 1-42.

Tonry 1997.

M. Tonry, 'Ethnicity, Crime, and Immigration', *Crime & Justice* 1997-21, p. 1-29.

Tseng 2003.

W.-S. Tseng, *Clinician's guide to cultural psychiatry*, San Diego: Academic Press 2003.

Tseng 2007.

W.-S. Tseng, 'Culture and psychopathology: general view', in: Bhugra & Bhui (red.), *Textbook of cultural Psychiatry*, New York: Cambridge University Press 2007, p. 95-112.

Tseng, Matthews & Elwyn 2004.

W.-S. Tseng, D. Matthews & T.S. Elwyn, *Cultural Competence in Forensic Mental Health*, New York: Brunner-Routledge 2004.

Tseng, Matthews & Todd 2003.

W.-S. Tseng, D. Matthews & T.S. Todd, *Cultural Competence in Forensic Mental Health: A Guide for Psychiatrists, Psychologists, and Attorneys*, Londen: Routledge 2003.

Unnever 2018.

J.D. Unnever, 'Ethnicity and crime in the Netherlands', *International Criminal Justice Review*, 2018, p. 1-18.

Veen e.a. 2015.

N. Veen, M. Riemersma, T. Rusting, M. Sarucco, R. Starmans, en T. Zandi, *Cultuursensitief addendum bij de Multidisciplinaire Richtlijn (MDR) Schizofrenie*, Utrecht: Trimbos-Instituut 2015.

Veenstra & Spreen 2012.

L.M. Veenstra & M. Spreen, 'De invloed van culturele factoren op de risicotaxatie in een forensisch psychiatrisch centrum', *GGz Wetenschappelijk*, 2012(1/2), p. 84-97.

Veer (van der) & Canton 2011.

T.S. van der Veer & W.J. Canton, 'Pro Justitia-rapportage', in: H. Groen, M. Drost & H.L.I. Nijman (red.), *Handboek forensische geestelijke gezondheidszorg*, Utrecht: De Tijdstroom 2011, p. 29-40.

Veling e.a. 2006.

W. Veling, J.P. Selten, N. Veen, W. Laan, J.D. Blom & H.W. Hoek, 'Incidence of schizophrenia among ethnic minorities in the Netherlands: A four-year first-contact study', *Schizophrenia Research*, 2006(86)-1-3, p. 189-193.

Veling e.a. 2007.

W. Veling, J-P Selten, E. Susser, W. Laan, J.P. Mackenbach & H.W. Hoek, 'Discrimination and the incidence of psychotic disorders among ethnic minorities in the Netherlands', *International Journal of Epidemiology*, 2007(36)-4, p. 761-768.

Verhoeven 2001.

- L. Verhoeven, 'Detectie van taalachterstand', in: N. Bleichrodt & F.J.R. van de Vijver (red.), *Diagnostiek bij allochtonen: mogelijkheden en beperkingen van psychologische tests*, Lisse: Swets & Zeitlinger 2001, p. 178-202.

Vermeulen 2001.

- H. Vermeulen, *Etnisch-culturele diversiteit als 'feit' en norm* (oratie Universiteit van Amsterdam), Amsterdam: Vossius UvA 2001.

Verstegen e.a. 2011.

- N. Verstegen, R. Zendedel, D. Ingleby & V. de Vogel, *De puzzel is het grootst bij allochtonen. Een verkennend onderzoek naar culturele diversiteit in de tbs*, Den Haag: WODC 2011.

Verstegen, De Vogel & De Vries Robbé 2015.

- N. Verstegen, V. de Vogel & M. de Vries Robbé, 'Het belang van onderzoek naar risicotaxatie van geweld bij etnische minderheden in de forensische psychiatrie', *Panopticon*, 2015(36)-1, p. 9-25, p. 20.

Verstegen & Wisse 2012.

- N. Verstegen & O. Wisse, 'De implementatie van het Culturele Interview in een forensisch psychiatrisch centrum', in: R. van Dijk, H. Beijers & S. Groen, *Het culturele interview. Deel I – Praktijkervaringen*, Utrecht: Stichting Pharos 2012, p. 124-137.

Veurink 2009.

- G.R.C. Veurink, 'Justitiële inrichtingen voor ter beschikking gestelden', in: E.R. Muller & P.C. Vegter, *Detentie. Gevangen in Nederland*, Alphen aan den Rijn: Kluwer 2009, p. 199-226.

Vijver (van der) 2016.

- F.J.R. van der Vijver, 'Interculturele psychodiagnostiek: zes vuistregels', in: R. Borra, R. van Dijk & R. Verboom, *Cultuur en psychodiagnostiek. Professioneel werken met psychodiagnostische instrumenten*, Houten: Bohn Stafleu van Loghum 2016, p. 105-122.

Vinkers 2011.

- D.J. Vinkers, Zwakbegaafdheid bij Antilliaanse verdachten, *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 2011(53)-1, p. 9-14.

Vinkers e.a. 2010.

- D.J. Vinkers, S.C. de Vries, A.W.B. van Baars & C.L. Mulder, 'Ethnicity and dangerousness criteria for court ordered admission to a psychiatric hospital', *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 2010(45)-2, p. 221-224.

Vinkers e.a. 2011.

- D.J. Vinkers, M. Barendregt, E. de Beurs, H.W. Hoek & Th. Rinne, 'Etnische verschillen tussen Pro Justitia gerapporteerde verdachten', *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 2011(53)-11, p. 801-811.

Vogel (de) 2005.

- V. de Vogel, *Structured risk assessment of (sexual) violence in forensic clinical practice The HCR-20 and SVR-20 in Dutch forensic psychiatric patients*, Amsterdam: Dutch University Press 2005.

Voorde (ten) 2007.

- J.M. ten Voorde, *Cultuur als verweer. Een grondslagentheoretische studie naar de ruimte en grenzen van culturele diversiteit in enige leerstukken van materieel strafrecht*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2007.

Voorde (ten) 2010.

- J.M. ten Voorde, 'Etnische achtergrond bij de bepaling van de straf', *NJCM bulletin*, 2010(35)-8, p. 981-996.

Walsh e.a. 2011.

- C.A. Walsh, D. Este, B. Krieg & B. Giurgiu, 'Needs of Refugee Children in Canada: What can Roma Refugee Families Tell Us', *Journal of comparative family studies*, 2011(42)-4, p. 599-614.

Webber 2007.

- C. Webber, 'Background, foreground, foresight: the third dimension of cultural criminology?', *Crime, Media, Culture*, 2007(3)-2, p. 139-157.

Wechsler 1949.

D. Wechsler, *Wechsler Intelligence Scale for Children*, Psychological Corporation 1949.

Weenink 2007.

D. Weenink, De invloed van de etniciteit van jongere verdachten op beslissingen van het Openbaar Ministerie, *Sociologie*, 2007(3)-3, p. 291-322.

Weiss & Rosenfeld 2012.

R.A. Weiss & B. Rosenfeld, 'Navigating cross-cultural issues in forensic assessment: Recommendations for practice', *Professional Psychology: Research and Practice*, 2012(43)-3, p. 234-240.

Wettstein 2005.

R.M. Wettstein, 'Quality and Quality Improvement in Forensic Mental Health Evaluations', *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 2005-33, p. 158-175.

Wiersinga 2002.

H.C. Wiersinga, *Nuance in benadering. Culturele factoren in het strafproces*, Leiden: E.M. Meijers 2002.

Wijkhuis e.a. 2011.

L.J.J. Wijkhuijs, A.M. Galloway, M.H.C. Kromhout, I.C. van der Welle & M. Smit, *Pardon? Evaluatie van de Regeling afwikkeling nalatenschap oude Vreemdelingenwet*, Den Haag: WODC 2011.

Wittebrood 2003.

K. Wittebrood, 'Juvenile crime and sanctions in the Netherlands', *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 2003(19)-4, p. 435-453.

Wolf (van der) 2012.

M.J.F. van der Wolf, 'Rechter moet soms zelf 'stoornis' vaststellen', *De Psycholoog*, 2012(47)-12, p. 23-28.

Wolf (van der) 2013.

M.J.F. van der Wolf, 'Gedragskundige rapportage in historisch perspectief', in: H.J.C. van Marle, P.A.M. Mevis, & M.J.F. van der Wolf, *Gedragskundige rapportage in het strafrecht* (red.), Deventer: Kluwer 2013, p. 131-164.

Wolf (van der) 2015.

M.J.F. Van der Wolf, 'Oplegging van TBS', in: J. Boksem, P.M. Frielink, P.A.M. Mevis, D.J.M.W. Paridaens, C. Waling, H.D. Wolswijk (red.), *Handboek strafzaken*, Deventer: Wolters Kluwer 2015.

Wolf (van der), Gielesen & Kaat 2018.

M.J.F. van der Wolf, N. Gielesen & F.J. Kaat, 'Wat wil de rechter met de weigeraar en waarom?', *Sancties*, 2018(42), p. 235-247.

Wolf (van der) & Mevis 2018.

M. van der Wolf & P.A.M. Mevis, 'Beschoouwingen over weigeren en beveiligen n.a.v. de zaak Michael P.', *Delikt en Delinkwent*, 2018(27)-4, p. 321-366.

Wolswijk 2010.

H.D. Wolswijk, 'Ontmoetingen', *Voordrachtenreeks van het Lutje Psychiatrisch-Juridisch Gezelschap*, 2010(16), p. 21-31.

Wulfften Palthe (van) 1933.

P.M. van Wulfften Palthe, 'Amok', *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, 1933(77), p. 983-991.

Wulfften Palthe (van) 1934.

P.M. van Wulfften Palthe, 'Koro. Een eigenaardige angstneurose', *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, 1934(74), p. 1713-1720.

Yap 1965.

P.M. Yap, 'Koro – a culture-bound depersonalization syndrome', *The British Journal of Psychiatry*, 1965(111)-470, p. 43-50.

Yarris e.a. 2014.

K.E. Yarris, "'Pensando Mucho" ("Thinking Too Much"): Embodied Distress Among Grandmothers in Nicaraguan Transnational Families', *Culture, Medicine and Psychiatry*, 2014(38)-3, p. 473-498.

Yeşilgöz 1995.

Y. Yeşilgöz, *Allah, satan en het recht. Communicatie met Turkse verdachten*, Arnhem: Gouda Quint 1995.

Zandi 2013.

T. Zandi, *The role of cultural background in diagnosing psychotic disorders: Misclassification of psychiatric symptoms in Moroccan immigrants in the Netherlands*, 's-Hertogenbosch: BOXPress 2013.

Zandi 2016.

T. Zandi, 'Hoe cultuursensitief zijn diagnostische vragenlijsten? Twee versies van de CASH bij een Marokkaans-Nederlandse vrouw vergeleken', in: R. Borra, R. van Dijk & R. Verboom, *Cultuur en psychodiagnostiek. Professioneel werken met psychodiagnostische instrumenten*, Houten: Bohn Stafleu van Loghum 2016, p. 307-316.

Zeinoun 2016.

P. Zeinoun, *Personality and culture in the Arab-Levant*, Ridderkerk: Ridderprint 2016.

Zolkowska, Cantor-Graae & McNeil 2001.

K. Zolkowska, E. Cantor-Graae & TF McNeil, 'Increased rates of psychosis among immigrants to Sweden: is migration a risk factor for psychosis?', *Psychological Medicine*, 2001(31)-4, p. 669-678.

DANKWOORD

Dit onderzoek had ik niet kunnen uitvoeren zonder de steun van anderen. Een aantal mensen wil ik in het bijzonder bedanken.

In de eerste en voornaamste plaats Tijs Kooijmans en Gerben Meynen; wat een geweldige promotores zijn jullie. Tijs, het was een eer om dit proefschrift te mogen schrijven onder begeleiding van zo'n uitstekend academicus en aimabel mens. Je hebt elke versie van dit proefschrift minutieus becommentarieerd en daar ben ik je heel dankbaar voor. Gerben, je bent niet alleen een fantastisch wetenschapper, maar bovenal ook een aardig mens. Dank voor je vertrouwen in mij en de mogelijkheden die je me hebt gegeven om mezelf te ontwikkelen. Ik prijs me gelukkig dat ik dit proefschrift onder jouw begeleiding heb mogen schrijven. Leontien van der Knaap, copromotor, jouw inbreng is steeds van grote waarde geweest voor de kwaliteit van dit onderzoek. Aan je deskundige commentaar en positieve benadering heb ik veel gehad en ik ben je daarvoor erg dankbaar.

Frans Koenraadt, tijdens jouw colleges aan de Universiteit Utrecht heb ik kennis mogen maken met het intrigerende vakgebied van de forensische psychiatrie en psychologie – ik heb daarvan veel geleerd. Ik dank de leden van de promotiecommissie, Toine Spapens, Frans Koenraadt, Mario Braakman, Marloes van Noorloos en Ferry de Jong voor hun aandachtige lezing van het proefschrift.

Max Beekes en Suzanne Dieteren, het was een hele klus om alle in dit onderzoek betrokken pro Justitia-rapportages met precisie te ontleden. Mede dankzij jullie doorzettingsvermogen is dat gelukt, waarvoor dank.

Professor Frank Kortmann dank ik voor de gesprekken en de nuttige adviezen bij de start van dit project. Ik dank ook Simon Groen, cultureel antropoloog, en zijn collega's bij De Evenaar, Centrum voor Transculturele Psychiatrie Noord-Nederland, die me zo hartelijk hebben ontvangen en deelgenoot hebben gemaakt van het mooie werk dat zij doen. De experts die gedurende dit onderzoek de tijd en moeite hebben genomen om hun kennis met mij te delen ben ik veel dank verschuldigd.

Het NIFP, Maaïke Kempes en Marjolein Tien in het bijzonder, dank ik voor het beschikbaar stellen van de gegevens en de gastvrijheid gedurende de maanden dat het onderzoek naar de rapportages is uitgevoerd. Graag dank ik ook mijn voormalig collega's bij het NIFP, onder wie Theo Bakkum, Joyce Corver, Frank Wagenvoort, Ellen Jorritsma en Merel Prinsen. Al was het maar voor even, ik ben blij dat ik het genoeg heb gehad deel uit te maken van deze fijne club. Uit het oog is niet uit het hart, zo is wel gebleken. Ik kijk uit naar onze verdere samenwerking.

Stichting Koningsheide ben ik zeer erkentelijk voor de mogelijkheid die mij is geboden internationale experts te interviewen. Ik heb daardoor waardevolle contacten opgedaan.

Ik dank alle leuke collega's in Tilburg. Ik heb het erg naar mijn zin gehad bij jullie. Sjors, ik zie uit naar voortzetting van onze samenwerking. Andrea en Ave, wat was het leuk om dit avontuur met jullie te kunnen delen. A special thanks to Lachezar for editing this thesis' summary.

Mijn collega's bij het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen van de Universiteit Utrecht, onder wie Renée, Benny, Pauline, Joep, Johannes, Jos en Lydia, dank ik voor de hartelijke ontvangst. Dit heeft ervoor gezorgd dat ik me vanaf de eerste dag thuis heb gevoeld. Ferry de Jong en François Kristen, ik ben blij dat ik me in Utrecht verder mag ontwikkelen als onderzoeker en docent, waarvoor dank. Ik ben het onderzoekscluster Empirical Legal research into Institutions for Conflict Resolution zeer erkentelijk voor de mij geboden kans om de komende jaren onderzoek uit te voeren naar (etnische en culturele) bias in forensische risico-taxatie-instrumenten.

Lieve familie en vrienden, mijn ouders Ad en Jacqueline, mijn schoonouders Anne en Gerrit, dank voor jullie warmte en bemoediging. Graag noem ik hier ook mijn paranimfen Carlien, Marleen en Renée. Lieve Renée, ik ben jou zeer dankbaar voor het mooie omslag van dit boek. Ik vind het bijzonder hoe je altijd aan mijn zijde staat op de momenten in het leven die er het meest toe doen.

Lieve Ton, als er één opgelucht zal zijn dat dit traject ten einde is, dan ben jij dat ongetwijfeld. Dat het tot een goed einde is gekomen, is zeker ook jouw verdienste. Dank, ook dat je zo'n geweldige vader bent voor Jimi. Ik verheug me op alles wat nog komen gaat ♥

Tilburg, december 2020